Мурованокуриловецька районна державна адміністрація

Мурованокуриловецька районна рада

Вінницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України

Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (факультет історії, етнології і права; факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха; природничо-географічний факультет)

ПЕРША МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКА НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ

21 – 22 жовтня 2016 р.

Муровані Курилівці
Вінниця
2016

УДК 94(477.44)(063)
ББК 63.3(4 Укр-4Він)
Т 76

Редакційна колегія:

С. Д. Гальчак (голова редколегії), член-кореспондент УІАН, доктор історичних наук, професор; ***Л. В. Баженов*** (співголова редколегії), академік УІАН, доктор історичних наук, професор; ***Ю. А. Зінько*** (співголова редколегії), кандидат історичних наук, пофесор; ***В. В. Войтович*** (відповідальний секретар), Почесний краєзнавець України; ***І. М. Романюк***, доктор історичних наук, професор, ***Г. І. Денисик,*** доктор географічних наук, професор, ***С. В. Терський***, доктор історичних наук, професор, ***І. П. Гончар,*** кандидат економічних наук.

Рецензенти:

П. П. Брицький, доктор історичних наук, професор
(Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича)
О. М. Завальнюк, доктор історичних наук, професор
(Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка)

Перша Мурованокуриловецька науково-краєзнавча конференція / Матеріали конференції, 21 – 22 жовтня 2016 р., смт Муровані Курилівці – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2016. – 468 с.

Рекомендовано до друку вченою радою Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (протокол № 6 від 25 вересня 2016 р.)

ISBN 978-611-530-007-5

© ПП Балюк І. Б., 2016.
© Автори статей, 2016.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ ПЕРШОЇ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОЇ НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

21 – 22 жовтня 2016 р.

Голова організаційного комітету

Ладан Сергій Вікторович – голова Мурованокуриловецької райдержадміністрації Вінницької області.

Співголови оргкомітету:

Баженов Лев Васильович – директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, академік УАІН, доктор історичних наук, професор;

Гальчак Сергій Дмитрович – голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, доктор історичних наук, професор;

Зінько Юрій Анатолійович – декан факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, кандидат історичних наук, професор.

Члени організаційного комітету:

Войтович Валерій Васильович – відповідальний секретар оргкомітету, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України;

Гончар Іван Петрович – перший заступник голови Мурованокуриловецької райдержадміністрації, кандидат економічних наук;

Нікітчук Андрій Миколайович – заступник голови Мурованокуриловецької районної ради;

Тучинський Віталій Анатолійович – доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, кандидат історичних наук;

Веклюк Валентина Миколаївна – начальник відділу культури і туризму Мурованокуриловецької райдержадміністрації;

Тарановська Тетяна Василівна – директор КЗ «Мурованокуриловецька ЦБС»;

Петравчук Зінаїда Михайлівна – бібліограф-краєзнавець КЗ «Мурованокуриловецька ЦБС»;

Крохмалюк Роман Володимирович – учитель історії Вербовецької ЗОШ І – ІІІ ст., краєзнавець.

СЬОГОДЕННЯ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ

Мурованокуриловецький район Вінницької області засновано у 1923 році. Площа району 886,5 кв. км., що складає 3,4 % від території області. Географічно район розташований в південно-західній частині Вінницької області, відноситься до Лісостепової зони України. По території району протікає річка Дністер, на якій збудовано каскад Дністровських ГЕС та ГАЕС. Площа водосховища складає 312 га.

Мурованокуриловецький район межує з Барським, Могилів-Подільським, Шаргородським районами Вінницької області, Новоушицьким районом Хмельницької області, Сокирянським районом Чернівецької області.

На території району знаходяться селище міського типу Мурувані Курилівці, 59 сільських населених пунктів, які об'єднані в одну селищну раду та 24 сільські ради. Чисельність наявного населення станом на 01.01.2014 року – 26400 чоловік, у тому числі: міського населення 6100 чоловік, сільського – 20300 чоловік.

Клімат району помірно-континентальний, з м'якою зимою і теплим, відносно вологим кліматом. Середня температура січня – 4, – 6° С, липня +18,6, +20,5° С. Період з температурою понад +10° С становить близько 190 – 200 днів. Сума активних температур 2700 – 2800° С. Опадів випадає в середньому 550 – 570 мм (по області: 590 – 600 мм), на вегетаційний період їх випадає 380 – 400 мм, що дає можливість вирощувати основні культури зони Лісостепу. Висота снігового покрову 5 – 13 см, в останні роки бувають зими із покривом 3 – 5 см.

Територія району характеризується сильно розчленованим рельєфом з глибокими балками та ярами. Значний вплив на характер рельєфу мають ліві річкові притоки р. Дністер, які протікають з півночі на південь і розчленовують територію на цілий ряд вододілів (притоки р. Батіг, Жван, Лядова, Караєць).

Ґрунти в районі представлені в основному типом сірих лісових із їх опідзоленими світло-сірими, сірими і темно-сірими. Світ-

ло-сірі і сірі опідзолені ґрунти займають площу 36,8 тис. га, або 80 %.

На території району виявлено такі види корисних копалин: пісок, галька, гравій, глина, пісковик, кварцит, крейда, доломіт, мергель, вапняк, флюорити, фосфорити, граніт та інші.

Територія району – 88,6 тис. га, у т. ч. сільськогосподарських угідь – 65,9 тис га, лісів та інших лісовкритих площ – 15,0 тис. га., земель водного фонду – 0,7 тис. га.

Через територію району проходить Південно-Західна залізниця і розташовані залізничні станції Котюжани та Немерче.

По території району проходить два міжнародних транспортних коридори, а саме: автомобільна дорога М21 Житомир – Могилів-Подільський та автомобільна дорога Т-20-08 Гуків – Дунаївці – Могилів-Подільський, які забезпечують вантажопотоки до Молдови, Румунії, Болгарії, Туреччини, Польщі, Білорусі, Угорщини та інших країн Європейського Союзу.

Значний внесок у розбудову нашої держави внесли жителі Мурованокуриловецького району.

В районі спостерігається тенденція зростання реалізації промислової продукції. За останні три роки обсяги реалізації товарної продукції на 1 жителя зросли на 457 грн. або 38,8 % і склали 1636 грн. На підприємствах оновлено виробничі потужності, що дозволило зберегти понад 300 робочих місць. Збільшено обсяги реалізації мінеральної води, в т. ч. до Республіки Молдова, мінеральних добрив, електричних побутових приладів. В ряді населених пунктів району працюють млини, олійні, крупорушки, пилорами, столярні цехи, що в певній мірі задовольняє потреби жителів в продуктах харчування, побутових послугах.

Незважаючи на складні погодні умови, різкий ріст цін на паливно-мастильні матеріали, мінеральні добрива, засоби захисту та відсутність достатнього забезпечення обіговими коштами, сільськогосподарські підприємства району, при тісній співпраці з спеціалістами райдержадміністрації, наукових і постачальницьких підприємств та організацій, наростили обсяги виробництва зерна, технічних культур, молока.

Основою зростання послужили ріст урожайності та продуктивності сільськогосподарських культур і тварин. Порівняно з 2015 роком урожайність зернових культур зросла з 42 до 49 ц/га,

або на 17 %. Це дозволило збільшити валовий збір зернових з 81 до 108 тис. тонн, або на 34 %. Відзначились агроформування: ТОВ «Агрофірма Рубанський» смт Муровані Курилівці, ФГ «Вищеольчедаївське» с.Обухів, ПОП «Весна» с. Долиняни, ПП «Корнер» і «Спецземтехніка» с. Немерче, ПП «Дружба народів» с. Лучинчик та інші.

Озимої пшениці (основа хліба і хлібобулочних виробів), при урожайності 54 ц/га, намолочено 59 тис. тонн більше проти минулого року або на 32 %. Найвищої урожайності досягнуто в господарствах: ТОВ «Агрофірма Рубанський» , ФГ «Стріла» (керівники Михайловський В. І., Дмитрук В. І., Гуменюк Є. М., Хмельовський В. В., Маланчук В. А., Гора В. В., Айрапетян М. Ш.).

В районі зросли площі посіву технічних культур. Одночасно закладаються нові насадження плодових і ягідних культур в селах Снітків, Наддністрянське, Жван, Галайківці. Це послужить основою створення понад 120 нових робочих місць (керівники Українець О., Сущик П.).

На базі Агромашу ТОВ «Тріада МК» завершується будівництво мінізаводу по переробці плодів і ягід на свіжовижаті соки потужністю 500 л на годину. Вартість проекту понад 6 млн. грн., що дозволить створити 10 нових робочих місць. Крім власної сировини завод буде закупляти її в населення, а також на договірних умовах роздає саджанці бажаючим вирощувати ягоди для потреб заводу.

Одним із основних джерел наповнення бюджетів всіх рівнів є плата за землю. Додатково залучено до продуктивного використання 4,2 тис. га земель, що дозволило збільшити надходження до бюджету за цим показником на 12 %.

Завдяки придбанню та розведенню високопродуктивних тварин, виробництво молока за останніх три роки в господарствах району зросло в 2,6 раза і становить 5,2 тис. т проти 2 тис. т в 2013 році. Надій на корову в фермерському господарстві «Велес Віта» с. Попелюхи (керівник Струсєвич П. П.) очікується на рівні 9870 кг.

На сьогодні орендарі вже виплатили орендодавцям 9,5 млн. грн. із нарахованих 25,3 млн. грн., що становить 38 %.

Одне з головних по значимості місць в економіці району займає малий і середній бізнес. Сьогодні в цій галузі працює понад 2

тисячі чоловік або 58 відсотків до зайнятих по району. Нараховується 583 фізичних осіб-підприємців та 130 юридичних суб'єктів підприємницької діяльності. Ними за півріччя внесено до бюджету району 26,7 млн. грн. податків і зборів. За звітний період започаткували підприємницьку діяльність 3 юридичних особи і 46 фізичних осіб-підприємців, що на 7 відсотків більше відповідного періоду минулого року. В малому і середньому підприємництві створено 85 нових робочих місць. З кожним роком роль малого та середнього бізнесу в економіці району зростає.

За 2014 – 2015 роки залучено і освоєно 174 млн. грн. інвестицій, з них в сільське господарство 84 млн. грн., а в 2016 році їх сума очікується на рівні 90 – 95 млн. грн.

Шляхова мережа складалася з доріг з твердим покриттям – 908 км., грунтових доріг 182 км.

За останні 3 роки на капітальний ремонт дороги від Новодністровського водосховища до смт Муровані Курилівці протяжністю 29 км залучено 52 млн. грн. В цьому році укладено договір намірів з дирекцією Дністровської ГАЕС на ремонт 5 км дороги по селищу Муровані Курилівці і до с. Перекоринці на суму 12 млн. грн.

В районі введено в експлуатацію: ринок «Наш край» смт Муровані Курилівці на 270 торгових місць, вартістю 2,5 млн. грн., де створено 8 нових робочих місць; 8-квартирний житловий будинок по вулиці Ентузіастів в смт Муровані Курилівці загальною площею 554 кв. м і вартістю 2,6 млн. грн.; 13 км водомережі із свердловиною в с. Снітків загальною вартістю 1,9 млн. грн., з них кошти Швейцарського фонду «DESPRO» – 840 тис. грн., з обласного і районного бюджетів – 350 тис. грн.; агроформування району придбали техніки та інвентаря на суму 35 млн. грн.; для організації роботи Центру надання адміністративних послуг відповідно до вимог законодавства закуплено комп'ютерної та офісної техніки, за рахунок коштів районного бюджету, на суму понад 300 тис. грн.; покращено умови роботи депутатів районної ради. З цією метою придбано та змонтовано систему електронного індивідуального голосування «Голос», на що використано кошти районного бюджету в сумі 190 тис. грн.; проведено реконструкцію котельні в школі с. Конищів вартістю 870 тис. грн.

Активно проводяться роботи по введенню в експлуатацію 14 км водомережі з артезіанськими свердловинами в с. Лучинчик, які заплановано ввести в експлуатацію у другій половині поточного року. Вартість робіт 2,5 млн. грн., з них кошти Швейцарського фонду «DESPRO» – 638 тис. грн.

За сприяння народного депутата України Спориша Івана Дмитровича на капітальний ремонт дороги по вулиці Комарова і частини вулиці Соборна смт Муровані Курилівці виділено з державного бюджету 2,5 млн. грн. і 10 % співфінансування з селищного бюджету.

Вже розпочато тендерні процедури через систему електронних закупівель «Прозоро». Роботи розпочалися у вересні місяці і завершаться в жовтні цього року. На рахунок селищної ради вже надійшло 1,4 млн. грн.

В лікарні планового лікування розпочато реконструкцію теплової мережі протяжністю 320 м на сучасні труби з теплоізоляцією за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку в сумі 575 тис. грн. та співфінансування з районного бюджету 58 тис. грн. Вартість робіт складає 637 тис. грн., які заплановано виконати до листопада місяця 2016 року.

Згідно поданого клопотання райдержадміністрації до обласної державної адміністрації через конкурсні процедури з обласної програми «Питна вода» Котюжанівській і Роздолівській сільським радам з обласного бюджету виділено по 450 тис. грн. на будівництво і реконструкцію водогонів, що дозволить покращити умови забезпечення водою жителів вищевказаних громад.

Кожного року райдержадміністрація надає методичну і практичну допомогу сільським радам у написанні проектів розвитку територіальних громад. У цьому році переможцями 13-го обласного конкурсу стали Котюжанівська і Снітківська територіальні громади відповідно з проектами «Тепла школа – запорука здоров'я – здорова нація» (115 тис. грн.) і «Щоб дитя комфортно гралось і спало, треба щоб тепла хватало» (180 тис. грн.).

В районі протягом останніх років ведуться роботи з будівництва полігону твердих побутових відходів із сортувальною лінією та роздільним збиранням ТПВ в селищі і селах. Для цього з обласного бюджету залучено 850 тис. грн. та виділено селищною радою співфінансування в сумі 212 тис. грн. На будівництво сорту-

вальної лінії виготовлено проект на суму 5,3 млн. грн. через систему електронних публічних закупівель «Прозоро» оголошено конкурс. У вересні 2016 року розпочнуться будівельно-монтажні роботи і в грудні планується об'єкт ввести в експлуатацію. Для цього з обласного бюджету залучається 4,5 млн. грн. та співфінансування з селищного і районного бюджетів. Також, для придбання техніки та звезення твердих побутових відходів з населених пунктів району прогнозується скооперувати кошти районного, селищного і сільських бюджетів в сумі 2,8 млн. грн.

За сприяння райдержадміністрації за 2 останні роки відремонтовано 238 тис. кв. м комунальних доріг на суму 5,9 млн. грн. Роботи в цьому році продовжуються.

В закладах освіти в цьому році встановлено 96 енергозберігаючих вікон та 8 дверей на суму 224 тис. грн. Замінено котли для роботи на альтернативних видах палива в Лучинецькій та Обухівській школах. З метою покращення умов навчання проводиться оптимізація і професіоналізація шкіл і класів. Для цього заплановано придбати шкільний автобус вартістю 1320 тис. грн., на що з районного бюджету виділено співфінансування в сумі 720 тис. грн.

В закладах культури проводяться ремонтні роботи на суму 345 тис. грн., а саме в Котюжанах, Степанках, Рівному, Вищеольчедаєві, Долинянах, Сніткові та ряді інших.

В закладах охорони здоров'я енергозберігаючі заходи виконані на суму понад 120 тис. грн.

Забезпечення стабільної роботи закладів освіти, охорони здоров'я, культури і спорту, житлово-комунального господарства залежить від своєчасного і в повній мірі виконання бюджетів всіх рівнів.

За півріччя до бюджету району надійшло 17,7 млн. грн. власних доходів. Планові завдання виконано на 123,6 %. До відповідного періоду минулого року надходження зросли на 6,2 млн. грн. Приросту досягнуто за рахунок збільшення плати податку на доходи фізичних осіб – 3,3 млн. грн., плати за землю – 1,2 млн. грн., єдиного податку – 1 млн. грн., акцизного податку – 527 тис. грн. та ряду інших. Завдяки бюджетній децентралізації додатково до бюджету району в минулому році надійшло 2,3 млн. грн., а за півріччя поточного року 1,6 млн. грн. та очікується за 2016 рік – 3,1 млн. грн. Отримання додаткових коштів, в основному селищний

бюджет дозволило в минулому році виділити кошти з селищного бюджету на будівництво і ремонт доріг, водогонів, котелень.

Зростають доходи населення району. Зокрема, середня заробітна плата за січень – червень 2016 року склала 3068 грн., що на 473 грн. або на 18,2 % більше відповідного періоду минулого року.

Кількість пенсіонерів складає 8617 осіб. Середній розмір пенсії по району проти попереднього року зріс на 136 грн. або на 10,6 % і склав за І півріччя 2016 року 1415 грн.

За шість хвиль мобілізації 106 жителів району стали учасниками АТО. На сьогодні демобілізовано 84, в тому числі за перше півріччя 2016 – 50 осіб. У першому півріччі 2016 року 71 учаснику АТО виплачено одноразову матеріальну допомогу в сумі 65,3 тис. грн. Працевлаштовані 2 учасники АТО, 81 учаснику АТО виділені земельні ділянки, 27 з яких уже оформили право власності. Залучено коштів на підтримку АТО: 516 тис. грн., з них волонтерами – 500 тис. грн. 39 сім'ям внутрішньо переміщених особам, що проживають у районі, виплачено адресну допомогу для покриття витрат на проживання в т. ч. на оплату житлово-комунальних послуг виплачено за шість місяців 2016 року 1305 тис. грн.

В цілому громадянам району за І півріччя 2016 року надано різних видів державної допомоги, субсидій, пільг та компенсацій на загальну суму 28,4 млн. грн., що на 7,5 млн. грн. або на 40 % більше проти відповідного періоду минулого року.

Житлові субсидії в районі призначаються на придбання скрапленого газу, твердого палива та житлово-комунальні послуги, так як відсутнє централізоване опалення і природній газ. Житлову субсидію за січень – червень 2016 року на придбання твердого палива та скрапленого газу призначено 1643 сім'ям на суму 3407,9 тис. грн., а на електропопалення – 173 сім'ям.

На оплату житлово-комунальних послуг нараховано 4744,9 тис. грн. Виплачено, з урахуванням заборгованості за 2015 рік, 7204,7 тис. грн.

Станом на 01.07.2016 року на обліку в управлінні праці та соціального захисту населення перебуває 2051 одержувач всіх видів допомог та компенсацій.

Для покращення обслуговування громадян проведено оновлення системи роботи в управління праці та соціального захисту,

що забезпечує прозорість та оперативність в обслуговуванні громадян.

Удосконалюється робота Центру надання адміністративних послуг райдержадміністрації. Введено посади державних реєстраторів та створено відділ державної реєстрації. Кількість адміністративних послуг, що надаються жителям району, зросла до 85. За 6 місяців було надано 6829 послуг громадянам.

В районі нараховується 6 промислових підприємств. За 2015 рік обсяг реалізованої продукції промислових підприємств у діючих цінах склала 42,1 млн. грн. при плані 33,2 млн. грн.

В районі функціонує 194 закладів торгівлі та громадського харчування

Кількість сільськогосподарських підприємств становить 65, в тому числі господарських товариств 11, приватних підприємств 11, фермерських господарств 43, особистих селянських господарств – 10963.

Сільськогосподарські підприємства займаються вирощуванням зернових культур (пшениця, ячмінь, кукурудза, сорго), технічних культур (ріпак, соняшник, цукрові буряки, соя), кормових культур.

За 2015 рік агроформуваннями району проведенно значний обсяг робіт по виконанню прогнозованих показників соціально-економічного розвитку району .

По всіх категоріях господарств в 2016 році отримано валовий збір зернових культур 111,6 тис. тонн зерна при урожайності 53,0 ц/га.

Валовий збір соняшника склав 34,0 тис. тонн, при урожайності 27,8 ц/га, цукрових буряків 56,0 тис. тонн, при урожайності 426,0 ц/га.

За 2015 рік оновлено машинно-тракторний парк господарств району. Придбано 48 одиниць техніки на суму 64,0 млн. грн. В сільгосппідприємствах району та населення поголів'я ВРХ складає 6550 голів, в тому числі корів – 3923.

Валове виробництво молока в сільгосппідприємствах району разом з населенням складає 21,0 тис. тонн. Реалізація м'яса в сільгосппідприємствах та від населення району склала 1496 тонн.

На території району діє 21молоприймальний пункт.

В районі функціонує 126 малих і середніх підприємств, 43 фермерських господарств, 644 фізичних осіб-підприємців. В цілому в малому і середньому бізнесі працює 2,1 тис. працівники, що становить 58 % до зайнятих в господарському комплексі району.

В малому підприємництві за 2015 рік створено 235 робочих місць.

Транспортне обслуговування пасажирів в районі здійснюють 5 фізичних осіб-перевізників, ПП «Мурованокуриловецька АТП «Перевізник» та ПП «Мурованокуриловецький транс сервіс, ПП «ФОП Кирилюк» і працює автобусна станція.

Приватними перевізниками району обслуговується 17 приміських та 12 міжміських маршрутів, які охоплюють майже всі населені пункти, а також обслуговують пасажирів приватні таксисти в кількості 8 одиниць.

В районі нараховується 15 стаціонарних та 8 пересувних поштових відділень. В районі працює 23 АТС, 14 веж стільникового зв'язку «Київстар», «Білан» та ін.

В районі нараховується 12,6 тис. чоловік працездатного населення. Середньомісячна заробітна плата за 2015 рік склала 2877 грн., в тому числі по сільському господарству – 4318 грн.

Нараховується 8836 пенсіонерів та інвалідів.

В 2015 році народилося 244 дітей.

В 2015 р. районі працювало 24 навчальних закладів, в яких навчалося 2584 учнів, а також 22 дошкільних навчальних заклади, в яких виховалося 768 дітей. Крім того діють Котюжанівська школа-інтернат, Мурованокуриловецька школа-інтернат санаторного типу, Михайловецький професійний аграрний ліцей, де навчається 340 учнів, районний Будинок дитячої та юнацької творчості, дитяча музична школа – 85 учнів, районна дитяча юнацько-спортивна школа – 270 учнів.

Функціонують лікарня планового лікування з поліклінікою на 250 відвідувань в зміну та стаціонар на 92 ліжка, а також комунальна установа «Мурованокуриловецький районний медичний центр первинної медико-санітарної допомоги», яка об'єднує в собі 26 ФАПів, 7 лікарських амбулаторій загальної практики сімейної медицини та денний стаціонар сімейної медицини. Крім того знаходиться підстанція № 2 в селищі Муровані Курилівці та пункт в с. Лучинець Могилів-Подільської станції швидкої медичної до-

помоги.

В районі працює закладів культури – 63, в тому числі: районний будинок культури – 1, бібліотеки – 28, сільські будинки культури та клуби – 26, школа естетичного виховання, кіномережа, краєзнавчий музей.

Житлово-комунальні послуги в районі надають: ТОВ «Райсількомунгосп», ДП «Мурованокуриловецький водоканал» КП «Вінницяоблводоканал» та 7 комунальних підприємств сільських рад.

На 2015 рік у районі нараховувалося 47 багатоповерхових будинків та 7485 будинків приватного сектору.

За період 2002 – 2015 років лісогосподарськими підприємствами району посаджено 441,6 га при завданні, передбаченому програмою 336 га.

Стабільно зростає площа природно-заповідного фонду району. У 2014 році об’єктами ПЗФ оголошені ландшафтні заказники місцевого значення «Караєцький» та «Яришівська гора» на території Рівненської сільської ради нашого району. Загальна площа новостворених об'єктів становить 190,2 гектари.

Всі 23 організованих сміттєзвалищ в районі паспортизовано. Продовжується будівництво полігону твердих побутових відходів із сортувальною лінією в смт Муровані Курилівці.

В районі функціонують ДЮСШ, сільські стадіони, спортивні споруди, проводяться змагання як районного, так і обласного рівнів.

Церковно-релігійне життя представлене багатьма конфесіями.

Висвітлюють громадсько-політичне та господарське життя району газета «Наше Придністров’я» і районна редакція ефірного радіомовлення.

Сергій ЛАДАН,
голова Мурованокуриловецької
райдержадміністрації

ІЗ ПОБАЖАННЯМ УСПІШНОЇ РОБОТИ

Шановні учасники та гості конференції!

Від імені Національної спілки краєзнавців України щиро вітаю вас із початком роботи Першої Мурованокуриловецької науково-краєзнавчої конференції, яка об'єднала всіх, хто любить рідний край, долучається до вивчення його історії та сьогодення.

Поле діяльності вінничан, котрі досліджують свою малу батьківщину, надзвичайно велике і благодатне, адже Поділля славиться багатою історією, чудовою природою, талановитими людьми. У давнину цей куточок називали земним раєм, а річку Південний Буг наші далекі предки нарекли Богом. На цій благословенній землі відбувалися події, які впливали на подальший розвиток не лише краю, але й усієї держави та Європи в цілому.

Вінниччина стала колискою для багатьох відомих постатей, котрі поповнили скарбницю не тільки вітчизняної, але й світової науки, культури, мистецтва. Це – Голова Центральної Ради УНР Михайло Грушевський, композитори Микола Леонтович і Петро Ніщинський, письменники Михайло Коцюбинський, Степан Руданський, Михайло Стельмах, Петро Перебийніс, Василь Стус, архітектор Владислав Городецький, художник Василь Хмелюк, кінорежисер Ігор Савченко. Із краєм пов'язані імена видатного хірурга Миколи Пирогова, композитора Петра Чайковського, художника Тропініна, театрального діяча, актора, режисера Миколи Садовського. І цей перелік можна продовжувати, адже Вінниччина відома своїми непересічними талантами в усьому світі. Багато із них мають пряму причетність до історії Мурованокуриловецького району, згадаймо хоча б його уродженців легендарну льотчицю-фронтовичку Євдокію Рачкевич, Героїв Радянського Союзу Георгія Бондаря та Феодосія Горенчука, лауреата Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка фотопублициста Якова Давидзона, майстрів художнього слова Ганну Чубач, Івана Губаржевського, скульптора Володимира Смаровоза, науковців В'ячеслава Рудницького, Віктора Ставнюка…

А скільки збереглося природних заповідних куточків, архітектурних та історичних пам'яток, якими пишаються вінничани,

мешканці мальовничого Придністров'я та докладають зусиль щодо їх збереження і представлення інформації про них в усьому світі!

Висловлюю щиру подяку всім, хто займається благодатною справою – досліджує історію населених пунктів, свої родоводи, збирає по крупинках, систематизує та оприлюднює інформацію про видатних людей, уродженців краю, та тих, чиї життя і діяльність пов'язані з Поділлям, збирає спогади, свідчення очевидців різних історичних подій.

Вивчення проблем локальної історії – вагомий внесок у розвиток краєзнавчого руху, оскільки питання, які розглядаються на конференції про комплексне дослідження краю, його конкретного регіону (смт Мурованих Курилівців, Мурованокуриловецького району) мають важливе значення для формування національної самосвідомості та відродження історичної пам'яті нашого народу.

Обговорення актуальних проблем краєзнавства сприятиме виробленню нових науково обґрунтованих концепцій для подальшого утвердження краєзнавства у системі соціогуманітарних наук.

Від імені Національної спілки краєзнавців України бажаю учасникам конференції плідної роботи, цікавих наукових дискусій, а також щоб ваш форум став помітним кроком у розбудові сучасного українського краєзнавства.

Олександр РЕЄНТ,
голова Національної спілки краєзнавців України,
доктор історичних наук, професор, заступник
директора Інституту історії України НАН України,
член-кореспондент НАН України.

ПРИРОДА РЕГІОНУ

Володимир КОРІННИЙ,
Лариса СТРАШЕВСЬКА,
Леонід КИРИЛЮК

ОЛЬЧЕДАЇВСЬКІ ВЕРСТВИ ВЕНДУ – ГЕОЛОГІЧНА ВІЗИТІВКА МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ

З геологічного погляду Мурованокуриловецький район розташований на частині західного схилу Українського щита, для якого властиве поступове занурення фундаменту в сторону Волино-Подільської плити. Поряд з цим схил ускладнений малоамплітудним локальним неотектонічним підняттям, яке утворює так званий Могилів-Подільського виступ щита. Кристалічний фундамент щита – найбільш давня частина земної кори, вік якої, за відносним літочисленням, архейський та палеопротерозойський. Складений він магматичними, метаморфічними та ультраметаморфічними гірськими породами: гранітами, гнейсами, кристалічними сланцями, мігматитами, чарнокітами тощо. Фундамент перекривається чохлом осадових порід, відносний вік яких у районі вендський, крейдовий, неогеновий та четвертинний.

Найбільше наукове значення в районі мають відклади венду – останнього часового відрізку неопротерозойської ери, віковий інтервал якого, за сучасними даними, оцінюється 600 – 542 млн. років [1, с. 45].

З усіх розрізів венду, яких у світі є не так вже й багато, розріз Могилів-Подільського виступу характеризується як один з найбільш вивчених. Цьому сприяла повнота і доступність відслонень та рясна мережа свердловин, які доповнюють опис венду на невідслонених вододілах. Повнота розрізу зумовлена своєрідними палеогеографічними умовами формування верств – постійним існування неглибокого морського пізньовендського басейну, в якому малоамплітудні тектонічні рухи ставали причиною частої зміни

глибини і, як наслідок, формування теригенних порід різного літологічного складу. Строкатість такого складу, чітке фаціальне відособлення значних за потужністю товщ, наявність протяжних маркуючих горизонтів (з фосфоритовими конкреціями, флюоритовою чи сульфідною мінералізацією, глинистими оолітами тощо), достатня витриманість складу на всій площі поширення дають можливість впевнено розпізнавати і простежувати виділені верстви у віддалених одне від одного відслоненнях та кернах свердловин. Ця особливість дозволила розробити детальну місцеву стратиграфічну схему, значно детальнішу, ніж аналогічні схеми інших регіонів поширення венду.

Відповідно до сучасних уявлень, в розрізі венду Поділля виділяються 19 верств, об'єднаних у 8 світ та три серії [2, с. 80]. Серед них у Мурованокуриловецькому районі знайшла місце нижня половина розрізу, причому розрізи бахтинських верств грушківської та ольчедаївських верств могилівської світ визнано найповнішими й обрано стратотипами – еталонами, за якими порівнюються і досліджуються розрізи інших регіонів.

Добре відслонених відкладів бахтинських верств, як і грушківської світи взагалі, на Поділлі немає. Тому за стратотип обрано розріз, розкритий свердловиною біля с. Бахтин. Невеликі відслонення бахтинських верств потужністю до кількох метрів трапляються по р. Лядовій в околицях Котюжан та Вищеольчедаєва. Тут обабіч дороги, що веде з Котюжан в неглибоких пониженнях рельєфу кристалічного фундаменту, так званих «кишенях», можна зустріти жорству, брекчії, конгломерати, гравеліти та грубозернисті пісковики бахтинських верств. Кластичний матеріал цих порід представлений уламками місцевих порід фундаменту.

Ольчедаївські верстви – перші знизу верстви могилівської світи, якими починається етап пізньовендської геологічної історії Поділля. Стратотип ольчедаївських верств утворює три відслонення в долині р. Лядова: 1) на північній околиці села Вищеольчедаєва; 2) на південній околиці цього села; 3) на південній околиці села Вінож [3, с. 7].

За основу наступних пошарових описів відслонень взяті описи з праці Л. В. Коренчук [3, с. 7 – 12] зі змінами та доповненнями.

Відслонення 1 розташоване в береговому схилі р. Лядова і

має вигляд затопленого водою покинутого гранітного кар'єру, де на вивітрених темно-червоних гранатбіотитових гранітоїдах фундаменту залягають:

1) 0,0 – 4,5 м – глинисто-щебенисті породи темно-бурого та жовтувато-бурого кольорів, погано відсортовані зі щебенем і брилами граніту, жорствою кварцу і калієвого польового шпату потужністю до 3,0 м. Цей горизонт вважається [3, с. 7] частиною грушкинської світи (бахтинськими верствами);

2) 4,5 – 8,0 м – пісковики сірі з базальним кременистим цементом, грубозернисті, гравійні, дуже щільні, масивні, аркозові, з проверстками і лінзами гравелітів і дрібногалькового конгломерату. Потужність проверстку коливається від 15 до 50 см. Місцями присутні великі (до 5 см) кутасті і слабкообкатані уламки кварцу, зеленуватого плагіоклазу і калієвого польового шпату. Вище розріз перекривається осипами крейдових порід.

Виходи ольчедаївських верств спостерігаються і в уступах невеликих каменярень лівого берега Лядови нижче за течією від описаного відслонення 1.

Відслонення 2 на південній околиці Вищеольчедаєва також штучне і представлене покинутим кар'єром. Контакту з давнішими породами у цьому відслоненні не спостерігається, бо перекритий кар'єрним відвалом. В безпосередній близькості до кар'єру та в руслі Лядови спостерігаються виходи гранітоїдів. Над відвалом кар'єру відслонюються:

1) 0,0 – 2,5 м – пісковики світло-сірі, майже білі, грубозернисті, що перешаровуються з дрібнозернистими гравелітами потужністю до 10 см. Також спостерігаються невитримані по простяганню проверстки тонкозернистих косоверствуватих слюдистих пісковиків потужністю 5 – 12 см;

2) 2,5 – 6,5 м – косоверствуваті конгломерати і гравеліти. Внизу цієї верстви виділяється проверсток потужністю 0,20 – 0,35 см дрібнощебенистої брекчії, яка складається з ефузивних порід, катаклазованих гранітоїдів, уламків кварцу, калієвого польового шпату, зрідка гальки. Зазначені уламки зцементовані піщано-глинистим матеріалом. Вище проверстка брекчії залягають дуже щільні масивні дрібногалькові конгломерати і гравеліти з

проверстками дрібнозернистого слюдистого пісковика. Вгорі виділена пачка більш однорідна з домінуванням гравелітів;

3) 6,5 – 7,0 м – гравеліти рожево-сірі, щільні, масивні, рівномірнозернисті, з базальним кременистим цементом, неверствуваті; мають різкий контакт з підстиляючими породами.

Вище залягають пухкі делювіальні відклади четвертинного періоду.

Масивні неверствуваті гравеліти шару 3 простежуються у невеликих каменярнях нижче за течією Лядови аж до південної околиці с. Вінож, де спостерігається контакт ольчедаївських з покриваючими ломозівськими верствами.

Відслонення 3 у вигляді невеликого кар'єру знаходиться на південній околиці с. Вінож. Тут знизу-вгору відслонюються:

1) 0,0 – 1,5 м – пісковики сірі, світло-сірі, різнозернисті з проверстками сірих гравелітів з кутастим і обкатаним уламковим матеріалом. Потужність проверстків до 2 см. Верствуватість горизонтальна, на окремих ділянках коса. Породи щільні, масивні;

2) 1,5 – 7,8 м – перешарування косоверствуватих конгломератів, гравелітів і гравійних пісковиків. Породи рожево-сірі, сірі, світло-сірі, уламковий матеріал переважно кутастий, напівобкатаний, рідше обкатаний. В пачці спостерігаються 6 – 8 проверстків середньозернистих слюдистих пісковиків, потужністю 7 – 28 см. Один з таких проверстків залягає у верхній частині пачки і простежується по всьому фронту кар'єра.

3) 7,8 – 8,5 м – рожево-сірі гравеліти, дрібноуламкові, погано відсортовані на кременистому цементі, дуже щільні, масивні, неверствуваті. У верхній частині цієї пачки залягають дрібні лінзи (до 3 см) сірих слюдистих аргілітів. В покрівлі пачки спостерігаються світло-сірі дуже щільні гравеліти. Поверхня покрівлі похилохвиляста, місцями рівна.

4) 8,5 – 14,5 м – аргіліти сірі, зеленувато-сірі, слабко-слюдисті, тонковерствуваті. За 0,1 м вище основи пачки в ній залягає проверсток (до 7 см гравелітів темно-сірих, із заокругленим і кутастим уламковим матеріалом. За 1,0 м вище підошви пачки з'являються лінзи і проверстки потужністю до 0,3 м алевролітів

світло-сірих, слабкослюдистих, тонко-верствуватих. Стратиграфічно ця пачка відноситься до покриваючих ломозівських верств могилівськї світи. Вище залягають пухкі відклади четвертинного віку.

Таким чином, у першому відслоненні спостерігається чіткий контакт ольчедаївських верств із давнішими підстиляючими породами, у другому репрезентована середня частина верств, у третьому представлена верхня частина ольчедаївських верств і покриваючі їх ломозівські верстви. Звісно, що втрата хоча б одного з відслонень робить стратотип неповним і неповноцінним. Отже описані три відслонення взаємно доповнюючи один одного і дають уявлення про будову ольчедаївських верств у стратотиповій місцевості.

Окрім долини Лядови ізольовані ділянки виходів ольчедаївських верств можна спостерігати по р. Жван у Мурованих Курилівцях та Володимирівці. Наявність і потужність цих верств контролюється палеорельєфом. На припіднятих ділянках фундаменту вони тоншають, виклинюються і зникають. На опущених ділянка, за даними буріння [4, с. 40], їх потужність може сягати 40 м.

Літофаціальний аналіз ольчедаївських верств показує [4, с. 40], що вони сформувалися в обстановці давніх річкових долин, дельт і затопленої літоральній рівнини. Головним джерелом живлення, судячи з асоціації акцесорних мінералів, спільної з мінеральною асоціацією Подільського чарнокітового комплексу, були ділянки Українського щита, що безпосередньо прилягали до областей акумуляції. Перенесення продуктів руйнування кристалічних порід відбувався по системі палеорусел, що проникали в сторону внутрішніх областей щита. Найбільшою з палеодолин була Барсько-Віньковецька, яка, зливаючись з розташованими південніше Бахтинсько-Михайловецькою і Лядовською палеодолинами, утворила дельту з гігантським конусом виносу, який глибоко заходив у відкритий вендський басейн.

З ольчедаївськими верствами пов’язане унікальне Бахтинське родовище флюориту [5, с. 56 – 57], що розміщується на південній околиці с. Бахтин в межиріччі Бахтинки і Теребіжа. Флюоритова руда локалізуються в ольчедаївських пісковиках, які заповнюють так звану Бахтинську палеодепресію. Флюорит родовища виявлений у двох покладах площею 9 і 14 км^2. Кожний з

покладів вміщує по кілька рудних тіл. Всього виявлено 20 рудних тіл, які розміщуються поверхами або кулісоподібно. Товщина тіл змінюється від 0,2 до 5,65 м, а вміст флюориту в них коливається в межах 5 – 50 %. Флюоритова руда залягає на глибинах від 40 до 120 м, що залежить головним чином від рельєфу. Розвідані запаси флюориту складають понад 10 млн. тонн, а прогнозні ресурси становлять близько 100 млн. тонн. Сама руда являє собою сірий середньо- і крупнозернистий кварц-польовошпатовий пісковик, в якому зерна щільно зцементовані дрібнозернистим флюоритом. Крім флюоритового концентрату (19,1 %) основної флотації з руди Бахтинського родовища отримано польовошпатовий (16, 7 %), кварц-польовошпатовий (5,5 %) і кварцовий (45,5 – 50 %) концентрати. Перший з них може використовуватись для виробництва художнього, господарського та електротехнічного фарфору, другий – у скляній промисловості, третій відповідає всім вимогам, що ставляться до кварцового піску й може бути рекомендований для виробництва тонкої кераміки та для виробництва скла.

Джерела та література:

1. Стратиграфічний кодекс України / Відп. ред. П. Ф. Гожик. – К., 2012. – 66 с.

2. *Денисик Г. І., Страшевська Л. В., Корінний В. І.* Геосайти Поділля / Г. І. Денисик, Л. В. Страшевська, В. І. Корінний. – Вінниця: Вінницька обласна друкарня, 2014. – 216 с.

3. *Коренчук Л. В.* Стратотипические разрезы могилев-подольской серии венда Приднестровья / Л. В. Коренчук. – К., 1981. – 56 с. – (Препринт / АН УССР. Ин-т геол. наук; 84-11).

4. *Великанов В. А., Асеева Е. А., Федонкин М. А.* Венд Украины / В. А. Великанов, Е. А. Асеева, М. А. Федонкин. – К.: Наукова думка, 1983. – 164 с.

5. *Страшевська Л.* Бахтинське родовище флюоритів / Л. Страшевська // Середнє Придністров'я // За ред. Г. І. Денисика. – Вінниця: Теза, 2007. – 431 с.

Григорій ДЕНИСИК

ПРИГІРСЬКІ ОЗНАКИ ПРИРОДИ СЕРЕДНЬОГО ПРИДНІСТЕР`Я

За схемою районування природи України, Мурованокуриловецький адміністративний район розташований у межах природного району Могилівське Придністер`є Придністерсько-Подільської лісостепової області Дністерсько-Дніпровського лісостепового краю [4]. У науково-популярній літературі цей регіон відомий ще як Середнє Придністер`є. За низкою природних ознак Середнє Придністер`є суттєво виокремлюється серед інших природних регіонів України. Тут явно простежується значно більший вплив гірської системи Карпат на прилеглі території, що широкою смугою прилягають до Передкарпаття. У цьому неважко переконатися, якщо з позицій пригірських територій проаналізувати особливості природи і ландшафтів Розточчя, Середнього Придністер`я та Хотинської височини. Тут всі показники стосовно розчленованості поверхні, щільності річкової мережі, опадів і температур, ґрунтів, рослинного покриву й тваринного світу, а також складність і мозаїчність ландшафтної структури, майже у 1,5 – 2 рази перевищують аналогічні показники прилеглої до них рівнини і не завжди «програють» гірським територіям Карпат. Невипадково чернівецькі та львівські географи відносять Розточчя, Середнє Придністер`я та Хотинську височину до унікальних регіонів України. Ця унікальність зумовлена саме їх пригірським розташуванням, а ландшафти відносяться до рівнинних, але пригірських.

Пригірські ландшафти за своєю структурою значно складніші і за різноманіттям часто багатші прилеглих до них гірських передгірських і рівнинних територій. Тут концентруються потоки речовини, енергії та інформації власних і прилеглих ландшафтів та формуються «згустки життя» як натуральної, так і антропогенної природи [2; 3]. Пригірські ландшафти, зокрема й між Карпатами та рівнинами України, оцінила вже давня людина. Її сліди з'являються тут 150 – 200 тисяч років тому. Прив'язаність до регіону від-

дзеркалюють унікальні в Європі багатошарові стоянки. В окремих з них, як от Молдова, Комань, Атаки, нараховують до 12 культурних шарів. У подальшому історичному розвитку передгірські й пригірські ландшафти (природний рубіж), мали вирішальне значення у формуванні головної геополітичних особливості регіону прикордонності (геополітичний рубіж). Тривалий час регіон розвивався на окраїнах різних політичних утворень та держав – від Київської Русі та Галицько-Волинського князівства до теперішніх України та Молдови. Упродовж тисячоліть господарства руйнувались і відновлювались, люди мігрували, будували городища і фортеці, села й міста, вирубували ліси й розорювали звільнені від них землі, освоювали річки й будували різноманітні промислові об'єкти. У загальне поле українського етносу (72 – 95 % населення) тут вкраплені групи росіян, поляків, німців, євреїв, молдован та представників інших національностей [1; 3]. На картах історико-географічного районування, щільності населення Середнє Придністер`є теж чітко виокремлюється. Натуральні ландшафти пригірських територій повністю замінені антропогенними з наявними тут у всіх їх класів. Однак, не зважаючи на всі природні й суспільно-історичні негаразди у розвитку цього ландшафтного екотону він функціонує як зразок своєрідного «згустку життя» і є прикладом для інших регіонів України.

Що дає для практики визнання Середнього Придністер`я як пригірської, а не лісостепової рівнинної території?

1. Можливість суттєво перебудувати структуру господарства, що формувалось як лісостепове. При цьому значно (на 30 – 40 %) зменшаться площі розораних територій, зріс тут садів і виноградників. Тобто, зміниться структура сільськогосподарських ландшафтів, що призведе до розвитку традиційних у минулому для Середнього Придністер`я виробництв – плодоконсервних, виноробних тощо;

2. Збільшення (на 30 %) площ лісокультурних ландшафтів у структурі деревостанів яких переважатимуть рідкісні й унікальні для Середнього Придністер`я види – дуб скельний, червоний і пухнастий, бархат амурський, сосна кримська, берека та багато інших. Вони займуть площі еродованих земель, крупних схилів, покращать структуру деревостанів наявних лісових «стінок» і сформують нові. На основі цього поступово відновляться традиційні

для Середнього Придністер`я деревообробні промисли, переважно художнього спрямування;

3. Зменшення площ сільськогосподарського спрямування та збільшення лісових масивів дасть можливість розбудувати наявні та створити низку нових заповідних територій різного рівня, що суттєво покращить стан і функціонування регіональної екомережі;

4. Зросте можливість поступового виходу на чільне (3 –4) місце в господарстві і економіці регіону специфічних *придністерських видів рекреації й туризму,* зростання кількості санаторно-курортних закладів і таборів відпочинку, реставрації історико-культутних і архітектурних пам'яток, покращення дорожної мережі та закладів обслуговування місцевого населення.

Безперечно, будуть й інші вигоди, зокрема зростатиме кількість населення, спочатку тих, хто працюватиме лише у відповідні періоди року (сфера обслуговування), а потім переселяться на Середнє Придністер`я для постійного проживання; зростуть економічні і культурні зв'язки Середнього Придністер`я з іншими регіонами України і зарубіжжя; відновиться оригінальний придністерський дизайн оформлення ландшафтів регіону.

Джерела та література:

1. *Воропай Л. І.* Середнє Придністров`я – унікальний регіон України / Л. І. Воропай // Середнє Придністров`я [За ред.: Г. І. Денисика]. – Вінниця: ПП «Видавництво «Теза», 2007. – С. 4 – 12.

2. *Денисик Г. І.* Лісополе України / Г. І. Денисик. – Вінниця: ПП «Видавництво «Тезис», 2001. – 284 с.

3. *Кілінська К. Й.* Еколого-прогнозна оцінка природно-господарської різноманітності Карпато-Подільського регіону України / К. Й. Кілінська. – Чернівці: Рута, 2007. – 492 с.

4. *Маринич О. М.* Фізична географія України: Підручник / О. М. Маринич, П. Г. Шищенко. – Київ: Знання, 2006. – 511 с.

Юрій Яцентюк

СПОЛУЧНІ ТЕРИТОРІЇ ЕКОМЕРЕЖІ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ

Актуальною проблемою сьогодення є формування екомереж. У їх межах ключові території з найвищою концентрацією рідкісних видів рослин і тварин, значним ландшафтним і біотичним різноманіттям об'єднуються екокоридорами (сполучними територіями). У межах Мурованокуриловецького району виділено національні, регіональні та локальні екокоридори. До національних сполучних територій відносяться Галицько-Слобожанський субширотний екокоридор та Дністровський субмеридіональний екокоридор. Вони детально описані у літературних джерелах [1, с.109 – 113].

На території Мурованокуриловецького району проходять два регіональних екокоридори Лядівський та Ялтушківсько-Дашівський. Лядівський регіональний екокоридор сформувався долиною річки Лядова. Він сполучає Мурованокуриловецький та Лядівський регіональні центри біорізноманіття між собою та з Дністровським національним субмеридіональним екокоридором [2; 3].

Лядівський регіональний екокоридор у Мурованокуриловецькому районі займає 2000,77 га площі. Він простягається з півночі на південь на 17 км. Максимальна ширина Лядівського екокоридору 2100 м, мінімальна – 348 м.

Лядівський регіональний екокоридор з'єднує між собою Блакитнівський та Котюжанський біоцентри. За допомогою Вищеольчедаївського локального екокоридору з Лядівським регіональним коридором з'єднується Вищеольчедаївський біоцентр. За допомогою невеликого Немерченського локального екокоридору та Лядівського регіонального коридору між собою мають зв'язок з одного боку Блакитнівський, Котюжанський та Вищеольчедаївський біоцентри, а з другого боку – Немерченський біоцентр.

Ялтушківсько-Дашівський регіональний екокоридор у Мурованокуриловецькому районі займає площу 331,08 га. Він розміщується на крайньому північному сході району, між селом Степанки

та межею з Барським і Шаргородським районами. Довжина цього екокоридору 3 км, максимальна ширина – 1824 м, мінімальна ширина – 873 м [4].

У межах Мурованокуриловецького району виділено десять сполучних територій локального рівня: Бахтинсько-Батізький, Жванський, Караєцький, Сухокараєцький, Немерченський, Немійський, Наддністрянський, Придністерський, Вищеольчедаївський та Морозівський. Більшість цих коридорів за своїм місцеположенням є річково-долинними. Сухокараєцький коридор – яружно-балочний, Придністерський екокоридор – вододільний, Морозівський та Вищеольчедаївський екокоридори – вододільно-схилові.

Бахтинсько-Батізький локальний екокоридор тягнеться з Барського району. У Мурованокуриловецькому районі він починається на захід від села Конищів і простягається на південний схід до села Галайківці. Тут Бахтинсько-Батізький локальний екокоридор з'єднується із Жванським коридором.

Бахтинсько-Батізький локальний екокоридор поєднує Житниківський біоцентр із Жванським локальним екокоридором, а через нього та через Дністровський національний екокоридор поєднуються Житниківський та Дністерський біоцентри. Бахтинсько-Батізький локальний екокоридор є річково-долинним і представлений долинами річок Батіг та її лівої притоки Бахтинки.

Жванський локальний екокоридор також починається з Барського району. У Мурованокуриловецькому районі він починається на північ від села Михайлівці та простягається на південь та південний схід до села Жван. Тут Жванський локальний екокоридор переходить у Могилів-Подільський район і з'єднується із Дністровським національним субмеридіональним екокоридором.

Жванський локальний екокоридор представлений долинами річок Дзвінок, Жван, а також – долиною правої притоки останньої – р. Батіг. Він сполучає Михайлівецький та Мурованокуриловецький біоцентри між собою та з Бернашівським біоцентром Могилів-Подільського району. Цей екокоридор сполучає між собою також Мурованокуриловецький та Наддністрянсько-Бернашівський регіональні центри біорізноманіття.

Караєцький локальний екокоридор представлений долиною річки Караєць і починається з Барського району, з північно-західних околиць села Губачівка. У Мурованокуриловецькому районі

він починається на схід від села Михайлівці та простягається на південь, південний захід та південний схід до села Нишівці.

Караєцький локальний екокоридор сполучає Снітківський, Дружбівський, Рівненський та Нишівецький біоцентри між собою. Також він з'єднує між собою Мурованокуриловецький, Наддністрянсько-Бернашівський та Лядівський регіональні центри біорізноманіття.

Сухокараєцький локальний екокоридор починається на південь від смт Муровані Курилівці та простягається на південний схід до села Рівне. Нижче цей екокоридор переходить у Караєцький екокоридор.

Сухокараєцький локальний екокоридор за своїм місцеположенням яружно-балочний. Він сформувався у сухій балці Сухий Караєць. У його межах знаходиться Рівненський біоцентр.

Наддністрянський локальний екокоридор починається на південний захід від села Виноградне Мурованокуриловецького району та простягається на південь та південний схід через село Наддністрянське до Дністровського національного субмеридіонального екокоридору.

Цей локальний екокоридор посередництвом Придністерського локального екокоридору сполучає Наддністрянський та Дністерський біоцентри між собою. Отже, він з'єднує біоцентри у межах Наддністрянсько-Бернашівського регіонального центру біорізноманіття.

Немійський локальний екокоридор починається з Барського району. У Мурованокуриловецькому районі він простягається з північних околиць сіл Петрівка та Українське на південний схід через села Привітне, Горай, Лучинець та Плоске до північних околиць села Сугаки Могилів-Подільського району.

Немійський локальний екокоридор представлений долиною річки Немія – лівої притоки Дністра. Він сполучає Ялтушківсько-Дашівський регіональний та Галицько-Слобожанський національний субширотний екокоридори з Дністровським національним субмеридіональним екокоридором.

Придністерський локальний екокоридор знаходиться на південний захід від села Виноградне та на північ від села Наддністрянське Мурованокуриловецького району. Він сполучає Над-

дністрянський біоцентр з Наддністрянським локальним екокоридором, а через нього – з Дністерським біоцентром.

Придністерський локальний екокоридор є вододільним за своїм місцеположенням і лісовим – за особливостями ландшафтних комплексів. Він представлений переважно дубовим лісом.

Немерченський локальний екокоридор починається у селі Немерче та простягається на південь, південний захід та захід до межі Мурованокуриловецького та Могилів-Подільського районів та на заході переходить у Лядівський регіональний екокоридор.

Немерченський локальний екокоридор сполучає Немерченський біоцентр з Лядівським регіональним екокоридором, а через нього – з Котюжанським і Блакитнівським біоцентрами. Також через Лядівський регіональний екокоридор відбувається поєднання Немерченського біоцентру з Лядівським регіональним центром біорізноманіття.

Морозівський локальний екокоридор знаходиться між селами Морозівка та Вищеольчедаїв. Він простягається від східних околиць с. Морозівка до Вищеольчедаївського біоцентру.

Морозівський локальний екокоридор сполучає Вищеольчедаївський біоцентр із Караєцьким локальним екокоридором, а через нього – із Снітківським, Дружбівським та Нишівецьким біоцентрами, Лядівським регіональним центром біорізноманіття. Він також з'єднує між собою біоцентри у межах Мурованокуриловецького регіонального центру біорізноманіття.

Вищеольчедаївський локальний екокоридор знаходиться між селами Морозівка, Перекоринці, Попелюхи та Вищеольчедаїв, на західній та південно-західній околиці останнього. Він простягається від Вищеольчедаївського біоцентру околицями с. Вищеольчедаїв до Лядівського регіонального екокоридору.

Вищеольчедаївський локальний екокоридор сполучає Вищеольчедаївський біоцентр з Лядівським регіональним екокоридором. За допомогою цих двох екокоридорів між собою можуть сполучатись Вищеольчедаївський, Блакитнівський та Котюжанський біоцентри.

Отже, у межах Мурованокуриловецького району простягаються Галицько-Слобожанський субширотний та Дністровський субмеридіональний національні екокоридори, Лядівський та Ялтушківсько-Дашівський регіональні екокоридори та десять сполуч-

них територій локального рівня (Бахтинсько-Батізький, Жванський, Караєцький, Сухокараєцький, Немерченський, Наддністрянський, Немійський, Придністерський, Вищеольчедаївський та Морозівський). Загальна площа сполучних територій Мурованокуриловецького району без Галицько-Слобожанського субширотного національного екокоридору 12912,27 га, що становить 14,56 % від площі району.

Джерела та література:

1. *Яцентюк Ю. В.* Екомережа Вінницької області / Ю. В. Яцентюк – Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2011. – 128 с.

2. *Яцентюк Ю. В.* Регіональна екомережа Вінницької області / Ю. В. Яцентюк // Людина та довкілля. Проблеми неоекології. – Харків, 2012. – № 1 – 2. – С. 77 – 85.

3. *Яцентюк Ю. В.* Екомережа як антропогенна парагенетична ландшафтна система (на прикладі Вінницької області) / Ю. В. Яцентюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Серія: Географія. – Вінниця: Гіпаніс, 2014. – Вип. 26. – С. 17 – 24.

4. *Яцентюк Ю. В.* Сполучні території екомережі Вінницької області / Ю. В. Яцентюк // ІІІ-й Всеукраїнський з'їзд екологів з міжнародною участю. – Т. 1. – Вінниця: ВНТУ, 2011. – С. 279 –282.

ІСТОРІЯ КРАЮ: ПАМ'ЯТКИ, ДЖЕРЕЛА, НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Іван ГОНЧАР

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ В УМОВАХ ВІННИЦЬКОГО ПРИДНІСТРОВ'Я

Перші писемні згадки про населені пункти району відносять до XII – XIV століть. В історичних джерелах Чурилівці (саме такою була первісна назва селища) згадуються в реєстрі «димів» (податкових одиниць) 1493 року. Було воно невеличким поселенням і нараховувало «9 димів».

За переказами, засновником Курилівців був козак Чурило. З часом, шляхом асиміляції, назва «Чурилівці» переросла в «Курилівці». «Мурованими» вони стали у XVI ст., коли на річці Жван був зведений замок, мурований з місцевого вапняка. В 1775 році Муровані Курилівці стають містечком з правом влаштовувати два ярмарки на місяць [1, с. 454 – 455].

В 1861 році Муровані Курилівці стають центром Мурованокуриловецької волості Ушицького повіту Подільської губернії.

Згідно постанови ВУЦВК від 7 березня 1923 року «Про адміністративно-територіальний поділ Подільської губернії» були ліквідовані повіти і утворені округи та райони, в тому числі Мурованокуриловецький район. У 1956 році Муровані Курилівці знову стають районним центром. 30 грудня 1962 р. його приєднують до Барського району, а 3 грудня 1966 року – відновлено в сучасних межах.

Станом на 1 січня 2016 року в районі проживало 25,7 тис. чол. населення [7, с. 59].

Площа Мурованокуриловецького району становить 886 кв. км., в тому числі сільськогосподарських угідь – 65,9 тис. га. Географічно південно-західна частина Вінницької області відноситься до Лісостепової зони України. На заході район межує з Новоу-

шицьким районом Хмельницької області, на півночі – з Барським, на сході – з Шаргородським, на півдні – з Могилів-Подільським районами Вінницької області і на південному заході – з Сокирянським районом Чернівецької області.

Слід відзначити, що на території району знаходиться крайня західна точка області (між с. Наддністрянським та с. Рудківці Новоушицького району 27° 35′ сх. д.), де річка Матерка впадає у Дністровське водосховище [3, с. 5]. Через територію району проходить колія Південно-Західної залізниці та діють Котюжанська і Немерченська залізничні станції та шляхопроводи М-21 Житомир – Могилів-Подільський та Т-2308 Гуків – Дунаївці – Могилів-Подільський.

Клімат помірно-континентальний при помірних літніх і зимових температурах з певним впливом р. Дністер і Дністровського водосховища. В останні два роки спостерігаються підвищення температури у весняні та літні місяці та відносно теплі зими. Рельєф району порізаний глибокими ярами, балками, гірськими підвищеннями в результаті чого створюються труднощі у вирощувані технічних просапних культур. У формуванні рельєфу та клімату району мають вплив ліві притоки Дністра – річки Лядова, Караєць, Жван, Немія, Батіг, а також Дністровське водосховище, площа якого сягає 312 га. Вигідне географічне розташування, сприятливий мікроклімат, наявність водосховища та джерел мінеральної води, мережі автомобільних доріг та залізничного сполучення, відкривають можливості створення рекреаційної зони відпочинку та розвитку туризму.

В районі переважають сірі та світло-сірі опідзолені глеєві та глеюваті ґрунти, які є важкими для обробітку (особливо технічних культур), проте служать прекрасною основою для закладки садів і ягідників.

Особливий клімат, ґрунти, забезпеченість вологою, наявність річок та широкого спектру корисних копалин, достатня кількість робочих рук забезпечили розвиток в районі садівництва, ягідництва, виноградарства, вирощування тютюну, цукрових буряків, лікарських рослин. Набувають особливого значення скотарство, вівчарство, бджільництво тощо.

Площі полів за розмірами невеликі, вимагають раціонального використання матеріально-технічних ресурсів та застосу-

вання широкозахватних агрегатів і механізмів. Територія району відноситься до ареалу з нестійким вологозабезпеченням: за рік в середньому випадає від 450 до 550 мм вологи, а у весняно-літні місяці (період вегетації рослин) – від 230 до 310 мм, що вимагає впровадження зрошення [9, с. 10]. У цьому напрямку в 1970-х – 1980-х рр. проводилася певна робота, але через недостатнє фінансування припинилась (зрошувались всього 3,4 тис. га ріллі із 55,4 тис. га наявних).

Починаючи із 40-х років XIX ст., Україна стає основним районом Російської імперії з виробництва цукру. На Україні перший цукровий завод був збудований в 1825 році у селі Макошино Чернігівської губернії [5, с. 11]. Початок будівництва цукрових заводів на території сучасної Вінниччини відноситься до початку 40-х років XIX ст. (в тому числі і на Мурованокуриловеччині). Так, у 1840 – 1866 рр. тут вже працювали 22 цукрових заводи. У 1860 році цукровими буряками було засіяно 5788 десятин землі (6309 га), а цукрові заводи виробили 530 644 пудів цукру (8649 т).

Мурованокуриловецький цукровий завод був введений у дію в 1842 році. У 1861 році завод виробив 18 тис. пудів цукру (291,6 т), а в 1884 році – 30 тис. пудів (486 т).

У селі Вищеольчедаїв в 1860 році був збудований і став до роботи цукровий завод цукрозаводчика Нафтана Когана. В 1861 році він щоденно переробляв 30 підвод цукрових буряків і виробляв за добу 2,5 т цукру, працював до жовтня, а в окремі роки – до листопада місяця. В цьому році завод зареєструвався на Лондонській біржі. В 1910 році переробляв за добу 600 т коренів, а в 1914 р. – 800 т цукрових буряків. До 1905 року буряки доставлялися на завод гужовим транспортом. В 1896 році була збудована залізнична колія Жмеринка – Могилів-Подільський, що дало змогу частину буряків довозити вагонами аж до станції Котюжани. У 1905 році від станції Котюжани до Вищеольчедаївського цукрового заводу була прокладена залізнична колія протяжністю 12,2 км, що покращило умови підвезення цукрових буряків на підприємство [17].

В 1873 році був збудований та почав працювати цукровий завод в селі Хренівка (нині Привітне Мурованокуриловецького району).

Відміна кріпосного права в 1861 році викликала кризу у цукровиробництві, але з 1863 року обсяги поновилися і почали зростати.

Перевиробництво цукру в 1876 – 1878 роках призвело до кризи в цукровій промисловості, яка супроводжувалася ліквідацією ряду підприємств. Цукрозаводчики звернулися до уряду з проханням ввести квоти на виробництво цукру, проте звернення останнім було проігнороване. На Поділлі, майже в кожному поміщицькому і селянському господарстві розмаху набрало вирощування цукрових буряків.

З метою убезпечення від банкрутства та регулювання обсягів виробництва і цін на цукор 28 квітня 1887 року в Києві відбувся з'їзд цукрозаводчиків, який заснував синдикат цукрозаводчиків. Синдикат встановив ціни на цукор, квоти на його виробництво, а також площі посіву цукрових буряків та визначив обсяги поставок буряків на конкретні підприємства по занижених цінах. Згодом синдикат перетворився на державно-монополістичне об'єднання [14, с. 80 – 85]. Одночасно на місцях почали створюватися акціонерні товариства.

Перед Першою світовою війною 79 % посівів цукрових буряків було зосереджено в господарствах поміщиків та цукрозаводчиків, в яких широко застосовувалася ручна праця жінок та підлітків [11, с. 7]. В 1914 році посіви цукрових буряків досягли 160 тис. га, валовий збір коренів склав 2,2 млн. т., а 58 цукрових заводів виробили 386,4 тис. т цукру. Тож Поділля стає найбільшим виробником цукру в Європі [12, с. 14].

В 1880 році було створено «Товарищество Высшеольчедаевского сахарного завода» із заводоуправлінням у с. Вищеольчедаїв з капіталом в 400 тис. крб. До складу товариства входили Вищеольчедаївський, Мурованокуриловецький, Хренівський та Вендичанський заводи. З 1900 року вони почали платити промисловий податок [14, с. 75 – 81].

В селі Немерче були закладені дослідні поля по вирощуванню насіння цукрових буряків та зернових культур. Головний технолог Вищеольчедаївського цукрового заводу одночасно був управителем робіт на дослідних полях. В 1886 році за участю директора Вищеольчедаївського цукрового заводу М. Лонжинського та інженера-хіміка цього ж заводу Орловського була заснована

Немерченська дослідно-селекційна станція, завданням якої було забезпечити адаптацію до місцевих умов сортів цукрових буряків і зернових культур іноземного виробництва та виведення місцевих сортів. Вже у 1908 році селекційні сорти Немерченської станції перевищили за якістю іноземні сорти. Це дозволило їх продавати за кордон [10, с. 7].

В 1896 році на залізничній станції Немерче був встановлений апарат зв'язку «БОДО», що дозволило підтримувати стійкий зв'язок з Лондонською біржою (дозволялося розмовляти 5 хвилин), а з Францією, Німеччиною – 2 хвилини.

В 1961 році Немерченська дослідна станція переведена в с. Агрономічне Вінницького району. У новоствореному Немерченському радгоспі, частину колишніх дослідних полів зберегли і використовували за призначенням.

Діяльність в одному регіоні цукрових заводів, дослідної станції, залізничної дороги, засобів зв'язку, кредитних установ, спеціалізованих господарств при наявності достатньої кількості робочої сили тощо у майбутньому стало прообразом для створення і функціонування в 1978 – 2000 рр. у Ямпільському [16, с. 11 – 12], Мурованокуриловецькому, Томашпільському та ряді інших районів Вінницькій області бурякоцукрових підкомплексів АПК [4, с. 5 – 6].

В роки революції та громадянської війни 1917 – 1921 рр. багато цукрових заводів було знищено, у тому числі Мурованокуриловецький та Хренівський. Зберігся лише Вищеольчедаївський завод, який в 1936 році в середньому за добу переробляв 1120 т цукрових буряків [17]. В 1985 році площі посіву цукрових буряків в районі склали 4975 га, а закупівлі цукросировини досягли 92,5 тис. т. В 1990 році Вищеольчедаївський цукровий завод виробив 14374 т цукру. Крім Немерченської дослідної станції в 1923 році був створений Вищеольчедаївський радгосп по вирощуванню насіння цукрових буряків, насіннєві площі якого складали 180 – 200 га, а в 1960 – 1980 рр. вони становили 300 – 320 га. Одночасно вирощувалися зернові культури, а також тваринницька продукція.

В 1986 – 1990 роках в районі проводилися роботи по координації діяльності бурякоцукрового підкомплексу АПК [13, с. 5 – 6; 15, с. 8 – 11]. Концентрація виробництва цукрових буряків, збільшення потужностей цукрових заводів, впровадження нового

обладнання і нестача енергоносіїв призвели до зупинки роботи більшості малопотужних заводів Вінницької області. Вищеольчедаївський цукровий завод призупинив свою діяльність в 2000 році, а цукрові буряки почали возити на Браїлівський, Моївський та Турбівський заводи. Спроба Верховної Ради України у 2006 році ввести законодавчий акт про консервацію цукрових заводів успіху не мала, що призвело до припинення діяльності у Вінницькій області 25 заводів з 39, з яких в 2015 році працювало лише 6.

Наприкінці XIX століття у Мурованих Курилівцях та-кож працювали механічна та мідеплавильна майстерні, три водяні млини, в яких працювали 120 ремісників. Через селище проходив поштовий тракт: Могилів-Подільський – Нова Ушиця – Кам'янець-Подільський і в містечку діяла поштова станція [1, с. 455].

Наявність покладів якісної глини на теренах Куриловеччини сприяло тому, що наприкінці XIX – на початку XX століття в третині поміщицьких господарств займалися виробництвом цегли для своїх потреб, а також для продажу за кордон.

У 1863 році в Мурованих Курилівцях відкрито міністерське одноклассне народне училище, де навчалися лише хлопчики. Розвиток цукрової промисловості вимагав налагодити підготовку фахівців робітничих та сільськогосподарських професій. Тому, у 1899 році в містечку відкрито сільську ремісничу навчальну майстерню з трирічним строком навчання [6, с. 54 – 55].

Своєрідний мікроклімат долини річки Дністер сприяв вирощуванню тютюну, який проходив переробку на ферментаційних заводах і використовувався, крім виготовлення цигарок, в фармацевтичній галузі. В радянські часи для промислових цілей тютюн вирощувався в селах Рівне, Нишівці, Жван, Галайківці, Наддністрянське, Виноградне, Вербовець розташованих вздовж річок, що є притоками Дністра. Тютюнництво давало роботу населенню майже цілий рік, адже від закладки парників, теплиць (лютий місяць), його висадки, просапки, а потім чотирьох- або п'ятиразового збирання жителі села були зайняті до листопада місяця. В листопаді – січні проводилося тюкування та вивезення сировини на Мурованокурловецьку базу «Тютюнсировина» Жмеринського ферментаційного заводу.

В залежності від площі та урожайності в районі заготовлялося в кращі роки до 450 т тютюну. Згідно статистичних даних в

1945 році площа посадки тютюну в районі становила 354 га, в 1950 році – 450 га, в 1953 році – 500 га. Ця площа доводилася району на 1960 – 1970 роки, згодом зменшена до 250 га [17]. Кращі колгоспні ланки по вирощуванню тютюну збирали з 1 га по 18 – 20 ц, хоч у середньому по району урожайність становила 10 – 12 ц. З ряду причин економічного і соціального характеру в 2005 році Мурованокуриловецька база «Тютюнсировина» припинила своє існування.

Візитною карткою Мурованокуриловецького району і Вінницької області була і залишається мінеральна вода «Регіна».

Початок промислового використання води відноситься до 1898 року. За легендою, влітку 1898 року поміщик Собанський, що жив у Петербурзі, приїхав до Мурованих Куриловець з дружиною та донькою Регіною, яка важко хворіла на виразку шлунку. Один з пастухів кілька місяців носив хворій дівчині воду з лісового джерела біля с. Житники. Вода вилікувала хвору і Собанські називають джерело на честь дочки «Регіна». За вказівкою Собанського в лісі біля джерела спорудили невеликий будинок. В ньому воду розливали в діжки і перевозили до станції Котюжани, де зливали в цистерни і відправляли у Німеччину, Францію та інші країни. В 1902 році «Регіна» одержала схвальний відгук з Варшавської кулінарної виставки. На етикеті з'являються зображення двох медалей, отриманих «Регіною» на виставці столових вод у Відні та Варшаві. В 1908 році «Регіна» удостоюється трьох срібних медалей на виставках у Любліні, Проскурові та Цихоцинеку. Собанський оформив рекламу. На пляшках були відображені медалі, якими нагороджена «Регіна» на різних конкурсах, і написано: «Найкраща столова вода «Регіна»: Продається скрізь». До революції 1917 року доступ до джерела жителям навколишніх сіл був заборонений, а тому під час революційних подій всі виробничі приміщення були зруйновані.

В радянські часи мінеральну воду спочатку хотіли назвати «Волошка», але перемогла назва «Регіна». За своїм складом вода «Регіна» наближається до відомих березівської та трускавецької мінеральних вод. Пред Другою світовою війною біля джерела звели спеціальне приміщення і там розливали на рік 400 – 500 тис. пляшок ємністю 0,5 л [2, с. 32 –33].

По війні був створений районний харчокомбінат, який розпочав свою роботу 1 вересня 1946 року. Комбінат відновив розлив води «Регіна». Попит населення на воду зростав, тож в 1961 році був збудований та відкритий цех по розливу мінеральної води в смт Муровані Курилівці потужністю 1,5 млн. пляшок на рік.

В 1967 році цех харчокомбінату перетворюють в Мурованокуриловецький завод мінеральної води «Регіна». Воду возили автомобільними цистернами із джерела до заводу по розбитій гірській дорозі за 7 км. В 1968 році район та джерело відвідав перший секретар ЦК КПУ П. Шелест і дав згоду на будівництво заводу поряд з джерелом. В 1969 році була розчищена в лісі біля джерела галявина, але почалися зсуви землі, з'явилася загроза знищення джерела і роботи були припинені. У 1980-ті рр. завод довів обсяги розливу води до 17,1 млн. пляшок.

В 1984 році був збудований водопровід від джерела до заводу із нержавіючої сталі протяжністю 6,8 км., це дозволило поліпшити якість води і збільшити обсяги виробництва. В 2006 році був збудований новий цех та встановлена автоматизована лінія австрійського виробництва потужністю 6 тис. пляшок води на годину, а також до існуючого джерела приєднано ще два, що дозволило збільшити обсяги виробництва в 2,3 рази порівняно з 1980 роком (36 – 40 млн. пляшок води на рік) [8, с. 36].

Сьогодні ПрАТ «Мурованокуриловецький завод мінеральної води «Регіна» є сучасним автоматизованим підприємством, яке крім мінеральної води випускає солодкі напої і реалізує воду в межах території України, а також в Республіку Молдова. «Регіна» популярна не тільки на Вінниччині, але і за її межами. На оглядіконкурсі природних столових вод у 1987 р., у якому брали участь понад 50 заводів з усіх областей України, вона знову вийшла переможницею.

На Куриловеччині віднайдені поклади корисних копалин. Для їх видобутку створювалися артілі Так, у 1881 році розпочали видобувати фосфорити в гирлі річки Жван та поряд річки Калюс. Основою для широкомасштабних робіт послужив договір англійської фірми «Маркс Дурляхер і К°» з графом Дунін-Ваксовичем на десятирічне постачання фосфоритів у кількості до 600 тис. пудів (майже 10 тис. т) щороку за ціною 44 коп. за пуд. На той час це була дуже висока ціна. Договір розрекламували в пресі. Сталося

щось на зразок «золотої лихоманки»: з'їхалася маса людей, ціни на землю зросли в рази. За 1881 – 1887 роки майже всі родовища були вироблені підземним способом – довжина копалень сягала до 4 км. Майже всі фосфорити, як сировину вивозили у Царство Польське (84,5 %) та Австрію (10,7 %) [2, с. 29].

Лише в 60-х роках XX ст. були спроби роботи Вінницького хімзаводу на подільських фосфоритах, проте невдало: апатити, що завозились з Кольського півострова були дешевші за фосфорити.

В 1976 році були проведені нові геологічні дослідження. Виявлено перспективне родовище фосфоритів в нижній течії річки Жван (між селами Жван та Бернашівка), експлуатація якого цілком можлива [2, с. 30]. В 1992 році було створено товариство «Жван» (с. Кукурівка Жванської сільської ради), яке відкритим способом почало добувати фосфорити і подрібнювати на вапнякове борошно з вмістом фосфору до 5 %. Товариство попрацювало два роки і було ліквідоване через брак обігових коштів.

Поряд з цим родовищем, а також коло сіл Наддністрянське, Виноградне, Вербовець та ряду інших є поклади глауконітів, які використовуються в косметичній галузі, а також поклади бентонітових глин, які використовуються для очищення вин, особливо шампанських, та як кормові добавки в комбікормовій промисловості.

В районі розвідані великі запаси кварцових пісків (біля сіл Вінож, Немерче, Дерешова, Бахтин, Посухів та інших), розробка яких дозволила б виробляти скло та фаянс. На берегах річок розробляються кам'яні кар'єри (поблизу сіл Котюжани, Вербовець, Вищеольчедаїв, Кривохижинці, Попелюхи, Галайківці, Обухів, Виноградне, Жван та інших), а також глиняні кар'єри (села Вербовець, Конищів, Котюжани, Снітків, смт Муровані Курилівці). В 13 піскових кар'єрах добувають жовтий та білий будівельні піски (Вербовець, Дерешова, Посухів, Житники, Рівне, Роздолівка, Котюжани та інших). Також нараховується 8 вапнякових та жерствяних кар'єрів.

Найбільшою цінністю з досліджених корисних копалин на території району є Бахтинське родовище флюоритів, найбільше в Європі і єдине на Україні. Флюорит (плавиковий шпат) – один з найкрасивіших мінералів, він має кольори всього діапазону спектру. Завдяки природним властивостям флюорит використовують в

ювелірній справі. З нього виточують оптичні лінзи для приладів нічного бачення, мікроскопів, фотоапаратів та біноклів. Родовище розташоване на околиці села Бахтин. За даними геологічних розвідок прогнозовані ресурси флюоритових руд Бахтинського родовища оцінені в 110 млн. т. Є тут руди з вмістом свинцю і цинку (3 – 4 %). Прогнозовані ресурси цих руд 11,8 млн. т; ці два метали в Україні дефіцитні. Загальні прогнозовані запаси флюоритових руд в Придністров'ї оцінюють в 122 млн. тонн. З цієї руди можна одержувати кондиційні концентрати різних марок для металургійної та хімічної промисловості, фарфоро-фаянсового виробництва [6, с. 57 – 58].

В 2003 – 2004 роках ТОВ «Ексіммет ЮГ» м. Дніпропетровська (тепер: м. Дніпро) розробило бізнес-план освоєння родовища. Було прийнято рішення будувати збагачувальну фабрику, проведені додаткові дослідження і вибрано технологію збагачення руди методом флотації (вимивання). Вартість будівництва фабрики становила б 94 млн. дол. США. Мало бути створено майже 1200 робочих місць для роботи на фабриці та закладах соціальної і гуманітарної сфер та в інфраструктурі. Були зроблені перші кроки по відведенню землі. Але політичні події в державі та зміна керівництва товариства призвели до припинення робіт на родовищі.

У листопаді 2007 року ПАТ «Арселор Міттал Кривий Ріг» м. Кривий Ріг, разом із представниками товариства «Ексіммет ЮГ», було проведено обстеження родовища, зроблено фотознімки, визначено шляхи подальшої співпраці райдержадміністрації з металургійним комбінатом на 2008 рік, але часта зміна керівництва комбінату, світова економічна криза не сприяли продовженню робіт по освоєнню родовища.

У 60 – 80-х роках XX ст. в районі були збудовані цегельні заводи в селах Котюжани, Конищів, на території «Міжколгоспбуду», а в 1993 році в селищі Муровані Курилівці введений в експлуатацію цегельний завод-напівавтомат потужністю 13,5 млн. штук цегли на рік, де працювало 45 працівників.

Сприятливий клімат забезпечив вирощування овочів на площі 312 га (1950 р.), а в 1959 році їх площа становила вже 465 га, площа садів – 1749 га. Згідно постанови Вінницької облспоживспілки, у червні 1957 року відновлено роботу плодоконсервного заводу. До Другої світової війни завод працював на території ко-

лишніх панських сушарок. В основному займалися сушінням слив, яблук, груш, картоплі і в невеликих обсягах солили огірки, помідори, капусту. В 1970 році було проведено реконструкцію підприємства, встановлені конвеєрні лінії. Завод наростив обсяги виробництва і в 1980 році виробив 5960 туб консервної продукції. В 1983 році введено новий цех, який був оснащений італійськими автоматизованими лініями та рядом іншого іноземного обладнання, потужну котельню. Було збільшено чисельність працюючих, а в 1990 році підприємство виробило 8071 туб консервної продукції.

Свою продукцію завод реалізував частково через мережу закладів торгівлі райспоживспілки, а 70 – 80 % поставляв у закриті заклади пенітенціарної системи та Міністерства оборони, що забезпечувало стабільне надходження бюджетних коштів.

Для району характерно масове поширення сушарок в селянських господарствах. Жителі району мали в домашніх умовах невеликі сушарки, що служило основою для забезпечення балансу продуктів харчування, а пізніше джерелом надходження коштів до сімейного бюджету. В 70 – 80 рр. ХХ ст. настала певна «правова відлига», що дозволило підприємливим господарям власну сушену продукцію (яблука, груші, сливи, а також свіжі яблука та горіхи) возити на продаж в центральні та північні регіони Росії, Урал, Поволжя. Нині вищеназвану продукцію в районі заготовляють приватні підприємці і збувають в європейські країни.

В 1947 році розпочав свою роботу промкомбінат, який мав цехи по виробництву хлібобулочних виробів, ковбас, а також швейний цех. У 1960-х роках в с. Привітне почав працювати цех з виробництва блоків з вапняка-черепашника. У 1977 році з промкомбіната виділено хлібопекарню та перетворено її в хлібозавод. В районі була сформована потужна будівельна галузь, в яку увійшли «Міжколгоспбуд» (заснований 1958 р.), «Міжколгоспшляхбуд» (1960 р.), районна дорожня дільниця (1944 р.), «Райсількомунгосп» (1980 р.).

В 1969 році завершено електрифікацію району, а в 1972 році створено Мурованокуриловецькі електричні мережі. У вересні 1969 року розпочав роботу цех Московського заводу електронного машинобудування та апаратури (МЗЕМА), а з 1991 року – завод «Маяк». Це дало роботу понад 500 працівникам.

До 1970 року на річках Лядова, Жван працювали малі гідроелектростанції (Виноградне, Котюжани, Вищеольчедаїв та смт Муровані Курилівці), а також десятки водяних млинів.

В 1932 році створені Мурованокуриловецька МТС, Кривохижинецька МТС та Лучинецька МТС, а в 1934 році почав працювати молокозавод. В 2005 році товариство «МТС-Агромаш» почало виготовляти установки по виробництву біодизелю потужністю 4 т на добу та реалізовувати на території Мурованокуриловецького та інших районів Вінницької області.

Одним із перших у Вінницькі області було створено Мурованокуриловецький міжколгоспний комбікормовий завод (1970 р.), який став базовим підприємством об'єднання комбікормових заводів Вінницької області. Завод виробляв комбікорм для великої рогатої худоби, свиней, а також вітамінне борошно. Поголів'я худоби значно збільшилося: у 1980 році нараховувалося 32 тис. голів ВРХ та 10 тис. корів. Крім того населенням утримувалося 6116 голів молодняка ВРХ та 3182 корови.

Мурованокуриловецький район, при всіх своїх проблемах, має перспективи нарощування виробництва сільськогосподарської та промислової продукції, адже має працьовите населення, підприємства спираються у своїй господарчій діяльності на новітні технології та сучасну організацію виробництва.

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.

2. *Денисик Г. І., Любченко В. Є.* Простори Вінничини: Краєзнавче видання / Г. І. Денисик, В. Є. Любченко. – Віниця: Еко Бізнес Центр, 1999. – 92 с.

3. Географія Вінницької області: Пробний навчальний посібник для середньої школи / За ред. Денисика Г. І., Жовнір Л. Ф. – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 308 с. іл. картосхеми.

4. *Гончар И. П.* Повышение экономической эфективности использования основных фондов в свеклосахарного подкомплекса АПК (На материалах Винницкой области). – Автореферат для соиск. уч. степ. канд. экон. наук. – К.: УНИИЭОСХ им. А. Г. Шлихтера, 1989. – 19 с.

5. *Гунченко Н. А.* Мастера производства сладких кристалов / Н. А. Гунченко. – М.: Легкая и пищевая промышленость, 1983. – 112 с.

6. Перлини Східного Поділля / За ред. Г. І. Денисика. – Вінниця:

ПП «Видавництво «Теза», 2008. – 168 с.

7. Статистичний щорічник Вінниччини за 2015 рік. – Вінниця, 2016. – 625 с.

7. Програма економічного і соціального розвитку Мурованокуриловецького району на 2016 рік. Матеріали 3 сесії Мурованокуриловецької районної ради 7 скликання. – 14 січня 2016 року. – 67 с.

8. Сахарная свекла / Под. ред. В. Ф. Зубенко / 2-е изд. – К.: «Урожай», 1979. – 416 с.

9. *Вербицкий В. Л., Гизбулин Н. Г.* Семеноводство сахарной свеклы / В. Л. Вербицкий, Н. Г. Гизбулин .– М.: Колос, 1982. – 136 с. ил.

10. *Петров В. А., Зубенко В. Ф*. Свекловодство / В. А. Петров, В. Ф. Зубенко. – М.: Колос, 1981. – 302 с. ил.

11. *Таратута В. Н.* Ямпольский почин / В. Н. Таратута. – М.: Колос, 1979. – 95 с., ил.

12. Рекомендации по разработке организационно-экономического обоснования создания свеклосахарных агропромышленных объединений. – К.: Урожай, 1984. – 40 с.

13. *Москалюк М. М.* З історії розвитку цукрової промисловості в Україні у другій половині XIX – на поч. XX ст. / М. М. Москалюк // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 75 – 85.

14. *Гончар И. П.* Централизованные фонды РАПО и средства производства / И. П. Гончар // Сахарная свекла. – 1986. – № 11. – С. 8 – 11.

15. Котельникова Н. Щ. Районний агропромышленный комплекс по производству сахара / Н. Щ. Котельникова. – М.: Колос, 1981. – 63 с., ил.

16. Фонди юридичних осіб архівного відділу Мурованокуриловецької райдержадміністрації за 1944 – 2000 роки.

Лев БАЖЕНОВ

МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНА В ДОСЛІДЖЕННЯХ НАУКОВЦІВ І КРАЄЗНАВЦІВ XIX – ПОЧАТКУ XXI СТ.

Історично склалося, що Мурованокуриловеччина, яка розташувалася в південно-західній околиці Вінниччини, у басейні приток Жван, Немія, Лядава Середнього Придністров’я, упродовж

віків була в складі то Барського староства (XV – XVIII ст.), то Ушицького повіту Подільської губернії (XIX – перші десятиліття XX ст.). Формування та утвердження Мурованокуриловецького краю, усвідомлення місцевим населенням приналежності до цієї української землі започатковано з утворенням у 1923 році адміністративно-територіального району з центром у смт Муровані Курилівці, який, пройшовши складний процес трансформації за понад 90 років функціонування, сьогодні є невід'ємною складовою частиною Вінницької області з стійкими усталеними межами. За цей період покоління його жителів усіх 60 населених місць виробили власний менталітет курилівчан, любов, гордість і повагу до свого отчого краю, рідної Малої батьківщини.

Тим не менше, Мурованокуриловецька земля має глибокі історичні коріння. Тут вирувало людське життя ще в VI – III тис. до н. е. за доби трипільської культури, господарювали скіфи-землероби у VIII – IV ст. до н. е., залишили помітний слід черняхівські племена II – V ст. н. е., постали городища та оборонні укріплення у часи Київської Русі, засновано чимало поселень під час входження краю до складу Подільського князівства Литовської держави (1362 – 1434 рр.) та Подільського воєводства Речі Посполитої XV – XVIII ст. Край опинився в горнилі української Національно-визвольної війни середини XVII ст. та антифеодального руху XVIII – XIX ст., революцій 1905 – 1907 та 1917 – 1920 років, розділив трагедію голодоморів 1932 – 1933 та 1946 – 1947 рр., політичних репресій 1920-х – початку 1950-х, воєнного лихоліття 1941 – 1944 рр. та усіх складнощів післявоєнної відбудови. В абсолютній більшості населення Мурованокуриловецького району підтримало на референдумі 1 грудня 1991 року відродження незалежної Української держави, і з того часу міцно перебуває на позиції її реформування, розбудови та захисті демократичних завоювань, бореться сьогодні проти російської агресії на Сході держави за єдину вільну Україну.

Отже, перелік основних етапів історичного розвитку Мурованокуриловечини засвідчує, що, хоча в історіографії відображені основні події життя, побуту, праці, руїни, поневолення, страждань і боротьби її населення за землю, свободу, права і державність України від давнини до сьогодення, однак про неї опубліковано обмаль науково-краєзнавчої літератури порівняно з іншими регіона-

ми Поділля, чимало ще залишається так званих «білих плям» і дискусійних моментів у наших знаннях про цей край. Метою ж створення цього матеріалу є спроба віддати належне тим ученим і краєзнавцям, які впродовж XIX – початку XXI ст. своїми працями та публікаціями доклали чимало зусиль у справі досліджень і популяризації Мурованокуриловецької землі для прийдешніх поколінь.

Про роль та значення Мурованих Курилівців, сіл Бахтин, Вербовець, Вищеольчедаїв, Жван, Михайлівці (засновані у XV ст.), Конищів, Лучинець (XVI ст.) та інших давніх історичних населених місць її округи, окремих відомих уродженців і діячів у контексті історії та культури України й в її складі Поділля – Вінниччини засвідчує той факт, що практично всі російські, польські і українські енциклопедії XIX – початку XXI ст. вміщують більшим або меншим обсягом довідки, гасла, статті про них, зокрема такі поважні видання, як "Энциклопедия Брокгауза и Ефрона", "Словник географічний Королівства Польського й інших слов'янських країв" (Варшава, 1883) [1], "Польський біографічний словник" (Варшава, 1936 – 2015) [2], "Енциклопедія українознавства" (перевидання в Україні (Львів, 1993 – 1996), "Географічна енциклопедія України" (К., 1989), "Енциклопедія сучасної України" (К., 2001 – 2015), "Енциклопедія історії України" (К., 2003 – 2012), біографічний словник Вікторії Колесник «Відомі поляки в історії Вінниччини» (2007) та інші. Нарис про Муровані Курилівці та довідки про села району зайняли належне місце в томі "Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область" (1972) [3].

Джерельну базу до вивчення населених місць Поділля й Мурованокуриловеччини заклало 35-томне київське археографічне видання «Архив Юго-Западной России» (К., 1859 –1914), в якому містяться перші писемні згадки і свідчення про заснування населених місць краю в пожалуваннях литовських князів, польських королів, люстраціях маєтків, давніх актах та інших документах від XIV і до кінця XVIII ст. [4]. Такі ж факти, окремі господарські характеристики поселень краю, про зміну їх власників, антипоміщицькі виступи селян й інші події у XVI – XVIII ст. можна виявити в польських археографічних збірках XIX ст., зокрема, у виданнях М. Балінського і Т. Ліпінського «Старожитна Польща у погляді історичному, географічному і статистичному» (1845) [5], у

22-х томах «Джерел історичних. Польща XVI ст.» А. Яблоновського і А. Павинського (1876 – 1903) [6]. У 40 – 80-х роках XX ст. джерельна база досліджень Поділля – Мурованокуриловеччини поповнилася збірками документів і матеріалів з фондів Центрального державного історичного архіву в м. Києві, Державних архівів Вінницької та Хмельницької областей: «Революційні події 1905 – 1907 рр. на Поділлі» (1956) [7], «Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 – грудень 1920 рр.)» (1959) [8], «Поділля у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 р.» (1969) [9] та ін. У роки незалежності України опубліковані фундаментальні археографічні видання, позбавлені заідеологізованості, притаманної для радянського режиму, в яких належно представлено Мурованокуриловецький район. Маємо на увазі історико-меморіальні документальні багатотомні "Вінницький мартиролог. Книга пам'яті жертв політичних репресій на Вінниччині (20 – 50-і рр. XX ст." (2001), «Голод та Голодомор на Поділлі: 1920 – 1940-і рр.» (2007), «Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Вінницька область» (2008), «Реабілітовані історією. Вінницька область» (2008), «Переможці. Книга Пам'яті України. Вінницька область» (2007), «Переможці: учасники бойових дій Другої світової війни та Великої Вітчизняної війни Вінниччини» (2011) та ін., в яких окремі матеріали присвячені Мурованокуриловеччині 1920 –50-х рр. Зрозуміло, що усі названі вище документальні видання слугують важливим підґрунтям для розгортання наукових досліджень, узагальнення та аналізу історичних явищ, подій і постатей, пов'язаних з куриловецькою землею.

Загальні засади викладу історії населених місць нинішньої Мурованокуриловеччини стали з початку XIX ст. книги польських авторів В. Марчинського «Статистичний, топографічний і історичний опис Подільської губернії» (1820 – 1823) [10], А. Пшездзєцького «Поділля, Волинь, Україна. Картини місць і часу» (1840 – 1841) [11], а також видання за проектом російського видавця П. М. Батюшкова та авторською участю М. І. Петрова й інших українських істориків «Подолия. Историческое описание» (1891) [12]. У цих виданнях була викладена офіційна точка зору польської та російської історіографії на українські землі, в яких, зокрема, Подільський регіон вважався етнічно складовою частиною або Польщі, або Росії. Проте М. Петров був вихованцем професора

Київського університету В. Б. Антоновича і входив до його відомої наукової історичної школи, яка відіграла важливу роль у становленні української історичної науки та національно-культурного відродження того періоду.

З іншого боку, за створення загальної історії Поділля, її міст, містечок і сіл, церков і парафій, активно взялися місцеві краєзнавці. У другій половині XIX – на початку XX ст. активно закладали підвалини поділлєзнавства та регіональних досліджень своїми працями, вперше подали історичні довідки та короткі описи про населені місця на території нинішньої Мурованокуриловеччини відомі краєзнавці В. К. Гульдман (уперше подав історико-статистичні довідки про всі населені місця регіону [13] і оприлюднив книгу про пам'ятки історії та культури Поділля від найдавніших часів до XIX ст. [14]), батько історії Поділля Є. Й. Сіцінський створив "Археологічну карту Подільської губернії" (1901), де позначені старожитності [15] та більш повні описи поселень, церков і парафій цієї землі [16]) й інші.

Отже, впродовж XIX – початку XX ст. в історіографії були сформовані наукове поділлєзнавство та закладені підвалини для подальших досліджень Мурованокуриловеччини.

На жаль, 20 – 30-ті роки XX ст. стали часом, коли Мурованокуриловецький район випав з поля зору серйозних історичних досліджень. Проте в ці роки зародився і розвинувся місцевий краєзнавчий рух, у школах відкривалися музеї, експозиції, стенди присвячені історії та природі краю, організовувалися різноманітні екскурсії по пам'ятних місцях району, директор школи с. Вила Ярузькі Могилів-Подільського округу, куди тоді входив Мурованокуриловецький район, М. С. Котенко-Шевченко здійснював сюди археологічні розвідки, зібрав велику колекцію матеріальної культури з історії та геології, відомі народні етнографи і фольклористи Олександр Кривицький з с. Озаринці, Мефодій Рябий з с. Кукавка, Марія Руденко розпочали збирати легенди, перекази, пісні, описувати звичаї, традиції та побут населення Придністров'я і прославилася вже в 50 – 80-ті рр. XX ст. [17, с. 245 – 245, 331, 336 – 337].

У часи післявоєнної відбудови другої половини 1950-х – у 1980-ті роки відроджується і розвивається в Україні, на Вінниччині й Мурованокуриловеччині краєзнавчий рух. Могутнім пош-

товхом його розбудови стали підготовка і видання багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» і, зокрема, тому «Вінницька область» (1962 – 1972). У цьому томі вперше була узагальнена історія Мурованокуриловеччини, до збору матеріалів були залучені більшість місцевих краєзнавців, учителів, бібліотекарів, журналістів, працівників державних установ. Авторами нарису «Муровані Курилівці» даного тому виступили І. А. Заброварний та С. Д. Кучер, які зуміли узагальнити весь зібраний матеріал усіх, хто його попередньо збирав. Дякуючи цьому сформувалася когорта місцевих краєзнавців, які стали публікувати різні аспекти історії краю на сторінках газет Вінниччини. В цей період було запроваджено краєзнавство в систему освіти, відкриті в багатьох школах, будинках культури, клубах краєзнавчі та історико-меморіальні громадські музеї, зусиллями пам'яткоохоронців споруджені в населених пунктах меморіали бойової і трудової слави, відкриті меморіальні плити і встановлені пам'ятні знаки в місцях історичних подій, створені екскурсійно-туристичні маршрути по історичних місцях Мурованих Куриловець та району. Саме у цей період цей край був включений у загальні туристичні маршрути Вінниччини. Про це свідчать видані путівники «Пам'ятні місця Вінниччини» (1968), «Гордість Поділля» (1979), Д. Малакова «По Восточному Подолью» (1988) та ін.

У 1984 році вийшов з друку довідник з археології Хмельниччини професора І. С. Винокура, в якому належно відображені всі на той час відомі історичні пам'ятки від первісної доби до середньовіччя, а також археологічні пам'ятки по берегах межиріччя придністровських приток Мураванокуриловецького району [18].

Демократизація суспільного життя, процеси національно-культурного відродження, активізація краєзнавчого руху та регіональних досліджень за роки державної незалежності України позитивно позначилися на подальшому розвитку вивчення і популяризації історії Мурованокуриловеччини.

Знаковою подією, яка визначила на перспективу поступальний розвиток місцевого краєзнавства стало відзначення у 1993 році 500-річчя з часу заснування Мурованих Курилівців, в ході якого краєзнавці переглядали, узагальнювали й з'ясовували лакуни історії краю в першу чергу на шпальтах газети «Наше Придністров'я»,

яка до сьогодні стала активним популяризатором минувшини краю.

За 25 років незалежності України Мурованокуриловеччина, її історія, культура, природа, пам'ятні місця та трагічні події ХХ ст. знайшли відображення, висвітлення в низці загальних праць про минуле й сьогодення Вінниччини-Поділля. Маємо на увазі науково-популярні книги А. С. Івченка «Містечка України» (К., 2000), Н. В. Гижка «Перлини Вінниччини» (Вінниця, 2007), Г. І. Денисика «Вінниччина – край зелених дібров і золотих нив» (1997, «Перлини Східного Поділля» (2008) та «Природа Вінниччини» (2009), Д. Антонюка «315 польських замків і резиденцій України» (К., 2012), де описані чудові заповідні місця району, залишки замку та в гарному стані колишнього панського палацу в Мурованих Курилівцях. Чимало цікавих фактів про цей край містяться у серії наукових праць з трагічної історії ХХ ст. С. Д. Гальчака «Східні робітники» з Поділля у Третьому Рейху» (2004), «На узбіччі суспільства: Доля українських остарбайтерів» (2009), «Словом і багнетом. Журналісти Вінниччини в роки Другої світової війни» (2013; 2015), «Жіноче обличчя війни. Вінничанки на захисті Вітчизни» (2015), «Визволення Вінниччини від нацистських загарбників» (2004, 2005, 2010), «Подоляни – Герої Радянського Союзу» (2010), «Герої Вінниччни» (2016), «Ратна слава Вінниччини. Час. Події. Особистості» (2015) та інші. Водночас С. Д. Гальчак проаналізував розвиток краєзнавства у Східному Поділлі в ХІХ – на початку ХХІ ст. у солідній монографії, в якій відзначено діяльність мурованокуриловецьких дослідників (2011) [19].

Окремі статті, важливі матеріали і факти, які стосуються різних епох життя Мурованокуриловеччини, присутні в збірниках праць таких важливих науково-краєзнавчих конференцій, як «Матеріали І – ХХVІІ Всеукраїнських наукових історико-краєзнавчих конференцій «Вінниччина: минуле та сьогодення», які започатковані у Вінницькому державному педінституті ще в 1984 р. під назвою «Вінницькі обласні наукові історико-краєзнавчі конференції», а також у збірниках сусідів І – V-х Могилів-Подільських науково-краєзнавчих конференцій (1996 – 2015), І – ІV-х Міжнародних науково-практичних конференцій «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку» (2008 – 2016) тощо. Проведення сьогоденної Першої Мурованокуриловецької нау-

ково-краєзнавчої конференції дозволить консолідувати дослідження цього регіону Поділля, стимулюватиме піднесення тут краєзнавчого руху.

Варто відзначити, що Мурованокуриловеччина породила чимало патріотів свого краю, яких доля порозкидала по Україні, котрі стали вченими-істориками, журналістами, відомими педагогами. Тим не менше, в своїй діяльності та творчості вони у різних формах досліджують і популяризують свою отчину. Маємо на увазі доктора історичних наук Григорія Рудого, уродженця с. Немеричі, який працює в Інституті історії України НАН України [19, с. 675 – 676], кандидата мистецтвознавства, доцента Барського гуманітарно-педагогічного коледжу Антоніну Сторожук, уродженку с. Новосілка, автора фольклорних видань «Калинове намисто» (1993), «Музичний фольклор Східного Поділля» (2007) [19, с. 707 – 708], відомого журналіста Володимира Лисенка, уродженця Мурованих Курилівців, автора книг «Шевченко на Поділлі» (1991), «Південний Буг» (2004) [19, с. 589], кандидата історичних наук, доцента Вінницького педуніверситету імені Михайла Коцюбинського Віталія Тучинського, уродженця с. Петримани [19, с. 724 – 725], співробітника Вінницького обласного краєзнавчого музею Тетяну Мельник, уродженку с. Конищів [19, с. 649] та інших, з якими можуть співпрацювати місцеві краєзнавці.

З початку 1990-х років Всеукраїнська спілка краєзнавців (з 2008 р. – Національна спілка краєзнавців України» наполегливо ставить перед державою завдання забезпечити перевидання в новій редакції давно застарілої 26-томної «Історії міст сіл УРСР» за назвою «Історія міст і сіл України». Проте з об'єктивних та суб'єктивних причин й досі ця справа не зрушена. Тоді науковці і краєзнавці для реалізації цього проекту пішли іншим шляхом. Вони стали створювати в масовому порядку книги, «енциклопедії села», збірники, путівники, буклети про населені місця в областях України, в яких, на жаль, на різному професійному рівні узагальнюється їх повнокровна історія, котра відсутня у томах «Історія міст і сіл УРСР». Таким шляхом за роки незалежності України пішли також мурованокуриловецькі краєзнавці. Зокрема, станом на сьогодні ними здійснено, за нашими підрахунками, десять видань про поселення цього краю. Маємо на уваги книги С. Мальованого про село Вищеольчедаїв [20], А. Кушніра – про с. Кривохижинці [21],

В. Ревуцького – про с. Снітків [22], А. Жбанова – про с. Бахтин [23], С. Нешика та В. Вітковського – про с. Плоске [24], А. Крохмалюка – про с. Житники [25], Є. Іжевської та М. М. Пащенко. – про с. Морозівку [26] та ін. Всіх цих авторів, як правило уродженців цих сіл, що мешкають в них або в Києві, Севастополі, Вінниці, об'єднує незгасна любов до отчого краю і прагнення зберегти пам'ять, віднайти історичну правду про свої села та сельчан. У такому ракурсі доповнюють краєзнавчі нариси, статті, описи про поселення району вміщені за останні 25 років на шпальтах районного часопису «Наше Придністров'я». З-поміж них вартують уваги публікації Т. Косолап [27], В. Ревуцького [28] з історії походження Мурованих Куриловець та палацу-садиби В. Комара [29], про село Привітне Н. Кубової [30], село Хренівку М. Івасишиної [31], село Лучинчик Н. Мар'янич [32], село Житники О. Мосендза [33] тощо. Проте найбільш наполегливо досліджував і популяризував у часописі історію села Снітків В. Ревуцький. Він опублікував під назвами «Снітків – містечко над Карайцем» та «Снітків: історія без акцентів» 20 серійних статей упродовж 2002 – 2008 рр. [34], що дозволило йому зрештою їх об'єднати в книзі «Снітків. Історія без акцентів», яку видано 2011 року в. Києві. Отже, лишилося створити ще книги про 50 сіл району та монографічне дослідження про Муровані Курилівці.

Як свідчать краєзнавчі публікації в газеті «Наше Придністров'я» з 1993 по 2016 рр., найбільш активними авторами-дослідниками краю виступають відомий краєзнавець В. Мельник, який оприлюднив понад 20 статей і нарисів про трагедію Голодомору, різні інші аспекти історії району, В. Ревуцький – постійний дописувач часопису на історичні теми, В. Сауляк, Н. Колосінська, О. Дубицький, О. Мосендз, В. Макітрук, С. Кубляк та інші популяризатори минувшини і сьогодення Мурованокуриловеччини.

У нинішньому інформаційному просторі глобалізованого світу в доступності для загалу читача на перше місце виступає інтернет-мережа. Не заперечним фактом виступає те, що в засобах інтернету сьогодні присутні сайти Муровано-куриловецького району та його райцентру, їх культурно-освітніх установ. Зокрема, історія краю, Мурованих Куриловець, окремих сіл відображені у статтях і довідках всесвітньовідомої електронної енциклопедії «Вікіпедія». Проте ми вимушені констатувати, що порівняно із сусід-

німи районами Вінниччини (наприклад, Барським, Могилів-Подільським та ін.) Мурованокуриловеччина та її історія суттєво поступається висвітленням в інтернет-мережі, не має власних спеціалізованих і тематичних сайтів.

Важливо відзначити, що краєзнавство займає вагоме місце в системі освіти району. Районний відділ освіти, вчительство спрямовують роботу на розбудову шкільних краєзнавчих та меморіальних музеїв, розробку туристичних шляхів по рідному краю, наставляють старшокласників на дослідницьку працю в системі Вінницького територіального відділення Малої академії наук тощо. Другим важливим осередком краєзнавства виступають у Мурованих Курилівцях краєзнавчий відділ Центральної районної бібліотеки та сільські бібліотеки. Саме бібліотекарі району спрямовують на організацію відзначення знаменних і пам'ятних дат краю, накопичують краєзнавчу літературу, створюють бібліографічні покажчики, проводять різного роду тематичні круглі столи та читання, беруть участь у краєзнавчих дослідженнях.

Таким чином, за останні понад два століття здійснено низку публікацій, які заклали фундамент історіографії про Мурованокуриловеччину. Проте заради справедливості варто зазначити, що за кількістю і якістю проведення міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-краєзнавчих конференцій, симпозіумів, круглих столів з виданням наукових збірників, публікацією монографій, книг, путівників, навчальних посібників з краєзнавства поки вона залишається позаду порівняно з досягненнями на цій стезі більшості міст і районів Вінниччини. Сподіваюся, що проведення в Мурованих Курилівцях нинішньої науково-краєзнавчої конференції та презентація збірника матеріалів за результатами її роботи, організація заходів з відзначення в 2016 – 2020 рр. низки ювілейних дат перших писемних згадок про райцентр та низки інших історичних сіл, важливих історичних подій і видатних уродженців краю, стане відліком нового етапу розбудови краєзнавчого руху під егідою Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, подальших пошуків, наукових відкриттів, появи фундаментальних книг, путівників, підручників про цей благословенний край Вінниччини на далеку перспективу.

Джерела та література:

1. Słownik geograficzny Krolewstwa Polskiego i innych krajow słowiańskich. T. 1 – 15. – Warszawa, 1880. – 1897.

2. Polski Słownik Biograficzny. – Warszawa; Kraków; Wrocław, 1936 – 2015. – T. I – 50.

3. Заброварний І. А., Кучер С. Д. / Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – К., 1972. – С. 454 – 462.

4. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов. В 35 т. – К., 1895 – 1914 (Див.: Именний та географічний покажчики до всіх томів АЮЗР, 1914).

5. *Baliński M.* Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / M. Baliński. – W 3 t. – Wilno, 1845. – T. II. – Cz. 2: Wojew. Wołyńskie, Podolskie, Bracławskie.

6. Zródła dziejówe. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. 1 – 22 /A. Jabłonowski i A Pawiński. – Warszawa, 1876 – 1903. – T. 1, 5, 8. 19.

7. Революційні події 1905 – 1907 рр. на Поділлі : Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 1956. – 222.с.

8. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 – грудень 1920 рр.): Документи і матеріали. – Вінниця, 1959. – 486 с.

9. Поділля у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 р. : Збірник документів і матеріалів. – Львів, 1969. – 416 с.

10. *Marczyński W.* Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej / W. Marczyński. – Wilno, 1820 – 1823. – T. I – III.

11. *Przezdziecki A.* Wołyń, Podole, Ukraina. Obrazy miejśc i czasów / A. Przezdziecki. – Wilno,1840 –1841. – T. 1 – 2.

12. Подолия. Историческое описание / П. Батюшков, Н. Петров и др. – СПб., 1891.

13. *Гульдман В. К.* Населенные места Подольской губернии. Алфавитный перечень населенных пунктов / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольск, 1893. – 636 с.; *Гульдман В. К.* Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольск, 1889. – 908 с.

14. *Гульдман В. К.* Памятники старины Подолии. К составлению археологической карты Подольской губернии / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольск, 1901. – 405 с.

15. *Сецинский Е. И.* Археологическая карта Подольской губернии / Е. И. Сецинский // Труды XI Археологического съезда в Киеве. – М., 1901. – Т. 1. – С. 197 – 395.

16. *Сецинский Е. И.* Приходы и церкви Подольской епархии / Е. И. Сецинский // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольск, 1901. – 1064 с.; Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича / упор. О. Тимощук. – Хмельницький, 2011. – 560 с.

17. *Баженов Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. / Лев Баженов. Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.

18. *Винокур І. С.* Довідник з археології України: Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області / І. С. Винокур, Б. О. Тимощук та ін. – К.: Наукова думка, 1984. – 221 с.

19. *Гальчак С. Д.* Розвиток краєзнавство у Східному Поділлі XIX – поч. XXI ст. / Сергій Гальчак. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2011. – 788 с.

20. *Мальований С. П.* Наша хата не з краю: історія села Вищеольчедаїв / С. П. Мальований. – Вінниця: Т. С. Твисть, 2004. – 280 с.: фото.

21. *Кушнір А. Р.* Кривохиженці – колиска наших душ / А. Р. Кушнір. – Вінниця: Континент-Прим, 2007. – 128 с.: іл.

22. *Ревуцький В.* Снітків. Історія без акцентів: історичний нарис / В. Ревуцький. – К., 2011. – 444 с.:іл.

23. *Жбанов А.* Бахтынок на Бахтынке (1442 г. – 2011 г.) / А. Жбанов. – Севастополь, 2011. – 144 с.

24. *Нешик С.* Зелений рай. Про село Плоске і Млинівку – з архівних документів, спогадів земляків, з газет і переказів… / С. Нешик, В. Вітковський. – Вінниця; ФОП Рогальська І. О., 2013. – 360 с.

25. *Крохмалюк Р.* Село Житники – наш рідний край, наша історія жива / Р. Крохмалюк. – Вінниця, 2013. – 72 с.

26. *Іжевська Є. Б.* Родине дерево: історія села Морозівка / Є. Б. Іжевська, М. М. Пащенко. – Вінниця, 2014. – 172 с.

27. *Косолап Т.* Хто і коли заснував містечко: [з історії походження Мурованих Куриловець] / Т. Косолап // Наша Придністров'я . – 1996. – 24 груд. – № 90. – С. 3.

28. *Ревуцький В.* Народжені красою: [з історії походження селища Муровані Курилівці та палацу-садиби В. Комара] / В. Ревуцький //Наше Придністров'я. – 2005. – 20 верес. – № 74. – С.1 –3.

29. *Кубова Н.* Дивосвіт її захоплень: [про невеличке село Привітне на березі тихоплинної ріки Немії та його мешканців] / Н. Кубова // Наше Придністров'я. – 2004. – 17 лют. – № 14. – С. 3.

30. *Івасишина М.* Історія Хренівки та походження її назви: [з історії села та походження його назви] / М. Івасишина // Наше Придністров'я. – 2005. – 12 лист. – № 89. – С. 2.

31. *Мар'янич Н.* Лучинчику – 700 років : [літературно-музична композиція присвячена 700-річчю заснування села Лучинчик] / Н. Мар'янич // Наше Придністров'я. – 2006. – 31 жовт. – № 88. – С. 3.

32. *Мосендз О.* Село Житники – наш рідний край, наша історія жива // Наше Придністров'я. – 2011. – 13 трав. – № 28. – С. 7.

33. *Ревуцький В.* Снітків – містечко на Карайцем: [історична довідка про с. Снітків] / В. Ревуцький // Наше Придністров'я. – 2002. – 23 квіт., 28 трав., 11 черв.

34. *Ревуцький В.* Снітків: Історія без акцентів: [історія села Снітків] / В. Ревуцький // Наше Придністров'я. – 2003. – 16 груд., 21 жовт., 16 верес., 2 верес., 26 серп.; 2004. – 13 квіт., 22 трав., 15 черв., 6 лип., 17 серп., 21 верес., 23 жовт., 2 лист., 13 лист., 30 лист.; 2005. – 24 трав.; 2007. – 24 лист.

Дмитро ЛЕНЧУК

З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Перша інформація про пам'ятки археології Мурованокуриловецького району надійшла від Є. Й. Сіцінського, який у 80-х – 90-х рр. XIX ст. обстежував старожитності Подільської губернії і наносив їх на археологічну карту. Дослідником було нанесено 14 пам'яток [1, с. 65 – 66; 78 – 79].

Влітку 1946 р. М. І. Артамоновим проведено обстеження ряду давніх поселень на Півдні Поділля (Вінницька область). Дослідження розпочато в околицях Немирова та Вінниці. Згодом експедиція перенесла свої роботи до Дністра. Центром звідки провадилися археологічні дослідження на лівобережжі, було с. Муровані Курилівці (нині районний центр). В радіусі до 20 км було обстежено, кілька трипільських поселень і скіфських городищ. Найкращі результати отримані з Матерського та Дерешовського городищ [2, с. 74 – 76; 3, с. 257 – 262; 4, с. 291].

У томі «Історія міст і сіл Української РСР», що присвячений Вінницькій області, з 22 населених пунктів району згадується лише 6 пам'яток археології [5, с. 463 – 467].

Про трипільське поселення Дерешова згадує С. О. Гусєв у своїй монографії [6, с. 252].

Неодноразово обстежувалося багатошарове трипільське поселення Березова (с. Наддністрянське) археологами впродовж 1960 – 1980-х рр. Згодом дослідження продовжилися в 1995 р. археологічною експедицією «Дністер-3» Інституту археології НАН України та Вінницького педагогічного інституту [7, с. 35 – 40].

М. Ю. Відейко, М. М. Відейко, І. Т. Кочкін та ін. склали реєстр археологічних пам'яток трипільської культури на території України. До нього також увійшли пам'ятки Мурованокуриловецького району [8, с. 274 – 275].

Археологічний матеріал із 7 пам'яток зберігається в наукових фондах Інституту археології НАН України [4, с. 291; 311].

Окремий розділ «Пам'ятки археології» присутній в енциклопедичній праці «Пам'ятки історії та культури Вінницької області». Серед перерахованих населених пунктів лише вісім з Мурованокуриловецького району [9, с. 109 – 110].

О. В. Шелехань у 2012 р. проводив дослідження в с. Дерешова. Результати розвідок опубліковані [10, с. 153 –159].

В електронному ресурсі знаходиться «Перелік пам'яток археології місцевого значення Вінницької області». В публікації згадуються автори та дати відкриття або дослідження пам'яткок [11, с. 80 – 81].

На сьогоднішній день на території району зафіксовано 19 населених пунктів, де є пам'ятки археології: Бахтин, Березова, Біляни, Вербовець, Вищеольчедаїв, Вінож, Галайківці, Дерешова, Дружба, Житники, Котюжани, Красне, Курашовці, Муровані Курилівці, Обухів, Перекоринці, Попелюхи, Привітне. Про деякі із них Є. Й. Сіцінською писав:

«Курашовцы (с. Курашивці) с. на з. отъ Котюжанъ. Въ 1896 г. найдено два кремневыхъ полированныхъ топорика: одинъ дл. 12 1/2, шир. 3 и толщ. 1 стм.; а другой – дл. 8 1/2 шир. 3 1/2 и толщ. 2 стм».

«Ольчедаев Высшій (с. Вищеольчедаїв). На левомъ берегу рч. Лядавы возле села, между речкой и оврагомъ, находится городище, назыв. народомъ Городысько. Оно имеетъ видъ треугольника, занимающаго внутри площадь около 100 кв. саж., при боковыхъ линіяхъ въ 23 саж. Съ одной стороны на внутренней площад-

ке городища дугообразно расположены три вала различной величины».

«Виножъ (с. Винож). Въ 4 верст. отъ села, близъ дороги въ Могилевъ, на крестьянскомъ поле 1 распаханный курганъ».

«Попелюхи (с. Попелюхи) с. близъ рч. Лядавы. Въ 3 верст. отъ селенія, на правомъ берегу рч. Лядавы, въ 100 саж. разстоянія отъ последней, находится Городысько, занимающее площадь въ 200 кв. саж. Городище имеетъ форму подковы и находится на насыпи вышиною въ 5 саж. Входовъ и выходовъ не заметно. Одной своей стороной городище обращено къ речке, а другой, противоположной, – къ крутому оврагу».

«Хреновка (нині с. Привітне). Въ 1854 г. найденъ кладъ изъ 204 монетъ – польскихъ и шведскихъ, 1622 – 1648 года».

«Галайковцы (с. Галайківці). При рч. Жване. Надъ речкой Жваномъ на возвышенной горе монастырище, обнесенное валомъ; здесь есть остатки стенъ, каменные кресты, груды камня и валы».

«Дерешова (с. Дерешова) с. при р. Теребиже. При соединеніи речекъ Теребижа и Жвана городище, называемое Замчысько. Занимаетъ мысъ или гору при сліяніи речекъ. Мысъ этотъ вверху пересекается двумя валами и рвомъ, далее по краямъ горы также идутъ валы и рвы. Отъ этой горы по откосу со стороны Жвана спускаются внизъ два вала; внизу они соединяются и идутъ низомъ кругомъ горы. Всего занимаетъ городище десятинъ 8 – 10. Валы въ некоторыхъ местахъ заключаютъ въ себе камеішыя плиты, отделанныя въ виде Такія плиты ложились одна возле другой "въ замокъ"', безъ цемента. Сверху камень засыпанъ землею. При селе, на владельческомъ поле – 1 курганъ».

«Бахтынъ (с. Бахтин). Въ полуверсте отъ села при речке есть въ горе пещера, куда, по преданію, народъ прятался при татарскихъ набегахъ. Отъ разливовъ речки пещера постепенно заносится».

Березова (нині с. Наддністрянське). Надъ Днестромъ на помещичьемъ поле каменная баба. Въ помещ. лесу "Дилъ" находится урочище Городище; здесь много ямъ, но валовъ нетъ. Въ лесу "Росоше" – курганъ, раскопанный въ 1885 г. экономомъ именія; найдены черепья и каменный крестъ».

«Житники (с. Житники) д. при рч. Батоге. На урочище Тараща – курганъ».

«Вербовецъ (с. Вербовець). Гор. заштатный. Въ документе 1607 г. упоминается на границе местечка, у леса Витанова – могила».

«Мурованные Куриловцы (м. Муровані-Куриловці) м. при рч. Жване. Указываютъ на существованіе въ местечке стены циклопической кладки (кажется, это относится къ Дорошовскому городищу, – см. выше: Дерешова). Въ окрестностяхъ найдено два кремневыхъ полированныхъ топорика: одинъ светло-сераго цвета дл. 9, шир. 4 1/2, толщ. 2 1/4 стм.; другой – дл. 10, шир. 5 1/2 и толщ. 2 стм. – Найденъ также топорикъ изъ беловатаго кремня долотообразный, не законченный полировкою. На помещичьемъ поле выкопана каменная баба (находится теперь въ парке помещика адмирала Чихачева); высота ея 2 1/4 арш».

«Долиняне (с. Долиняни) с. возле м. Сниткова. Въ селе на холме, возле усадьбы крестьян. Ф. Осадчука, монастырище».

«Котюжане (с. Котюжани) с. при рч. Лядаве. На с. отъ села, выше на рч. Лядаве, въ урочище «Завальна» и въ лесе «Вусатынь», видны бугры, рвы; попадаются черепья. Здесь, по преданію, былъ некогда городъ Котюга» [1, с. 65 – 66, 78 – 79].

Д. Повчаковський у 1927 р. виявив поселення черняхівської культури в с. Обухів [9, с. 80].

Впродовж 1946-48 рр. М. І. Артамонов провів ряд археологічних досліджень с. Дерешова [2, с. 76]. Він зафіксував на території села городище, що за своїм типом відноситься до ранньоскіфського часу [5, с. 466]. Воно складається з двох основних частин: заселеного укріплення із прилеглим до нього незаселеним, але обведеного валом і ровом двір. Тут городище розташоване на мисі, що утворений злиттям двох річок, причому огорожа двору опускається до одної із річок з таким розрахунком, щоб забезпечити доступ до води населення городища та його худоби. На ньому не зафіксовано жодного фрагмента скіфської кераміки, але присутня жолобчаста трипільська. У ході археологічних розвідок 1946-54 рр. на території Мурованокуриловецького району виявлено пам'ятки археології поблизу населених пунктів Котюжани, Вищеольчедаїв, Попелюхи, Дерешова, Муровані Курилівці, Перекоринці [3, с. 259]. Матеріал з пам'яток Дерешово, Котюжани, Перекоринці, Попелюхи зберігається у фондах Інституту археології НАН України [4, с. 291].

Під час археологічної розвідки у 1955 р. П. І. Хавлюк обстежив с. Красне. Матеріал зберігається у фондах Інституту археології НАН України [4, с. 311].

Поселення Березова обстежене Середньодністровською експедицією під керівництвом С. М. Бібікова у 1968-69 рр. Дослідження продовжилися у 1995 р. експедицією «Дністер-3» ІА НАНУ та Вінницького педагогічного інституту. Виявлено 3 трипільських поселення: уроч. Берег І розташоване на найвищій частині мису лівого берега Дністровського водосховища при впадінні струмка (уроч. Берег). Частково перекриває поселення Берег ІІ та ІІІ. Відноситься до етапу ВІІ; уроч. Берег ІІ знаходиться на частині мису лівого берега Дністровського водосховища, що найближче розташовувалося до первісного русла Дністра, при впадінні струмка (уроч. Берег). Пам'ятка етапу ВІ-ВІІ; уроч. Берег ІІІ знаходиться на частині мису лівого берега Дністровського водосховища, що найближче розташовувалося до первісного русла Дністра, при впадінні струмка (уроч. Берег). Є другим шаром пам'ятки Березова, уроч. Берег ІІ. Віднесено до етапу ВІІ [7, с. 35 – 40].

Під час археологічної розвідки у 1986 р. П. І. Хавлюк виявив черняхівське поселення в с. Привітне [9, с. 81].

У 2012 р. О. В. Шелеханьом проведено шурфування Дерешовського городища. Знайдено фрагменти кераміки трипілля, черняхівської культури та періоду Київської Русі. Зафіксовано жіноче поховання пізньоруського часу [10, 153 – 159].

На сьогоднішній день на обліку у реєстрі пам'яток археології Вінницької області знаходяться такі пам'ятки:

1. Трипільське поселення в с. Вищеольчедаїв розташовано на південь від села в урочищі «Шинків млин».

2. На південний захід від с. Біляни в урочищі «Біля двору» знаходиться поселення білогрудівської культури XII – XI ст. до н. е.

3. Дві пам'ятки археології знаходиться в с. Дерешова. Трипільське поселення на південний схід від села та скіфське городище на півдні.

4. Поблизу с. Котюжани, в урочищі «Ревер долина» знаходиться трипільське поселення.

5. У південній околиці с. Обухів виявлено поселення черняхівської культури III – IV ст. н. е.

6. Зафіксовано черняхівське поселення III – IV ст. на південній околиці с. Привітне.

7. Неподалік с. Перекоринці в урочищі «Попова Долина» виявлено трипільське поселення.

8. На північний захід від с. Попелюхи – знаходиться невелике давньоруське городище IX – XI ст. [9, с. 108 –109; 11, с. 80 – 81].

Отже, на території районі виявлено понад 20 пам'яток археології. Але через те, що район малодосліджений на обліку у реєстрі пам'яток місцевого значення зареєстровано лише вісім.

Джерела та література:

1. *Сицинский Ю. Й.* Археологическая карта Подольской губернии: факсимильное переиздание / Ю. Й. Сицинский / Составитель и издатель О. Л. Баженов, предисловие И. С. Винокур. – Каменец-Подольский, 2001. – 132 с.

2. *Артамонов М. И.* Югоподольская экспедиция / М. И. Артамонов // Краткие сообщение Института истории материальной культуры. – М., 1947. – Вып. XXII. – С. 74 – 76.

3. *Артамонов М. І.* Південноподільська експедиція / М. І. Артамонов // Археологічні пам'ятки УРСР. – К., 1949. – Т. 1. – С. 257 – 261.

4. *Блажевич Н. В.* Колекції Наукових фондів Інституту археології НАН України. Каталог / Н. В. Блажевич, Н. Б. Бурдо, І. С. Вітрик та ін. – К., 2007. – 356 с.

5. Історія міст та сіл Української РСР. Вінницька область. – К., 1972. – 778 с.

6. *Гусєв С. О.* Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV – III тис. до н. е. / С. О. Гусєв. – Вінниця, 1995. – 303 с.

7. *Корвин-Питровский А. Г.* Многослойное трипольское поселение Березева, ур. Берег / А. Г. Корвин-Питровский, С. О. Гусєв // Археологія. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 35 – 40.

8. *Відейко М. Ю.* Археологічні пам'ятки трипільської культури на території України. Реєстр / М. Ю. Відейко, М. М. Відейко, І. Т. Кочкін та ін. // Енциклопедія Трипільської цивілізації. – К., 2004. – Т. 1. – С. 563 – 700.

9. Пам'ятки історії та культури Вінницької області. Словникова частина. – Вінниця, 2011. – 400 с.

10. *Шелехань О. В.* Дослідження 2012 р. на городищі біля с. Дерешова у Середньому Подністров'ї / О. В. Шелехань, О. Д. Козак // Археологія і давня історія України. – К., 2014. – Вип. 1. – С. 153 – 159.

11. Перелік пам'яток археології місцевого значення Вінницької області [Електронний ресурс] // Управління культури і мистецтв Вінницької облдержадміністрації: [сайт]. – 2004 – 2007. – Режим доступу: http://www.vincult.org.ua/p12.php. – Дата доступу: 11.09.2016.

Святослав ТЕРСЬКИЙ

ДАВНЬОУКРАЇНСЬКІ ГОРОДИЩА ВІННИЦЬКОГО ПРИДНІСТРОВ'Я: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Питання утвердження української державності в регіонах є особливо актуальним в рік святкування 25-річчя її відновлення. Відомо, що утвердження державності давніх українців відбувалось у жорсткому протистоянні із степом. Внаслідок, насамперед, загрози із боку степовиків по всій лісостеповій зоні будуються перші слов'янські укріплення, по яких сьогодні залишилися лише руїни – тобто городища. Територія Середнього Подністров'я якраз і обіймає цю важливу для існування давньоукраїнської Київської держави передстепову зону. Саме тут на високому правому березі Дністра поміж селами Непоротове і Ломачинці Сокирянського р-ну Чернівеччини локалізують прикордонне місто Галицького князівства Кучелмин, вперше згадане у літописі 1159 (фактично – 1158) року [2, с. 273]. Формально південну межу часів Галицько-Волинської держави проводять саме в цьому місці, оскільки, коли на початку 1230 р. князь Данило Романович відвойовував Галич в угорців, то зібрав «землю Галицьку» – людей «од [ріки] Бобрки і аж до ріки Ушиці і Пруту» [2, с. 386].

Де ж насправді проходила межа давньоукраїнського заселення у степовому Подністров'ї? На скільки ця межа пересунулася внаслідок натиску кочового населення у XI ст.? На це питання мали б дати відповідь археологічні розвідки на територіях східніше Дністра, тобто на Лівобережжі. Однак існуючі узагальнення,

проведені за останні десятиліття переважно кам'янецькими археологами, не дають належної відповіді. У зв'язку із вище наведеними літописними межами Галицько-Волинського князівства, вони обмежують свої дослідження лише пам'ятками північніше адміністративної межі між Вінниччиною та Хмельниччиною, а відтак досить поверхово аналізують пам'ятки до київської доби [7; 11], південна межа яких далеко заходить вглиб території сучасної Вінничини. Однак, вже оглядове вивчення історико-археологічного контексту подій VIII – X ст. у регіоні [див. 12, с. 178 – 180; 19] вказує на ряд невирішених проблем, пов'язаних із літописним племенем тиверців.

За Літописом Руським ще у 885 р. великий київський князь Олег, підкоривши деревлян, полян, радимичів, намагався узалежнити уличів і тиверців – «...а з уличами і тиверцями мав рать» [2, с. 14]. Проживання уличів та тиверців в регіоні Середнього Подністров'я не викликає заперечень у вчених [8, с. 17]. З цього часу Середнє Подністров'я постійно перебувало в сфері інтересів Київської держави, а згодом, Галицько-Волинської держави. За останні понад півстоліття в регіоні по обидва бокии р. Дністер проведені значні археологічні роботи з вивчення давньоукраїнських старожитностей.

Певну своєрідність культури тиверців південної частини Дністровського Правобережжя намагалися пояснити їх тісним генетичним зв'язком з давнішим антським населенням Прутсько-Дністровського межиріччя, що проіснувало тут до X ст. [15, с. 29 – 31]. Цю думку підтримував відомий дослідник ранньої історії слов'ян В. В. Сєдов, який вважав, що тиверцями, ймовірно, почала називатися та частина слов'ян-антів, яка мешкала у басейні Дністра ще в епоху черняхівської культури [16, с. 129]. Можливість етимологічного зв'язку імені «тиверці» з античною назвою Дністра – Тіраса стимулювала припущення про ранню появу етноніму у період інтенсивних контактів слов'ян та сарматів, а в VI – VII ст. Отже предки тиверців були одним із антських племен. В. В. Сєдов [16, с. 129] був прихильником широкої територіальної межі проживання тиверців, включаючи в ці межі не тільки власне Подністров'я, а й межиріччя Дністра та Південного Бугу, куди у 30-х рр. X ст. переселились уличі. Намаганнями протиставити тиверців іншим східнослов'янським племенам відзначена наукова творчість

придністровського дослідника Р. А. Рабиновича, який схиляється до думки, за якою тиверці пов'язуються з племенами тервунян, травунян, тервуонітів, трибинів, які проживали на південному заході Балкан і переселилися у дністровсько-бузькі землі під час сербсько-болгарських війн у 50 – 60-х рр. IX ст. [13, с. 6].

Очевидно, що тиверці в IX ст. ще не були залежними від київського князя і знаходились у ворожих стосунках. Деякі дослідники, щоправда, невдалу спробу підпорядкувати подністровські племена київським князем Олегом в 885 році, пояснюють тим, що цьому перешкодили угорці, які кочували в Дністро-Дунайському межиріччі («Ателькузі») напередодні свого переходу в Паннонію [див. 14, с. 26]. За даними письмових джерел на цій території угорці панували з 30-х рр. IX ст. по 30-і рр. X ст. З цієї ж причини приєднання придністровських племен Київською державою допускають не раніше другої половини 30-х – початку 40-х рр. X ст. [13, с. 6].

Можливо, саме угорським натиском слід пояснювати спалення в IX ст. оборонних стін та пов'язаних з ними приміщень на городищах Горішні Шерівці I, Добринівці, Ломачинці, Ревне 1, Грозинці [20, с. 64 – 80]. Укріплення в Добринівцях та Горішніх Шерівцях після пожежі не відновлювались. Одночасно припинилось життя й на неукріпленій частині цих поселень.

Таким чином, ключовими при визначенні територіальних меж племінної території тиверців можуть бути лише дані археологічних досліджень, які масштабно розпочались на даній території лише у другій половині XX ст. Тривалий час пам’ятки Правобережжя Дністра в межах Чернівецької області досліджував Б. О. Тимощук, а в межах Молдовської Республіки – Г. Б. Федоров, а згодом І. А. Рафалович. Однак Лівобережжя Дністра досі не дочекалося системних досліджень пам’яток доби Київської держави, не дивлячись на те, що детальна карта давніх укріплень краю була створена ще на початку XX ст. [17].

На сьогодні найбільш значні польові роботи на слов’янських пам’ятках Лівобережжя було проведено лише у 1952 –1953 рр. російським археологом М. І. Артамоновим. Тоді було обстежено та продатовано раннім середньовіччям городища у Глибівці, Калюсі, Дерешові, Вищеольчедаєві, Попелюхах, Маціорському та Григорівці [4; 5]. Широкоплановими розкопками досліджено за-

лізоробне поселення поруч городища у Григорівці [5]. У 1980-і рр. пам'ятками Лівобережжя зацікавились кам'янець-подільська вчена С. Е. Баженова, яка провела дослідження Глибівського городища, та молдавський археолог М. Тельнов [18] – дослідник найбільшого на сьогодні за розмірами поселення Скок VIII – IX ст. у Середньому Подністров'ї. Останній досі залишається головним польовим дослідником слов'янських старожитностей Правобережжя у Молдовській Республіці. Заслугою київського археолога М. П. Кучери було виділення окремої Дністровсько-Сиретської групи слов'янських городищ [10, с. 123 – 125].

Археологічними дослідженнями наразі встановлено, що найбільші за розмірами слов'янські городища Лівобережжя походять з ранньозалізного віку, або, можливо, навіть з енеоліту. Так, найбільше з них – Маціорське – мало площу близько 25 га. Однак, невідомо, чи в IX – X ст. вся його укріплена площа була заселеною. Проте, як неодноразово зауважував М. П. Кучера, існування пізніших поселень на давніших городищах не випадкове, оскільки викликане потребою використання раніше покинутих укріплень.

Тиверська частина Дністровсько-Сиретської групи городищ займає обидва береги Дністра, поширюючись в основному на його Лівобережжі (рис. 1). Тут відстань між городищами 7 – 8, рідше 12 – 23 км [10, с. 123].

До типових слов'янських укріплень на тиверській території можна віднести городища Ломачинці, Глибівку, Попелюхи, Рудь, Мерешівку. Саме в останньому городищі поблизу с. Мерешовка Окницького р-ну Республіки Молдова [9, с. 33 – 35] шукають сторожового форпосту галицьких князів нижче за течією Дністра від Кучелмина.

Хоча городища Правобережжя Дністра почали виникати вже у VIII ст., проте більшість городищ Дністровського Лівобережжя існувала лише з IX – X ст. (про це свідчить наявність поряд з гончарною також і ліпної кераміки).

Можливо праві ті вчені, які відводять уличам не лише Південне Побужжя, але й Середнє Подністров'я. Як доказ цього, тут наводиться присутність домішки піриту в глиняному посуді пам'яток регіону [21, с. 85 – 86]. Певна подібність до південнобузьких городищ уличів помітна й у розташуванні Ломачинського та Горішньо-Шерівецького городищ на ступінчастих схилах, що закін-

чувались мисом з джерелом. Допускаємо можливість черезполосного співжиття уличів та тиверців з X ст. у регіоні Подністров'я.

Слабка вивченість городищ Середнього Подністров'я не дозволяє переконливо окреслити тиверське територіальне племінне ядро. Однак, певні дані для висновків все ж таки є. Перш за все це городища спеціально зведені для потреб племінної еліти. Так, на обмеженій частині Лівобережжя у X ст. зводиться низка переважно округлих городищ площею до 0,5 – 1,0 га в Вищеольчедаєві, Попелюхах, Пилипах Хребтіївських, Глибівці. Розкопки, проведені на останньому з них, встановили перебування там військового гарнізону та спалення пам'ятки наприкінці X ст. [6].

Ймовірно, наприкінці X ст. було знищено й багато інших укріплень регіону. Як припускають більшість дослідників, це сталося за участю київських дружинників під час походу великого київського князя Володимира [8, с. 18]. Однак, стосовно пам'яток Лівобережжя Дністра, не слід скидувати з рахунку печенігів, одне з племен яких – «Іабдертіїм» в середині X ст. межувало з слов'янським племенем «ультіни» – уличі [1, с. 157].

Відступ слов'ян із територій південніше р. Ушиці, очевидно під натиском степовиків, не відбувся одномоментно. Частина мешканців після подій кінця X ст. залишилася на своїх місцях, про що свідчать матеріали XI – XII ст., виявлені на городищах у Дерешові, Григорівці, Вищеольчедаєві та Попелюхах. Таким чином, цілком справедливою є думка, що територія Лівобережжя Дністра південніше р. Ушиця хоча б в окремі періоди знаходилася під контролем Галицького князівства, яке виділилося зі складу Київської держави наприкінці XI ст. Побудова чисельних городищ у XII – XIII ст. північніше р. Ушиця, очевидно, є свідченням поступового переселення мешканців степового порубіжжя під захист оборонної системи, зведеної галицькими князями.

Отже, практично недосліджені городища Дністровського Лівобережжя розташовані поблизу від стику кордонів Чернівецької, Вінницької та Хмельницької областей, є важливим історичним джерелом для вивчення історії заселення та державного розвитку цієї частини України. Без їх детального дослідження не можливо повноцінно вирішити цілу низку питань історії Київської та Галицько-Волинської держав.

Джерела та література:

1. *Константин Багрянородный*. Об управлении империей: текст, перевод, комментарий / Под ред. Г. Г. Литаврина и А. П. Новосельцева. – М., 1989. – 350 с.

2. Літопис Руський за Іпатіївським списком / Перекл. Л. Махновець. – К.: Дніпро, 1989.– 591 с.

3. *Артамонов М. І.* Південноподільська експедиція (попереднє повідомлення) *М. І. Артамонов* // Краткие сообщения института истории материальной культуры. – М.; Л., 1953. – Вып. 51. – С. 252.

4. *Артамонов М. И.* Археологические исследования в Южной Подолии в 1952 – 1953 гг. / М. И. Артамонов // Краткие сообщения института истории материальной культуры. – М.; Л., 1955. – Вып. 59. – С. 100 – 117.

5. *Артамонов М. И.* Славянские железоплавильные печи на Среднем Днестре / М. И. Артамонов // Сообщения Государственного Эрмитажа. – Л., 1955. – Вып. 7. – С. 26 – 29.

6. *Баженов О. Л.* Глибівське давньоруське городище IX – XI ст. в Середньому Подністров'ї / О. Л. Баженов // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т. 8 (10). – С. 191 – 196.

7. *Баженов О. Л.* Давньоруське Пониззя середини XII –середини XIII ст.: соціально-економічний, військово-політичний і культурно-духовний аспекти. Автореф. дис. … к. іст. н. – Чернівці, 2005. – 20 с.

8. Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст.). – Чернівці, 2005. – 744 с.

9. *Власенко И., Тельнов Н.* Новые данные о южной границе Галицкой Руси / И. Власенко, Н. Тельнов // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції: Тези доп. та повідом. Міжнар. наук, конференції. Львів, 1993. – С. 33 –35.

10. *Кучера М. П.* Слов'яно-руські городища VIII – XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем / М. П. Кучера. – К., 1999. – 230 с.

11. *Маярчак С. П.* Лівобережжя Середнього Подністров'я у IX – XIII ст. (за даними історико-археологічних досліджень). Автореф. дис. … к. іст. н. – К.: Ін-тут археології НАН України, 2012. – 16 с.

12. *Михайлина Л. П.* Слов'яни VIII – X ст. між Дніпром і Карпатами / Л. П. Михайлина. – К.: Ін-т археол. НАН України, 2007. – 300 с.

13. *Рабинович Р. А.* Карпато-Днестровские земли во второй половине IX – первой половине XIII вв. (Историко–археологическое исследование. Автореферат дис. канд. ист. наук. – СПб, 1997. – 20 с.

14. *Рабинович Роман.* Карпато-Днестровские земли и Киевская Русь: особенности взаимодействия / Роман Рабинович // Русин. – 2007. – № 2 (8). – С. 26 – 36.

15. *Рафалович И. А.* Славяне в VI – IX вв. в Молдавии / И. А. Рафалович. – Кишинев: Штиинца, 1972. – 224 с.

16. *Седов В. В.* Восточные славяне в VI – XIII вв. / В. В. Седов. – М.: Наука, 1982. – 326 с.

17. *Сецинский Е.* Археологическая карта Подольской губернии / Е. Сецинский // Труды XI археологического сьезда. – М., 1901. – С. 200 – 354.

18. *Тельнов Н. П.* Восточнославянские древности Днестровско-Прутского междуречья VIII – X вв. Автореф. … к. и. н. – Ленинград, 1990. – 18 с.

19. *Терський С. В.* Південно-Західна Русь напередодні походів Володимира Великого: археологічний коментар / С. В. Терський // Вісник Львівської комерційної академії. – Серія: Гуманітарні науки.– Вип. 12. – 2014. – С. 46 – 53.

20. *Тимощук Б. О.* Слов'яни Північної Буковини V – XI ст. / Б. О. Тимощук. – К.: Наук. думка. 1976. – 178 с.

21. *Федоров Г. В.* Работы Пруто-Днестровской экспедиции в 1960 – 1961 гг. / Г. В. Федоров // Краткие сообщения Института археологии СССР. – 1964. – Вып. 99. – С. 77 – 88.

Рис. 1: Городища Середнього Подністров'я IX – XI ст. (за М. П. Кучерою).

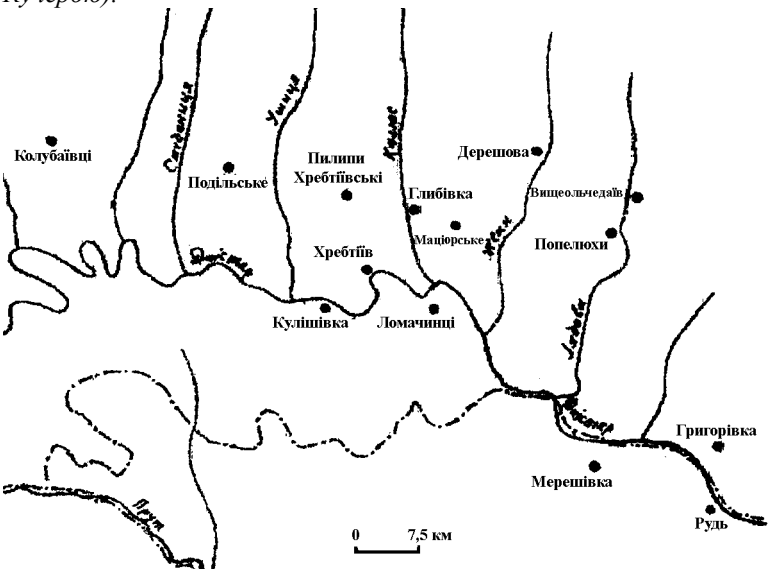

Олександр РОГОВИЙ

КОЗАЦЬКА МУРОВАНОКУРИЛВЕЧЧИНА АБО КОЗАКИ НА МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНІ

Вважається, що перша згадка про Муровані Курилівці належить до 1493 року, коли вони називалися Чурилівцями, за прізвищем їх власників Чурил [7, с. 454; 11, с. 63]. Тоді це село розташовувалося у межах Бакотського повіту Подільського воєводства Польського королівства, до 1581 року входило до Барського, а опісля – до Летичівського повіту Подільського воєводства. Пізніше Чурилівці були знищені військами Кримського ханства, на боротьбу з яким стало українське козацтво. Обороні сприяла побудова тут 1565 року мурованого замку. В актах 1636 і 1641 років Курилівці уже значаться містечком [10, с. 270].

Втім, першу згадку про Курилівці маємо ще за 1443 рік, але мова там іде за Курилівку Хмільницького району [12, с. 82]. По її власниках Куриловським-Русановським вона мала ще одне ім'я – Русанівка, а за іменем управляючого – Івашківці. Можливо, її заснували вихідці з Курилівки над Сяном – на україно-польському порубіжжі. Схоже, що такі назви ідуть із сивої давнини. Хмільницький краєзнавець М. Дорош підтримує версію К. Тищенка і О. Пламеницької про походження топонімічної основи «кур», «курил» ледве не з античних чи черняхівських часів [5, с. 194; 6, с. 145].

Нас же цікавлять Курилівці в Барському старостві. Їх тут кілька: сучасні Муровані Курилівці і с. Курилівка Жмеринського району. Крім того, згадується Курилівська слобода, але пізніше її перейменують на село Перекоринці. До речі, і Джурин Шаргородського району колись називався Чурилів. Традиційно ці найменування виводять чи то від козака, чи то від шляхтича Чурила. Такі дійсно фіксуються в Голчедаївській волості над Дністром [4, с. 250 – 253]. Прослідковується і козацький слід: згідно люстрацій 1564 – 1570 років Курилівці у Барському старостві тримав якийсь «Козак звиногродецький» – Богдан, від чого тоді вживалася і паралельна назва поселення: Звиногородче [10, с. 305; 12, с. 254].

Одночасно згадується ще один власник Курилівців – Ян Поляновський, але незрозуміло, чи мова йде про одне й теж саме поселення [10, с. 305; 12, с. 313].

Ще до 1648 року, коли розпочалася Українська національна революція, дочка саноцького стольника Миколая Чурила (згадаєм про Курилівці над Сяном!) [4, с. 266]) і Зофії Лянцкоронської (Зофія – вдова по князю Янушу Четвертинському), отримала від батьків Чурилівці в дарунок до другого шлюбу з Казімєжем Миколаєм Коссаковським. Після цього в офіційній історії мається піввікова прогалина, аж до відновлення прав на них правнука Казімєжа Миколая-Станіслава Коссаковського (1721 – 1761) [2, с. 136; 16, s. 941 – 942]. Між тим, хоч і з дуже скупих джерел, можна реконструювати основні події козацького періоду. До речі, батько згаданого власника – Миколай Коссаковський – очолював «міліцію козацьку» Кохангрaдського замку під Вінницею, отож козицькі традиції могли продовжитися і в Придністров'ї [16, s. 941 – 942; 13, с. 20].

Про волелюбність мешканців краю свідчать втечі до Брацлавського воєводства, де зберігався сильний козацький вплив. Так, 10 серпня 1599 року слухалася справа про втечу підданих Войцеха Хицовського із с. Курилівці до маєтку кн. Яхима Корецького в м. Райгород, а 18 квітня 1602 – до маєтку Дяковських с. Остолопів [14, с. 423, 426].

Напередодні визвольного повстання українського народу француз Гійом де Боплан уклав креслину України, де Курилівці було позначено як укріплене місто [1]. Під час походу 1648 року Максима Кривоноса до Кам'янця-Подільського Курилівці були здобуті українським військом. Невдовзі було створено Подільський (Могилівський) полк, до складу якого увійшли Курилівці і стали головним містом Куриловецької сотні новоствореного полку. Проте, за умовами Зборівської угоди 1649 року, Подільський (Могилівський) полк і його Куриловецьку сотню передбачалося скасувати.

Після розгрому ударних польсько-шляхетських сил під Липівцем і зняття облоги з Вінниці, під час походу 1651 року Дем'яна Лисовця до Кам'янця-Подільського, Курилівці були здобуті українським військом. Проте, за умовами Білоцерківської українопольської угоди 1651 року, Українська держава мусила знову по-

вернути їх Речі Посполитій [8, с. 129].

Під час походу 1652 року Богдана Хмельницького до Кам'янця-Подільського Курилівці знову були здобуті українським військом. З-під Кам'янця Гетьман 26 червня прибув до Могилева. Дослідник С. Коваленко вважає можливою його зупинку в сотенному містечку Яришеві. Також з великою вірогідністю можна твердити про проїзд Богдана Великого ймовірно 25 червня 1652 року через Вербовець та Курилівці (які теж були сотенним містечком) [13, с. 66].

Важливим джерелом є перепис Подільського полку 1659 року, де Куриловецьким сотником значиться Андрій Курилівський. Куриловецька сотня нараховувала тоді 275 осіб і була найбільшою в полку (наприклад, у полковій Могилівській сотні числилося лише 228 козаків). Близько половини списку Куриловецької сотні (124, або 45, 26 %) складають прізвища з характерним козацьким закінченням *–енко* (для порівняння, в Могилеві – лише 12,72 %, а більшість мають молдавське походження). Як правило, у сотенних містечках суди здійснювали війт і по 2 бурмістри (райці), але й тут Курилівці виділялися 3-ма бурмістрами. Крім того у Курилівцях було 46 міщанських дворів. Таким чином число мешканців у них могло складати до 1600 осіб [9, с. 70 – 75].

Правда, в переписі 1659 року нема міщан Курилівців, але дослідник М. Крикун підмітив, що «в словосполученні «Колесовския мещане» з вини, напевно, писаря вкралася помилка (має бути «Куриловския мещане»). Поселення з назвою Колесів, Колесівка або Колесівці, від яких можна утворити означення «колесовския», у Подільському воєводстві в XVII ст. не було, так само і в XV – VI та пізніше у XVIII століттях. Означення «Куриловския» напрошується, бо в переписі 1659 р. перераховані всі сотенні центри, крім центру якраз Курилівської сотні. Правильніше називати сотню Куриловецькою, а міщан відповідно куриловецькими, адже ці означення похідні від назви поселення Курилівці… У документах XVII ст. трапляється тільки назва Курилівці, означення «Мурованні» з'явилося у XVIII ст. До 1640-х років Курилівці – село, потім містечко (Центральний державний історичний архів України в Києві; далі – ЦДІА України в Києві, ф. 37 (Кам'янецький земський суд), оп. 1, спр. 43, арк. 49зв., 374)» [9, с. 94].

Варто згадати і про інші населені пункти Мурованокури-

ловеччини періоду Хмельниччини.

На важливому шляху через р. Жван лежало містечко Вербовець, якому 1607 року було надано право міського самоврядування за Магдебурзьким статутом. На креслині Гійома де Боплана Вербовець позначено як слободу [1]. При утворенні Подільського (Могилівського) полку Української держави у серпні 1648 року Вербівець увійшов до його складу. Входив він, наймовірніше, до Вільховецької сотні.

Опинившись на порубіжжі Української держави з Річчю Посполитою, Вербовець постійно переходив з рук у руки. Так, протягом 1649-51 років він був у складі Речі Посполитої, 1651 року – складі Української держави, потім 1651-52 років – знову у складі Речі Посполитої. Лише 1652 року Вербовець на триваліший час увійшов до складу Української держави. У "Списку Подільського полку 1659 року" Вербовець значиться як село, громаду якого очолював отаман Семен (без зазначення прізвища) [8, с. 118].

Видатну роль в період Хмельниччини грав Лучинець, який, будучи укріпленим містом, став, ймовірно, головним містом Лучинецької сотні новоствореного Подільського (Могилівського) полку. Під час походу 1649 року Станіслава Лянцкоронського до Шаргорода польське військо здобуло Лучинець. В обороні міста взяли участь підрозділи Подільського (Могилівського) полку, очолювані Остапом Гоголем та Іваном Манджосом-Кияшком. Під час походу 1649 року Данила Нечая до Межибожа українські війська знову здобули Лучинець.

Під час походу 1652 року Богдана Хмельницького до Кам'янця-Подільського Лучинець знову був здобутий українським військом. Вертаючись з цього походу, у Могилеві 26 червня 1652 зупинявся Гетьман. Звідси він вирушив на Бар, щоб проїхати вздовж нового україно-польського рубежа і віддати розпорядження щодо його укріплення. Під час цієї подорожі Гетьман ймовірно 27 червня заїжджав до Лучинця, бо вже 28 червня був у Бару.

У «Списку Подільського полку 1659 року» Лучинець значиться як село, де на чолі громаду стояв отаман Степан (прізвище у списку не зазначається) [8, с. 133 – 134].

Інші населені пункти на території Мурованокуриловеччини відповідно очолювали: Перекоринці – отаман Іван Борботенко, Нишівці – отаман Тирин, Жван – отаман Матвій, Галайківці –

бурмистр Ярема, Курашівці – отаман Савелій Юронков, Житники – отаман Алексій, Сказанці (нині Виноградне) – отаман Іван, Очедаєв (нині Вищеольчедаєв) – отаман Федор, село Вербовка (пізніше злилося з містом Вербовцем) – отаман Семен. Як бачимо, майже повсюди встановився козацький устрій [9, с. 87 – 92].

Села Мурованокуриловеччини належали до 6-и козацьких сотень: до Барської сотні – Конишів; до Бароцької сотні – Котюжани і Снитків; до Вільховецької сотні – Вербовець; до Яришівської сотні – Нишівці; до Березівської сотні – Галайківці і Жван; до Курилівецької сотні – Бахтин, Бахтинок, Вищеолчедаїв, Воронівці, Житники, Курашівці, Перекоринці, Попелюхи, Посухів (все це села Мурованокурилівецького району Вінницької області). Крім того, є дані про окрему Лучинецьку сотню. Якщо врахувати, що за переписом 1659 року у Могилівському полку нараховувалося всього 6 сотень і всі вони схрещувалися тут, то Мурованокуриловеччина була в центрі полку! [8, с. 156].

Конкретні відомості про ці населені пункти у 1660-70-ті роки відсутні (є лише згадки у Поголовному реєстрі 1662 року і Комісарському реєстрі 1678 року) [10, с. 270]. Зрозуміло, що вони були пов'язані з долею Подільського полку, який у 1660 році витримав тривалу облогу польсько-татарських нападників. В 1671-72 та 1674-75 роках Придністров'я було зайняте польськими військами, а потім до кінця століття – турецькими військами. За Кам'янецьким дефтером 1681 року Курилівці – вже не місто, а село [10, с. 270]. Лише в 1700-х роках сюди повернулися колишні власники Коссаковські і дальша історія цієї місцини достатньо відома.

Джерела та література:

1. *Боплан Гійом*. Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 року. – Київ-Львів: Мапа, 2000.

2. Вирський Д. Муровані Курилівці // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2010. – Т. 7 : Мл – О.

3. *Грушевський Михайло*. Барське староство: Історичні нариси (XV – XVII ст.) / Михайло Грушевський. – Львів, 1996.

4. *Грушевський Михайло*. Історія України-Руси / Михайло Грушевський. – Т. VI. – К.,1995.

5. *Дорош М.* Витоки / М. Дорош. – Вінниця, 2011.

6. *Дорош М.* У барвах прапора Вкраїни моя Хмільниччина цвіте / Микола Дорош. – Вінниця, 2016.

7. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – К.,1972.

8. *Коваленко С.* Україна під булавою Богдана Хмельницького / С. Коваленко. – Том 3. – К., 2009.

9. *Крикун М.* Перепис Подільського козацького полку 1659 року / М. Крикун // Між війною і радою. Козацтво правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття. – Київ: Критика, 2006.

10. *Крикун М.* Подільське воєводство у XV – XVIII століттях. – Л., 2011.

11. *Малаков Д.* По восточному Подолью / Д. Малаков. – М.,1988.

12. *Михайловський В.* Еластична спільнота / В. Михайловський. – К., Темпора, 2012.

13. *Роговий О., Іванюк М., Шпак-Мельник В.* Подільськими шляхами Богдана Хмельницького / О. Роговий, М. Іванюк, В. Шпак-Мельник. – В., 2012.

14. Селянський рух на Україні 1569 – 1647. Збірник документів. – К., 1993

15. *Смолій В., Степанков В.* Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.) / В. Смолій, В. Степанков. – Київ: ВД "Альтернативи", 1999.

16. Kuryłowce, murowane // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa : Filip Sulimierski i Władysław Walewski, 1883. – T. IV : Kęs – Kutno.

Юрій СТЕПАНЧУК

ОБРАЗ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В МОНОГРАФІЇ ПРОФЕСОРА ВІННИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО МИКОЛИ КРАВЦЯ «РОЛЬ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ У ВИЗВОЛЬНІЙ ВІЙНІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ»

Великі події породжують великих людей. Під час Англійської революції з'явилася постать О. Кромвеля, під час Української – Б. Хмельницького [1, с. 125]. Така висока порівняльна характерис-

тика, яку дав проф. М. М. Кравець Богданові Хмельницькому, перегукується з думкою відомих дослідників В. А. Смолія та В. С. Степанкова про те, що Визвольну війну українського народу потрібно трактувати в контексті соціально-політичної й національно-визвольної боротьби на європейському континенті. Адже в цей історичний період розпочалася революція в Англії, у Каталонії спалахнуло Сегадорське повстання проти іспанського абсолютизму, розгорнулася антиіспанська боротьба в Південній Італії та Сицилії тощо. Європа вступала в новий період розвитку – період створення національних держав та утвердження буржуазних відносин [12, с. 83].

Серед козацької старшини, зауважує проф. М. М. Кравець, Богдан Хмельницький уже напередодні повстання вирізнявся розумом і організаційними здібностями. Дослідник покликається на документ, у якому французький посол у Варшаві де-Брежі у вересні 1644 р. інформує кардинала Мазаріні про те, що в запорожців «є нині дуже здібний полководець, Хмельницький, його тут при дворі [Владислава IV] поважають». На жаль, продовжує історик, достоту невідомо, чи український полководець був у складі запорізького експедиційного корпусу, який разом із французами облягав фортецю Дюнкерк. М. М. Кравець переконаний, що Б. Хмельницький ще до Визвольної війни був відомий як воєначальник, адже Владислава IV доручив йому в 1646 р. командувати морським походом під час планової польсько-турецької війни [1, с. 125].

Як і історик І. П. Крип'якевич, проф. М. М. Кравець упевнений, що Визвольна війна готувалася протягом кількох років. У жовтні 1647 р. за задумом Хмельницького мали підняти повстання реєстрові козаки, що стояли під Лебедином, а потім з'єднатися з нереєстровими козаками. Цей план не був здійснений через те, наголошує історик, що почали наступ очаківські татари, й момент для виступу став несприятливим [1, с. 126].

М. М. Кравець звернув увагу на рішучу безкомпромісність Хмельницького, який після втечі на Запорозьку Січ у різний спосіб закликав народ до збройного повстання. Ілюструючи високий рівень внутрішньої готовності полководця до радикальної боротьби, історик подає витяги з універсалів початку 1648 р., у яких, окрім розгніваних гасел проти польських панів, міститься присяга Хмелницького, у якій він обіцяв «не жаліти ні життя, ні сили, гото-

вий на всякі небезпечності, все віддам, аби лише для загальної свободи і спокою» [1, с. 128]. Б. Хмельницький не йшов на дипломатичні поступки полякам у цей період. Професор аргументовано доводить, що М. Потоцький намагався шляхом переговорів запобігти масовому збройному повстанню. Спроби перемовин закінчувалися без успіху, бо український гетьман, не задовольняючись обіцяною йому поблажливістю до його власної особи, вимагав виведення польського війська з України, скасування сеймової ординації 1638 р. та відновлення козацьких вольностей [1, с. 128].

Піднімаючи повстання, пише науковець, Хмельницький керувався інтересами всього українського народу, хоча особисте горе, звичайно, також вплинуло на рішення розпочати боротьбу. Закликаючи до повстання, зазначає М. М. Кравець, Хмельницький використав листи Владислава IV, у яких король доручив козацькій старшині готуватись до морського походу. Ці листи Хмельницький відібрав у військового осавула Івана Барабаша [1, с. 126].

Отже проф. М. М. Кравець документально змальовує Хмельницького як вельми рішучого, безкомпромісного, здатного до здорової демагогії та політичних хитрощів лідера повсталого козацтва.

На завершальному етапі підготовки до повстання, зазначає науковець, Б. Хмельницький та його найближче оточення старанно обміркували стратегічний план повстання. До заслуг полководця вчений відносить те, що гетьман правильно оцінив ситуацію та вдало вибрав момент для виступу [1, с. 129].

У переможних діях козацького війська на Жовтих Водах, під Корсунем, Пилявцями й особливо – у Батозькій битві, учений показує Б. Хмельницького як обережного та розсудливого воєначальника, який якнайкраще використав арсенал стратегічних і тактичних засобів Запорозької Січі та розвинув їх далі [1, с. 141].

Певний дисонанс у непримиренному до поляків образі гетьмана виникає тоді, коли проф. М. М. Кравець, описуючи військові події під Львовом та Замостям, обґрунтовує причини, якими керувався Б. Хмельницький, відмовившись від подальшої боротьби проти Речі Посполитої: гетьман не хотів, щоб татари грабували Львів, зважав на глибоку осінь, втому війська, епідемію чуми та повністю довірився обіцянкам новообраного короля Яна Казимира задовольнити вимоги козаків [1, с. 143].

Образ гетьмана як сміливого державного діяча постає під час чергових переговорів між українцями та поляками в лютому 1649 р. в Переяславі. Проф. М. М. Кравець подає слова Хмельницького, звернені до польських послів: «Досить нам України і Подолю і Волині; тепер досить достатку в землі і князівстві своїм по Львов, Холм і Галич. А ставши на Віслі, скажу дальшим ляхам: сидіте, мовчіте ляхи. Туди я загоню більш можних ляхів, дуків і князів». На переконання вченого, тут чітко говориться про державність України [1, с. 143].

У дослідженнях проф. М. М. Кравця бачимо гетьмана, здатного й на політичні компроміси. Йдеться про перший договір між поляками та українцями – Зборівську угоду, умови якої Хмельницький намагався не афішувати серед українського населення. Адже його вчорашні союзники – татари – зрадили українців під Зборовом та за згодою польського короля грабували українські міста й села, захоплюючи мешканців у ясир [1, с. 147].

Рішучим та деспотичним ставав гетьман, коли хтось посягав на його владу. Дослідник описує повстання січовиків, які засудили Зборівський мир, протестували проти повернення польської шляхти на Україну. У лютому 1650 р. на Запоріжжі козаки обрали гетьманом Худолія й підняли повстання проти Б. Хмельницького. Останній послав на Запоріжжя військо, Худолія було схоплено й страчено [1, с. 147].

Військовим та дипломатичним успіхом гетьмана, на думку М. М. Кравця, є нейтралізація сусідньої Молдавії в майбутній війні з Польщею. Хмельницький направив туди військо і змусив молдавського господаря Лупула відмовитися від союзу з Польщею та видати свою дочку Домну-Розанду за сина українського гетьмана – Тимоша [1, с. 148].

Протилежними від попередніх є оцінки М. М. Кравця щодо вчинків Б. Хмельницького під Берестечком. Науковець критикує гетьмана за надмірну довіру кримському ханові та за те, що обрана ним позиція бою була невдалою. Б. Хмельницький зупинив своє військо вздовж річки Пляшівки, з обох боків якої було непрохідне болото [1, с. 149]. Унаслідок цього українське військо зазнало першої поразки від поляків, а самого гетьмана захопили у полон татари.

Проте, на думку вченого, найбільшою помилкою Хмельницького, якої він припустився у своїй дипломатичній діяльності, було об'єднання України з Росією, унаслідок якого Україна повністю втратила свою державність. Характеризуючи цей союз, проф. М. М. Кравець зазначив, що царизм мав великий досвід поневолення інших народів. Він захоплював чужі території, обіцяв, удавав, що виконує свої обіцянки й вичікував слушного часу, щоб досягти поставленої мети. Водночас велася дуже активна діяльність на території захопленої країни. При цьому, констатував історик, поєднувалися насильницькі методи із прямою демагогією [1, с. 156].

Утім, зазначає М. М. Кравець, навіть після підписання союзу з Москвою, Б. Хмельницький до самої своєї смерті вважав Україну суверенною державою. Зокрема, він став діяти проти Польщі разом зі Швецією та Трансільванією. Проф. М. М. Кравець погоджується з академіком І. І. Крип'якевичем, що Хмельницький хотів із новими союзниками розбити останні сили Речі Посполитої, приєднати західноукраїнські землі й надовго убезпечити Україну від агресії [1, с. 157]. Смерть Хмельницького не дала змоги реалізуватися цим політичним планам.

Отже, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Микола Миколайович Кравець зробив значний внесок у формування новітнього історіографічного образу гетьмана Б. Хмельницького. Перу науковця належать й інші наукові дослідження, пов'язані із подіями Української національної революції середини XVII ст., зокрема й на Поділлі [4 – 8].

Джерела та література:

1. *Кравець М. М.* Роль Запорозької Січі у Визвольній війні українського народу / М. М. Кравець. – Друкарня ВДМУ ім. М. І. Пирогова. – Вінниця, 1999. – 244 с.

2. *Смолій В. А.* Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – 2-ге вид., доп., перероб. – К.: Либідь, 1995. – 624 с.)

3. *Смолій В. А.* Українська національна революція (1648 –1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – Київ: Альтернативи, 1999. – 352 с.

4. *Кравець М. М., Заєць І. І.* Місця бойової слави на Поділлі (1648 – 1654 рр.): Методичні поради лектору й екскурсоводу / М. М. Кравець, І. І. Заєць – Вінниця, 1978. – 43 с.

5. *Кравець М. М.* П'ять великих битв (Жовтоводська, Корсунська, Пилявецька, Зборівська, Батозька) / М. М. Кравець. – Вінниця, 1981. – 25 с.

6. *Кравець М. М.* Данило Нечай: герой Визвольної війни 1648 – 1654 рр., полковник брацлавського полку М. М. Кравець. – В кн. УРЕ, 2-ге вид., 1982, Т. 7.

7. *Кравець М. М.* Діаріуш Станіслава Освенціма як джерело з історії визвольної боротьби на Вінниччині в 1651 р. «Вінниччина – край козацької слави» (до 350-річчя розгрому польських загарбників під Вінницею) // Збірник доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 24 березня 2001 р. / М. М. Кравець. – Вінниця: Вінницьке обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 2001. – 63 с.

8. *Кравець М. М.* Богдан Хмельницький і Переяславська рада // Матеріали наукової конференції «Історія національно-державного будівництва в Україні (До 400-річчя з дня народження Б. Хмельницького)» / М. М. Кравець. – Вінниця, 1995. – 54 с.

Мирослав МОШАК

ЙМОВІРНІ ЗАСНОВНИКИ МУРОВАНИХ КУРИЛОВЕЦЬ – ЧУРИЛИ (ГОРАЙСЬКІ)

Дім Чурилів бере свій початок від готів.
О. Гваньїні [1].

Якщо їхати старою поштовою дорогою, яка йшла із Кам'янця-Подільського до Нової Ушиці, а далі – до Могилева-Подільського, то на схилах річки Жван (притока р. Дністер), очам відкриється мальовниче містечко Муровані Курилівці.

Подейкують, що його заснували десь наприкінці XV століття представники знаменитого українського шляхетного роду Чурилів. Старовинна легенда розповідає про те, що саме у Курилівцях була головна резиденція Чурилів [2]. Тому спершу поселення носило

назву «Чурилівці», яка згодом трансформувалася у «Курилівці». А додаток «Мурованні» містечко отримало дещо пізніше, через значну кількість мурованих споруд, в тому числі і оборонного характеру. Згідно із подимним реєстром 1493 року поселення нараховувало всього 9 димів, а у 1659 році вважалося сильно укріпленим містом [3].

Рід Чурилів володів Мурованими Курилівцями довгий час. Близько половини XVII ст. дочка саноцького стольника Миколая Чурили (1625) і Софії Лянцкоронської – теж Софія, перший раз замужем за князем Янушем Четвертинським, другий раз – за Казимиром Миколаєм Коссаківським гербу Слєповрон, внесла Чурилівці в дім другого чоловіка. Після родини Чурилів тут залишилися, побудовані ними у XVI столітті великі оборонні замкові укріплення, і на їх мурах у 1805 році Станіслав Дельфін Комар закладає свою знамениту резиденцію [4]. Окрім Чурилів містечком в свій час володіли пани Поляновські (1565 р.), пани Гумецькі (1752 р.) та Косаківські (XVIII ст.). Наприкінці XVIII ст. володарем містечка був Олександр Комар, який у 1867 році продав його адміралу Н. Чихачову [5].

Також зауважимо, що славетний український шляхецький рід Чурилів володів на Поділлі (а найбільше на сучасній Могилівщині) такими поселеннями як Зелені Курилівці [6], Богушівка [7], Михайлівці [8], Лучинець [9], Немія [10], Нешівці [11], Серебринець [12], Снітків [13], Хранівка [14], ще одним поселенням під назвою "Чурилів", що було під Джурином [15], Юрківці [16], Яришів [17] та інші села і містечка Поділля [18].

Перші відомості про український подільський шляхетний рід Чурил сягають другої половини XIV століття і стосуються королівського підскарбія (1368 – 1370, 1377 – 1390) та королівського маршалка (1390 – 1398) Дмитра пана з Гораю, Лади і Божегодару і водночас дідича Гораю і Щебрешина, про що пише у своїй фундаментальній монорафії український дослідник Олег Однороженко.

Як бачимо, шляхетний Дмитро займав високу посаду при королівському польському дворі і на одному із тогочасних документів, від 28 червня 1390 року, збереглася його печатка: шолом із двома колами (лещатами) та пов'язкою (ймовірно наметом) [19].

Також відомий своєю військовою звитягою був його брат, люблінський воєвода Іван Горайський, який брав участь у хресто-

вих походах Німецького ордену супроти Литви, і *«навіть був учасником почесного рицарського столу в Кьонігсберзі 1385р. – взяти участь в якому моли лише найвизначніші іноземні рицарі – союзники Ордену»* [20].

Обидва брати Дмитро та Іван отримали у 1377 році з рук польського короля Людовіка Горай і Красник із прилеглими до них землями в Люблінському воєводстві [21].

Цікаво відзначити, що зображення герба Івана Горайського дещо відрізняється від геральдичного сюжету присутнього на печатці його брата Дмитра з Гораю: *«три срібних вруба на червоному полі щита, над якими розташовано золотий шолом зі срібним наметом та двома срібними колами (лещатами) з червоними серединами, з яких виникає срібний пес з червоним язиком в нашоломнику…»* [22].

Укладач польського гербовника Каспер Нєсецький [23] називає Івана Горайського – Івонею з Гораю, зазначаючи його посаду, – холмський суддя, – і пише, що Шимон Окольський [24] заносить його до свого гербовника під гербом Боньча [25].

Бартош Папроцький у передмові до свого гербовника «Ogrod krolewsky…» подає відомості про Олександра Горайського, називаючи його сином Івана [26]. Про Олександра Горайського також повідомляє у своїй монорафії Олег Одноріженко, зазначаючи, що «*кольорову версію герба галицького підкоморія (1434 – 1453) Андрія Чурила пана зі Стоян і Вітовиць (сина пана Олександра Івановича Горайського), що в Перемишлянській землі, знаходимо у бургунському Гербовнику ордену Золотого Руна 30-х років XV ст. на картці 121 і йдеться тут також про три срібних вруба на червоному полі. Також автор пише про якогось не знаного ближче представника роду Чурилів, який користувався у 1439 році печаткою, на якій був малюнок трьох врубів* (*sigillum Czurconis: Wrembi impares*)» [27].

Водночас ще один геральдик Северин Уруський у своєму гербовнику пише про те, що Олександр Горайський був сином не Івана, а Дмитра з Божегодару [28].

Із гербовника Несецького ми дізнаємося, що Олександр мав 5 синів, з яких найбільший слід в історії залишив Андрій Цирило (чи Кирило, прозваний в простонародді «Чурило», якого Несецький іменує не галицьким, а перемишлянським підкоморієм [29].

Северин Уруський повідомляє, що Андрій, який був дідичем маєтностей у Стояницях, продав у 1410 році частину своїх маєтностей села Черепина Остафію Давидовському. Також пише про те, що Андрій був галицьким підкоморієм, а до того хорунжим. Андрій мав двох синів: Івана та Андрія. Іван залишив по собі дочку Ганну, що була замужем за Генриком Фредро із Новосільця [30].

Про щедрі надання для Івана Цурили дізнаємося із іншого джерела, від 19 серпня 1448 року, яке стосується подільських земель. Тоді, у щойно створеному поляками адміністративному центрі Поділля – Кам'янці, Польський король Казимир Ягайлович надає знатному (шляхетному) Івану Курилу (чи Чурилі; *прим. авт*.) ("nobili Iwan Curilo") пустиню Ляхново, Седліци (чи Седлінці; *прим. авт*.) та Небабину долину Кам'янецького повіту із записом 50 гривень: *"na pustyni Lachnowo, Syedlicze, Na babynie dolinie in terra Podolie et districtu Camenecensi sitiis"* [31].

Рід Чурилів не належав у XV столітті до палких прихильників політики польської корони, принаймні ми не зустрічаємо їхніх підписів на сумнозвісному акті виставленому подільськими шляхтичами у Кам'янці 23 червня 1439 року про визнання своїм королем польського королевича Владислава [32] та бачимо, що надання на пустки і землі він все-таки і надалі отримує, за якісь, нам на сьогодні не відомі заслуги.

У пізніших архівних документах під 1529 роком (29 квітня) віднотовується шляхетний Стефан Цурилівський та шляхетна Анна Цурилівська, а також шляхетні (мабуть діти, прим авт.) Адам, Георгій та Флоріан "de Curylovcze" [33].

Хоча про них ми не знаходимо жодних відомостей у польських геральдиків. Також не зрозуміло чи тут йдеться про Чурилів чи Курилівських (Хмільницька шляхта).

Загалом, якщо порівнювати відомості про рід Чурил із гербовників різних польських геральдиків, зокрема Каспера Несецького та Северина Уруського, то в останнього генеалогічне дерево цього роду виглядає більш правдоподібнішим і стрункішим. Тому випишемо генеалогічне дерево роду Чурилів тут в загальних рисах, здебільшого опираючись на повідомлення Северина Уруського.

Про першого сина Андрія Цирила зі Стояниць на ймення Іван ми вже згадували вище. Другий син Андрія, також на ймення Андрій, був галицьким хорунжим, потім підкоморієм. Був гарний войовником. Відомо, що він у 1436 р. підписав із хрестоносцями трактат. Також відомо, що мав двох синів: Івана-Міхала і Андрія.

Іван-Міхал був дідичом на Вигнанові і Сідлеці, і займав посади: неполомницького старости (1487), краківського бургграфа і ловчого, велицького бургоміструа (1493 – 1505), і вважався одним із найзаможніших людей свого часу. Мав одну дочку Єлизавету та трьох синів (Івана, Петра і Андрія). Дочка Єлизавета (Єльжбета) була замужем за Миколаєм Коло із Далейова (син руського воєводи). Сини: Іван був неполомницьким старостою та велицьким бургомістром (1511); Петро – був одружений із Ганною Сухорабською; Андрій – краківський бургграф (1517), дідич маєтностей Врочовки, Станіслава на Вигнанові і Княжич. Від шлюбу із Барбарою Осолінською Андрій мав двох дочок Софію ті Ганну і трьох синів (Мартина, Еразма та Миколая).

Дочка Софія була замужем за Яном Врочовським, друга дочка Ганна – за Вавриньцем Косаківським.

Мартин – краківський ловчий і неполомницький староста (1540), одружився із Ядвігою Морською, від якої мав сина Івана (Яна), а від другої дружини Софії, дочки краківського каштеляна Валентія із Демб'ян, дітей не було. Еразм був куриловецьким каноніком(1550), а відповідно помер бездітним. Про Миколая, третього сина Андрія, нічого невідомо, хоча найвірогідніше помер бездітним.

Тепер повернемося до молодшого сина галицького підкомор ія Андрія (1436) також на ймення Андрій, дідич Стояниць. Він у своєму житті проходив чимало кар'єрних шаблів у польській державній ієрархічній драбині. Мабуть займав якісь посади і у польському сеймі.

Зокрема Андрій Чурило обіймав посади: перемишлянського стольника (1502), краківського бургграфа (1503), перемишлянського підкоморія (1504) і перемишлянського каштеляна (1510 – 1528). Завдяки своїй ощадливості і підприємливості зібрав такий великий маєток, що окрім заставних королівських надань, посідав маєтності Косова, Рахнинського і Велополя. Відомо, що навіть позичав значні суми польському корою Янові Альбертові. Саме з нього Се-

верин Уруський розпочинає розповідь про знатний шляхецький рід Чурил, називаючи його сенатором, і саме цей діяч дав потужну родовідну гілку, про яку піде мова далі.

Андрій мав двоє дітей: Барбару, котра була замужем за Кшиштофом Пілецьким і сина Миколая.

Миколай, дідич Стояниць, одружився із Катериною Гербурт Одновською і з нею мав двох дочок і одного сина (Анна, Ельжбета і Мартин).

Анна була замужем за любельським каштеляном Станіславом Мацейовським, Ельжбета – за Якобом Гербуртом.

Син Мартин був королівським ротмістром (1587), знатним войовником, який прославився у боях із ворогами Речі Посполитої, славно захищаючи королівські землі [34]. У 1564 році Мартин Чурило, мабуть разом із своїм батьком Миколаєм Чурилою, командує надвірною королівською ротою (60 коней), а у 1569 році командує ротою (50 коней) у найманому війську коронного гетьмана Юрія Язловецького [35].

Ще один польський геральдик Адам Бонецький, говорить про те, що Мартин Чурило *«відомий войовник і королівський дворянин»*, за заслуги, якими відзначився під Полоцьком, отримав у 1579 році село Гадиньківці і Оришківці у Теребовлянському старостві [36].

Можливо саме про його славні звитяги розповідає Олександр Гваньїні, описуючи битву 1572 р. під Хотином із турками, коли польський король Сигізмунд Август вирішив допомогти молдавському господарю. Зокрема він пише, що: *«Чурило втратив тільки шістьох, а турків і молдаван лежало трупом до кількох десятків»* [37].

Мабуть ротмістр Мартин Чурило приглянувся коронному гетьману Юрію Язловецькому, бо віддав за нього свою дочку. Від шлюбу із подільською воєводянкою Анною Язловецькою (1510 – 1575) Мартин мав двох дочок, Анну і Катерину, та четверо синів (Юрій, Мартин, Миколай, Андрій).

Анна перший раз була замужем за Станіславом Качовським, вдруге – за Яном Одривольським. Катерина була перший раз замужем за Станіславом Кунатовим, – другий – за Яном Богушем.

І хоча Мартин Чурило мав чотирьох синів, однак Снітків віддав саме Катерині. Вона не мала потомства, через що Снітків пе-

рейшов до найближчих кревних Чурилів, у руках яких залишався впродовж століття. Інші маєтності того ключа також і надалі залишалися у руках снітківських Чурилів [38].

Син Юрій, дідич Оришковець і Гадиньковець, був одружений із Софією Фредро і від шлюбу вони мали дочку Маріанну, котра була замужем за кам'янецьким каштеляном Міхалом Станіславським.

Родовідну чоловічу гілку Чурил продовжив другий син, галицький підчаший Мартин, який був дідичом на Твердзі і Рудоловцях та інш. маєтностях. Із дружиною Барбарою Фірлей народили двох дочок і одного сина (Катерина, Барбара і Миколай).

Дочка Катерина була замужем за подільським шляхтичом Миколаєм Ярмолинським, друга дочка Барбара – за сяноцьким підчашим Андрієм Стадницьким.

Сяноцький стольник (1625) Миколай, який був дідичом маєтностей у Курилівцях (Мурованих) і Попівцях, одружився із дочкою скальського старости Софією Лянцкоронською, і з якою мав чотирьох дочок і двох синів (Анна, Ельжбета, Єфросинія, Софія, Миколай та Станіслав).

Здавалося б, родовідна чоловіча гілка Чурилів була забезпечена, та, як дізнаємося із подальших подій, – не так сталося.

Дочка Анна була замужем за любачівським каштеляном Олександром Дзєдушицьким (пом. перед 1653, *прим. авт.*), друга дочка Ельжбета у 1640 році вийшла заміж за Адама Дзєржка (+1661 або 1663, *прим. авт.*), ще одна – Єфросинія – за житомирським старостою Гієроніомом Осолінським, а Софія перший раз за князем Янушом Четвертинським, вдруге – за брацлавським підсудком Миколаєм Косаківським.

Син Миколай одружений на дочці жарновецького каштеляна Регіні Лігензі, і подружжя мабуть було бездітним. Ще один син Станіслав (1653) був спочатку львівським каноніком, потім луцьким шуфраганом, а відтак – отросенським біскупом, а відповідно – не одруженим.

Станіслав був останнім представником чоловічої гілки родини Чурилів. Після його смерті величезні маєтності цієї родини перейшли Дзєржків та Дзєдушицьких.

Тепер, повертаючись назад до двох інших синів королівського ротмістра Мартина Чурила, скажемо, що про третього сина

Миколая немає жодних відомостей, а що стосується останнього сина королівського ротмістра Мартина та Анни Язловецької – галицького підчашого (1526) Андрія, то він був одружений із Маріанною Преремберською та помер бездітним [39].

Також після вигаснення роду Чурилів у 1616 році рід Язловецьких отримав чимало їхніх маєтностей, а між ними і у Подільському воєводстві. Зокрема Обухів, Лучинець, Михайлівці, Снітків, Немерче, Котюжани [40].

Підсумовуючи, скажемо, що рід Чурилів, який причетний до заснування Мурованих Курилівців, був не лише давнім, але й досить поважним і знатним серед інших українських шляхецьких родів.

Примітки, джерела та література:

1. *Гваньїні О*. Хроніка європейської Сарматії / О. Гваньїні. Упорядкування та переклад з польської о. Юрія Мицика. – К. – 2009. – С. 749.

2. *Гульдман В.* Памятники старины в Подолии / В. Гульдман. – Каменец-Подольский, 1901. – С. 103

3. *Сецинский Е*. Приходы и церкви Подольськой епархии. Историческое описание / Е. Сецинский. – 1901. – С. 817.

4. *Aftanazy Roman.* Materiały do dziejów rezydencji / Aftanazy Roman. – T. IXa. – Warszawa. – 1992. – S. 162 – 163.

5. *Сецинский Е*. Приходы и церкви Подольськой епархии. Историческое описание / Е. Сецинский. – 1901. – С. 817.

6. *Сецинский Е*. Приходы и церкви Подольськой епархии. Историческое описание / Е. Сецинский. – 1901. – С. 801 – 802.

7. *Сецинский Е*. Приходы и церкви Подольськой епархии. Историческое описание / Е. Сецинский. – 1901. – С. 817.

8. *Сецинский Е*. Приходы и церкви Подольськой епархии. Историческое описание / Е. Сецинский. – 1901. – С. 815.

9. *Aftanazy Roman*. Materiały do dziejów rezydencji / Roman Aftanazy. – T. IXa. – Warszawa. – 1992. – S. 213.

10. *Aftanazy Roman*. Materiały do dziejów rezydencji / Roman Aftanazy. – T. IXa. – Warszawa. – 1992. – S. 175.

11. *Aftanazy Roman*. Materiały do dziejów rezydencji / Roman Aftanazy. – T. IXa. – Warszawa. – 1992. – S. 253 – 254.

12. Słownik Geograficzny. – T. 6. – Warszawa. – 1885 – S. 159; *Aftanazy Roman*. Materiały do dziejów rezydencji / Roman Aftanazy. – T. IXa. – Warszawa. – 1992. – S. 256.

13. *Aftanazy Roman*. Materiały do dziejów rezydencji / Roman Aftanazy. – T. IXa. – Warszawa. – 1992. – S. 304.

14. Słownik Geograficzny. – T. 10. – Warszawa. – 1889. – S. 935; Polski Słownik Biograf., T. 4, Kraków 1938, S. 374 і T. 11, Wrocław, 1964 – 65, S. 123.

15. *Aftanazy Roman*. Materiały do dziejów rezydencji / Roman Aftanazy. – T. IXa. – Warszawa. – 1992. – S. 40.

16. *Сецинский Е.* Приходы и церкви Подольськой епархии. Историческое описание / Е. Сецинский. – 1901. – С. 864.

17. *Aftanazy Roman*. Materiały do dziejów rezydencji / Roman Aftanazy. – T. IXa. – Warszawa. – 1992. – S. 146.

18. *Сецинский Е.* Приходы и церкви Подольськой епархии. Историческое описание / Е. Сецинский. – 1901. – С. 583.

19. *Михайловський В.* Еластична Спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI століття / В. Михайловський. – 2012. – С. 312.

20. *Одноroженко О.* Родова геральдика Руського королівства та Руських земель Корони Польської XIV – XVI ст. / О. Одноroженко. – Харків, 2009. – С. 24.

21. *Одноroженко О.* Родова геральдика Руського королівства та Руських земель Корони Польської XIV – XVI ст. / О. Одноroженко. – Харків, 2009. – С. 25 (із посиланням на: Codex diplomatics Prussicus. – Vol. IV. – С. 37.

22. *Колесник Вікторія.* Відомі поляки в історії Вінничини. Біографічний словник / Вікторія Колесник. – Вінниця, 2007, – С. 841.

23. *Одноroженко О.* Родова геральдика Руського королівства та Руських земель Корони Польської XIV – XVI ст. / О. Одноroженко. – Харків, 2009. – С. 24.

24. Каспер Несецький (1682 – 1744), польський хроніст і укладач гербовника.

25. Шимон Окóльський гербу Равич (також *Симон, Симеон*, пол. *Szymon (Simon) Okolski*;

*1580, Подільський †1653, Львів) польський шляхтич, домінікансь кий монах, шляхетський хроніст та мемуарист Речі Посполитої, відомий геральдик і проповідник. Автор гербівника «Orbis Polonus» у трьох томах (1641–1643).

26. S. Okolsky… – T. I. – S. 65.

27. Папроцький Бартош – гербу Яструбець (Ястрембець) (бл. 1543, Папроцька Воля, тепер Стара Воля – 27 грудня 1614, Львів) – польський шляхтич, генеалог, хроніст.

28. *Однороженко О.* Родова геральдика Руського королівства та Руських земель Корони Польської XIV – XVI ст. / О. Однороженко. – Харків, 2009. – С. 124.

29. S. Urusky. – T. III. – 1906. – C. 41.

30. K. Niesiecki… – T.III. – 1839. – S. 275.

31. S. Urusky. – T. III. – 1906. – C. 41.

32. Жалувана грамота польського короля Казимира Ягайловича Івану Курилу на пустиню Лахново та Бабину долину Кам'янецького повіту. 19 серпня 1448 року, Кам'янець // ЗНТШ. – Т. 64. – Книга 2. – Львів, 1905. – № 46. – С. 50 – 51; MRPS. Varsoviae, 1905. – № 52. – P. 3; *Білецька О*. Поділля на зламі XIV – XV ст.: до витоків формування історичної області / О. Білецька. – Одеса, 2004. – С. 283, 331.

33. AGAD, Archiwum Zamojskich 33, s. 768 – 769 (F. Piekosinski, Jana Zamojskiego notaty… – S. 87 – 89.

34. ЦДІА у Києві. – Кн. 3598. – Арк. 113 зв., акт 245.

35. S. Urusky. – T. III. – C. 41 – 43.

36. *Колесник Вікторія.* Відомі поляки в історії Вінничини. Біографічний словник / Вікторія Колесник. – Вінниця, 2007. – С. 841.

37. A. Boniecki. Herbarz… – T. 4. – Warszawa. – 1901. – S. 35; Polski Słownik Biodraficzny. – T. 4. – Kraków. – 1938. – S. 374; – T. 11. – Wrocław. – 1964/1965. – S. 123.

38. *Гваньїні О.* Хроніка європейської Сарматії / О. Гваньїні. Упорядкування та переклад з польської о. Юрія Мицика. – К. – 2009. – С. 189.

39. *Aftanazy Roman*. Materiały do dziejów rezydencji / Roman Aftanazy. – T. IXa. – Warszawa. – 1992. – S. 342 – 343.

40. S. Urusky. – T. III. – C. 41 – 43.

Юрій МАЛІНОВСЬКИЙ

ЦЕРКОВНИЙ ЛІТОПИС МУРОВАНИХ КУРИЛІВЦІВ

Із проголошенням незалежності України історична наука вступила в новий етап свого розвитку, намагаючись позбутися радянсько-ідеологічних штампів. На сьогоднішній день зріс інтерес до регіональної історії, в тому числі й до сільських населених пунктів, які під тиском сучасних глобалізаційних процесів зазнають кардинальних змін. При цьому потрібно зазначити, що ці зміни не

завжди є позитивними. На превеликий жаль, тенденцією останніх десятиліть стало зникнення з карти України багатьох сіл. Незважаючи на той факт, що в 1970-х роках було видано багатотомне наукове дослідження «Історія міст і сіл УРСР» [1], воно, на нашу думку, через свою партійну заангажованість не відповідає вимогам сучасної історичної науки. Мало того, про духовне життя селища Муровані Курилівці до більшовизму не згадано жодним словом [1, с. 454 – 462].

З огляду на вказане вище, мета цієї статті полягає у комплексному аналізі документів Різдво-Богородичної церкви [2] та визначенню його інформаційного потенціалу як важливого джерела з історії Мурованокуриловецького району Вінницької області.

У фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника зберігається колекція церковних літописів. Загальна кількість їх становить 522 справи [3, с. 185]. Ця колекція є результатом діяльності єпархіального історико-статистичного комітету, який було створено у місті Кам'янець-Подільському 1865 року для дослідження «церковно-релігійного життя єпархії в її минулому і сучасному» [4, с. 242]. З метою уніфікованого збору матеріалів і полегшення роботи збирачам інформації історико-статистичним комітетом було розроблено і розповсюджено спеціальні правила, а також анкетний листок, який нараховував 40 питань. Церковні літописи писалися по розділах, а саме: I – опис місцевості; II – опис приходу; III – опис храму; IV – нерухоме церковне майно; V – рухоме церковне майно; VI – відомості про священослужителів; VII – церковно-парафіяльне опікунство, братство та благодійні заклади; VIII – опис школи, бібліотеки; IX – визначні місця парафії і явища, які виходять із ряду надзвичайних [3, с. 186].

Будівничі нового світу зруйнували багато храмів, спалили безліч церковних архівів, але документи на честь Різдва Пресвятої Богородиці збереглися [2]. Цей фонд складається із 84 справ за 1794 – 1929 рр. Наведемо деякі назви справ 687 фонду: книга записів надходжень церковних коштів за 1794 – 1808 рр.; сповідальні відомості за 1800 – 1802 рр.; книга записів видатків церковних коштів за 1823 р.; клірові відомості за 1837 – 1866 рр.; відомості про церкву та парафію за 1845 р.; книга записів про народження,

шлюб і смерть за 1851 – 1867 рр.; книга записів шлюбних обшуків за 1916 – 1929 рр.

Автором літопису був місцевий священик Павло Грепачевський, який служив у місцевій церкві на межі XIX – XX ст. На його базі кандидат богослов'я і український патріот Юхим Сіцінський підготував статтю до енциклопедії Поділля «Приходы и церкви Подольской епархии», яка вийшла друком у 1901 р. [5, с. 817 – 818]. Podolika поповнилася гео-графічними, історичними та етнографічними відомостями про кожне поселення краю. В книзі вміщено стислий статистично-довідковий опис парафій і церков усіх 62 благочинних округів 12 повітів Подільської губернії. Отже, подаємо без купюр текст столітньої давності:

«КУРИЛОВЦЫ МУРОВАННІЕ м. – на границе с Могилевским у., при почтовой дороге из Н. Ушицы в Могилев, в 25 вер. от первой на ю.-в. и в 18 вер. от ж.-д. ст. «Котюжаны»; расположено по склонам оврага, служащего руслом речки Звана, через которую здесь перекинут прочный каменный мост. Значительный наклон местности и песчано-каменистый грунт ее способствуют опрятности местечка, которое отличается своим красивым местоположением и здоровым климатом. Почва полей глинисто-черноземная; есть залежи камня для мельничных жерновов.

В К. М. с 1842 г. есть сахарный завод, почт.-телегр. отделение, народное училище;базарных (ярмарочных) дней в году 26 – сначала по воскресным дням, а с 60-х годов по четвергам. Украшением местечка служит дворец землевладельца, построенный бывш. помещиком Комаром в стиле Луврского дворца, с прекрасным парком, оранжереями и красивыми каскадами.

Основание Куриловец приписывается знаменитому роду Чурилов, которые сделали их своею резиденцией, давши последнее название «Чуриловцы», впоследствии изменившееся в «Куриловцы». Для отличия от нескольких других одноименных поселений Подолии, к этому названию присоединено было впоследствии слово «Мурованные», соответсвующее характеру данной местности и построек в местечке. В 1493 г. здесь насчитывалось 9 дымов. В 1565 г. К. принадлежали Поляновскому. В 1659 г. они считались сильно укрепленным городом; в 1752 г. принадлежали Гумецкому, а в 1757 г. получили права местечка, с ярмарками через каждые две недели. В конце XVIII в. К. М. считались собственностью Ко-

саковских; последняя владелица из этой фамилии, Екатерина Косаковская, уродж. Потоцкая, каштелянша каменецкая, не пожелала принести присяги на верноподданство русской Императрице, когда Подолия была присоединена к России, а потому имение ее было конфисковано и, по ходатайству Зубова, пожаловано Екатериною II Комару, который значительно упорядочил местечко. Александр Комар в 1867 г. продал имение адмиралу Н. М. Чиханову, которому оно принадлежит и в настоящее время.

Памятниками старины служат остатки земляных укреплений в 3 вер. к сев. на высоком мысе, защищенном естественными крутизнами оврагов; это городище находится собств. на землях с. Дерешевой. Так, как валы эти имеют и каменную кладку без цемента, то это породило мнение, повторяющееся в некоторых исторических сочинениях, что в М. К. есть стена циклопической постройки. Часть села носит название «Шабельна». На окрестных полях недавно выпахана из земли каменная «баба»; это изваяние в настоящее время поставлено в помещичьем парке. В Каменецком древ-нехранилище есть два каменных топорика, наденных в окрестностях К. М. и свидетельствуют о том, что эта местность была обитаема в глубокой древности. Ныне население К. состоит из 1331 м. и 1384 ж. православных, 25 д. об. п. католиков и 1275 д. об. евреев. За исключением небольшого числа дворян (23 д.) и мещан (36 д.), остальные православные принадлежат к крестьянскому сословию, малороссы. Главное занятие их – земледелие и работы на местном сахарном заводе; есть и ремесленники – кузнецы, слесаря, сапожники и др.

О старых приходских церквях известно только относительно той, которая предшествовала нынешнему храму. Она была деревянная, трехкупольная, с отдельною колокольнею и трехъярусным иконостасом. Год постройки ее (1781) удостоверялся надписью на дверном косяке, но заложена была, по преданию, гораздо раньше и долго строилась вследствие разных препятствий, изобретавшихся не сочуствовашими постройке местными помещиками-католиками. Церковь разобрана в 1885 г. с употреблением части материала ее на постройку нового храма.

Последний заложен в 1885 г., а освящен в 1889 г. на средства прихожан, казны и помещиков Комара и Чиханова. Она зданием каменная, совместно с колокольнею, пятикупольная, очень краси-

вая, с множеством наружных архитектурных украшений. Стоимость постройки около 26.000 рублей. Освящена в честь Рождества Пресвятой Богородицы. Иконостас одноярусный, золоченный с иконами византийской живописи на чеканном золоченном фоне; сооружен на средства адмирала Чихачева. В храме есть ценная икона Тихвинской Божией Матери, приобретенная с Афона и пожертвованная в церковь помещицею Чихачовою.

При выезде из К. М. в 1885 г. каменная Александро-Невская часовня в память коронации Императора Александра III (1883 г.). Церковной земли 47 дес. 1009 саж., в том числе усадебной 2 дес. 1162 саж., пахотной 44 дес. 1759 саж. и неудобной 844 саж. Священнический дом каменный, под железною крышею, построенный в 1898 г. на средства прихожан; псаломщический дом деревянный, с 1884 г., на средства помещика. С 1861 г. в К. существовала школа, преобразованная в 1863 г. в министерское одноклассное народное училище. В 1895 г. открыта церковная школа грамоты для девочек, помещающаяся в 1899 г. в собств. здании» [5].

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.

2. Державний архів Вінницької області. – Ф. 687. – Оп. 1. – Спр. 1 – 84.

3. *Швець І. В.* Літописи як джерело вивчення релігійного життя Вінницького повіту XIX ст. / І. В. Швець // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченій 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 185 – 187.

4. *Баженов Л. В.* Про історико-статистичні описи населених міст Поділля XIX – XX ст. / Л. В. Баженов // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С.19 – 20.

5. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2009. – 996 с.

Олександр БАЙДИЧ,
Віталій БАЙДИЧ

ДЖЕРЕЛА ПРО МУРОВАНІ КУРИЛІВЦІ У ФОНДІ УШИЦЬКОГО ПОВІТОВОГО СУДУ

Кожен населений пункт має свою історію. Остання є тим більш багатою, чим більше існує її джерел вивчення. Вони є дуже різноманітними, про це тепер знають і п'ятикласники. І найбільш інформативними з них є писемні джерела, в першу чергу ті, які зосереджені в архівних установах.

А пошуки є досить непростою справою, адже відомості ці досить розкидані, як по різних архівах, так і по різних фондах, описах і справах цих установ. Тому дуже важливою є необхідність оприлюднення таких джерел, які могли б бути використані як науковцями, так і аматорами-краєзнавцями для дослідження відомостей та проблем історії тих чи інших поселень, або ж загальних проблем історичного розвитку різних районів.

Відповідно, є такі джерела і з історії Мурованих Куриловець, які знаходяться переважно в архівах України, Росії, Польщі, частково Литви, Туреччини та Німеччини. Можливо є вони й у фондах архівних установ інших країн світу.

У цій статті автори чинять спробу познайомити з певними джерелами історії цього районного центру Вінничини, які знаходяться в Державному архіві Хмельницької області, а саме, у фонді Ушицького повітового суду. Хронологічно вони охоплюють період 50 – 70-х років XIX ст. Всього таких справ налічується 13.

Цікаво, що в описах цього фонду нумерація справ чомусь змінювалася. Спочатку вони (номери) були надруковані, а потім, біля них, вже від руки, проставлено інші номери, які відрізняються від перших в межах 150 – 200 (у бік збільшення). Так, у справі, яка датується 1850 – 1855 роками, йде мова про однодворців містечка Куриловець, що входили до Ушицького повіту, яких судили за нанесення собі каліцтв. Це були рекрути Чайковський, Скрипинський, Виночинський та Борковський, які вважали за краще заподіяти собі шкоду, ніж йти служити в царське військо [1].

Інша справа, датована 1857 – 1862 роками, стосувалася мешканця містечка Куриловець Андрія Тотомира, якого судили за крадіжку грошей з місцевої церкви [2]. До речі, такі злочини у XIX ст., як свідчать документи всіх повітових судів Подільської губернії, були звичайним явищем.

Розглядалися в суді й справи, пов'язані зі здійсненням найтяжчих та найстрашніших злочинів – вбивств людей. Так, впродовж 1857 – 1861 років Ушицький повітовий суд розслідував вбивство сім'ї євреїв містечка Куриловець Голубаргів селянином Юхимом Байковим [3]. Такі події тоді траплялися також дуже часто. Єврейські родини, які займалися торгівлею, часто незаконною, або ж різними промислами, теж не завжди дозволеними, чи контрабандою, мали певні, нерідко чималі кошти. Ось і привертали увагу різних злочинних, а інколи й нужденних елементів. Проте відомо багато випадків, коли вбивці були дуже розчаровані, не знаходячи ніяких капіталів у своїх жертв.

Чимало в ті часи діяло й різних авантюристів. М. Гоголь свого Хлєстакова не видумав, він його списав з життя. Тільки в матеріалах ряду судів Подільської губернії ми знаходимо щонайменше півдесятка справ, присвячених розслідуванню діяльності таких аферистів. Не стали винятком і Муровані Курилівці. В цьому містечку в 1865 році затримали якогось Романовського, який не мав письмового виду на проживання, проте видавав себе за чиновника по ревізії волосних управлінь. Він їздив по волостях повіту, виявляв порушення в діяльності волосних правлінь і, обіцяючи про ці порушення не повідомляти вищі органи влади, брав певні кошти за таке приховування. По простому, брав хабарі [4].

З іншої справи, датованої попереднім, 1864 роком, ми можемо дізнатись про кількість наявних по ревізії приписних душ в містечку Курилівцях і селах Житники, Деретовій та Поповій, тобто відомостей про їх населення [5].

У 1866 – 1867 роках в Ушицькому суді розглядалася справа про незаконне, без дозволу губернського правління, заснування єврейським кагалом м. Мурованих Куриловець в будинку місцевого єврея Гашеля релігійної школи Тори [6].

Дуже цікавими є економічні документи, які знаходяться у двох справах Ушицького суду, датованих 1867 та 1867 – 1870 роками. В першій з них знаходиться звернення поміщика Олександра

Комара до цієї правничої установи з проханням видати йому довідку про суми боргів, які стосувались його Куриловецького маєтку [7]. З цієї справи можна почерпнути чимало відомостей про стан його володіння у цьому містечку. Напевно справи у Комара йшли не надто добре, коли він у тому ж році, спільно з іншим поміщиком – Бориско, наважився на випуск спеціальних марок і знаків, які у їхніх володіннях мали обертатися в розрахунках з підданими у якості грошей [8]. Ось ця то справа й розглядалася впродовж 1867 – 1870 років [8].

Чимало в повітовому суді велося справ, які стосувалися нанесення посадовим особам різних образ місцевими мешканцями. Прослідковуються такі події і по Мурованих Курилівцях. Так, два роки (1867 – 1869) тривав розгляд скарги керуючого місцевим маєтком Григоровича щодо образ, нанесених йому міщанином Шаєю Бергом [9].

До речі, саме з другої половини 60-их років XIX століття кількість таких виступів представників єврейського населення проти чиновників як державного, так і приватного сектора Правобережної України, різко збільшується.

У більшості містечок, як і сіл Поділля, дуже поширеним явищем у XIX столітті стали пожежі. Причому, в містечках, де спостерігалось велике скупчення єврейських будівель, і пожежі були частішими, й масштаби нанесених ними руйнувань і шкод були більш катастрофічними. Причини їх виникнення завжди розглядались у повітових судах. Проте, по Мурованих Курилівцях фіксується лише одна така пожежа, в будинку місцевого жителя Гурфинкеля, яка розслідувалася в 1867 – 1868 роках [10]. Можливо, щоправда, що інші пожежі в цьому містечку відмічені в щорічних відомостях, які надавалися Київському генерал-губернатору, зберігаються останні в фондах Центрального державного історичного архіву України у Києві. Є й інший варіант: пожежі в Мурованих Курилівцях можуть мати відображення в журналах протоколів засідань Ушицького повітового суду.

Цікаво, що у 1869 році в цьому ж суді порушили справу про записки, які замінювали гроші, випущені поміщиком Бориско і керуючим маєтком Комара в Курилівцях Кобельським [11]. Як бачимо, поміщик Олександр Комар через два роки після початку розслідування раніше згаданої справи щодо знаків та марок, виво-

дився з числа відповідачів за порушення закону. Читачам це нічого не нагадує?

Варто відмітити, що у ті часи досить часто чиновники застосовували силу щодо селян, що дозволялося законами, прийнятими після відміни кріпосного права. Дуже активно такими правами користувалися й найнижчі посадові особи. Суди ж приймали до розгляду скарги селян лише у тому випадку, коли перевищувались регламентовані межі фізичних покарань. Так було і в Мурованих Курилівцях. Зокрема, в 1869 – 1871 роках судили місцевого сільського старосту Стефана Яковця, який тяжко побив селянку цього ж містечка Катерину Лященко [12]. А в 1872 році в суд звернулися родичі раптово померлого селянина м. Куриловець Антона Сулими, звинувачуючи у причетності до його смерті сільського старосту Харлампія Гречуху [12].

Характерно, що суд не вирішив ці справи на користь селян. Він виправдав обох сільських старост. Так найчастіше і відбувалося. Це стосується і фізичних впливів поміщиків на селян, які їм колись належали. Частіше такі справи почали вирішуватись на користь селян значно пізніше.

В цілому ж автори лише схематично окреслили інформативність одного з фондів Держархіву Хмельницької області стосовно історії Мурованих Куриловець. Якщо ж детально опрацювати повні матеріали вищезазначених справ, то можна почерпнути багато цікавих відомостей, в тому числі й родинного характеру, з історії цього невеликого містечка.

Саме робота в архівах, оприлюднення все нових і нових фактичних даних, а не масовий перехід до оцінки вже наявного і написаного (а така тенденція набирає все більших обертів) дозволить нам не лише збагатити й зробити повнішою нашу історію фактологічно, а й створить умови для дослідження цього нового нагромадження раніше невідомих матеріалів.

Джерела та література:

1. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 582.
2. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 650.
3. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 656.

4. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1087.
5. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 2000.
6. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1178.
7. ДАХО. – Ф.3. – Оп. 1. – Спр. 2060.
8. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1249.
9. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1253.
10. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1268.
11. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1363.
12. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1464.
13. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1681.

Тамара МОДЛІНСЬКА

ТАЄМНИЦІ ПАЛАЦУ НАД РІЧКОЮ ЖВАН

Муровані Курилівці – селище міського типу з 1956 року. Розташоване на берегах річки Жван, притоки Дністра, за 23 км. від залізничної станції Котюжани.

Місцевість, в якій знаходиться смт Муровані Курилівці була здавна заселена людьми – принаймні з часів трипільської культури.

Заснування містечка пов'язане з родиною Чурила. В реєстрі подимного воєводства Подільського від 1493 року, зафіксовано: Курилівці (Чурилівці) з дев'ятьма дворами [3, с. 337]. Слід по Чурилах залишився в назві кількох містечок на Поділлі, заснованих ними, але перейменованих пізніше власниками: Чурили або Чурилів (Джурин), Чурилівці (Муровані Курилівці, Зелені Курилівці).

Згодом містечко потрапляє у власність Язловецькому, потім Поляновському, Гумецькому, а наприкінці XVIII ст. Муровані Курилівці стали власністю Косаківських [4, с. 985 – 986].

Катерина Косаківська не склала присягу на вірність Катерині II [5, с. 455], унаслідок чого втратила свої маєтки на території, яка відійшла до Росії. Усі вони в 1793 – 1795 рр. були взяті під секвестр (заборону, накладену владою на користування приватним майном) і подаровані. Зокрема, більша частина Куриловецької маєтності перейшла у власність Станіслава Комара.

Завдяки прихильності, яку Комар здобув при дворі, зокрема в П. Зубова, він отримав маєтки К. Косаківської (як родич по материнській лінії її чоловіка). Служив в російській армії, згодом вийшов у відставку. Оселився в Курилівцях, де збудував 1805 р. розкішний, один з найкращих на Поділлі, палац із тесаного каменю. Навколо нього було закладено пейзажний парк, перепланований ірландським парковим архітектором Діонізієм Мак Клером в 1814 році [6, с. 66]. Палацовий комплекс споруджений на фундаменті замку, збудованого з місцевого вапняку великого розміру, причому при спорудженні замку будівельники місцями обходились без розчину. Для міцного зв'язку вони укладали каміння виступами верхнього в поглиблення нижнього. Подібна конструкція мурів ніде в краї більше не зустрічається. З того часу походить і назва містечка Муровані Курилівці.

Станіслав Комар з часом став шанованою людиною в краю. Отримав посаду маршалка губернії, був куратором шкіл кременецьких, на утримання яких виділяв значні кошти. Перебуваючи в Петербурзі, захоплювався чужими звичаями, по суті перетворився на космополіта. Остаточне формування його космополітизму завершили французькі емігранти, які після революції у своїй країні, перебралися на польські землі. Часті виїзди Комара за кордон, в основному до Парижа, спричинили передусім французький характер його двору. Можливо тому в багатьох дослідницьких джерелах палац Комара називають «Лувром Паризьким». У 1830 р. родина Комарів залишила Поділля, тепер уже назавжди.

Найдовше в краї залишався син Станіслава Комара Олександр. В 1867 р. він продає маєток російському адміралу Миколі Матвійовичу Чихачову [6, с. 67], бо згідно з існуючим законом на приєднаних землях новим власником маєтку і грунтів міг бути лише росіянин. Куриловецький палац збудований відповідно проекту невідомого архітектора, коли став власністю Чихачова, був трохи перебудований – піднесено покрівлю, яка до того була плоскою, і знято деякі кам'яні різьблення.

Однакове розташування на краю яру, як цілісна будова, так і детальна композиція паркової сторони палацу в Курилівцях дуже нагадувала аналогічну сторону сучасного малієвецького палацу. Це наводить на думку, що або обидва палаци були справою одного і того ж архітектора, або резиденція Комара скопійована з резиден-

ції Орловських. Думку цю підтверджує близьке сусідство або свояцтво двох родин. Можливо, що Чихачов, надаючи своїй садибі ознаки класичного стилю, повернув її до одного з нереалізованих варіантів проекту, придбаного разом з усім майном.

Про внутрішній вигляд резиденції Комарів можна судити зі спадкової справи проведеної після смерті Станіслава Комара. 1834 року було зроблено реєстр його майна, палацу та будівель, приналежних до нього. Це дає можливість хоча б частково ідентифікувати приміщення, відновити первинне планування, а також внутрішній декор, адже на теперішній час не виявлено плану будинку резиденції Комарів [7]. Залишились також спогади А. Пшздецького, який відвідав палац близько 1840 року і згадував про розкішну залу та пристроєну терасу у пахощах квітів, що нагадувало йому Одісею та палац Алкимена.

Після продажу маєток залишався у власності Чихачова аж до 1917 року. Буремні події 1917 – 1920-х рр. призвели до часткової руйнації та розкрадання маєтку і приналежних до нього будівель. Але в 1927 році в колишній резиденції Станіслава Комара було відкрито агрономічну школу [5, с. 458], оскільки зберігся ще чудовий сад та виноградник, де проводилось практичне навчання майбутніх агрономів. З 1933-го по 1941-й на території садиби стояла військова прикордонна частина. Після війни в палаці деякий час розміщувалась місцева середня школа, поки тривала відбудова зруйнованого приміщення, а з 1958 року тут відкрито школу-інтернат, яка існує і до сьогоднішнього дня.

Як тільки розпочав свою діяльність навчальний заклад, цікаві до всього підлітки почали обстеження прилеглих до палацу приміщень та залишків старого замчиська, що стали основою кам'яного палацу Комара. За спогадами колишнього працівника закладу Власюк Л. А., саме ця обставина привернула увагу адміністрації школи, адже підвал використовувався як складське приміщення. Виявилось, що існують проходи і можна без перешкод перейти з одного приміщення в інше, тобто зайти в склад з боку річки, а вийти на терасу перед палацом. Згодом їх замурували.

Але не тільки ці таємниці приховує палац. Працівники та вихованці школи-інтернату неодноразово відчули на собі подих таємного та незрозумілого. Коли заходиш в приміщення вестибюлю палацу (парадний вхід), в якому в цей час немає дітей, а лише об-

слуговуючий персонал, то саме у вестибюлі досить чітко чути жіночі голоси, що ведуть неспішну розмову. Але якщо заглянеш в кімнати, то виявляється, що вони порожні. Заслуговує на увагу ще одна таємниця. В приміщені конюшні (теперішнє його використання) є підвал, під час перебування в ньому чути звуки проїжджаючих машин, що в цей час обминають крутий схил біля церкви. Крім того в містечку досить поширеною є розповідь про те, що на території маєтку був вхід до підземних ходів, які вели: один в бік церкви і виходив до річки, інший до урочища під назвою Глибока долина (цю розповідь неодноразово переповідав краєзнавець, колишній вчитель школи-інтернату Власов Л. В.).

З 1842 року в Мурованих Курилівцях працював цукровий завод, крім того були ще й ремісничі майстерні. Тому виникла потреба в кваліфікованих працівниках з ремонту обладнання заводу та майстерень. Син контрадмірала Н. М. Чихачова Дмитро для підготовки спеціалістів нижчої кваліфікації у галузі сільського господарства та промислово-кустарного виробництва у 1899 році відкриває сільську ремісничу навчальну майстерню з 3-річним строком навчання [8] (зараз це приміщення «Укртелекому»). Учнями цієї майстерні були місцеві жителі і їм доводилось часто бувати на території маєтку. Оскільки це були молоді люди віком 14 – 17 років, то вони й користувались нагодою, щоб якнайдетальніше обстежити панське помістя.

На території маєтку Комара був діючий фонтан. Він зберігся і тоді, коли маєток купив Чихачов. Це чітко видно на фото, що датується 1902 роком. На сьогоднішній час він, на жаль, не працює, але якщо в його кам’яну вазу налити воду так, щоб заповнила її, то в маленькому приміщенні по лівий бік від вестибюлю палацу (підсобне приміщення техперсоналу) буде добре чути розмову тих, хто стоїть біля фонтану.

Палац-резиденція Станіслава Комара чекає нових своїх дослідників, адже чим більше дізнаєшся, тим більше нових запитань постає.

Джерела та література:

1. Археологічні пам'ятки УРСР. – К., 1949. – Т. 1.

2. *Гульдман В. К.* Памятники старины в Подолии / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский, 1901. – 402 с.

3. Архив Юго-Западной России. – Ч. 8. – Т. 2. – 774 с.

4. Приходы и церкви Подольской епархии, 1900.

5. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – К., 1972. – 778 с.

6. *Малаков Д. В.* По Восточному Подолью / Д. В. Малаков. – М.: Искусство, 1988. – С.167.

7. Бібліотека Академії Наук імені Стефаника. Відділ рукописів, Фонд Чоловського, № 1935.

8. Центральний державний історичний архів УРСР. – Ф. 575. – Оп. 1. – Спр. 199. – Арк. – 1 – 8.

Світлана ЧАЙКОВСЬКА

ДАВНЯ ІСТОРІЯ СЕЛА МОРОЗІВКА (ТАТАРИСКИ)

Кожне село багате на історичне минуле. Часом воно сповнене болю й гіркоти, та здебільшого – гордості за наших предків.

Сьогодні спробую розповісти про давню історію села Морозівки (Татариски), яку протягом багатьох років вивчала та намагалася передати своїм нащадкам.

«Українська нація, – писав видатний український митець О. Довженко, – єдина у світі, яка не вивчає своєї історії і не шанує своєї великої мови. Забуває батьківські традиції. Нашу історію творили наші вороги. І горе тому народові, який власну історію бере з чужих рук…»

Прикро, але варто зізнатися у правдивості цього докору. Свій обов'язок перед нашими пращурами спонукає нас, нащадків, до вивчення нашої історії, в ім'я майбутнього. Адже свідчення славної української минувшини, від діда-прадіда мають передаватися дітям та онукам, а з ними – самоповага і гордість за свій край, свою історію. Історія села – це шлях формування його історичної цілісності, розвиток і взаємо-зв'язок з навколишнім світом. Тому кожному, хто бажає зазирнути в минуле, варто починати з найменшого – від «батьківської оселі».

Історія села Морозівка (колишніх Татарисок) – малесенька часточка загальної історії України. Як свідчать легенди, засноване більше як 400 років тому і звалось воно на той час Татариски. Це був кінець 16 ст., над українськими землями нависла загроза турецького та татарського поневолення. За переказами, на околиці нинішнього села було татарське стійбище. Можливо, від цього і виникла його назва – Татариски.

З метою зміцнення своєї влади татари біля новозаснованого поселення будували укріплення на високому березі безіменної річки, яку нині звуть – Карасць. Є припущення, що назва її походить від двох татарських слів – «кара» – чорний і «яік» – ріка… Карая-ік… І далі, через віки, вже звучить як Карасць. Саме ця назва річки, а також велика кількість в Морозівці прізвищ Джоган, Чемес, Позур, Мамей свідчать про те, що поселення дійсно було засноване татарами. Але точної дати заснування села в архівах немає.

З давніх сільських легенд і переказів відомо і те, що татарські завойовники з метою повного оволодіння краєм завозили сюди полонянок і насильно віддавали в дружини своїм одноплемінникам. До речі, варто відзначити, що значна кількість сучасних жителів села і нині рисами облич нагадують щось східне і зовсім не властиве місцевому люду.

На південній околиці села, в урочищі «Луг», ще й тепер можна бачити залишки колишніх земляних валів.

Село багате археологічними пам'ятками: тут збереглися залишки трипільського поселення, а також городища скіфського періоду.

Із праць дослідників можна довідатись, що «клімат в Татарисках помірний. Особливих відхилень в той чи інший бік немає. Земна поверхня – хвилясто-горбиста. На околицях села, особливо з півночі, залягають осадові породи – пісок, глина. Є багато каменю, вапняку та граніту.

Земля на чорноземи бідна. Їх зовсім не багато. Переважають сірі, світло-сірі, підзолисті та глинисті ґрунти. Отже, земля не дуже родюча. Весна настає іноді дуже рано – 15 – 20 березня, а іноді знову завертають холоди і морози, тож її прихід затягується, аж до середини квітня. А бувають випадки, що гине цвіт від морозу і в травневі дні».

Як свідчать архівні документи, село Татариски виникло о тій порі, коли на Барщинні господарювала польська королева Бонна Сфорца. Це вона – італійка від народження, прагнула на південному Поділлі відтворити куточок своєї батьківщини. За зразком італійських фортець був збудований Бар, а довколишня земля стала «барщиною», тобто «Барським староством». Серед 30 сіл, заселених Бонною, очевидно і з'явилося село Татариски. Приблизно у 1540 році.

Дуже цікаві праці подільських дослідників Ю. Сіцінського та В. Гульдмана, які розкривають сторінки минулого села:

«ТАТАРИСКИ с. – расположено по обеим сторонам речки Караец и находится от поштовой станции в м. Куриловцах в 8 в., а от ж.-д. ст. «Котюжане» в 12 в. Местность в климатическом отношении не особенно здоровая; здесь часто бывает тиф, скарлатина, дифтерит и др. болезни. Почва – частью чорноземная, частью глинистая, а кое-где песчаная и в общем малоплодная. Народонаселение – малороссы православного исповедания (м. 609 и ж. 632), занимаются хлебо-пашеством. Имение Т. некогда принадлежало Собанскому, который переуступил Францу Якушевскому, а до этого в 1872 году его купил контр-адмирал Н. М. Чихачов; в настоящее время оно принадлежит его сыну. В 1856 году в селе существовала старая церковь, построенная в 1780 г., эта церковь в 1856 г. сгорела, а на ее месте в 1857 году построена нынешняя церковь во имя св. Великом. Димитрия Мироточивого; построена она из старой церкви, купленной в селе Песце Ушицкого уезда за 300 руб. Эта церковь однокупольная, деревянная; при ней отдельно построена каменная колокольня; вокруг церкви – каменная ограда. На приходском кладбище есть часовня, построенная около 1820 г. священником Александром Городецким и перестроенная в 1897 году на средства приходського попечательства. Церк. земли: усад. 1д. 1569 с., пах. В 3-х смен. 34 д. 472 саж., а всего 35 д. 2041 с. Церк.-прих. школа с 1874 г, помещается в собств. здании. Причт. помещения деревянные, построены в 1896 г. на средства земских сборов» [1].

«Татариски, с., Могилевскаго уъзда, Котюжанской волости. 112 дворов. Жит. 1,204 д. об. пола. Отстоитъ отъ уъзднаго города 35 въ верхстахъ и мъстонахожденения Волостнаго правления въ 6. Ближайшая поштовая станція (куда адресуется корреспонденція) –

с. Росно (17 в.); ближайшая земская станція – «Котюжаны» (9 в.); попутная къ губернскому городу – м. Мурованные Куриловцы (10 в.). с. Татариски находится во станъ. Въ 5 урядническомъ участкъ, въ 3 уч. судебно-мироваго округа 9 мир. судьи), во 2 уч. миров. посредн. и во 2 уч. судебн. слъдователя» [3].

«Татариски. Село це лежить нижче Сніткова, над р. Карайцем; немає сліду, коли було закладене, але сама назва здається, вказує, що постало в часи татарського панування на Поділлі, пізніше знелюднене, а місце називалося пустим селищем, аж до початку XVIII століття, коли Снітківщина була у власності Богушів, Татариски почали заселятися заново. В 1741 р., коли успішно після Чурилів повернули Снітківщину, робили поділ тимчасовий, Татариска припала на спадок Дзедушицьких і залишилася у їх власності. В 1757 році, брати Тадеуш і Домінік поділили багатства, які залишилися після батька, водночас Домінік Дзедушицький вибрав своїм спадком власність на Поділлі, в їх числі Татариски. Незабаром він почав розпродувати подільські села; у такий спосіб Татариски перейшли в інші руки. В 1820 р. власником Татарисок став Францишек Янишевський, в минулому хорунжий польських військ. Теперішнім власником є адмірал Чухачов (православний)» [2].

Ось така вона давня історія подільського села Морозівки (Татарисок).

Джерела та література:

1. Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Ефимия Сицинського. – Біла Церква, 2009. – С. 621.

2. Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Ефимия Сицинського. – Біла Церква, 2009. – С. 804.

3. *Гульдман В.* Населенные места / В. Гульдман. – Кам.-Подольський, 1893. – С. 464.

Роман КРОХМАЛЮК,
Алла БРАТЧУК

З ІСТОРІЇ СЕЛА ВЕРБОВЕЦЬ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Село Вербовець знаходиться на межі Вінницької та Хмельницької областей. Відстань від села до районного центру Муровані Курилівці – 11 км. Село розташоване на схилах невисоких горбів Волино-Подільської височини, де зливаються річки Батіг і Батіжок, що впадають у річку Жван – притоку Дністра [1, с. 463].

Околиці села гористі. З глибоких і скелястих ярів витікає багато джерел, під час весняних дощів вони перетворюються у великі потоки. Невисокі горби захищають село від холодних вітрів, внаслідок чого тут весна і цвітіння дерев у садах починаються тижнів на два раніше, ніж в інших місцях.

Здавна село ділилося на дві частини: північну – «Вітрянку» і південну – «Песці». Ці назви збереглися.

Близько X ст. тут проживали тиверці, ці землі входили до складу Київської держави. Жителі займалися землеробством, скотарством, бортництвом. Відбувалося соціальне розшарування, що викликало напругу у відносинах між феодальною верхівкою та більшістю населення. Окрім того, дошкуляли кочівники, особливо печеніги і половці.

Детальніші відомості про село належать до першої половини XV ст. У 1439 році Вербовець вважався селом. На початку XVI ст. воно піддалося нападу татар і було зруйноване. З 1566 року село перебувало у володінні Роха Горецького, а потім Станіслава Горецького, який у 1607 році добився від польського короля Сигізмунда III дозволу перетворення села у місто, а також будівництва у ньому замку. Цей дозвіл король надає грамотою від 7 червня 1607 року. Цим же привілеєм дарований був Вербовцю герб (зображення на червоному полотнищі руки з мечем), а також магдебурзьке право. Міщан було звільнено від податків і повинностей на 12 років. Встановлено двохрічні ярмарки (на Вознесіння і в понеділок після дня св. Лаврентія), кожний тривалістю 8 днів та базари щочетверга. Були точно встановлені межі земель і угідь міста.

Таким чином Вербовець став старостинським містом. Населення в цей час мало такий склад: православних – 1144 чол. (587 чоловіків і 557 жінок), католиків 583 чол. (295 чоловіків і 288 жінок), євреїв – 1934 чол. (953 чоловіки і 981 жінка) [2].

Після смерті Станіслава Горецького король записав Вербовець п'яти його дочкам: Софії, Маргариті, Катерині, Єлизаветі, Дорофеї. Це було засвідчено люстрацією 1616 року. В 1629 році дві частини Вербовця і частина Бахтина були у володінні Стефана Волянського, який мав повну владу над підвладним населенням. У цей час багато православних прийняли католицьку віру. Від гноблення польської шляхти страждало і міське населення Вербовця: власник не рахувався із правом на самоуправління міста, обмежував промисли і торгівлю.

Польське гноблення в Україні викликало цілу низку повстань. Внаслідок національно-визвольної війни українського народу 1648 – 1654 років Вербовець був остаточно спустошений, замок зруйнований, населення покинуло місто. Люстрація 1665 року засвідчила повну відсутність хоча б одного селянина у тодішнього власника міста галицького хорунжого Стефана Злочивського. У 1708 році Вербовець належав Олександру Грущинському, при якому піддавався руйнуванню козаками могилівського полковника Савви: лише 28 селян врятувалося втечею. У 1765 року містом володів Євстафій Дембовський. Люстрація 1776 року засвідчила, що у місті було 144 двори. Наприкінці XVIII ст. за власника Стефана Броневського Вербовець знову значно розрісся і зміцнів, славився багатими будівельними лісами на околицях та промисловим видобуванням селітри і поташу.

Під час приєднання Поділля до Росії (кінець XVIII ст.) Вербовецьке староство було відібране від Броневського за те, що той відмовився присягнути на вірність російській імператриці Катерині II і продано в 1793 році старшому раднику Дмитру Трощинському.

У 1796 року Вербовець отримав статус повітового міста, а з утворенням Ушицького повіту в 1804 році став заштатним містом. На старих документах збереглася печатка з написом: «Город Вербовец Каменец-Подольской губернии, Новоушицкого уезда». Цього ж року він стає власністю графа Собанського.

У 1807 році до Вербовця були приписані два села – Житники

і Дурняки (тепер Любомирівка), згодом – Ставчани і частина села Бахтин.

У 1832 році у Вербовці була заснована міська дума, що підпорядкувалась Новоушицькому магістрату, а з 1838 року вводиться міське управління.

Селяни панщини не відбували, проте за оренду земельних угідь у поміщиків сплачували великі суми. Іноді орендні ціни на землю були більші від прибутків, що вело до зубожіння населення.

В 1862 році селянин Остап Леськов зірвав зі стіни приміщення волосного правління портрет царя і пошматував його. Під час дізнання він заявив, що це відповідь на завершення переводу селян на викуп. У квітні 1905 року відбувся масовий виступ селян волості проти поміщика. Для придушення виступу були викликані війська.

В період встановлення радянської влади в Житниках націоналізовано економію графа Собанського.

Великі будинки в центрі міста, як їх називали тоді «заїзди» або «пеціння», що належали єврею Брейману, були націоналізовані та стали використовуватися під зерносховища, а пізніше в них розмістили колгоспні комори і склади, згодом на їх місці побудовано млин і олійний завод. Державі відійшов двоповерховий будинок колишнього жителя міста Урця, який виїхав в Америку. З часом будинок переобладнали під приміщення школи.

Старі будинки, якими колись володів житель міста Підгаєцький, були передані під торговельний комплекс, де нині розміщено магазин господарських товарів. В двоповерховому будинку, що колись належав духовенству, знаходиться шкільний інтернат, в приміщенні колишньої міської думи Вербовця довгий час містився виконком сільської ради.

Після встановлення адміністративної межі між Новоушицьким і Мурованокуриловецьким районами село Вербовець увійшло до складу останнього.

Нові випробування принесла жителям села Друга світова війна. На фронт було мобілізовано 229 чоловік. 20 липня 1941 року першими в село вступили угорці, за ними німці. Вони чинили розправу над мирними жителями: усіх євреїв міста вивезли до райцентру і розстріляли. На каторжні роботи в Німеччину було вивезено 64 особи.

23 березня 1944 року до Вербовця вступили бійці 500-го батальйону 159-го польового укріпрайону під командуванням майора І. В. Сотникова та полковника І. М. Виноградова.

Війна заподіяла величезні матеріальні збитки та людські втрати. До села Вербовця з фронту не повернулося 117 чоловік. Особливо великих руйнувань було нанесено сільському господарству. По війні у колгоспі було дві пари коней, сільськогосподарська техніка майже відсутня, всі роботи виконувались вручну.

На березі річки Батіжок вирізняються дві «стіни» – тесані скелі. На «стінах» ледь проглядаються декілька надписів латинською мовою, зміст яких розібрати майже неможливо. За переказами тут колись була церква або костел, під час сильного землетрусу дві штучні стіни будови були зруйновані, а збереглися лише стіни, що були витесані із каменю.

Нині в селі діє церква Покрови Пресвятої Богородиці, яку побудували у 1821 році за кошти прихожан і освятили в 1832 році. Окремо була збудована дзвіниця у вигляді навісу на чотирьох стовпах. На місці цього храму колись була дерев'яна Свято-Покровська церква, що згоріла [3, с. 810].

28 липня 2013 року, в день вшанування пам'яті святого рівноапостольного великого князя Володимира та відзначення 1025-ї річниці хрещення Київської Русі Свято-Покровський храм у Вербовці був переданий у власність релігійної громади Української православної церкви (Московський патріархат) [4, с. 3].

В селі існував костьол, збудований на пожертвування прихожан у 1607 році, але у 1798 році в ніч перед Великоднем він згорів. У 1802 році почалося нове будівництво костьолу, яке завершилося у 1829 році [5, с. 810]. В 1909 р. споруду реставрували. На протязі 1920-х – 1960-х років храм не діяв. У 1990 році, за отця Вілька, споруда була відреставрована. У 2012 році було офіційно передано римо-католицькій общині села Вербовець комплекс костелу Михаїла Архангела В костьолі щоліта відбуваються дитячі «оази» – своєрідні табори з християнським ухилом [6, с. 12]. Костел Михаїла Архангела внесено до переліку пам'яток архітектури Вінницької області [7]. Біля костьолу збудовано жіночий католицький монастир Місійного Згромадження Служниць Святого Духа на честь святого Йозефа Фрейнадеметца. В даний час в Україні сестри живуть і працюють у п'яти спільнотах: Києві, Борисполі, Кременчуці,

Хмельницькому, Вербовці.

Варто зазначити, що спільнота в Вербовці була першою спільнотою на території України. В хроніці спільноти перший запис був зроблений 1 березня 1990 року: «Провінційна сестра Малгожата Півчик, сестра Юстина Пйоторковська, сестра Целіна Войцеховська, сестра Корнелія Клопот, сестра Дар'я Сковальчицька вирушили з Раціборжа в Україну. Сестер особисто запросив о. Юрій Нагорний – настоятель трьох парафій: Лучинеця, Сніткова та Вербовця» [8].

Велика кам'яна двоповерхова споруда (колишня єврейська синагога) перебудована, в ній зараз знаходиться спортивний зал школи.

В 1885 році у Вербовці існувало міністерське однокласне училище, а з 1899 року – церковна школа грамоти для дівчат.

Сьогодні Вербовець славиться мальовничими краєвидами, його називають Подільськими Карпатами. В селі функціонують ФАП, відділення зв'язку, кілька магазинів. В НВК навчаються 87 учнів. Сільська громада нараховує 512 жителів.

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.
2. З історії села Вербовця // Відкритий текст : веб-сайт / Вербовець Мурованокуриловецький район. – Адреса доступу: https://uk.wikipedia.
3. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2009. – 996 с.
4. *Кубляк С*. Свято-Покровський храм у Вербовці передано у власність релігійної громади / С. Кубляк // Наше Придністров'я. – 2013. – 1 серпня.
5. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2009. – 996 с.
6. *Бережний В*. Католикам із села Вербовець повернули у власність їх костел / В. Бережний // Здоров'я. Події. Час. 2008. – № 32 – 33.
7. Переліки пам'яток Вінницької області // Відкритий текст : веб-сайт / Переліки пам'яток Мурованокуриловецького район. – Адреса доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki
8. Спільнота в Вербовці // Відкритий текст : веб-сайт / Сестри

Служниці Святого Духа. – Адреса доступу:
http://ssps.org.ua/domy/ukraine/174-werbowec.html

Сергій ЄСЮНІН

МІСТО ВЕРБОВЕЦЬ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

У південно-західній частині Вінницької області на межі з Хмельницькою областю знаходиться село Вербовець Мурованокуриловецького району. Його історія має чимало цікавих сторінок, і одна з них – період 1793–1917 рр., коли Вербовець був заштатним містом Подільської губернії.

Як відомо, у результаті другого поділу Польщі 1793 р. Поділля і Волинь були приєднані до Російської імперії. Указом Катерини II від 23 квітня 1793 р. на приєднаній території утворено Кам'янецьку область, Ізяславське та Брацлавськє намісництва. Указом Катерини II від 1 травня 1795 р. на названих територіях утворені Волинське, Подільське і Брацлавське намісництва. У складі Подільського намісництва 5 липня 1795 р. було сформовано 12 повітів, і один із них – Вербовецький, повітовим центром якого затвердили казенне старостинське місто Вербовець [13 – 15; 17 – 18]. 22 січня 1796 р. був затверджений герб міста: *"В верхней части щита герб Подольский. В нижней – в красном поле, с левой стороны, вооруженная мечом рука, в означение предосторожности, по положению сего города близ границы. Сей герб присвоен по привилегии короля Сигизмунда III, от 7 июня 1607 года"* [16].

Проте, повітовим центром Вербовцю судилось бути доволі короткий час. Після смерті Катерини II новий імператор Павло I провів адміністративні перетворення на приєднаних від Польщі землях, ліквідувавши намісництва, створивши замість них губернії, перекроївши повітовій поділ. Отже, Указом Павла I від 12 грудня 1796 р. утворена Подільська губернія, до якої увійшли здебільше повіти ліквідованих Подільського і Брацлавського намісництва, а також північно-східна частина Вознесенського намісництва. У 1797 – 1803 рр. відбулося укрупнення повітів Подільської губерній, й 19 липня 1804 р. нарешті був виданий остаточний штат

губернії. За ним Подільська губернія була поділена так само на 12 повітів, але із певними змінами. Відповідно були визначені губернське місто (Кам'янець-Подільський, одночасно й центр повіту) та 11 повітових міст (Балта, Брацлав, Вінниця, Гайсин, Летичів, Літин, Могилів-Подільський, Ольгопіль, Проскурів, Ушиця, Ямпіль). Крім того, в офіційному порядку визнані заштатними містами Хмільник, Бар, Сальниця та Вербовець [19]. Тут слід пояснити поняття "заштатне місто". Воно виникло на теренах подільського краю після приєднання його до Російської імперії. До таких міст відносили "поселення, що мали міські права, зокрема, самоврядування, але в них не було осілої адміністрації" [6, с. 31].

Отже, Вербовець 1804 р. втратив статус повітового міста та став заштатним містом Ушицького повіту. У місті були створені органи місцевої влади, які складалися із ратуші, сирітського і словесного судів та квартирної комісії. Зазначимо, що подібна адміністративна система діяла у першій половині XIX ст. лише у найменших містах Поділля (крім Вербовця, у Барі, Ольгопіль, Сальниці, Старій Ушиці, Хмільнику). У інших подільських містах замість ратуш діяли магістрати. У 1837 – 1838 рр. відбулись зміни у системі міського самоврядування на Поділлі, які торкнулись і Вербовця. Зокрема, 13 серпня 1837 р. Вербовецьку міську ратушу, враховуючи малозначність її діяльності, було скасовано та приєднано до Новоушицького магістрату. Таким чином, магістрат Нової Ушиці взяв на себе обов'язок розпоряджуватись міською нерухомістю (землею, міський млин тощо) та прибутками міста, керувати міським господарством. Разом з тим, міщанам Вербовця було дозволено приймати участь у виборах Новоушицького бургомістра та ратманів магістрату [3, с. 77 – 78].

Статистичні відомості початку XIX ст. подають деякі цифри по Вербовцю. Зокрема, у Описі Подільської губернії, складеному Подільським губернським землеміром К. Екстером та виданим 1806 р. у Вербовці зазначено: 232 дерев'яних будинків, мурований костел, дерев'яна церква, єврейська школа, 13 крамниць, мешканців – 843 (414 чоловіків, 429 жінок) [8, с. 88].

На початку XIX ст. у Вербовці розгорнулось три великих будівництва. У 1802 р. на старому замчищі почали будувати костел Михайла Архангела. Первісний костел у Вербовці був збудований 1607 р. дерев'яним. Відомо, що 1717 р. храм стояв руїною, 1752 р.

його відновили. Але, у ніч на Пасху 1798 р. від розведених селянами святкових вогнищ дерев'яний храм згорів. Громада зібрала кошти на мурований костел, який після завершення будівництва, 1829 р. консекрував єпископ Ф.Мацкевич [24]. У 1821 – 1832 рр. у Вербовці звели мурована Покровську церкву – вона побудована за допомогою казни на кошти парафіян на місці згорілого 1820 р. дерев'яного храму [21, с. 810]. У 1832 р. збудували приміщення ратуші, де згодом діяла міська дума, а у радянські часи це приміщення потім ще довго слугувало сільраді.

Протягом XIX ст. Вербовець був одним із найменших міст губернії. Незначним був його економічний потенціал. Міщани займались сільським господарством, ремеслами та торгівлею. Так, 1861 р. у Вербовці нараховувалось 143 ремісники (59 майстрів, 42 робітники та 42 учні) [22, арк. 55 – 62]. Це було менше, ніж у Барі та Хмільнику, але більше чим у Старій Ушиці та Сальниці. Торгівлею займались здебільше євреї, які скупали хліб, пеньку та шкіри для відправки на пристані у Могилів та Стару Ушицю, а також вели дрібну торгівлю у місті. Що стосується промисловості, то статистичні збірники 60-х рр. XIX ст. про існування будь-яких фабрично-заводських підприємств у Вербовці взагалі не згадують. Але, тут слід зауважити, що у джерелах даного часу до переліку підприємств не відносили млини, яких навіть у найменшому місті, як правило, було декілька. Наприклад, у Вербовці у 60-х рр. XIX ст. діяв один міський млин та один приватний. До відомостей про Вербовець додамо, що населення міста у 1861 р. складало 3881 мешканців, які поділялись за станами: дворян – 14, духівництва – 30, купців – 53, міщан – 3736 [22, арк. 19 – 25].

У Російській імперії 60-ті рр. XIX ст. ознаменувались впровадженням реформ. Але, ці реформи абсолютно не вплинули на соціально-економічний розвиток Вербовця. Торкнулись вони хіба що міського самоврядування.

Перш за все, відбулась реформа міського самоврядування згідно Міського положення 1870 р. На території Правобережної України це положення набуло чинності в 1875 р. У Подільській губернії міська реформа згідно згаданого положення проводилася з 1878 р. протягом чотирьох років. У першу чергу реформування органів місцевого самоврядування відбулося у Кам'янці-Подільському та Балті (1878 р.), згодом у Вінниці, Могилеві, Проскурові, Барі, Летичеві,

Літині, Брацлаві, Гайсині, Хмільнику, Ольгополі, Новій Ушиці, Сальниці (1880 р.), Старій Ушиці (1881 р.), й нарешті 1882 р. у Вербовці. Перші вибори міського голови за новим положенням у Вербовці були проведені 1884 р. – очільником міста став міщанин Озеров Федір Іванович. На цій посаді він пробув дві каденції – до 1892 р., коли міським головою був обраний Охоцький Войцех Антонович [6, с.73 – 86, 301].

У 1892 р. було прийняте рішення про введення нового міського положення, яке увійшло в історію як міська контрреформа. Стаття 22 нового міського положення 1892 р. передбачала впровадження в багатьох містах Російської імперії виборних управлінь не в повному об'ємі (зокрема, міських дум), а у спрощеному вигляді – так званих міських спрощених громадських управлінь. Введення спрощених міських громадських управлінь згідно з міським положенням 1892 р. залежало від кількості жителів, а також рівня надходження коштів до міського бюджету, роду занять самого населення і ступеня розвитку торгівлі та промисловості. 26 листопада 1893 р. царським урядом був затверджений список міських поселень, в яких необхідно було обрати міські спрощені громадські управління. До нього були включені заштатні міста Хмільник, Стара Ушиця, Сальниця, Вербовець та повітове місто Ямпіль [20]. У містах, де вводилося спрощене громадське управління, замість міських дум скликалися Збори міських уповноважених чисельністю від 12 до 15 осіб, які обирали міського старосту і одного чи двох його помічників. Вибори міського старости у Вербовці відбулись 1896 р. – очільником міста став Здановський Іларіон Якович – міщанин, одружений, православний, освіта – міське училище. Головував він у Вербовці до 1900 р. та у 1904 – 1916 рр. У період 1904 – 1908 рр. вербовецьким міським старостою був міщанин Кафарський Лук'ян Іванович Вербовці [6, с. 301].

Незважаючи на певні недоліки міської реформи 1870 р. та контрреформи 1892 р., міста Поділля наприкінці XIX ст. все-таки отримали потрібне правове підґрунтя для динамічного соціально-економічного розвитку. Проте, не всі подільські міста змогли скористатися перевагами міського громадського управління. Серед них був і Вербовець, який в силу свого заштатного статусу та відсталого економічного розвитку не мав достатніх коштів на благоустрій, соціальні проекти, будівництво. Джерела другої половини XIX ст.

свідчать, що за своєю забудовою та інфраструктурою Вербовець скоріше походив на сільський населений пункт, ніж на місто.

Так, у звіті Подільського губернатора за 1885 р. підкреслювалося, що болючим питанням для подільських міст протягом XIX ст. був благоустрій та неспроможність (а інколи не бажання) міських органів влади займатися його покращенням. Губернатор зазначав: *"Деякі покращення у благоустрої зроблені лише у містах Кам'янці-Подільському, Могилеві, Вінниці та Балті, але ці покращення до цього часу обмежувалися лише влаштуванням бруківки та тротуарів. Діяльність міських Дум інших міст нічим особливим не вирізнялася, й у цьому плані привертають на себе увагу заштатні міста: Сальниця, Вербовець і Стара Ушиця, …в яких про покращення у питаннях благоустрою або народної освіти не йдеться й мови. Навіть протипожежного приладдя в цих містах майже не має. Взагалі, торкаючись діяльності цих міст, зазначимо, що міські управління їх далекі від розумного використання наданих ним правам"* [23, арк. 6 – 27].

Про депресивні тенденції соціально-економічного розвитку Вербовця у останній чверті XIX ст. свідчать дані про кількість населення міста, яке фактично не зростало: статистика 1889 р. вказує на 2181 мешканця (5, с. 384 – 385), у 1893 р. – 2584 (4, с.62), у 1897 р. – 2311 [12]. Останні данні подані за Першим Всеросійським переписом 1897 р., який між іншим засвідчив, що серед 2311 мешканців Вербовця за національністю українців було 1282 (55,5 %), євреї – 661 (28,6 %), поляки – 326 (14,1 %), росіяни – 37 (1,6 %). Становий поділ був наступний: 24 дворянина, 9 представників духівництва, 2174 – міщан, 85 – селян [12, сс. 65 – 67, 98 – 101].

Проте, наприкінці XIX ст. все-таки відбулись деякі зрушення у соціально-економічному стані міста. Зокрема, у 1885 р. у Вербовці запрацювало міністерське однокласне училище, з 1899 р. – церковна школа грамоти для дівчат. Міністерське однокласне училище мало власне приміщення, місто виділяло на його утримання понад 600 руб. щорічно, навчалось тут 60 хлопчаків та 16 дівчаток [9, с. 24]. Церковна школа розміщувалась у будинку священика [21, с. 810]. У 1894 – 1896 рр. у губернських звітах з'являються відомості про підприємства Вербовця – млини, крупорушки, олійні та ін. Найбільшим з них був млин М. Голдмана. Але, навіть за губернськими мірками він не вважався великим та не брався до ува-

ги при складанні статей до словників та збірників. Зокрема, в енциклопедичному словнику вид. Єфрона та Брокгауза, у статті про Вербовець у місті знову не зазначено жодного промислового підприємства [1]. Що стосується торгівлі, то наприкінці XIX ст. у місті відбувались лише базари (26 на рік). Міщани продовжували займатись здебільше ремеслами (чоботарським, кушнірським та ін.), заробітчанством (здебільше у Бессарабській губернії) та сільським господарством [21, с. 809].

На початку XX ст. зустрічаємо наступні відомості про Вербовець: у місті будинків 418, мешканців 3323, є православна церква, костел, 2 єврейських молитовних будинки, однокласне міське парафіяльне училище, поштове відділення, станова квартира, аптечний склад, 3 заїжджих будинки. Базари проводяться по понеділках [7, с. 485]. Деякі довідникові видання вказують на найбільших представників торгівлі. Зокрема, у книзі «Весь Юго-Западний край» за 1913 р. у Вербовці зазначені торговці бакалією М. Аронзон та М. Рабинович, мануфактурою Л. Гринберг, І. Тейман та Б. Хасюк. Вказано на існування у міста казенної винної лавки № 133 [2, с. 1058 – 1059].

Таким чином, в історії Вербовця період 1793 – 1917 рр. став доволі складним. Місту спочатку (1795 – 1804 рр.) надали статус повітового центру, але скоро (з 1804 р.) понизили його до заштатного міста. Втрата адміністративних функцій загальмували соціально-економічний розвиток міста. До того ж, Вербовець опинився поза важливими транспортними шляхами, що особливо стало відчутно після формування на Поділлі у другій половині XIX ст. залізничної мережі, яка теж оминула місто. Не змогли адаптуватись до нових економічних умов другої половини XIX ст. і міські ремісники, торговці, сільгоспвиробники.

Отже, Вербовець до початку XX ст. став одним із найслабших у економічному і господарському плані містом губернії. Як наслідок, він став єдиним містом Поділля, у якому протягом другої половини XIX – початку XX ст. фактично не збільшилося населення, тоді як у переважній більшості подільських міст протягом цього періоду число мешканців збільшилось у 2 – 3 і більше разів. Всі вищеназвані чинники стали передумовою втрати Вербовцем після 1917 р. міського статусу.

Джерела та література:

1. Вербовец // Энциклопедический словарь. – СПб.: Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Эфрон, 1892. – Т. VI. – С. 12.

2. Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Волынской и Подольской губерниям / [под набл. М. В. Довнар-Запольского]. – К.: Изд. Т-ва Л. М. Фиш и П. Е. Вольсов, 1913. – С. 911 – 1068.

3. Городские поселения Российской империи. – СПб.: Тип. т-ва "Обществ. польза", 1864. – Т. 4: Подольская губерния. – VIII, 805. – 131 с.

4. *Гульдман В. К.* Населенные места Подольской губернии : (алфавитный перечень населенных пунктов губернии, с указанием некоторых справочных о них сведений) / В. Гульдман. – Каменец-Подольский : Тип. Подольского губ. правления, 1893. – [2], II, IV, 636 с.

5. *Гульдман В. К.* Подольская губерния: опыт геогр.-стат. описания / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский: Изд. Подол. губерн. стат. Комитета, 1889. – 414 с.: прилож., табл.

6. *Єсюнін С.* Міста Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст. : монографія / С. М. Єсюнін. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. – 336 с., іл.

7. *Крылов А.* Населенные места Подольской губернии. – Каменец-Подольск: Изд. Подол. Губ. Стат. комитета, 1905. – VIII, 563 с.

8. Описи Подільської губернії кінця XVIII – початку XIX ст. / Укладачі, автори вступної статті С. А. Копилов, А. Б. Задорожнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 124 с.

9. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1896–97 учеб. год. – К., 1897. – Ч. II: Подольская губерния. – XII, 112 с.

10. Памятная книжка Подольской губернии на 1885 г. – Каменец-Подольск,1885. – 1 отдел – XLII с., адрес-календарь – 77 с., справочный отдел – 116 с.

11. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год / [сост. В. Филимонов]. – Каменец-Подольск: Изд. губернск. Статист. ком., 1911. – [отд. I, II.], 296, [отд. III.], 218, [алф. указатель], 66 с.

12. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 / [под ред. Н.А. Тройницкого]. – СПб.: Изд. центр. стат. ком. МВД, 1904. – Вып. XXXII: Подольская губерния. – XII, 285 с.

13. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 1 (далі – ПСЗРИ-1). – Т. 23. – № 17112.

14. ПСЗРИ-1. – Т. 23. – № 17323.

15. ПСЗРИ-1. – Т. 23. – № 17352.

16. ПСЗРИ-1. – Т. 23. – № 17435.

17. ПСЗРИ-1. – Т. 23. – № 17634.

18. ПСЗРИ-1. – Т. 23. – № 18117.
19. ПСЗРИ-1. – Т. 28. – № 21404.
20. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 3. – Т. 13. – 1893: штаты и табели. – № 10094.
21. Приходы и церкви Подольской епархии // Труды Подольского историко-статистического комитета / [под ред. Е. Сецинского]. – Каменец-Подольск: Тип. С. П. Киржацкого, 1901. – Вып. IX. – 1064 с.
22. Центральний державний історичний архів України, ф. 442, оп. 39, спр. 2.
23. Центральний державний історичний архів України, ф. 442, оп. 539, спр. 219.
24. Електронний ресурс: Костели і каплиці України. Вербовець. Костел Св. Архангела Михаїла // http://rkc.in.ua/index.php?l=u&m=k&f=efsl_&b=f3

Вадим Байдич,
Віталій Лавринчук

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ЗАШТАТНОГО МІСТА ВЕРБОВЦЯ ТА МІСТЕЧКА СНІТКІВ XIX СТ. У ФОНДАХ ДЕРЖАРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вивчаючи історію Мурованокуриловецького району, ми часто натрапляємо на відомості про заштатне місто Вербовець та містечко Снітків, інколи містечком іменувався в документах Лучинець… Тепер це села зазначеного вище району. А в XIX ст. Вербовець, хоч і був напівсільським поселенням, проте вважався містом «заштатним». Що ж це за такий статус був у нього?

Заштатними, у часи Російської імперії, вважалися міста, які не були повітовими, проте мали міські права, зокрема самоврядування. Чого в них не було, так це осілої адміністрації [1, с. 53]. Права, управління Вербовцем, його справжній статус дуже гарно виклав у своїй монографії С. М. Єсюнін [2, с. 36, 50, 52, 57, 58, 59, 63, 73, 74, 75, 76, 82, 726], давши величезну джерельну базу.

Але ще велика маса документів, які могли б розширити наші уявлення про історію цього своєрідного міста, залишається за межами досліджень науковців та краєзнавців. Чимало таких матері-

алів зосереджено у фондах Державного архіву Хмельницької області, у тих, які вже важко відновити після трагічних подій 2003 року, так і в тих, які повністю або частково збереглися до наших днів.

У цій статті ми зупинемося лише на короткій характеристиці – повідомленні про наявність документів з історії Вербовця у деяких фондах зазначеного вище архіву. Зміст і суть частини з них стає зрозумілим відразу, уже з самої назви одиниць зберігання. Інші ж – ніби «зашифровані» словами «протоколи засідань» тих чи інших органів губернської, повітової, міської влади.

До перших з них відносяться документи фонду Ушицького повітового суду (Ф. 3, ДАХмО). Налічується в ньому 9 справ, що безпосередньо стосуються заштатного міста Вербовця. Ці документи не є архіважливими, які могли б кардинально змінити точки зору на історію цього міста часів XIX ст. І все ж вони дозволяють нам дізнатися про певні сторони життя місцевих мешканців, події, які визначали його розвиток (або занепад) у ті часи, тощо. Тобто, з них ми можемо краще собі уявити, що собою являв Вербовець у тому столітті.

У фонді Ушицького повітового суду є документи, що відносяться до 1855 – 1872 рр. Серед них – справа про спірні землі казенного Бахтинського маєтку з суміжними приватними маєтками та заштатним містом Вербовцем, які розглядалися в 1855 – 1857 роках [3]. З неї ми можемо дізнатися, де саме проходили кордони цього міста, якими були відносини з порубіжними маєтками і т. д.

Про стан приватної власності у місті, її переділ, продажу, зобов'язання по державних позиках, боргах та наслідках невиконання їх, йде мова у справі про продаж будинку Гдаля Брайфмана у м. Вербовець на покриття казенних недоплатежів, на що був відповідний указ Подільського губернського правління у 1856 році [4].

Цікавим є документ, який стосується звинувачення тисяцького м. Вербовця у неналежній охороні арештанта Баскова, який у 1863 році втік з-під суду під час його етапування до повітового міста Нової Ушиці [5]. Розглядалось це кримінальне провадження впродовж 1863 – 1865 років. Виявляється, у XIX ст. арештантів з місць до повітових, або ж губернських в'язниць, мали супроводжувати селяни тих поселень, які знаходилися на шляху етапу. Міс-

цеві ж мешканці аж ніяк не були підготовлені до ролі конвоїрів, тому й втечі арештантів траплялися все частіше і частіше.

Того ж таки 1863 року Ушицький повітовий суд почав розгляд справи, яка стосувалася свавільного захоплення поміщиком міста Вербовця Хомою Сливинським ділянки міської землі, що знаходилася на пустирі [6]. Тривала ця суперечка між міською владою та поміщиком впродовж 1863 –1865 років. Чим закінчилася, з матеріалів справи неясно.

Дуже дошкульним для мешканців Правобережної України у 60-х роках XIX століття, було питання рекрутських наборів до царської армії, служба в якій тоді, хоч і зменшилася за терміном, але все ж залишалася тривалою і тяжкою. Так, було й в Ушицькому повіті. П'ять років тягнулася кримінальна справа про переховування від рекрутства міщанина вже не міста Вербовці, а містечка Сніткова Чорного (1864 – 1868 роки) [7]. Снітків тоді теж відносився до зазначеного вище повіту, а нині входить до складу Мурованокуриловецького району.

Досить поширеним явищем у 60-их роках XIX ст. було фальшування документів про вибори в містах. Це ми бачимо на прикладі багатьох повітових міст. Не обминула така оказія і заштатного міста Вербовця. Зокрема, у 1869 – 1871 роках повітовий суд розглядав матеріали про підчистку в рішенні Вербовецької міщанської християнської громади щодо виборів на посаду відповідального її секретаря [8].

Дуже великою є кількість, в документах Ушицького повітового суду, так і інших повітових судів Подільської та Волинської губерній, справ щодо виготовлення фальшивих грошових знаків. Зазначимо, щоправда, що по місту Вербовцю наявною є лише одна одиниця зберігання, в якій знаходяться матеріали розслідування щодо вилученого у мешканця Вербовця Абрашки Лейбмана підробленого 5-рублевого кредитного білета [9]. До речі, фальшивомонетством на теренах Поділля і Волині найчастіше промишляли саме місцеві євреї. Про це свідчить маса документів.

70-и роками XIX століття датуються кілька одиниць зберігання фонду Ушицького повітового суду, які стосуються різних сторін життя міста Вербовця. Цікавими є відомості щодо підсудності міщан міст Нової Ушиці та Вербовця, які вимагала надати їй Ново-Ушицька міська дума у 1871 році [10]. Це було важливим

питанням, оскільки закон не давав на нього чіткої відповіді. А це породжувало певну безкарність мешканців міст.

До наступного 1872 року відносяться документи, зосереджені у справах про звинувачення поміщика Комара у незаконному і неправильному будівництві каплиці на Вербовецькому цвинтарі [11] та про втечу арештованого Бузькова під час етапування його з міста Вербовця до м. Нової Ушиці [12].

Хотілося б також вказати на те, що чимало матеріалів з історії заштатного міста Вербовця та містечка Снітків знаходиться у протоколах засідань Ущицького повітового суду. Вони ще чекають на свого дослідника.

Варто звернути увагу й на той факт, що практично незачіпаними науковцями та краєзнавцями залишаються одиниці зберігання фонду Вербовецької міської ратуші (Ф. 727) Державного архіву Хмельницької області. Всього там налічується 12 справ. Серед них найінформативнішими, такими, що висвітлюють різні сторони життя міста Вербовця, є одиниці зберігання, в яких зосереджені протоколи міської ратуші за 1803 [13], протоколи її засідань за 1805 р. [14], журнали засідань ратуші за 1813 [15] та 1814 [16] роки. Інші ж справи цього фонду мають масу указів вищих органів влади.

Таким чином, лише з цього, досить короткого переліку документів про місто Вербовець та містечко Снітків, можна зробити висновок про те, що оприлюднювати є що. І пошук має тривати допоки не вдасться створити якомога повнішу історію вищевказаних міста і містечка.

Джерела та література:

1. *Задорожнюк А. Б.* Промислове виробництво в містах і містечках Подільської губернії кінця ХУІІІ – початку ХХ ст. / А. Б. Задорожнюк, О. П. Реєнт. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – 270 с.

2. *Єсюнін С. М.* Міста Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / С. М. Єсюнін. – Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2015. – 336 с.

3. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХмО). – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1826.

4. ДАХмО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1840.

5. ДАХмО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 941.

6. ДАХмО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1985.
7. ДАХмО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1026.
8. ДАХмО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1404.
9. ДАХмО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1418.
10. ДАХмО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 389.
11. ДАХмО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 547.
12. ДАХмО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 822.
13. ДАХмО. – Ф. 727. – Оп. 1. – Спр. 1.
14. ДАХмО. – Ф. 727. – Оп. 1. – Спр. 2.
15. ДАХмО. – Ф. 727. – Оп. 1. – Спр. 3.
16. ДАХмО. – Ф. 727. – Оп. 1. – Спр. 4.

Володимир РЕВУЦЬКИЙ

З ІСТОРІЇ СЕЛА МИХАЙЛІВЦІ

Це велике і дуже мальовниче село, яке тоне в буйній зелені садів і лісів. Воно прекрасне в усі пори року. Має дуже драматичну, складну і довгу, як центральна михайловецька дорога, історію. Українці, які тут обрали собі місце для поселення, називають його Михайлівцями, а литовці і поляки, які прийшли сюди пізніше, називали село Міхалківцями. Не одне століття Михайлівці ділили свою історію і долю із Снітковом. За часів Речі Посполитої Михайлівці разом із Долинянами, Кривохижинцями, Супівкою, Барком, Бирлинцями Польовими, Снітковом і Снітківською юридикою складали так званий снітківський ключ, у пізніші часи – снітківську волость – із адміністративним центром у Сніткові.

За адміністративно-територіальними поділами у 15 ст. Михайлівці були віднесені до Кам'янецької округи, у 16 ст. – до Летичівського повіту, з 18 ст. – до Могилівського повіту.

На півночі, на межі Ушицького повіту, недалеко витоків річок Жвану, Теребіжу, Карайця на щедрій землі знайшли своє місце під сонцем і Божим захистом Михайлівці. З'явились вони серед старезних дібров, які починалися аж від самих берегів Дністра. Звідти ж і починався татарсько-турецько-козацький шлях, якій вів до Михайловець з Волощини. Та місцевість, захищена лісами і болотами від ворожих погромів і де не було іншого надійного при-

хистку від ворога, служила єдиною охороною і порятунком простого люду хуторів, сіл, селищ, пасік, пусток, які лежали на узліссях і серед непрохідних правічних пущ. А вся місцева шляхта разом із жінками і дітьми рятувалась і захищалась від ворогів у замках, які знаходились недалеко від них. Таких замків в околицях Михайловець було кілька.

На самому початку козацького шляху в дністровській котловині вздовж неї на лівому березі Дністра простягнувся Могилів, де була сильна фортеця, яка постала у найбільш вразливому місці. У мирний час населення Могильова займалось виноробством і шовківництвом. Чим і славився Могилів. Проте для всіх мешканців Могильова найголовнішим завданням і обов'язком був захист тих рубежів від ворога. На лівому березі Дністра починалась Україна. На його правому березі за кількасот метрів – був інший світ, були споконвічні вороги – волохи, татари і турки. Могилівська фортеця була надійним форпостом на тих рубежах. Другим замком у тій стороні був Шаргород. Збудований над скелястим урвищем і захищений річкою, був однією із найважливіших фортець, що боронила від турецьких і татарських нападів. Третьою фортецею – найближчою до Михайловець, був Бар, який постав заслоном на південному рубежі Речі Посполитої, у глибині краю на узліссях пущ і став стіною і був загрозою для ворогів, ніби застерігаючи і кажучи їм: це вже не ваше.

Невеликі замки були в Ялтушкові, Вищому Ольчедаєві, Жвану, Копайгороді, Лучинці. Добре укріпленою була фортеця в Курилівцях. Вони захищали від ворогів свої та сусідні поселення. Під захистом замків Могилева, Шаргорода, Бару, Куриловець знаходились навколишні села і містечка.

У самому козацькому селищі Сніткові ще перед польською колонізацією краю литовці допомагали снітківським козакам боротися з татарами. У Сніткові збудували спільну фортецю. Коли у Сніткові встановилася влада Речі Посполитої, то козаки перебудували фортецю, додавши більше оборонних башт і гармат.

У боротьбі із турками під час морських походів, де відзначалися снітківські козаки, запорожці подарували Сніткову вісім важких гармат, внаслідок чого снітківські козаки стали відомими, а навколишні села схилялися до того, щоб також покозачитися. Козаки намагалися в різні часи підтверджувати свої права на весь

придністровський край. Робили походи на Волощину, захоплюючи і відбиваючи велику здобич у татар і захищаючи ту частину Східного Поділля ще дуже довго, у тому числі і Михайлівці та навколишні села. Тому в тих захищених поселеннях панував лад і порядок, добре роз-вивалось господарство. Щедра земля віддячувала за працю високими врожаями. Люди мали багато худоби. На берегах річок і в долинах заготовляли вдосталь сіна, у лісах полювали на зубрів, лосів, оленів, кабанів, у річках і озерах ловили рибу, якої було дуже багато. У Дністрі ловили білуг, осетрів, стерлядь, форель, сомів, марен, судаків, щук, рибця, сазанів, головенів, лящів та ще дуже-дуже багато інших видів риб.

Відомий французький дослідник і археолог Блез де Віженер у 1573 році про цю частину Поділля писав, що воно служить немов коридором для татар, які через Поділля роблять набіги на Волинь, Галичину і навіть Польщу. Якби не татари, то Поділля, безсумнівно, було б найкращою і найплодючішою країною серед ряду інших – через те, що грунт дає тут скрізь виноград і шовк без особливої опіки людини. Далі продовжує: "Кажуть, що грунт цієї країни такий добрий і плодючий, що коли залишити в полі плуг, то він протягом двох чи трьох днів так заростає травою, що знайти його тяжко. Країна наповнена медом і воском і могла би прогодувати величезну кількість отар, коли би була можливість їх розводити" [5, с. 53].

Разом із спокоєм та миром до людей вже приходили думки про культуру і освіту. Життя продовжувалось. Розвивались народні ремесла і промисли. Утверджувались нові традиції, хоча наступні покоління свято берегли і традиції своїх предків. Ніколи не затухало тут і світло народної творчості.

Священики несли людям Слово Боже, закликали до миру, злагоди, порозуміння. У селах були храми різних конфесій. Люди, сплативши дуже дорогу ціну, нарешті зрозуміли, що цей світ дуже складний, багатомовний, багатоконфесійний і що без розуміння один одного, без взаємної толерантності і терпимості – миру не буде ніколи. Це не раз підтверджувалось тоді і тепер. Коли був мирний час, життя в селах і навколишніх містечках саме так і проходило. Таким було воно і в Михайлівцях.

Михайлівці – поселення дуже давнє. Вже перша відома згадка про нього зустрічається у Грамоті короля Польського і Литовсь-

кого Владислава Ягайла і відноситься до 1403 року – початку польської колонізації Поділля. Ягайло прибув на Поділля в серпні 1402 року, був у Кам'янці, де видав кілька Привілеїв. Правда, польські урядовці стояли тут ще непевно, влада їх була більше номінальною, яка тільки нагадувала подолянам, що вони мають верховного володаря – польського короля.

У ту добу першої хвилі польської колонізації Поділля (1402 – 1411 рр.) відоме королівське надання від 16 жовтня 1403 року про те, що Владислав Ягайло надає державцю Яну Пудлу села Ольховець і Михайлівці в Кам'янецькій окрузі на вічні часи з умовою, що Ян Пудло повинен в разі небезпеки з'являтися з воїнами із списами і озброєними лучниками на місце збору [6, с. 78]. Коронні володіння поділялися на райони, очолювані великокняжими намісниками-державцями. У функції державця входило управління і збирання податків із господарських земель у своєму районі. Водночас державець був військовим начальником району, відповідальним за мобілізацію на випадок війни. По причині малолюдності на Поділлі Ягайло зобов'язав Яна Пудла жити на Поділлі.

В 1452 році королем Казимиром була дана Грамота на Михайлівці кам'янецькому старості, кам'янецькому каштеляну, подільському генеральному старості Теодориху Бучацькому-Язловецькому (1378 – 1456 рр.), який започаткував рід Язловецьких.

У 1516 році Михайлівці згадані в документі генерального старости подільських земель Станіслава Лянцкоронського про надання Якубові Яхновичу пустки Бехтин(Бахтин), в якому повідомлялось, що пустка та лежить між селами Михайлівцями та Вербівцем. Пізніше у 1553 році король Зигмунд Август у Привілеї про надання Єжи Язловецькому Нового (Вищого) Ольчедаєва з прилеглими селами, серед них називає і Михайлівці. Коли в 1616 році рід Язловецьких по чоловічій лінії вигас, його обширні і багаті маєтності в Червоній Русі і Поділлі були розділені між різними далекими спадкоємцями.

У 1622 році Михайлівці разом з іншими маєтностями дісталися дочці великого коронного гетьмана, воєводи Подільського воєводства Єжи Язловецького – Катажині Язловській і Адаму Вольському, який дуже швидко після того покинув цей світ, не залишивши нащадків. Тоді з ключем снітківським Михайлівці діста-

лися Богушам, а від них – Чурилам, до сестри Катажани-Анни з Язловецьких, герб Корчак.

У 1665 році пробощ Львівський, велебний кс. Станіслав Чурило всі ці землі і села, а з ними і Михайлівці передає воєводі Руському-Лянцкоронському. Про те немає жодного підтвердження в документах, аби він їх посідав. Вже в часи козацьких воєн і пізніше – після взяття турками Кам'янця-Подільського (1672 р.) і Поділля, всі поселення, які там були, стали пустками, поскільки ні самого населення, і, зрозуміло, нікого із спадкоємців тут не було.

Коли близько 1700 року Поділля знову увійшло до Речі Посполитої, спадкоємці по Чурилах, а саме Дзедушицькі, Коссаківські, Дзержки, Ржевуцькі зголосилися на ті багатства. Почалася переактація, тимчасовий розподіл майна і земель, судові процеси без кінці, які посилалися на Земства і королівський суд в Любліні. Накінець – в 1775 році була укладена транзакція – угода, що супроводжується взаємними поступками між спадкоємцями Миколая і Марціна Чурилів у Мурафі зробила черговий розподіл власності між тими новими спадкоємцями і тим самим поклала край всім суперечкам. Тоді-то у власність Дзержків відійшов снітківський ключ з навколишніми селами, а з ними і Михайлівці. Річна інтрада подана на суму 4528 польських злотих. Та сама сума інтради утримувалася і при поділі в 1762 році і між Ржевуцькими і Дзержками. Михайлівці разом із снітківським ключем були підтверджені Дзержками, гербом Нечуя.

Десь після 1762 року дідич Сніткова і Михайловець, політичний діяч, барський конфедерат, бахтинський староста, летичівський підстолій Войцех Дзержек (1714 – 1774 рр.) після отримання снітківського ключа заклав в Михайлівцях садибу, яка донині не збереглася і нічого не нагадує, де вона була. Про будинок і двір Войцеха Дзержка невідомо нічого. Хоча саме в тому старому домі відбулися події, які в другій половині 18 століття зробили Михайлівці відомими і знаними у цілій Польші, вплинули на хід історії Речі Посполитої, України, Російської та Австрійської імперій.

Добре усвідомлюючи небезпеку і можливі наслідки своєї політичної діяльності, Войцех Дзержек, ще перебуваючи у доброму фізичному стані, 12 березня 1762 року здійснив поділ своїх маєтків між синами. Його невдоволення внутрішньою політикою Речі Посполитої стало причиною демонстративного ігнорування елекційно-

го сейму, що скликався для вибору короля у 1764 році. Після обрання Станіслава Понятовського королем Речі Посполитої, опозиційні настрої Войцеха Дзержка стали ще більш радикальними – він став активним учасником опозиційного руху. А вже від 1767 року саме в Михайлівцях збиралися опозиціонери-емісари Пулаських і Красинських. Часто таємно приїжджали сюди Юзеф Пуласький – писар коронний, староста варецький з синами Казимиром, Францішком, Антонієм. На всіх зібраннях був присутній кармеліт, ксьондз Марек Яндолович з Бару, який входив до вузького кола втаємничених у плани майбутньої боротьби, він готував для неї грунт, розпалюючи серед подільської шляхти патріотичні й передусім фанатичні релігійні почуття. Ксьондз Марек був автором Лицарського закону під назвою Кавалери Святого Хреста. Його вважади пророком, патріотом, про нього ходили легенди по цілих кресах. До цього кола входили брати Красинські: Адам – кам'янецький біскуп і Міхал – рожанський підкоморій, які почали активно формувати конфедерацію, спрямовану проти короля і політики, що її породила Росія своїм втручанням у внутрішні справи Речі Посполитої та реформи внутрішнього устрою Польщі. З Пулаським приїжджав племінник Юзефа – Домінік. На наради в Михайлівці приїжджали і близькі сусіди і друзі Войцеха Дзержка – коронний підчаший Щенсни Чацький і Ю. Вибіцький. Останній, об’єктивно оцінюючи військову ситуацію, покладав на Яндоловича відповідальність за майбутню поразку в Барі. Можливо, і тому підписів Ю. Вибіцького і Щ. Чацького, який перебував під домашнім арештом, під актами конфедерації нема, а Ю. Вибіцький до того часу втік до Бару. Акт Барської конфедерації був підписаний у Михайлівцях в домі Войцеха Дзержка вісьмома особами і проголошений у Барі 29 лютого 1768 року, до якого відразу приєдналися ще 300 шляхтичів, які скріпили цей акт своїми підписами. Конфедерація тоді ж отримала назву Барської.

29 лютого 1768 року у монастирі ордену черевичкових кармелітів у Барі відбувся урочистий молебень, який провів ксьондз Марек. Після чого відбувся черговий з’їзд, на якому Міхал Красинський вказав основні причини зав'язання конфедерації: вона створювалась для захисту внутрішньої і зовнішньої самостійності Речі Посполитої, для збереження всіх стародавніх привілеїв і прав, якими володіла шляхта, виступала проти урівняння у релігійних

правах православних і католиків, була протестом проти Станіслава-Августа Понятовського, якого барські конфедерати небезпідставно вважали іграшкою в руках Катерини ІІ.

Барська конфедерація була складним явищем, яка неоднозначно оцінювалась істориками – з одного боку барські конфедерати були щирими патріотами і виступали проти втручання Росії. З другого боку вони були дітьми своєї епохи, нації – з усіма характерними забобонами, вони фактично підтримували той лад, саме той, який привів країну до розпаду. Своєю нетерпимістю у ставленні до православних і греко-католиків конфедерати спровокували Коліївщину – повстання в Україні, що в кінцевому підсумку посилило ще більше втручання Росії в справи, охопленої анархією держави і привело до першого поділу Польші в 1772 році. У польському баченні Барська конфедерація стала одним із символів національного опору, першим актом спротиву і боротьби за волю. У Михайлівцях в старому дворі Дзержків народилась і перша побудка конфедератів: Marsz, marsz pobudka bija. Strzelay modlitwe, a chwal Maryja. (Марш, марш побудка б'є. Стріляй молитвою, хвала, Маріє!).

Та побудка часто лунала у михайловецькому домі і в пізніші часи, де зберігали пам'ять про ті події і вірність ідеям Барської конфедерації. Перемога барських конфедератів могла б змінити польську, а, можливо, і європейську історію. Хоча і її поразка теж дуже вплинула на подальший хід історії Польщі і України. Польські історики-дослідники В. Побуг-Гурський (19 ст.) і Роман Афтаназі (20 ст.) помилково вважали, що активними учасниками створення Барської конфедерації був Рафал Дзержек – син Войцеха Дзержка, про якого вони взагалі не згадують. Рафал Дзержек народився у 1755 році. У 1768 році йому було лише 13 років, тому до подій 1768 року він не мав жодного відношення [3, с. 172 – 174]. Від батька за розподільним актом 1762 року Рафал отримав Михайлівці, коли ще Войцех Дзержек був живий, а помер він у 1774 році. Дідичем Михайловець і Сніткова, генерал-майором польських військ Рафал Дзержек стане пізніше – у 1786 році. У братів Домініка і Антонія купив успадкований ними Снітків. Рафал Дзержек – з 1783 року генерал-майор польських військ був одружений двічі: перший раз з Казімєрою зі Зброжків, вдруге – з Теклею Погоською. У 1802 році, почуваючись зле, Рафал Дзержек передав управління Михайлівцями другій дружині – Теклі із По-

гоських, яка до того ж була їхньою пожиттєвою власницею. Помер Рафал Дзержек 8 листопада 1809 року в Михайлівцях, похований 17 листопада 1809 року в родинній каплиці на снітківському цвинтарі. З цього часу вдова Рафала Дзержка Текля Дзержек (Погоська) стала власницею Михайловець. І була нею до дня своєї смерті – 10.11.1833 року. Дуже драматичною була історія із наступними спадкоємцями михайловецьких багатств. Ними мав стати син Рафала Держка і Казімєри Зброжек – Анджей Елігуш Дзержек, одружений з Регіною Ястжембською – власницею Рижавки Вінницького повіту. Маючи спадкове право на володіння Михайлівцями він міг їх успадкувати лише після смерті Теклі Дзержек (Погоської). У 1809 році покинув цей світ генерал Рафал Дзержек. За вдовою генерала – Теклею Дзержек збереглося її пожиттєве право на володіння Михайлівцями і управління всім майном, яким володів Рафал Дзержек. Спадкоємець Анджей Елігуш Дзержек, який народився в 1802 році, зрозуміло, що ні управляти, ні бути повноправним власником Михайловець не міг.

У 1831 році під час польського Листопадового повстання Анджей Елігуш організував повстання в околицях Бару. Воно зазнало поразки. Микола І з повстанцями повівся набагато м'якше, ніж з декабристами. Кілька тисяч дрібних шляхтичів були позбавлені дворянства і приписані до селян чи міщан. Конфісковані маєтки разом з селянами передавалися родичам або здавалися в оренду. Те, що власницею Михайловець була Текля Дзержек, врятувало їх від конфіскації. А Анджею Елігушу і його сину Роберту (Норберту) довелось на засіданні легітимаційної комісії в Камянці-Подільському доводити своє шляхетське походження [7, с. 36]. Тому після смерті Теклі Дзержек – з 1833 року Михайлівці і всі землі, і майно, яке було в Рафала і Теклі Дзержек, найвірогідніше, фактично перейшли до їхньої невістки і дружини Анджея Елігуша – Регіни Дзержек (Ястжембської). Регіна володіла усім добром Михайлівців 34 роки – аж до 1867 року. Роль Анджея Елігуша Дзержка у михайловецьких справах була швидше за все номінальна. За ці роки горе не покидало родину – у 1844 році зовсім молодим помирає єдиний син і спадкоємець Регіни і Анджея Елігуша – Роберт (Норберт) Дзержек, одружений із Анною з Каршів, яка через 4 роки – у 1848 році теж помирає, не залишивши нащадків. У 1867 році покинула цей світ і Регіна. Коли помер Анджей Елігуш – не-

відомо. На них вигасла ця лінія Дзержків. Чи не в честь Регіни Собанської із Михайловець названо відоме джерело «Регіна»? Рідний брат Броніслава Собанського – Александр Собанський був власником Житників. Саме в Житниках в урочищі Переладино знаходиться це джерело, цілющою водою якого, за легендою, Александр вилікував свою хвору дочку Регіну. Річ у тім, що в Александра Собанського ніколи не було дочки Регіни. У нього було чотири сини: Едуард-Александр-Ромуальд Собанський, Костянтин-Іван Собанський (1874 – ?), Собеслав-Маріан-Станіслав Собанський (1876 – 1932), Людвик-Антоній-Александр Собанський (1881 – ?).

Після тривалих виснажливих переговорів і судових перипетій на встановлення спадкових прав на маєток, що залишився після генерала Рафала Дзержка, у 1867 році введено у володіння Михайлівцями дідича хребтіївського ключа, що в Ушицькому повіті, Костянтина Піусовича Собанського, герб Юноша. Рід Собанських походив із села Собаниці, що недалеко від Варшави. Нині це Мазовецьке воєводство, Плонський повіт, гміна Нарушево. Представники його різних гілок, завдячуючи своєму неабиякому економічному, комерційному і юридичному хисту, набули величезні маєтності на Волині і Поділлі, дощенту зруйновані багаторічними війнами, нападами татарів і козаків. Собанські розбагатіли на викупі земель в селян після реформи 1861 року. З часом при встановленні миру і доброму господарюванні нового власника землі значно подорожчали, що принесло Собанським величезні прибутки. Ця гілка роду Собанських, яка господарювала на Поділлі, Одещині, Ольгопільщині, мала 99 поміть. Собанські володіли коштами та землею, цукровими і вино-курними заводами. Окремі із них були багатшими, ніж Терещенки і Потоцькі. Пішла ця гілка Собанських від Войцеха Собанського (1692 – 1774 рр.), герб Юноша і Маріанни Вербіцької, герб Нечуя. Продовжив цю гілку його син – Павло-Фелікс Войцехович Собанський (1740 – 1816 рр.), дружини: 1. Маріанна Ортинська. 2. Регіна Потоцька-Фокс, герб Любіч.

Наступним у родовому дереві Собанських став син Павла Собанського – Піус Павлович Собанський (1771 – ?) – Голова Головних судів Подільської губернії, дідич вербовецького і хребтіївських ключів Ушицького повіту. Дружиною Піуса Собанського була дочка генерала Рафала Дзержка – Ельжбєта Дзержек (1782 –

?). Це їхній син Юліан-Сабін-Костянтин Піусович Собанський, герб Юноша, і його дружина Софія із Мирославських (за ішими даними – Олімпія Собанська) у 1867 році стали новими власниками Михайловець. Поскільки всі спадкові проблеми, майнові і земельні питання нарешті вже були остаточно вирішені, то Костянтин Піусович Собанський десь в останній чверті 19 ст. передає Михайлівці своєму сину Броніславу-Северину-Онуфрію Собанському (1845 – ?), який до того часу разом з батьком і братом Александром (1846 – 1912 рр.) – власником села Житників – був дідичем хребтіївського ключа в Ушицькому повіті. Броніслав Собанський, ще не маючи і 30 років, прибув у Михайлівці разом із дружиною Софією Домініківною Рабштинською (1850 – ?), герб Клямри. Було в них четверо дітей: Гнат-Юстиній-Ігнатій Собанський, Софія-Рафаліна Собанська, Ядвига-Мартьяна Собанська (? – 1867), Анна Собанська (1870 – ?). Точно невідомо, до якого часу жила і господарювала родина Собанських у Михайлівцях. Проте, відомо, що у 1917 – 1921 рр. всі Собанські із Поділля і України намагались виїхати до Польщі, залишивши тут свої маєтки, фабрики, заводи. Відомо і те, що не всім Собанським пощастило живими дістатися до Польщі. Всі колекції, бібліотека, архів, все майно в Михайлівцях було знищене і розграбоване в 1917 році і пізніше. У Михайлівцях ще й досі згадують Броніслава Собанського і як талановитого господарника, і як освічену та добру людину. Коли селяни звертались до нього із своїми проблемами чи за допомогою, він жодного разу нікому не відмовив, підтримував селян матеріально.

Рід Собанських перейшов до категорії подільської магнетерії і в цій соціальній категорії його представники залишались до 1917 року. Наш край у 18 – 19 ст. завдячує роду Собанських, Дзержків, Бущинських та інших заможних родин створенням перших промислових підприємств, веденню за тогочасними новітніми технологіями сільського господарства, започаткуванню осередків культури, будівництва церков, прокладанню доріг.

Михайлівці у ті часи славилися розведенням породистих коней упряжного, робочого, скакового напрямку, великими фруктовими садами у поміщика і селянських господарствах, які до цього часу слугували лише для тіні та власного смакування. З часом садівництво в Михайлівцях перетворилося на прибуткову галузь. Селяни особливо потребували посадкового матеріалу, проте було ду-

же мало шкілок фруктових дерев, а розсадників, призначених спеціально для селян, взагалі не існувало. Тому Броніслав Собанський створив у Михайлівцях великий розплідник фруктових дерев, з якого забезпечував населення недорогим посадковим матеріалом доброї якості. Селяни постійно возили із Михайловець до Вінниці, Києва смачні яблука і сушені сливи, що давало їм непоганий прибуток. Важко в це повірити, але в Михайлівцях ще й досі ростуть уже дуже старі яблуні, взяті у Собанського і які продовжують радувати людей смачними духмяними яблуками. У той час в Михайлівцях було створено сільськогосподарську школу, де популяризували практичні сільськогосподарські знання серед селян, що забезпечило і принесло Михайлівцям славу саме досконалим веденням усього господарства поміщиком Броніславом Собанським і селянами.

Етнорелігійний склад населення Михайловець був типовим як для всього Могилівського повіту, так і всієї цієї частини Поділля. За переписом населення, який проводився в 1897 році, у Михайлівцях всього населення було 2153 особи. Переважну частину його – 1920 осіб складали православні українці, було 217 католиків, серед них були поляки-католики і українці-католики, жили тут і євреї – 16 чоловік. Майже такими є дані про населення Михайловець у П. Гурського і Ю. Сіцінського, які надають свої дані з різницею у 79 і 78 чол. у бік збільшення, відповідно – 2074 і 2193 особи.

Православні Михайловець пам’ятали про дерев'яну церкву, яку збудували посеред села і яка проіснувала близько 200 років, і з її матеріалу у 1872 році побудували на кладовищі церкву в ім'я Всіх Святих. Кам'яний Свято-Михайлівський храм почали будувати у 1865 році, а закінчили і освятили його у 1870 році. На будівництво цього храму казенних грошей було відпущено 2852 крб 87 коп., а церковних грошей було використано близько 400 крб; тодішній парафіяльний священик Андрій Мацевич із своїх грошей вніс 260 крб, парафіяни пожертвували матеріал на суму 700 крб, крім того безкоштовно працювали на будівництві. На іконостас було відпущено казенних грошей 1200 крб, так що храм обійшовся у 5,5 тисячі карбованців. Із священиків видатними по довговічній службі в парафії були: Андрій Шербацький (1759 – 1819 рр.),

Феофан Хмелівський (1819 – 1844 рр.) і Андрій Мацевич (1846 – 1879 рр.).

Церковної землі було 56 десятин. Церковно-парафіяльна школа існувала з 1860 року в громадському будинку. Усі причтові приміщення православної церкви були збудовані поміщиком-католиком Собанським. При створенні книги «Приходы и церкви Подольської губернії» (1901 р.) Ю. Сіцінський використовував ті повідомлення, які йому надавали парафіяльні священики. Зокрема, в описі михайловецької парафії, крім всього іншого, повідомлялось про те, що, нібито за переказами, у Михайлівцях була ще давніша церква, яку невідомо коли збудували, невідомо в чию честь було названо храм, невідомі імена священиків, які служили в цьому храмі в той час, невідомо, відколи той храм перестав діяти. Проте, нібито за тим же переказом, у пам'яті михайлівців чомусь саме закарбувалась ім'я і національність фундатора храму і засновника села – православного болгарина Михайла [4, с. 631]. Хоча в історії Михайловець були досить тривалі періоди, коли в селі вже не було жодного мешканця. Це не переказ, не легенда, не історія, а звичайна вигадка, думаю, що її авторство належить саме священику, який у такий спосіб вказував на первинність і домінування православ'я в Михайлівцях, яке опинилося в епіцентрі такої історичної події як Барська конфедерація і в оточенні його противників. Генерал Рафал Дзержек навіть пропонував вислати за кордон всіх православних священиків, які підбурювали селян. Ця історія з православним болгарином Михайлом дуже легко спростовується. Якщо коротко, то: село вперше письмово згадано в 1403 році, а та перша згадувана церква теж могла бути збудована десь у 15 – 16 ст. А болгари – народ тюркського походження, що жив над Волгою, у 680 році, шукаючи нових земель для проживання, ніде не затримуючись, блискавично пройшов через українську територію, не залишивши жодного болгарського сліду в нашій місцевості, топоніміці. Не могло бути серед тих язичників-болгар Михайла із християнським і слов'янським іменем. Болгари стали християнами у 864 році, Київська Русь – у 988 році. У 680 році язичник-болгарин не міг будувати церкву язичникам-українцям і заснувати село. Перші групи болгар з'явились в Україні в 1752 році, рятуючись від турків. У той час Михайлівцям вже було років із 400 і храми до цього часу були збудовані і названі.

Щодо назви села. Назви поселень у формі множини, які закінчуються на *-івці, -інці, -ичі, -инці*, були отримані від імен власників, засновників родин, а також від імен своїх патронів-святих, що вважаються захисниками міст, сіл, общин. Це була закономірність, на яку вказав Михайло Грушевський у своїй праці "Барське староство", згадавши при цьому і Михайлівці [2, с. 42]. Відомо, що з дуже давніх часів, можливо, ще долитовських, мешканці Михайловець просили собі захисту в архистратига Михайла. І ота згадувана перша церква пов'язана, найвірогідніше, з іменем архистратига Михайла, а не з вигаданим болгарином Михайлом. Існує церковна традиція називати новозбудований храм на місці попереднього іменем того святого, на честь якого було названо храм, який збудували раніше, тому що це ім'я заступника, покровителя села. Його не міняли ніколи. Жителі навколишніх сіл мешканців села, в якому церква збудована і освячена в честь архистратига Михайла, називали «михайлівцями».

Архистратиг Михайло шанується як захисних всіх православних християн від видимих і невидимих ворогів і злих духів, як помічник у печалі. Він зміцнює в людях святу віру, вважається покровителем воїнів, які борються за праве діло. 21 листопада християни відзначають день Собору Архистратига Михайла та інших небесних Сил безтілесних. Це свято – головне з усіх свят на честь святих ангелів. Дуже шановане народом і православною церквою. У народі він іменується Михайловим днем і дуже шанується. У Михайлівцях "празник", храмове свято завжди відзначається дуже гучно, щедро, широко, з розмахом. На столі має бути багато їжі, щоб наступний рік видався врожайним, а зима не була холодною. У цей день не можна відмовляти у частуванні навіть випадковим гостям – це може привести до бідності. І це все так повторюється щороку впродовж багатьох століть. Це одне із найкращих свят у році, завдяки якому всі жителі села відчувають себе великою єдиною родиною.

Войцех Дзержек зі своєю родиною мешкав у Михайлівцях в якімсь незнанім із жодних описів дворі. Палац, який нині є в Михайлівцях, за родинними спогадами Собанських, був спроектований і збудований італійським архітектором на початку 19 століття. Живими ще тоді були і генерал Рафал Дзержек – дідич Михайловець і його син-спадкоємець Елігуш Дзержек. Будівництво пала-

цу було завершено в 1805 році. Італійські майстри оформляли і оздоблювали інтер'єр палацу.

Оскільки в той час в недалеких околицях Михайловець були збудовані ще два класицистичні палаци – один у Сніткові, другий в Супівці, то можна припустити, що вони були дітищем того самого італійського архітектора. Дуже вірогідно, що у той же час той архітектор в селі Віножі збудував ще один палац, який є ідентичним із снітківським та супівським палацами.

Вінож, як і Снітків і Супівка, був власністю родини Дзержків. Антоні – другий син Войцеха Дзержка був дідичем Віножа, одружений з Анною Бродовською, мав сина Войцеха і 5 дочок. Потім Вінож належав Бригіді Дзержек – дочці цього Войцеха Антонійовича Дзержека, дружині Анджея Даджі-бога Беньковича, які поховані у Сніткові на старовинному польському цвинтарі в родинній каплиці-усипальниці Дзержків. Дзержки і Собанські були дуже тісно пов'язані родинними зв'язками.

Син Войцеха Францішковича Дзержка – Домінік був одружений з сестрою Міхала Собанського – дідича Ободівки (Тростянець) – Францішкою Каетанівною Собанською, Гонората Собанська (з Орловських) вийшла заміж за сина Домініка Дзержка – Августина, Анна Теодорівна Дзержек (1803 – 1860) була одружена з власником Верхівки (Тростянець) Ієронімом Собанським (1781 – 1845); як уже згадувалось, дочка Рафала Дзержка Ельжбєта вийшла заміж за Піуса Собанського, дідича хребтіївського ключа. Такі тісні родинні і бізнесові зв'язки дуже позитивно позначалися на господарюванні Дзержків-Собанських.

Палац у Михайлівцях побудований із цегли, випаленої із місцевої глини, двохповерховий. Третій поверх, який дуже спотворив палац, надбудований у 30-і роки XX століття. Від того часу тут знаходиться професійний заклад, який і донині готує спеціалістів для сільського господарства. З боку під'їзду до палацу – рівнина, а від палацового парку – спадистий схил. Для палацу місце вибрано дуже вдало.

У лицьовому фасаді палацу виділявся ризаліт і прилеглий до нього такий же неглибокий портик, утворений з чотирьох білих грецьких колон, виставлених з великою точністю на однаковій відстані одна від одної. Колони утримували на собі профільований карнизом трикутний фронтон. Поле фронтону гладенько оштука-

турене, на його тлі виділялися два родові герби – власника маєтку і його дружини. Площини поміж дверима з двох половин і вікнами нижнього і верхнього поверхів розвантажувала широка смуга з рельєф-ними арабесками. Частини палацу з країв також виділені.

У нижньому поверсі було одне вікно з двох частин, а по боках – одинарні, у верхньому поверсі – також, але вікна значно більші, які називаються порте-фенетри (вікна-двері). Виділялися вони балконами з ажурними кованими гратками, насадженими на чотири консолі. Звідси було видно пейзажний парк і море різнобарвних квітів, які заповнювали весь простір перед палацом. Із декоративних елементів стін були лише начолки над вікнами першого поверху по обидва боки портика. Всі інші стіни і вікна були без будь-яких архітектурних оздоб. Крім профільованого карниза стіни палацу завершували пласкі висунуті балки-крокштини.

Бічні сторони ідентичні – і лицьова, і тильна сторони палацу від парку. Натомість посередині з тильної сторони палацу замість портика виступала широка кам'яна тераса, обрамлена балюстрадою з двохбічними сходами, які ведуть в парк. Над терасою містився балкон, більший від бічних балконів, але такої ж роботи. Бічні стіни мали декілька "сліпих" вікон. Вхідні бокові ганки обрамлені півкругами, посеред яких розміщені двері першого поверху.

Палац від часу завершення будівництва мав високий чотирьохскатний дах з чотирма оштукатуреними коминами, вибудованими на гребені даху поперек нього. Спочатку дах був критий дерев'яною черепицею-гонтом, значно пізніше перекритий жерстю.

Маючи дуже скупу і хаотичну інформацію про те, що було всередині палацу, можна сказати лише наступне. На першому поверсі було 10 приміщень різного призначення. Тут розмістились покої, вітальня, кухня з величезним креденцем (сервантом) з усім вмістом посуду прабабусь. Середину будівлі зі сторони портика займав передпокій, за якими знаходилася зала з меблями із дуба і витримана в мисливському стилі. Передпокій і залу виділяли лише широкі двері з кольоровими шибками. З дуба були виготовлені широкі надійні сходи з першого на другий поверх. На першому поверсі була і зала з трьома вікнами (порте-фенетри), яка вікнами вихо-дила на городню терасу і була навпроти дороги в сад. Крім

наріжних покоїв, які були квадратними і з порте-фенетре, решта покоїв мала різне призначення, форму, вигляд і розмір. Більшість з них декорована різними орнаментами. Стеля і стіни гладенько оштукатурені. Майже всі приміщення як в нижньому, так і верхньому поверхах, мали старовинне історичне облаштування, яке сягало другої половини 18 ст. і таким чином репрезентувало стилі Людовіка XV, Людовіка XVI, ампір і Людовіка Філіпа.

У салонах зі стелі звисали великі бронзові люстри з кришталевими підвісками. У михайловецькому палаці найбільше була презентована Біла зала, яка знаходилась над нижнім салоном. Своїй назві вона завдячувала кольору стін і розкішному декору такого ж кольору. Великою прикрасою Білої зали був класицистичний камін у тій же тональності – в мармуровій оздобі з такими же вишуканими колонами по боках. Між порте-фенетре Білої зали стояли розкішні столики-консолі з мармуровими стільницями на високих позолочених фігурних ніжках, які були прикрашені високими бронзовими курантами. Решта меблювання складалася з великого овального стола з мармуроваю стільницею як в консолях, з кількох великих канап і крісел. Також тут висіли якісь картини.

Одним із менших салонів мав назву Мозаїчний, напевне, від оздоблення у такій манері стін. З боку Білої зали був ще покій Більярдний, який господарям і гостям слугував лише за своїм призначенням. Найбільше простору займала зала, де господарі з сім'єю і гостями обідали. Була ця зала з двома вікнами від під'їзду і двома – від саду.

Стіни низом (панелі) були викладені плиткою, а вище – завішені родинними портретами. Були серед них і портрети Войцеха Дзержка, обох його дружин, його сина – генерала Рафала разом з дружинами. Ці роботи належали пензлю невідомого художника. Можна лише припустити, що автором портретів роду Дзержків міг бути художник Януарій Суходольський, який часто бував в Богушівці в графа Стадницького, де працював над родинними портретами Стадницьких, з якими Дзержки були породнені. Син Войцеха Дзержка – полковник коронних військ Теодор вдруге був одружений в 1785 році з Теклею Стадницькою. У 1816 – 1819 рр. він був маршалком шляхти Могилівського повіту.

Під стіною цієї зали стояли добротні шафи і креденці з червоного дерева із столовим посудом і багатими колекціями місцевої

ужиткової порцеляни. Посеред зали виділявся великий довгий стіл і крісла з високим опертям і теж з червоного дерева. Всі меблі цієї зали були в єдиній гармонії і стилі з усіма речами, які знаходились тут. У разі присутності в михайловецькому палаці великого зібрання ця зала слугувала також як і концертна. Для такого випадку у залі було фортепіано.

Серед родинних пам'яток особливим шануванням були оточені саме той стіл і крісла, які перенесли із старого двору Дзержків і які були пов’язані з частим перебуванням там ксьондза-кармеліта Марека Яндоловича, Юзефа Пуласького, Адама і Міхала Красинських та інших незадоволених списників. Саме на тому столі підписано історичний акт Барської конфедерації. З великою пошаною зберігали в домі портрети конфедератів. А на консолях серед багатьох позолочених фігурок Наполеона Бонапарта з трикутним капелюхом, стояла фігурка Йосипа (Йозефа) Хлопіцького з латуні, який був учасником і керівником Листопадового повстання 1830 – 1831 рр., і в 1794 році – в загонах Тадеуша Костюшка. Хлопіцький був близьким до родини Дзержків.

Зберігався у палаці цінний родинний архів різних часів і велика бібліотека. Впродовж дуже тривалого часу різні господарі михайловецького дому збирали унікальні колекції місцевої порцеляни, різноманітних виробів із срібла і бронзи. До нашого часу у палаці збереглася лише ліпнина в стилі ампір над старовинними дубовими сходами і цікаве неоготичне оздоблення стелі і стін в одній із кімнат [1, с. 72].

До михайловецького двору під’їжджали зі сторони лівого бічного крила палацу. В'їзд був оформлений неоготичним павільйоном. Може, навіть таким, як у Верхівці. Велику ковану браму відчиняв в разі приїзду чи від'їзду господаря спеціально призначений для цього швейцар в лівреї. Дорога, яка вела до під'їзду палацу, з обох сторін обрамлена невисоким живоплотом із стрижених туй. Перед палацом розстелявся величезний круглий газон. Праворуч від палацу недалеко височів класицистичний флігель, який мав веранду з тильної сторони. Весь газон перед лицьовим фасадом палацу був обсаджений довкола високорослими трояндами та іншими квітами і кущами. Частково на газоні, частково ближче до дороги групами росли клени, липи, ялини, чорні сосни, "єрусалимські" верби, а також "райські" яблуні. Серед однієї такої

групи дерев стояв довгий стіл і лави. У літні спекотні дні там часом обідали. Ближче до в'їзду на передньому плані росли в основному старі розлогі дуби. Всю територію з газоном із зовнішньої сторони теж зайняли могутні дерева. Другий розлогий газон легенько спускався донизу, обрамлений також старими деревами. Він закладений нижче городньої тераси палацу. Дуже виділялись височезні ялини, які створювали вертикальну стіну, однак посаджені таким чином, щоб не закривали далекого краєвиду. Найстаріша частина парку тягнулася праворуч від газону. Ту частину саду і парку оточували три грабові ряди, створюючи розімкнений з однієї сторони квадрат. Може бути, що саме на цьому місці колись дуже давно знаходився дім і двір Войцеха і Рафала Дзержків.

У той час фруктовий сад і парк були органічною частиною всієї садиби дідича. Разом з палацом вони складали єдиний комплекс. Парк теж вимагав значних коштів на його створення і утримання.

Вибір місця садиби, дендрологічного матеріалу для парку, облаштування водоймищ, розміщення і вигляд архітектурних споруд в парковому середовищі, високохудожнє оформлення – все це мало служити для відпочинку і оздоровлення під відкритим небом.

З часів Дзержків і пізніше – Собанських у михайловецькому парку дуже багато змінилось, чимало втрачено назавжди – щось не пожалів час, щось не пощадили люди.

Крім палацу і флігеля, збереглися каскадна система із чотирьох ставків з греблями і містками, кам'яний мур, широкі алеї, що радіально відходять від палацу. Вдалося зберегти близько 50 найменувань деревних культур – дуби, липи, каштани, модрини, сосни, ялини, ясен плакучий і плодоносна реліктова горобина-берека, що нині вже майже не зустрічається і росте саме в цій частині Поділля. Але, навіть, і те, що залишилось, є історичною спадщиною, яка має велике наукове, пізнавальне і естетичне значення.

Господарі сіл і містечок для створення парку запрошували майстрів паркобудівництва. Зокрема, створення палацових парків і садів на Поділлі пов'язане з іменем видатного паркового майстра Міклера Діонізи. В останні роки 18 ст. Міклер об'їздив все Поділля та заклав парк в Ободівці, Баланівці, Спичинцях для Собанських. У 1814 році заклав парк в Северинівці і Чернятині. У 1831 році Міклер заклав парк у Мурованих Курилівцях на обох берегах

річки Жвану. Склалося так, що у 1805 році майже одночасно було завершено будівництво палаців у Мурованих Курилівцях і в Михайлівцях.

Тому передував вибір місця для палаців і садиб, який був справою не тільки архітектора палацу, але і паркобудівника. Хто і коли заклав парк в Михайлівцях достеменно невідомо. Чому? Хоча михайловецький парк ні в чому не поступається паркам у Верхівці, який закладений Валеріаном Кроненбергом, Ободівці і тим, які вже згадувались. Річ в тім, що у Михайлівцях вибирали лише місце для палацу, бо садиба Дзержків була тут вже із 1755 року, де зазвичай було лише кілька житлових будинків, кухня, комора, конюшня, погріб-пивниця. Мабуть, був тоді і парк, від якого дотепер нічого не залишилось і ніхто навіть не знає, де він був. Тому запрошені у Михайлівці архітектор і паркобудівник виходили із того, що вже було і разом з михайловецькими господарями перепланувували і всю садибу і старий парк. Тим неперевершеним майстром паркової справи міг бути Міклер Дионізи, який взявся привести в належний стан старий михайловецький парк і внести в нього нові мотиви і композиції, але до свого творчого доробку цю роботу в Михайлівцях заносити не став. Міклерівський стиль паркобудування у михайловецькому парку домінує, відрізняє його від стилю інших майстрів.

За першооснову в михайловецькому парку взято рельєф, який визначив його об'ємно-просторову структуру. Парк закладений в наймальовничішому місці і створений на основі природного лісового масиву. Вводив парк у навколишній ландшафт так, що гарні краєвиди за межами парку немов складали його невід'ємну частину.

Основними паркоутворюючими елементами михайловецького парку стали насадження дерев і кущів у вигляді солітерів, груп, масивів, боскитів і алей, які зазвичай формувалися із липи і граба. У паркових композиціях велика увага приділялась водоймам. У михайловецькому парку чотири каскадні ставки були водночас і природною межею парку. Водотоки із схилом мали не тільки композиційне значення, яке створювалось постійним шумом води, а надавали парковому пейзажу особливої привабливості у різні пори року. У пейзажах ставки мали природне, вільне окреслення. У михайловецькому парку велику увагу було приділено архітектурно-

декоративному оформленню павільйонів, башт, альтанок, пергол. Вони акцентували композиційно важливі зони пейзажів, підкреслювали їх сезонну особливість. У парку широко використано чавунні, так звані, вічні меблі-лавки, столики, альтанки.

Ще однією особливістю міклерівського стилю було використання галявин із луговими травами і квітами. Квіти в парку росли місцеві і екзотичні, які заповнювали не тільки галявини і газони, але і весь вільний простір парку. Це всіляко віталось жінками михайловецького двору, які були дуже гарними господинями і справді дуже любили квіти. Ті екзотичні пальми, які привозили з інших країн, і екзотичні квіти, які не могли залишатись надворі у холодні пори року, росли в спеціально для цього збудованій великій оранжереї, яка взимку обігрівалась. Особливо любили в михайловецькому домі надзвичайно красиві квіти – камелії. У Михайлівцях їх було багато видів – влітку росли вони надворі в діжках і в палаці, взимку – в оранжереї.

Камелії – вічнозелені субтропічні дерева і кущі. В Україні – це кімнатно-оранжерейна культура. До серпня на кущі утворюються бутони. Цвіте камелія в січні – лютому. Коли цвіла камелія, вся михайловецька і навколишня знать і родина збиралися подивитися на це видовище. Двадцять п’ять днів цвіт камелії білосніжний, а протягом п’яти днів – червоний. Коли цвіте камелія, видовище приголомшливе. Весь кущ камелії покривається сотнями ніби зробленим із воску квітом – червоним, рожевим, білим. Чудова і вишукана камелія не може не подобатись. Її квіти віддалено нагадують троянди. Її так і називають – зимова троянда. В усі часи камелія була емблемою гордих красивих жінок, які люблять тільки себе. За однією із легенд, у вишукані квіти камелії були перетворені прекрасні, але холодні жінки, які не піддалися чарам Амура. В пам'ять про цю легенду квіти камелії вважаються символом холодності і байдужості. Хороша і холодна, як камелія – казали про таких жінок.

Хто знає, чому у михайловецькому дворі жінки і садівники облюбували саме цю незвичайну квітку? Хто знає? Така любов до всього красивого, що була визначальною в цьому домі, вже і без слів багато говорить і про господарів Михайловець, і про дружин і дочок Дзержків – Собанських, що, без сумніву, залишило і свій

відбиток на житті всіх мешканців Михайлівців, які відчувають, розуміють, зберігають, і творять цю красу донині.

У ту пору, коли щедра подільська осінь приносить людям багаті дарунки, після літньої метушні у Михайлівцях з'являється якесь дивне і особливе відчуття затишку і спокою. Тоді тут пахне зібраним хлібом і медом, спілими сливами і грушами, чманієш від п'янкого аромату яблук михайловецьких садів.

Так ще пахне дім, в якому давно живуть люди. Дім батьківський, рідний, який люблять, бережуть, в якому ще пам'ятають про тих, хто в ньому жив, і думають про тих, хто залишиться жити в ньому і надалі.

Десь там, глибоко в душі, ще дуже несміливо зароджується чи то віра, чи, може, лише тільки надія про те, що в пору осіннього золотого падолисту в михайловецькому парку чи то в михайловецькому палаці ще звучатимуть «Осінній вальс» Шопена і «Полонез» Огінського, полинуть тихі задушевні українські пісні, які співають в Михайлівцях впродовж віків. І люди своїми думками, високими і світлими, під надійним заступництвом свого небесного покровителя архистратига Михайла, плекатимуть надію про мир, спокій, добро – для себе і для всіх людей.

Джерела та література:

1. *Дмитро Антонюк.* 315 польських замків і резиденцій в Україні / Дмитро Антонюк/. Частина 2. – Київ: Грані-Т, 2012. – С. 72.

2. *Михайло Грушевський*. Барське староство / Михайло Грушевський. – Київ,1894. – С. 42.

3. *Вікторія Колесник*. Відомі поляки в історії Вінниччини / Вікторія Колесник. – Вінниця, 2007. – С. 172 – 174.

4. Приходы и церкви Подольской епархии / Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. – С. 613.

5. *Володимир Січинський*. Чужинці про Україну / Володимир Січинський. – Київ,1992. – С. 53.

6. *Юхим Сіцінський.* Поділля під владою Литви / Юхим Сіцінський. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 78.

7. *DR Antoni J (Rolle).* Gawedy historyczne, Wydawnictwo Literackie / DR Antoni J (Rolle). – Krakow. – S. 36.

У ДОБУ НОВОГО ТА НОВІТНЬОГО ЧАСУ

Володимир ЗАХАР'ЄВ

МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНА І СУСІДИ-РЕФОРМАТОРИ ВАЛЕРІАН ДЗЄДУШИЦЬКИЙ ТА

ІГНАЦІЙ СЦІБОР-МАРХОЦЬКИЙ

На рубежі XVIII – XIX століть мурованокурилівчани були свідками розвитку прогресивних взаємовідносин землеволодарів зі своїми підданими селянами-кріпаками і жителями містечок, які їм належали. Найяскравіші приклади були у безпосередній близькості – за один день переїзду: в околицях повітового міста Могилева-Подільського та у «Миньковецькому ключі» – містечку з понад півтора десятком довколишніх сіл в Ушицькому повіті. Першим взявся за це господар сіл Ярошів, Лядава і Слобідка Яришівська на лівому березі серединної течії Дністра Валеріан Дзєдушицький (1754 – 1832) – людина високоосвічена, з науковим ступенем доктора філософії в галузі математики.

В роки свого життєвого підйому цей дієвий чоловік, що мав людинолюбські погляди на стосунки між панами та кріпаками, вирішив подбати про добробут своїх селян. Для них у 1788 р. він відкрив 3-класну парафіяльну школу. Протягом 2 років найняті поміщиком вчителі навчали читати та рахувати 100 учнів. А 1790 р. окрилений результатом навчання, реформатор, зареєстрував з нагоди дня народження короля у летичівських гродських книгах акт про надання волі 10 найуспішнішим в освоєнні грамоти кріпакам разом з малолітніми дітьми: «у нагороду за їхню сумлінність в науках парафіяльної школи». А з часом, за інформацією вінницької дослідниці В. Колесник, нібито, замінив у своїх володіннях панщину чиншем [1, с. 166]. На жаль, через активну участь у відстоюванні незалежності рідної для нього держави в період, що передував остаточному розподілу Польщі між Росією та Австрією, Валеріану Дзєдушицькому довелося покинути Поділля і, незважаючи, що його володіння перейшли родичам, реформи були згорнені. Причина, очевидно, полягала в тому, що останні остерігалися за наслідки для себе.

Тоді як інший подільський землевласник-реформатор граф Ігнацій Сцібор Мархоцький натомість сповна досягнув свого. Того ж 1788 р. він отримав у власність спадщину – містечко Миньківці та навколишні села у сусідньому Ушицькому повіті, що належали до так званого «Миньковецького ключа», і розпочав експе-

римент, який врешті мав чималий ефект і прославив його ініціатора.

І. Мархоцький народився близько 1750 р. [2, с. 93 – 95]. Батько майбутнього реформатора – син збіднілого шляхтича Міхал Мархоцький був провентовим писарем (бухгалтером) у маєтку магнатів Чарторизьких Тарноруда, що над р. Збруч у теперішньому Волочиському районі. Однак він у 1860 р. через хворобу помер досить молодим. У шлюбі з Катажиною з роду Міхаловських М. Мархоцький мав троє дітей – старшим з яких був Ігнацій. А від першого шлюбу – ще одного сина та доньку. Відтак п'ятьма сиротами став опікуватися дядько Войцех Мархоцький.

Якщо спочатку стосунки між родичами були доброзичливими, то після одруження Войцеха Мархоцького на вдові Юзефа Баворовського Ельжбеті Ленкевич-Іпохорської вони значно погіршилися. Ельжбета, перш за все, дбала про власних дітей і виношувала плани позбавити Ігнація спадщини, адже той ставав потенційним законним спадкоємцем дядькових багатств, оскільки у шлюбі Войцех не мав спільних дітей зі своєю дружиною. Для цього племіннику спочатку запропонували цивілізований варіант – стати ксьондзом як звідний брат Адам. Тоді спадкоємцями автоматично ставали б діти Ельжбети. Отримавши племінникові відмову, дядько вирішив перевиховати незговірливого хлопця муштрою, 1770 р. віддавши його вербувальникам до прусської армії. Однак роки важкої служби не зламали Ігнація Мархоцького. У ті, як він пригадував, важкі для нього роки, майбутній реформатор долучився у Берліні, де проходив службу, до європейського вільнодумства – захопився ідеями Вольтера і Руссо, досконало вивчив античні та римські закони. Водночас йому вдалося призвичаїтися до нових умов і навіть успішно підійматися щаблями військової службової драбини.

Проте 1774 р. Войцех Мархоцький відкликав племінника з-за кордону і той змушений був перервати військову кар'єру. Формально, причиною була хвороба опікуна. Насправді, це було потрібно йому, щоб дотриматися юридичної формальності переоформлення спадку померлого брата Міхала. Однак замість того, щоб передати її, як належить Ігнацію, той вирішив земельне питання на користь сина дружини, який на той час вже встиг одружитися на одній з сестер Ігнація Мархоцького. Екс-військовий по-

став перед дилемою: як бути далі, адже залишатися у дядьковому маєтку далі не було сенсу і повертатися до Німеччини – теж.

Дослідники описують перебіг подальших подій, що сталися в житті Ігнація Мархоцького, по-різному. Якщо про перших чотири роки немає конкретних відомостей, то документально підтверджено службу у Кам'янець-Подільському польському гарнізоні регимен-квартирмейстером (1778 –1782 рр.) [3]; добровільну чи примусову відставку зі служби; викладання музичного мистецтва дітям варшавських товстосумів (1782 – 1783 рр.), до чого Ігнацій мав природжений хист; одруження з донькою королівського кондитера Євою Руффо та дядькове неприйняття їхнього шлюбу, оскільки він сподівався на вдалу партію з донькою якогось товстосума-землевласника.

Войцех Мархоцький помер у березні 1788 р. Його маєтності спочатку за так званим дожиттєвим правом перейшли до дружини. Цим вирішили скористатися родичі по лінії дядькової дружини, розпочавши судову справу проти потенційного спадкоємця. Однак екс-майор добився справедливості у суді, гарантував забезпечити належні виплати іншим родичам і 1790 р. перебрався з Кам'янця-Подільського до тогочасного головного маєтку Миньковецького ключа у с. Велика Побійна. Переїзд дозволив йому спрямувати свої зусилля на впровадження актуальних змін в межах свого вагомого за подільськими рамками землеволодіння. Він знав, що робив, бо був глибоко обізнаний із законодавством Речі Посполитої та вдало користувався політичною ситуацією у державі.

Незважаючи на проблеми з родичами, І. Мархоцький мав чималий авторитет у столиці Подільського воєводства. В лютому 1790 року йому доручили відповідальну ділянку роботи, обравши військово-цивільним комісаром Кам'янецької землі [4], був він і делегатом під час урочистого ритуалу коронації Олександра І.

У світлі теперішніх владних тенденцій у нашій державі, Ігнація Сцібор-Мархоцького слід було б назвати першим децентралізатором України. Головний дослідник-мархоцькознавець і популяризатор його діяльності Антоній Юзеф Роллє перед написанням свого нарису «Граф Редукс» про життя і діяльність реформатора на початку 80-их рр. XIX ст. ознайомився з архівом Мархоцького, що зберігався у Богдана Жебровського, і уточнив, що за півроку після прийняття прогресивної травневої конституції Речі Посполи-

тої 29 грудня 1791 р. І. Мархоцький в містечку Миньківці написав текст кардинального документа «Право міста Миньковець», і оголосив його 1 січня 1792 р. людям в сімейній побіянській каплиці [5, с. 22 – 23]. То був своєрідний перший розділ конституції його країни в країні, яка згодом отримала назву «Миньковецька держава».

Головний стержень документу реформатор заклав у другому розділі, зрівнявши іновірців (євреїв, православних, лютеран) у правах з католиками. Це було, без перебільшення, революційне для тогочасного Поділля рішення, особливо українців, кількість яких в його «Миньковецькому ключі» складала близько 80 відсотків від усього населення. Крім того, І. Мархоцький надав свободу торгівлі, звільнив миньківчан від обов'язку утримувати на постої солдатів, бо вирішив збудувати спільну казарму для військових.

У попередньому (першому із 12 розділів) І. Мархоцький наголосив на користі розширення та забудови поселень, і що цьому може сприяти лише надання свободи. Тому, наголосив він, що вирішив подарувати мешканцям волю, і, заодно, відмінити податки, залишивши натомість лише орендну плату на землю. При цьому зобов'язався не збільшувати її в майбутньому.

У третьому розділі реформатор обумовлював необхідність справедливості до міщан. У четвертому – окреслив обов'язки обраних до магістрату; зокрема, що вони мають бути письменними; але спочатку це вимагалося лише від голови магістрату і писаря. Задля справедливості передбачалося, щоб рішення про зарахування до урядовців було колегіальним. Їх повинна затвердити «політично-економічна адміністрація».

П'ятий розділ уточнював привілеї магістрату і правила діяльності міської влади.

Шостим розділом регламентувалися: перепис євреїв в місцях їх поселення, надання їм права проживати поруч з християнами в будинках, що належать землевласнику, свободи оптової і роздрібної торгівлі, свободи торгівлі спиртними виробами за умови відмови від ремесел, окрім забою худоби і пекарства для одновірців, затвердження рабинату і релігійних братств лише після погодження з поміщиком.

Шість наступних розділів стосувалися ремісників та їхніх цехів.

Таке законодавче опертя сприяло економічному розквіту містечка. Міщани різних національностей спільно із ініціатором змін стали розвивати місцеву економіку. До існуючих тут суконної фабрики і виробництва поташу та селітри додалися ще одна суконна фабрика, фабрика байкової тканини, майстерня, де виготовляли та ремонтували карети, фабрика анісової олії, цехи з виробництва цегли, черепиці, інші невеликі, але потрібні для життєдіяльності населеного пункту, виробництва.

З ініціативи І. Мархоцького в центрі містечка збудували нову ринкову площу з баштою, в якій знаходилися найточніші на Поділлі ваги та різні еталони. У визначені дні на велелюдні базари та ярмарки на площі з'їжджалися торгівці з різних міст Поділля та Волині.

Місцеві ремісники освоїли також і процес виготовлення паперу, який користувався попитом навіть у Києві. Наявність свого паперу дозволила І. Мархоцькому 1792 р. відкрити миньковецьку друкарню [6]. Крім потрібної для нормальної життєдіяльності адміністрації міста документації, саме у ній друкували «Букварі» для місцевих шкіл, художні книги подільських авторів, а, забігаючи наперед, додамо, що 1805 року саме тут випустили перший в історії Польщі переклад «Гамлета» польською мовою [7, с. 97 – 98]. Не упустили таку чудову можливість і євреї, які невдовзі започаткували у містечку аж дві друкарні і видали майже 50 релігійних книг. Згідно статистичних даних рубежу століть, Миньківці були серед лідерів подільської промисловості.

У свою чергу, магістрат збирав на потреби міста відповідні податки, зокрема, і з підприємств І. Мархоцького. Відтак, під опікою магістрату запрацювала міліція, пожежна команда, похоронна служба, розпочато ремонт і замощення вулиць, облагороджено криниці, налагоджено дощове водовідведення тощо. З власної ініціативи і за свої кошти І. Мархоцький запросив до Миньковець двох лікарів, фармацевта, акушерку, цирульника, створив лікарню, аптеку і сиротинець для одиноких престарілих. Він видав книгу про профілактику від чуми і поширив її як у своїх, так і сусідніх селах та містечках Наддністянщини, зокрема, і Мурованих Курилівцях.

Як військово-цивільний комісар Подільського воєводства, до другого поділу Польщі І. Мархоцький встиг запропонувати чітку

систему перепису населення, організувати первинну інструментальну лоцію Дністра. Як патріот своєї держави – спочатку виступав проти Торговицької конфедерації. Потім, як палкий прибічник короля, перейшов на бік конфедератів, за що його обрали консулом від Подільського воєводства на контракти в Дубно. Але прибувши на місце і поспілкувавшись з конфедератами, І. Мархоцький остаточно переконався, що вони дбають не про державні, а, перш за все, про власні інтереси.

З притаманною йому відкритістю, І. Мархоцький розкритикував таку позицію. Противники, у свою чергу, подали на нього заяву до суду. Служителі Феміди суворо попередили невдоволеного подільського консула за «якобінство». Остаточно розчарований, І. Мархоцький повернувся додому, де написав для короля так званий «Проект «достойної загибелі Польщі», адже зрозумів, що через зраду національних інтересів можновладцями настали останні дні великої Речі Посполитої. Відповіді зі столиці не діждався. А тому отримав моральне право вважати, що зробив все, що було в його силах, і остаточно змирився з невпинним ходом історичних подій, бажаючи єдиного – зберегти паростки розпочатих реформ.

Після другого поділу Польщі 1793 р. І. Мархоцький присягнув на вірність Катерині ІІ. А невдовзі, згідно однієї з версій, встановив на в'їздах у свої володіння стовпи з написами «Кордон Миньковецької держави від держави Російської» та «Кордон Миньковецької держави від держави Австрійської». Втім, інші джерела повідомляють, що то було зроблено аж у 1812 році, коли армія Наполеона перейшла західний кордон Російської імперії.

Створивши передумови і давши старт змінам в житті міщан, ініціатор реформ вирішив не зупинятися на досягнутому, адже вирішив докорінно змінити життя і побут селян-кріпаків. Відомий мархоцькознавець початку XX ст. – польський науковець Мар'ян Дубецький зауважував, що великий вплив на нього зробили попередники-практики: священики В. Свінярський, Ф. Баліцький, а згодом і землевласники А. Замойський, П. Бжестовський, І. Хрептович, Яблонські, котрі у 50 – 80-х рр. XVIII ст. запровадили у своїх маєтках елементи нової філософії, розпочавши просвіту селян та ввівши послаблення у господарчі стосунки між поміщиками і кріпаками [8, с. 1 – 32].

Важливо, що в російській державі, устрій якої відкидав демократію, як таку, а при владі була одіозна у вчинках Катерина ІІ, і згодом її не менш деспотичний син Павло І, вже 1795 р. І. Мархоцький запровадив чергову порцію яскравих кардинальних реформ: відмінив «десятину» та інші «дармовизни», на свою користь, які, як і панщина, також лежали важким тягарем на плечах селян. Українці були дуже вдячні добродійнику, адже такого привілею не мав жодний з їхніх одноплемінників за межами «Миньковецького ключа». Вони очевидячки переконалися, що польський пан, як і обіцяв у «Праві міста Миньківців», вважав їх за людей. Остаточно пересвідчилися у цьому 2 січня 1804 року, коли граф скликав на головну площу Миньковець представників усіх 16 сільських громад «ключа» і уклав з ними партнерський документ «Закони землеробів» [9, с. 13 – 30].

Рефреном вступу «Законів» стало слово «воля». Серед іншого у преамбулі наголошено, що «найдорогоціннішим даром, яким Найвищий Творець Природи наділив людський рід, є воля», що «воля, це невід'ємне, незалежне від будь-якої земної влади право Людини», а «намагання відібрати Волю – це найпаскудніший вчинок проти самої Природи, на що тільки тиранія здатна».

Підписанти наголосили, що «воля має опиратися на розум і справедливість», при цьому окрім власної волі та безпеки селяни отримують значні преференції, зокрема, «право опору утискам». Заодно вони зауважили, що «справжня свобода на ледарстві, житті гидкому, бездіяльному, на сваволі та розпусті ані ґрунтуватися, ані використана не має бути на свою або чиюсь шкоду». Тому, щоб стати кращими і зробити своє життя більш цивілізованим, «необхідно спершу формувати звичаї, із темної простоти вийти…», а щоб «усі дії ґрунтувались на правилах зрозумілих і незаперечних», тобто, надійній правовій основі. Під документ було підведено солідну юридичну основу з 15 давніх Статутів, Конституцій, Прав, Привілеїв Народних, вказані роки їх затвердження. Першою статтею документу обумовлено і те, що після укладання угоди сільські спільноти «будуть називатися Зібранням, Народом, Громадами, Землеробами, а кожен особисто – Землеробом, Селянином, Господарем, Чиншовиком».

У статті ІІ селяни підтверджували дотримання в подальшому обов'язків свого суспільного стану та виконання покликання

Землероба, бо вважають, що «нехтувати своїм станом і покликанням, цуратися праці, покидати Землю, яку Пращури та Батьки наші в поті чола свого обробляли, та у якій кістки їхні донині спочивають, річ неприйнятна», а «життя непорядне і пусте… огиду викликає».

Однак попереднє не було догмою. Статтею III передбачено, якщо селяни відчувають «більше здібностей до ремесел, рукоділля, гендлю чи комерції, аніж до землеробства», то мають право змінити свій стан на стан Міщанина. Для цього слід «засвідчить це Дідичу і Господареві Землі, який побачить такі здібності і з охотою дозволить таку заміну, аби у дідичому місті Миньківцях осів і там ремеслом, згідно із Статутами Цехів, що до того ж міста належать, займався, або промислом і комерцією». А стаття IV дозволяє покинути стан і тим, хто «виявиться схильність і геніальність до майстерності, наук, високого вільного мистецтва». Оскільки зайняття такими речами у тогочасній свідомості було пов'язано з містами, то поміщик, фактично, зобов'язувався відпустити заявника, дозволити йому «залишити Землю, осісти там, де подобається, жити, прийняти бажаний Стан і надалі займатись обраним ремеслом». Щоправда, після того, «коли те підтвердиться не тільки бажанням мандрувати, але й справжніми здібностями розуму» і «забезпечивши податки, рекрутський набір, виконавши усі інші громадські повинності стосовно Землі, аби та теж без господаря не залишилась, будучи нічого нікому не винним in Dominio (у землеволодінні) щодо чиншів, відкупного і т. ін.». Тобто, будь-яка сільська громада, як сегмент конкретної угоди, була в змозі дати можливість реалізуватися талановитій дитині зі свого села.

Найбільш кардинальнішою в документі є стаття V. Вона розпочинається радикальною для того часу фразою «ні теперішній Дідич, ані Його Спадкоємці або Правонаступники, не будуть у змозі продати одноосібно жодного Землероба, цілком усю Сім'ю, або всю Громаду». І далі уточнено: «ужитки, плоди землі, сама земля та пов'язані з нею податі, чинші і пожертви можуть бути продані, але не люди», оскільки продаж та обмін людини людиною «суперечать Законам Природи».

У наступній статті обумовлено допомогу Дідича чи його наступників сиротам, які залишилися без батьків. Вони автоматично потрапляли під опіку. Дівчата «Миньковецької держави» без

обов'язкового раніше дозволу Дідичів могли «вільно брати шлюб будь-де і з будь-ким, хто їм подобається, в чужих навіть Володіннях». Заодно наголошувалося – «щодо шлюбів, то жоден примус неприпустимий як до чоловіків, так і до дівчат».

Стаття VII повідомляє, що «усе майно, рухоме й нерухоме, в грошах, худобі, стадах, конях, пасіках, успадковане від Батьків або близьких родичів, або ж набуте працею, дбанням і своїми зусиллями, має бути недоторканною власністю Землероба». Тому І. Мархоцький «на вічні часи» подарував «сьогоднішнім Землеробам, їх дітям, наступним нащадкам» право на усі будівлі та дерева, що є на їх обійстю та в межах огорож, і відмовився «від власності, яку вони в змозі утримувати як свою і порядкувати з власної волі, маючи можливість ту власність передавати, дарувати, відмовитись від неї, продати, заповісти як спадщину і робити все, що вважатимуть за потрібне і що право власності дозволяє». До того ж «спадок по смерті дітям, або найближчим родичам, за відсутності таких, переходить спадкоємцям відповідно до встановленого домінікального припису про спадщину». Тобто, селяни матимуть на те нотаріально посвідчений документ.

У статтях VIII – XXIX окреслено земельні та майнові взаємовідносини.

Апогеєм документа, безперечно, є стаття IX, за якою селян позбавлено залежності від поміщика, тобто: відмінено панщину.

Згідно XXIX статті селяни отримали право вирішувати у суді конфлікти, суперечки та справи, які потребують розгляду в суді. В уточнені вказано в такий спосіб вирішуватимуться суперечки «між Рільником та Рільником, Рільником та іншим, будь-якої кондиції і категорії мешканцем Миньковецького Землеволодіння, чи іншими звідки-небудь позивачами». Оскільки мешканцем Миньковецького Землеволодіння був і сам граф Мархоцький, то цією статтею потенційно надавалося право позиватися і безпосередньо до нього! Очевидно, він був першим з поміщиків України, хто без боязні пішов на таке.

Щоб правопорушень чи злочинів та інших проблем не було, ст. XXIV регламентовано, яких заходів мають вживати громади і окремі селяни задля власного добра, безпеки і спокою та наголошено, що «до Зверхників, що за тим усім пильнують, маємо ставитись сумирно, а приписи подібні виконувати щиро». А у ст.

XXVIII окремо зауважено про повагу до «панів наших, які мають титул Дідичів і Поміщиків, їхніх Вдів і Дітей».

І останнім пунктом угоди стала стаття про головне землеробське свято, яке громади, Дідич і всі інші мешканці «Миньковецької держави» відзначатимуть щороку 15 серпня. «Того дня ми, дружини наші, діти однієї й другої статі, з усім Рільничим реманентом, плугами, тяглом та іншими речами, які підкреслюють радість, з усією бучністю жваво збираємось і всю ту Церемонію, згідно з установленим порядком, проводимо», – уточнено у документі.

Заключна частина «Законів землеробів» резюмує: «Ця Угода із 30 Статей та обумовлені ними добровільно прийняті обов'язки, що на вічні часи приймаються, ніколи самовільно відмінені бути не можуть».

І. Мархоцький запропонував своїм кріпакам-українцям нові умови взаємостосунків, які кардинально відрізнялися від системи, що існувала на той час на Поділлі та Російській імперії в цілому: шанував гідність простолюдинів, надавав юридичні права, право власності і право зміни стану за умови таланту чи здібностей, звільняв від панщини і за посильну плату гарантував довготермінову оренду землі. Заодно землеволодар запровадив грошові розрахунки в межах «Миньковецької держави», зокрема, з селянами, яких наймав на роботу, а також, якщо інша сторона бажала, замінити передбачену цією угодою натуральну оплату на грошову.

І. Мархоцького зарахували до так званих «нових агрономів». Граф пропонував селянам прогресивні підходи до ведення землеробства, запроваджував сортове садівництво, вирощування тутових шовкопрядів і тютюну, створив суспільну комору для зберігання насіння на випадок неврожаю чи поганих погодних умов. Водночас він став і надійним економічним партнером своїх колишніх кріпаків. Восени викупляв у них вирощене зерно за вигіднішою, ніж пропонували конкуренти, ціною. З його ініціативи придбане сплавляли невеликими баржами по Ушиці та Дністру до Одеського порту спеціально навчені чоловіки з сільських родин, отримуючи за те зарплату від організатора.

У кожному селі «Миньковецької держави» діяв місцевий колегіальний адміністративний суд, до складу якого обирали терміном на рік найдостойніших односельчан. І. Мархоцький був про-

тивником важких тілесних покарань, тому усі рішення судів перевіряв та візував особисто, бо був переконаний, що більше користі, ніж тілесне покарання, дає перевиховання тих, хто оступився. Найсуворішим вироком у «Миньковецькій державі» було переселення у причорноморські володіння Мархоцьких, так званий «Руффіполіс» під Одесою, де Мархоцькі володіли біля 20 тисячами десятин степу між Чорним морем та дністровським лиманом. Крім того, для олюднення тамтешніх поселень граф заохочував відчутними пільгами добровольців до зміни місця проживання [10, с. 29 – 48].

Єднанню громадян «Миньковецької держави»: українців, поляків, євреїв, росіян-старовірів служили три основних свята, а саме: зимове, коли урочисто відзначали день затвердження «Права міста Миньковець» та – з 1805 року – річницю відміни панщини, весняне у травні – так зване Гайове свято, і літнє – 15 серпня – дожинки, яке ще називали Святом Церери. У цих зрежисованих графом театралізованих дійствах брали участь тисячі місцевих селян, міщан, шляхтичів, і сотні гостей, серед яких сусіди-землевласники, офіцери військових підрозділів, що дислокувалися в околицях чи самому містечку Миньківці, повітові чиновники, представники тодішньої губернської влади Поділля та місцеві священнослужителі [11, с. 89 – 104; 12, с. 29 – 59]. Однак у 1813 р. недоброзичливців у сутанах стали трактувати дожинки у варіанті І. Мархоцького як язичницьке свято.

Насправді, першопричина конфлікту полягала не у цьому, а в бажанні І. Мархоцького домогтися справедливого покарання місцевого ксьондза Ярмінського, котрий без батьківської згоди таємно повінчав його сина Кароля з вихованкою-сиротою Боною Тшцецькою. Одіозний очільник католицьких служителів краю Мацевич вдався до відстоюванню «честі мундиру», а російські церковники, яких від долучив до конфлікту як союзників, сподівалися нав’язати І. Мархоцькому свої правила. Вони втягнули у суперечку керівництво Подільської губернії. В результаті, далеко не молодий роками організатор свята двічі був заарештований цивільною владою і утримувався у спеціальному арештантському будинку для дворян повітового міста Ушиця та під підпискою про невиїзд у губернському Кам’янці-Подільському. Врешті, 1818 р. суд постановив спровадити невгамовного І. Мархоцького до в’язниці,

та саме тоді Поділля інспектував російський цар Олександр І [13, с. 77]. І. Мархоцькому вдалося поспілкуватися з імператором, розповісти про своє бачення ролі поміщика-реформатора та складнощі життя. Відтак, виконання вироку було анульовано, а проведення миньковецьких обжинків дозволено за умови, що граф не перебиратиме на себе функції священнослужителів. Відтоді І. Мархоцький знову в середині серпня безперешкодно тішив земляків та гостей черговою приємною зустріччю у Миньківцях, бо мав до того непересічний талант.

Спільно з графом раділи життю українські селяни, котрі, судячи з описів очевидців, були основними учасниками свята обжинків. Їхній побут налагодився, їхні садиби розросталися, клуні були наповнені зерном, в хлівах було вдосталь різної худоби. Вони мали гроші, могли покинути селянство і працювати на промислових підприємствах. Ніхто не звертався до них, як у сусідніх маєтках, глумливими словами та образливими прізвиськами. Ніхто не користувався принизливим середньовічним правом «першої ночі», не виминав городи і земельні наділи полюваннями та ловами… Навіть перебування І. Мархоцького у в'язниці 1821-22 рр. (за сфабрикованою юристами на прохання сусідів Стадницьких фінансовою справою) не стало причиною відміни традиції. До речі, представники української, польської та єврейської громад Миньковець підписали листа до царя і Сенату про звільнення його звідти, що й було здійснено. При цьому граф Новосільцев, котрий перевіряв справу Мархоцького, написав у пояснюючій записці Олександру І, що усі звинувачування реформатора у різних злочинах є безпідставними і базовані на особистій неприязні релігійної та губернської верхівки до І. Мархоцького.

Унікальний спадок та реформаторські знання І. Мархоцький передав сину Каролю, про молодецькі недоречності якого він встиг вже забути. Той, фактично, з 1821 р. змушений був осібно керувати «Миньковецькою державою» та «Руффіполісом», адже після повернення з ув'язнення додому І. Мархоцький як істинний філософ, відійшов від економіки та політики, живучи у селянському будиночку на околиці с. Притулівка та готуючись до остаточного «єднання з природою». Знаменно, що хворий ініціатор розквіту Миньковеччини залишив світ у вересні 1827 р. – після проведення чергових дожинків.

Новий господар «Миньковецької держави» як представник нової генерації брав активну участь в усіх тогочасних політичних та суспільних течіях. Наприклад, був членом масонської організації «Осіріс», співчував подільськими декабристам, підтримував опального в Російській імперії А. Міцкевича у його поїздці на південь України та, навіть, незаконному перетині кордону з Румунією, став одним з керівників польського повстання 1830-31 рр. на Поділлі. Потрапив він і у список тих, хто спілкувався з керівником організації «Молода Польща» Ш. Конарського, якого згодом за поширення ідеї відродження Речі Посполитої засуджено царатом на смерть.

У свою чергу репресований владою К. Мархоцький був інтернований до Білостоку, висланий до Курська і врешті отримав понад 10 років заслання до Тобольська, а багатий «Миньковецький ключ» успішно конфіскували в державну казну [14, с. 305 – 320]. Створена генієм і наполегливістю талановитого організатора І. Мархоцького «Миньковецька держава», де понад три десятиліття користувалися свободою і перевагами реформ майже 4,5 тисячі громадян, зникла з карт Поділля та Російської імперії.

Справу І. Мархоцького ще за його життя міг продовжити граф Антоній Грохольський, котрий 1805 року теж вирішив змінити долю своїх кріпаків з с. Терешки Старокостянтинівського повіту Волинської губернії. Однак, коли 3-річний підготовчий етап добігав до завершення, цей реформатор раптово помер [15].

На відміну від своїх одновірців і однокровців, вище перераховані польські поміщики, конкретними вчинками і життєвою позицією зближували український і польський народи. І лише сьогоні, коли Україна отримала незалежність та заявила про своє бажання стати членом Європейської спільноти, розпочате Валеріаном Дзєдушіцьким та Ігнацієм Мархоцьким по-справжньому здійснилося. Саме Польщі судилося стати найнадійнішим партнером України. І ми віримо прогресивним полякам. Бо – треба жити не минулими образами, а перспективами спільного щасливого майбутнього, забувати погане, по-християнськи простити прогрішення наших предків. 28 серпня нинішнього року задля цього у Миньківцях було проведено тематичну акцію «Поляк з великим українським серцем» про життя та діяльність Ігнація Сцібор-Мархоць-

кого, а заодно і вшанували Травневу конституцію Речі Посполитої 1791 р., якій цьогоріч виповнилося ювілейних 225 років.

Джерела та література:

1. *Колесник В.* Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник / В. Колесник. – Вінниця, 2007. – С. 166.
2. *Захар'єв В.* Коли ж насправді народився Ігнацій Сцибор-Мархоцький? / В. Захар'єв // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т. 1. – Хмельницький, 2009. – С. 93 – 95.
3. Державний архів Одеської області. – Фонд 140. – Оп. 2. – Од. збер. 27.
4. Там саме.
5. *Антоній Юзеф Роллє.* Граф Редукс / Антоній Юзеф Роллє / Переклад з польської мови В. Ганущака. – Дрогобич, 2008. – С. 22 – 23.
6. *Огієнко І. І.* Історія українського друкарства / І. І. Огієнко / Упор., авт., іст.-біогр. нарису та прим. М. С. Тимошик. – К., 1994. – 448 с.
7. *Гарбузюк М.* Перші постави «Гамлета» В. Шекспіра на території України (кінець XVIII – початок XIX ст.) / М. Гарбузюк // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т. 2. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 97 – 98.
8. *Dubieckie Maryan.* Przymierze dziedzica z poddanymi rolnikami / Maryan Dubieckie // Archiwum do dziejow literatury i oswiaty w Polsce. – Krakow, 1914. – S. 1 – 32.
9. Закони землеробів / Переклад Петра Даниляка // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т. 2. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 13 – 30.
10. *Аргатюк С. С.* Кароль Сцібор Мархоцький / С. С. Аргатюк // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т. 4. – Хмельницький, 2013. – С. 29 – 48.
11. *Ковальський Ф.* Спогади. Щоденник. (Витяги) / Ф. Ковальський / Переклад з польської П. Даниляка // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т. 3. – Хмельницький, 2011. – С. 89 –104.
12. *Копержинський К.* Обжинки / К. Копержинський. – Одеса, 1926. – С. 29 – 59.
13. *Білий О. П., Білий П. А.* Миньковеччина: історичний нарис / О. П. Білий, П. А. Білий. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 77.
14. *Dubiecki M.* Z wrazen odeskich / M. Dubiecki //Na kresach i za kresami. – K., 1914. – S. 305 – 320.
15. Tereszki // Urbański A. Podzwonne na zgliszczach Litwy i Rusi. – Warszawa, 1928. – S. 55 – 56.

Олександр КОВАЛЬ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У ПОДНІСТРОВ'Ї: ДО 170-ї РІЧНИЦІ ПОДОРОЖІ КОБЗАРЯ ПОДІЛЛЯМ

Як відомо, Т. Г. Шевченко за завданням Археографічної комісії здійснив подорож теренами Вінниччини восени 1846 року. Тоді ж побував у Придністров'ї.

Чернівецький район.
Гонтівка.

За селом Хоменки розпочинається Чернівецький район. На березі річки Мурашки розкинулось село Березівка, відоме з 16 століття. Воно славиться своїм джерелом, яке в народі називають „Джуркало".

Не зважаючи на брак часу, Т. Г. Шевченко обов'язково зупинявся у селі Серби, нині Гонтівка на березі річки Лозова. Тут був страчений Іван Гонта – один із ватажків Коліївщини. Назване село на честь сербів, які поселилися тут у 16 столітті. Селом володіли Замойські, Конецьпольські, Любомирські. 1836 року Генрік Любомирський продав Серби Янові Волошиновському (його онук Йоахим Волошиновський був видатним діячем кооперативного руху). На час приїзду Т. Г. Шевченка були живі свідки страти І. Гонти. Так, селянин Поліщук, був свідком страти. Він бачив як зігнали людей, як із І. Гонти здирали шкіру, посадили на кіл, відрубали голову. Четвертували труп, частини якого розвішали на слупах від Могилева до Шпикова у 14 селах та містечках [11, с. 266]. Голову І. Гонти повішали на воротах перед Могилевом. Селянин розповів, що за селом була викопана велика яма, в якій тримали полонених гайдамаків для індикації (суду). Гонта смерті не боявся, а боялися його поляки, тому стратили швидко, всупереч своїм планам. Якийсь Тучапський згадував: „Гонта був спокійним, наче йшов до кума на хрестини" [13, с. 10]. Перед стратою І. Гонта обіцяв одному поляку пояс. Той подумав, що пояс з грішми. Але коли з І. Гон-

ти здерли смугу шкіри зі спини, він засміявся і сказав поляку: „Забирай!”. В пам’ять про народного героя село Серби 1948 року перейменували на „Гонтівку”. Ця версія страти І. Гонти не збігалася із записами Т. Шевченка, які він зробив раніше. Зокрема, у примітці до поеми „Гайдамаки” він писав, що Гонту привели на страту з відрізаним язиком і правою рукою, посадили на гаряче залізо і здерли 12 пасів шкури з спини. Коли Гонта страшно глянув на поляків, вони його четвертували [12, с. 74]. Люди розповіли Т. Г. Шевченку, що в сусідньому селі Шендерівка є кам’яне крісло Гонти, а неподалік від нього – „Макітра Устима Кармалюка”. Біля легендарної Буші, в Гайдамацькому Яру є „Камінь Гонти”. До 200-річчя Коліївщини біля Гонтівської школи, на місці страти І. Гонти встановлено пам’ятник скульптора І. Гончара. За свідченням Івана Захаровича Соляра, учителя історії із Чернівців, Тарас Шевченко бесідував ще із двома свідками, які бачили як частину тіла Гонти везли у Могилів.

Переказують, що Т. Г. Шевченко співав із хлопцями козацьких пісень в лузі, на березі річки Лозової. Його приїзд підняв дух визвольної боротьби проти панської експлуатації. Селяни відмовились виконувати панщину. Проти них було кинуто роту солдат (документ 1848 року) [5, с. 449].

Враження Т. Г. Шевченка від зустрічей із сербівчанами дали йому можливість завершити поему „Гайдамаки”, в якій він писав: „Погуляли гайдамаки, добре погуляли, трохи не рік шляхетською кров’ю напували Україну, та й замовкли – ножі пощербили. Нема Гонти, нема йому ні хреста, ні могили” [12, с. 73].

В Гонтівській школі є дитячий ансамбль „Дзвіночок” та оркестр „Барвінок” під керівництвом В. А. Грудіна. Вони виконують пісні на слова Т. Г. Шевченка. Учителі та учні школи розповіли нам про свої краєзнавчі дослідження.

Могилів-Подільський район.
м. Могилів-Подільський.

За Гонтівкою закінчується Чернівецький район і розпочинається Могилів-Подільський. Нас зустрічає старовинне прикордонне місто Могилів. Воно лежить на лівому березі швидкоплинної річки Дністер. У привілеї Теодоріка із Бучача 1450 року згадується як військове поселення під назвою „Іваньківці” між гирлами річок Дерли та Немії – лівих приток Дністра (побог, 206). 5 січня 1557

року цей привілей був підтверджений. 1595 року маршалок Ярема Могила купив це село, побудував місто і назвав його своїм іменем – Могилів. Породичався із Потоцькими та Калиновськими, яким не давали спокійно спати повстанці С. Наливайка.

На початку 17 століття Могилів був більшим містом, ніж Кам'янець-Подільський. Турки й поляки вперто боролись за Могилів. У цьому протистоянні перемогли турки, незважаючи на втручання П. Сагайдачного.

У роки Хмельниччини був сформований Могилівський полк, який очолив Остап Гоголь, прапрадід Миколи Гоголя. Т. Г. Шевченко, мабуть радів з того, що до Могилівського полку належали: Шаргород, Ямпіль, Вільшанка, Рашків. Остап Гоголь на чолі 20-тисячного війська переміг поляків під Дрижиполем 1655 року. Могилівський полк відзначився у битві з турками під Віднем 1673 року, врятувавши Європу від турецької навали. За цю перемогу польський король Ян Собєський призначив Остапа Гоголя гетьманом Правобережної України [13, с. 48].

1660 року Потоцький намагався взяти Могилів, яке захищали 8 тисяч опришків і козаків. Після кількаразового штурму він відступив, понісши великі втрати.

В 1664 та 1671 роках місто звільняв Іван Сірко. 1743 року Могилів отримує магдебурзьке право. За переписом 1776 року в місті проживало 11670 жителів [5, с. 414]. Місто славилося соєю друкарнею.

Т. Г. Шевченко міг бачити у Могилеві три церкви (Миколаївську, Покровську, Параскеви) та костьол, турецьку мечеть. Всього у місті було 25 культових споруд. Місто мало також шовкову фабрику, шкіряні підприємства, текстильну, салотопну, свічкову, тютюнову мануфактури, черепичний, миловарний заводи, цукроварню, ґуральню. При виїзді з міста є унікальна козацька барокова церква 1775 року без жодного цвяха. Її не міг оминути Т. Шевченко. В історії церкви записано, що він її відвідував. В цій церкві вінчався Степан Руданський.

Т. Г. Шевченку розповіли про відвідання Могилева Ю. Словацьким. Чи не найбільше поета вразив Дністер, про який він писав на засланні в Кос-Аралі:

Між скалами, наче злодій,
Понад Дністром іде козак

І дивиться, йдучи, на каламутну, темну воду.
Неначе ворогові в очі, неначе вимовити хоче:
Дністре, водо каламутна, винеси на волю!
Або втопи, принамені, коли така доля.

У Могилеві-Подільському Кобзар дізнався про те, що багато запорожців після розгрому Січі переселилися на Бог та Дністер. Ця подія залишилась у пам'яті народу. Народну творчість поет поклав на рядки:

Ой горе ж мені та на чужині
Та що не вкупі, брати мої,
Один у синоді та за сотника,
Другий у Варшаві за полковника,
Третій, молоденький, понад Дністро ходить,
Дев'ять коней за собою водить
Да на десятому да сам проїзжає
Да все синій Дністро батьком називає.
Ой ти, синій Дністре, ти синій батьку,
Скажи мені, що за цю переправку.
Цяя переправка не дорогая –
От кожного пана потри золотії,
По три червонії.

Після заслання Кобзар на раз згадував Могилів, особливо, коли зустрівся із колишнім декабристом Бистрицьким Андрієм Андрійовичем 15 квітня 1858 року у Санкт-Петербурзі. За участь у повстанні Чернігівського полку А. А. Бистрицький був на каторзі 25 років, після відбуття якої поселився у Могилеві. В столицю він приїхав добиватися пенсії, де й зустрівся із Т. Г. Шевченком. Розповідали йому про масонську ложу, засновану Грабянкою.

У Могилеві-Подільському 1991 року був встановлений пам'ятний знак на честь приїзду Т. Г. Шевченка коштом могилівчан. На його відкритті був правнук Тараса Григоровича по братові Миките В'ячеслав Григорович Шевченко [13, с. 18]. Сьогодні в центрі міста є пам'ятник Кобзареві. У міському музеї є картина художника М. Г. Брідкового „Т. Шевченко на засланні".

с. Яришів.

За 18 км від Могилева Кобзар зупинився перед селом Яришів. Із розповіді учителя Ганкевича О. П. ми дізнались, що з пра-

вого боку при в'їзді в село був великий ярмарок. Якраз із походу повернулись чумаки. Із ними бесідував Т. Г. Шевченко, записував їхні пригоди, пісні. Зокрема, йому розповіли легенду про те, як колись йшов один чоловік, зупинився на пагорбі і побачив райську красоту у довгому та глибокому яру на берегах річки Лядави. Йому захотілось залишитись тут назавжди і він сказав: "Я рішив тут жити". Від цього й назвали містечко „Яришів". Воно відоме з 1622 року як власність Адама Вольського. 1626 року переходить до Тишкевичів, пізніше – до С. Чурили. 1755 року село дісталось родині Дзєдушицьких [11, с. 102].

В 1733-37 роках в Яришеві відбулось повстання гайдамаків під проводом Верлана. 1768 року селом прокотилася Коліївщина.

В центрі Яришева, на правому березі річки Лядова б'є джерело, оточене колись старезними вербами-чарівницями. З цього джерела пив воду Кобзар, тому його назвали Шевченківським (дослідила учителька української мови та літератури Гвоздяр М. Ф.). Т. Г. Шевченко міг бачити костьол 1723 року, Успенську церкву (1768 р.), п'ятикупольну із дзвіницею, одну із найкращих у Європі. Цю церкву відвідала імператриця Катерина II. Подарувала їй шовкову плащаницю. На сьогоднішній день церкви не існує.

На час приїзду Т. Г. Шевченка Яришів належав родині Дзєдушицьких, які 1790 року побудували школу та друкарню. Тут друкувались бланки. В травні 1791 року вийшло „Міське право". Одного разу друкарню викрав граф С. Потоцький і вивіз у Тульчин разом із працівниками. Але Валеріан Дзєдушицький з цим не змирився і почав судитися. Потоцький заплатив йому 19640 злотих. Дзєдушицький з радості віддав йому двох друкарів – Іванка Рогатинського та Хведора Вербового [14, с. 364]. За інвентарним переписом 1845 року в Яришеві було 990 кріпаків, 14 городників, 4 бобилів.

За три кілометри від Яришева, на лівому березі Дністра є два старовинні монастирі: Нагорянський та Лядавський. В пам'ять про перебування Т. Г. Шевченка народний скульптор Сергій Сліпуха 12 червня 1920 року вирізав у скалі Нагорянського монастиря барельєф Т. Г. Шевченка та прапор вільної України. Нижче портрета висічені слова: «Нехай царська сваволя втопиться в цій річці сама». Хочеться доповнити: «Як не зможе, то допоможемо». Нав-

проти цього барельєфу висічено давнє письмо, схоже на письмо Кам'яної Могили.

Муровано-Куриловецький район.
Мурованні Курилівці.

За селом Яришів, на березі річки Караєць, розкинулось невелике село Рівне. В ньому Кобзар милувався краєвидами Придністровської низовини, слухав народні пісні та читав дітям свої вірші. Саме в цих краях Шевченко слухав розповіді дітей про їхнє життя. Це наштовхнуло відомого митця сучасності Анатолія Гайдамаку виготовити пам'ятник Кобзареві у Вінниці, який бесідує з дітьми. Памятник відкритий у 2014 році до його 200-ліття. Він був за рахунком 1384 в світі. Жодній людині на Землі немає такої кількості пам'ятників, як Тарасові Шевченкові.

Попереду – Мурованні-Курилівці, районний центр. Вперше в документах він згадується під 1493 роком. Назва міста змінена. Колись тут був господар Чурило (рід подільських господарів козацького роду Чурилів відомий від початку п'ятнадцятого століття.), від слова «Чур» – предок. Чурами називають великі скульптури з каменю або дерева: Сварог, Род, Велес, Світовид, Дана, Дажбог. Згодом слово «Чурило» замінене на «Курилів». У документі від 1493 року Курилівці названі «Чурилівцями». З часом тут господарювали Поляновські та Комарі. Нещодавно під час земляних робіт знайдено кам'яну скульптуру загадкового птаха. С. Комар отримав Курилівці від Катерини II. В його палаці одна із субсиденток Барської конфедерації

К. Коссаковська-Потоцька відмовилася присягати Катерині II.

Через місто проходив поштовий тракт Могилів – Нова Ушиця – Кам'янець-Подільський. На час приїзду Т. Г. Шевченка діяв цукровий завод (1842 р.), споруджено міст через річку Жван (1805р.). У 1814 році Діонісій Маклер формує поряд з палацом пейзажний парк, який зберігся донині, садить сад та виноградник. Шевченко міг бачити цю красоту та чотири великі гармати в палаці. Їх пізніше вивезли до Кам'янця-Подільського, так як і скульптури древніх божеств. Служба відправлялась у двох церквах [5, с. 455], які він міг відвідати. Перебуваючи тут, ми дізнались від місцевих жителів про те, що Тарас Шевченко зупинявся на мості

річки Жван та малював палац, який виглядав з-за дерев розкішного парку, в якому виросло дерево у вигляді тризуба. Можливо він відвідав цей палац та намалював дружину власника палацу, за що той подарував йому пару коней та карету.

У 2006 та 2014 роках у Мурованих Курилівцях встановлено пам'ятники Тарасові Шевченкові. Останній роботи Володимира Овраха.

Далі шлях Кобзаря пролягав через Вербовець, який називають подільськими Карпатами. Ми нарахували тут 31 крутий поворот. Вербовець лежить на річках Батіг та Батіжок, які впадають у Жван. Це село згадується у 1439 році. В ньому Трас Шевченко бачив церкву, освячену у 1821 році, єврейську синагогу. Смакував стиглі дивні ягоди – голоїну, соковитий дерен (кизил, кажуть американські спеціалісти, що він найкращий у світі), пив цілющу воду джерел. Поштова станція у Вербовці встановлена у 1845 році.

Після Мурованих Курилівець Т. Г. Шевченко відправився на Кам'янець-Подільський. Свої враження про поїздку він виклав у повісті „Прогулка с удовольствием и не без морали" (1855 – 1858 рр.), під якою підписався – „Кобзар-дармограй". Від берегів тихого Дону до кременистих берегів швидкоплинного Дністра – однакові земля, мова, побут, вирази обличчя, пісні, як однієї матері діти. Руїни масивних замків говорять про деспотизм і рабство. Могили та замки говорять про рабство і свободу. „Бедная, малосильная Волынь и Подолия, она охраняла своїх распинателей в неприступних замках и раскошних палатах, а моя прекрасная, могучая, вольнолюбивая Украйна туго начиняла своїм вольным и вражим трупом неисчислимые огромние курганы. Она своей славы на поталу не давала, ворога деспота под ноги топтала и свободная, нерастленная умирала. Вот что значат могилы и руины. Не напрасно грустны и унылы ваши песни, задумчивие земляки мои. Их сложила свобода, а пела тяжкая одинокая неволя", – писав Т. Г. Шевченко [1, с. 266]. Він також відвідав Хмільник та Уланів Вінницької області.

Із Кам'янця-Подільського Тарас Шевченко поїхав на Меджибіж, де відвідав замок. Сьогодні можна побачити його барельєф при вході в замок з лівого боку.

Джерела та література:

1. *Тарас Шевченко.* Повне зібрання творів у 12-ти томах / Тарас Шевченко. – Т. 4. – К., 2003. – 600 с.

2. *Жур П. В.* Дума про огонь / П. В. Жур. Л.: Советский писатель, 1989. – 304 с.

3. *Авраменко І., Кізян О., Хомпенко Б.* Тарас Шевченко і Вінниччина / І. Авраменко, О. Кізян, Б. Хоменко. – Вінниця, 2004. – 107 с.

4. *Роговий О.* Мандрівка на Поділля / О. Роговий // Хочу все знати. – 2006. – 21 жовтня.

5. Історія міст і сіл. Вінницька область. – К.,1972. – 779 с.

6. *Ляшук Г.* У краю лебединих легенд / Г. Ляшук. – Погребище, 2001. – 152 с.

7. *Савчук Ю.* Міська геральдика Поділля / Ю. Савчук. – Вінниця: Континент-Прим, 1995. – 144 с.

8. *Роговий О.* Тарасові Шляхи / О. Роговий // Липовецькі вісті. – 2005. – 21 травня.

9. *Дець В. С.* Немирівщина / В. С. Дець. – Немирів, 1999. – 212 с.

10. *Форкалюк О.* Шпиків, 500 років / О. Форкалюк. –Тульчин, 2008. – 30 с.

11. *Горський П.* Повіт Могилівський в губернії Подільській / П. Горський. – Краків, 1902. – 347 с. (на польській мові).

12. *Шевченко Т.* Кобзар. Повна не цензурована збірка / Т. Шевченко. – Х.: Школа, 2002. – 352 с.

13. *Горобець М.* Їх пам'ятає Придністровя / М. Горобець. – Вінниця, 1993. – 119 с.

14. Історія українського друкарства.

15. *Зайцев П.* Життя Тараса Шевченка / П. Зайцев. – К. Обереги, 2004. – 480 с.

16. Тарас Шевченко і Вінниччина. – Вінниця, 1991. – 44с.

17. *Дорош М.* Хмільницький край – прабатьківська земля / М. Дорош. – В.: О. Власюк. – 2008. – 227 с.

18. *Дорош М.* Воронівці – моє рідне село: історія і сьогодення. – В.: О. Власюк, 2008. – 227 с.

19. *Дорош М.* Битва на Синій Воді 1362 року: правда та домисли. В.: О. Власюк. – 2009. – 188 с.

Олександр БАЙДИЧ,
Віталій ЛАВРИНЧУК

ПРО ДЕЯКІ СТАТИСТИЧНІ ВІДОМОСТІ

З ІСТОРІЇ ОСВІТИ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ (1916 – 1919 рр.)

Історичні відомості про розвиток освіти на місцях за період з середини XIX століття до початку Першої світової війни досить непогано відображені в працях дослідників. Значно гірше вивчено питання функціонування освітніх закладів місцевого рівня часів війни та української революції 1917 – 1921 років. Причини зрозумілі: часта зміна влади, втрата відповідних документів у ході воєнних дій, часто – передача недостовірних даних у вищі органи влади тощо. А як саме відбувався освітній процес у той буремний період, які існували навчальні заклади у селах та містечках краю – виясняти доводиться інколи досить тривалий час.

Досить достовірні відомості про стан освіти на теренах Мурованокуриловецького району зазначеного вище періоду можна знайти в документах, які зберігаються у фонді Подільської губернської земської управи (Ф. 233). Складність їх дослідження полягає лише в тому, що населені пункти сучасного Мурованокуриловецького району до 1923 року входили до різних повітів Подільської губернії, переважно до Ушицького та Могилівського. Також у звітах повітових земських управ подаються не завжди точні назви поселень, а деякі з них взагалі тепер іменуються зовсім інакше.

Авторам цієї статті вдалося відшукати ряд статистичних даних, з яких можна судити про масовість освіти у регіоні в період з 1916 по 1919 р. Нижче й подається перелік навчальних закладів, які тоді функціонували на Мурованокуриловеччині.

У 1916/1917 навчальному році зазначалися на теренах сучасного району (по Ушицькому повіту – *авт*.) такі однокласні початкові народні земські училища:

- Бахтинське (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 2);
- Бахтинокське (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);
- Конищевське (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

- Михайловецьке (термін навч. 3 р., к-сть комплектів –1, к-сть вчителів – 1);

- Муровано-Куриловецьке 1-ше (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

- Муровано-Куриловецьке 2-ге (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1) [1, арк. 46 зв. – 48 зв.].

Міське парафіяльне однокласне училище діяло у заштатному місті Вербовці (3-х річний термін навчання, 1 ком-плект, 1 вчитель) [1, арк. 56].

У містечку Мурованих Курилівцях функціонувало єврейське училище Талмуд-Тори з 5-ти річним терміном навчання, двома комплектами та трьома вчителями [1, арк. 57].

Також є список земських початкових училищ по Могилівському повіту на 1916/1917 навчальний рік. Серед них значилися:

- Березовське (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

- Вище-Ольчедаївське (термін навч. 3, к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

- Горайське (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

- Галайковецьке (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

- Жванське (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

- Котюжанське (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів - 2);

- Кривохижинецьке (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

- Кукавське (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

- Лучинецьке 1-е (термін навч. 4 р., к-сть комплектів –2, к-сть вчителів – 2);

- Ровенське (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

- Снітківське (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

- Снітківське (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

- Попелюхівське (термін навч. 3 р., к-сть комплектів –1, к-сть вчителів – 1);

- Курашовецьке (термін навч. 4 р., к-сть комплектів –2, к-сть вчителів – 2);

- Лучинецьке 2-е (термін навч. 4 р., к-сть комплектів –2, к-сть вчителів – 2 [2, арк. 1 зв. – 3].

Серед церковнопарафіяльних шкіл Могилівського повіту діяли:

Біляно-Котюжанська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Віножська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Галайковецька (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Долинська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Званська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Горайська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Котюжанська (жіноча) (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Курашовецька (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Лучинчикська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Михайловецька (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Немерчецька (термін навч. 3 р., к-сть комплектів –1, к-сть вчителів – 1);

Обухівська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Вище-Ольчедаївська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

Плосківська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

Попелюхівська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

Посухівська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2); [2, арк. 3 зв. – 5 зв.].

Діяла також і Лучинецька нижча школа для дітей римо-католицького віросповідання [2, арк. 9].

У наступному 1917/1918 навчальному році в межах Ушицького повіту навчання відбувалося в наступних навчальних закладах сучасних поселень Мурованокуриловеччини:

Церковно-парафіяльні школи:

1. Бахтинська (кількість комплектів – 1, кількість вчителів – 1);

2. Вороновецька (кількість комплектів – 1, кількість вчителів – 1);

3. Дерешовецька (кількість комплектів – 1, кількість вчителів – 1);

4. Конищевська (кількість комплектів – 1, кількість вчителів – 1);

5. Мурованокуриловецька (жіноча) (кількість комплектів – 1, кількість вчителів – 1);

6. Новосельська (кількість комплектів – 1, кількість вчителів – 1);

7. Перекоринецька (кількість комплектів – 1, кількість вчителів – 1);

8. Петриманевська (кількість комплектів – 1, кількість вчителів – 1);

9. Поповецька (кількість комплектів – 1, кількість вчителів – 1) [2, арк. 3 – 4].

Серед початкових земських народних училищ Ушицького повіту значилися наступні:

Бахтинське (к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 2);

Бахтинокське (к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Богушівське (к-сть комплектів –1, к-сть вчителів – 1);

Береуковецьке (к-сть комплектів –1, к-сть вчителів – 1);

Конищевське (к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Муровано-Куриловецьке 1-ше (к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

Муровано-Куриловецьке 2-ге (к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Поповецьке (к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1) [3, арк. 9].

Продовжувало діяти й початкове єврейське училище Талмуд-Тори у Мурованих Курилівцях (два комплекти, три вчителі) [3, арк. 11]. Функціонувало й міське парафіяльне однокласне училище у заштатному місті Вербовці [3, арк. 12].

По Могилівському повіту на 1917/1918 навчальний рік значилися наступні навчальні заклади сучасних сіл Мурованокуриловецького району:

Березовська (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

Горайська (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

Галайковецька (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

Котюжанська (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

Кукавська (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

Лучинецька 1-а (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

Лучинецька 2-а (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

Лучинчикська (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

Нішивецька (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

Обухівська (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 1);

Снітківська (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 2, к-сть вчителів – 2);

Березовська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Біляно-Котюжанська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Виножська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Галайковецька (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Долинська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Званська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Званська б. п. (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Горайська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Кривохижинецька (термін навч. 3 р., к-сть комплектів –1, к-сть вчителів – 1);

Котюжанська (дівоча) (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Кукавська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Курашовецька (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Михайловецька (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Немерчинська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Вище-Ольчедаївська 1-а (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Вище-Ольчедаївська 2-а (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Попелюхівська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Попелюхівська б. п. (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Поповецька (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Плосківська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Посухівська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1);

Снітківська (термін навч. 3 р., к-сть комплектів – 1, к-сть вчителів – 1) [1, арк. 18 – 21].

На 1918/1919 навчальний рік в Могилівському повіті діяла вища початкова школа у Лучинці (термін навч. 4 р., к-сть комплектів – 4, к-сть вчителів – 4) [1, арк. 22]. У цьому ж містечку функціонувала у 1918/1919 навчальному році польська початкова школа з 3-х річним терміном навчання, одним комплектом та одним вчителем [1, арк. 23].

В Сніткові значилася єврейська Талмуд-Тора (4 роки навчання, два комплекти, 2 вчителі) [1, арк. 23].

Польські школи діяли також в Долинянах, Гораї, Котюжанах, Михайлівцях, Ольчедаєві Вищому, Сніткові [1, арк. 24]. Передбачалося відкрити таку ж школу у Бачках [1, арк. 24 зв.].

Гадаємо, що вищенаведені статистичні дані прислужать науковцям-краєзнавцям у дослідженні історії освіти Мурованокуриловеччини.

Джерела та література:

1. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХмО). – Ф. 233. – Оп. 2. – Спр. 11.
2. ДАХмО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 623
3. ДАХмО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 566.

Анатолій ЛИСИЙ

НЕЗАБУТА ТРАГЕДІЯ

В радянській історичній літературі з пафосом розповідається про бої Червоної армії з українськими частинами в околицях Котюжан Могилівського повіту в листопаді 1920 р. Ось одна із розповідей: «Командування націоналістичних військ, намагаючись захопити ініціативу, віддало своїм загонам наказ почати 11 листопада наступ від Могилева-Подільського в напрямку Вінниці. Головний удар вони хотіли завдати по залізничному вузлу Жмеринка, що відігравав важливу роль у забезпеченні перевезень для всього Південно-Західного фронту. У здійсненні цих планів вони покладали надії на допомогу куркульських банд, які отримали зав-

дання руйнувати радянський тил, нападати на окремі радянські військові підрозділи тощо.

Проте радянське командування розгадало ці наміри і вирішило першим завдати удар противнику. Наступ військ Червоної армії почався 10 листопада 1920 р. Частини 45-ї дивізії розгромили так звану «залізну дивізію», одну з найбільш боєздатних частин націоналістів. В бою біля Котюжан 12 листопада кавалерійська бригада Г. І. Котовського разом із 135-ю бригадою 45-ї дивізії під командуванням М. В. Голубенка розгромила 4-ту і 6-ту ворожі дивізії, а також завдала нищівної поразки окремій кавалерійській дивізії противника» [1, с. 511].

Подібну оцінку подій дають і автори «Історії міст і сіл УРСР. Вінницька область» [2, с. 42] і укладачі збірки документів про події 1917 – 1920 рр. на Поділлі [3, с. 47, 85, 105].

У документах штабу кавбригади Котовського занотовано: «12 листопада 1920 р. Біля 13 години розвідка з'ясувала, що східніше станції Котюжани 135 бригада веде упертий бій, ворог підтянув свіжі частини 4 Київської і 6 дивізії, а також великі кавчастини. В ніч з 11 на 12 листопада збив лівий фланг 60 дивізії в районі Копайгород – Котюжани і з світанком 12 листопада перейшов в енергічний контрнаступ проти 135 бригади. Для допомоги 135 бригаді кавбригада з Верхнього Ольчидаїва швидко перекинулась в район Котюжан і сміливим маневром стала обходити піхотні та кавалерійські частини ворога із заходу та північного заходу. Ворог не зміг протистояти впертому натиску 135 бригади та обходу кавбригадою і в паніці став розбігатися, кидаючи гармати та кулемети, гвинтівки та обози… Кавбригада переслідуючи ворога до м. Снитків, зарубала багато солдат та офіцерів» [4, с. 263].

Збереглись спогади командира полку бригади Котовського Криворучко М. М., в яких він через 47 років згадував: «Трофеї цього дня були величезними. Було б довго їх перелічувати: «гвардія» Петлюри – дивізія Тютюнника перестала існувати: трупами її було вкрите поле битви біля Котюжан – Сниткове, а живі – в довгих колонах, беззбройні, закривавлені, брудні, роздягнуті йшли до штабу 14-ї армії. За полоненими на 40 возах везли зібрану після бою зброю» [5, с. 552].

Похмурі перспективи взятих в полон українських вояків засвідчують спогади сестри-жалібниці шпиталю Ольги Сірої-Ярмак.

Вона потрапила в оточення в районі с. Сорокодуби біля Проскурова. Котовці після бою взяли в полон юнацьку учбову сотню на чолі з полковником Пархомюком. У 1965 р. згадувала: «Юнаків обідраних, босих, покривавлених, підганяючи списами, погнали до штабу бригади, який розташувався в будинку священика… На подвір'ї було повно жовнірів, українських вояків та кілька жінок. Червоні відводили за клуню раз-по-разу кілька полонених, – звідти потім доносилися страшні крики жаху, що невдовзі завмирали під глухими ударами шабель. Кінчивши зі своїми жертвами, катюги спокійно виходили з-за стодоли, обтирали закривавлені шаблі, закурювали, чекаючи на чергові жертви. Присуди видавав комісар, жид, котрий сидів у холодку на ганку хати…

Оточивши полонених, вивели їх на вулицю і погнали за село. Було їх, скривавлених українських юнаків, біля ста чоловік. За відмову перейти на бік червоних, сухий тріск кулеметів розбудив денну тишу і рознісся гомоном по полі, – згадувала Ольга Ярмак, – стріляй всіх петлюрівських собак! – заверещав комісар. Кулеметники не барилися і вмить скосили сотню українських колосків… Оглянувши посічені трупи, чи не залишився хто живий, червоні вирушили у село за новими жертвами» [6].

Джерела та література:

1. Історія Української РСР. – Т. 5. – К., 1977. – 591 с.
2. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – К., 1972. – 778 с.
3. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 – 1920). Документи і матеріали. – Вінниця, 1959. – 341 с.
4. *Котовский Г. И.* Документы и материалы / Г. И. Котовский. – Кишинев, 1956. – 623 с.
5. Незабутні роки. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні. – К., 1967. – 603 с.
6. Роман Коваль. За волю і честь. Невигадані історії і вояцькі біографії // coollib.xyz/b/157734/reacl

Костянтин ЗАВАЛЬНЮК,
Олександр ВІТЮК,
Ігор ЖУРАВЛІВСЬКИЙ

ПОВСТАНСЬКИЙ ЗАГІН ЄВГЕНА ТА ГРИГОРІЯ ОВЧАРУКІВ (1920 – 1928 рр.)

Після поразки національно-визвольних змагань 1917 – 1921 років в Україні розгортається масовий повстанський рух проти московсько-більшовицьких окупантів, керований колишніми старшинами та вояками Армії УНР.

Ось лише один з епізодів цієї віковічної героїко-трагічної боротьби. Зокрема, у 1921 р. офіційне більшовицьке джерело повідомляло: «Протягом 1919-20 року зі зброєю в руках проти нас виступило на Україні, в різний час і різних містах, понад мільйон повстанців. За цей час повстанцями і партизанами вбито сто сорок тисяч червоноармійців, чекістів, комуністів і працівників продовольчих установ та загонів. За цей самий час органами ЧК і особливо відділами військових частин, лише за офіційними даними, розстріляно по-над чотириста тисяч повстанців та їх посібників, і все-таки з весною 1921 року ми маємо нову хвилю повстань» [17, с. 208].

Що стосується Поділля, то, лише за офіційними даними, в 1920 році тут було вбито 730 більшовиків. Із 1 по 15 червня 1921 року на Поділлі було зареєстровано 46 повстанських загонів, із яких 22 діяли в Ольгопільському повіті. За період із 15 серпня по 21 грудня 1921 р. в загонах отаманів Лиха, Пушкаря, Заболотного, Шевчука, Ходака та інших оперувало понад 2000 учасників, якими було здійснено 107 нападів на більшовицькі залоги в селах, радянські установи та поїзди, а також знищено 1200 більшовиків. Аналогічні дані за час з 15 по 31 грудня 1921 року засвідчують існування на Поділлі 20 великих повстанських загонів, у яких нараховувалось 1400 – 1600 козаків.

Незважаючи на широко розрекламовану амністію, а також на репресивні заходи, активні дії проти московсько-більшовицької влади не припиняються і в наступні роки. Так, лише у 1924 році на Поділлі було вбито 23 голови комнезамів та 71 їх члена, підпалено 47 хат голів комнезамів та 421 хату членів комнезамів. У тому ж

році було здійснено 173 напади, з яких 21 – на радянські установи і промислові підприємства, 7 – на залізничні станції; 9 – на населені пункти, 24 – на працівників радянських і партійних органів. Під час цих нападів загинуло 2 співробітники ДПУ, 4 міліціонери, 15 партійних та державних працівників, 68 громадян. У 1927 році лише в Могилів-Подільській окрузі було зареєстровано 81 напад на радянські установи, а в наступному році таких нападів було 78 [16, с. 8 – 9].

На території сучасного Мурованокуриловецького району Вінницької області (колишні Могилівський та Ушицький повіти Подільської губернії) у цей час діяв невеликий, але мобільний та добре вишколений загін уродженців містечка Снітків братів Григорія та Євгена Овчаруків.

Народилися вони у великій селянській родині Софрона Прокоповича та Ганни Арсенівни Овчаруків, ймовірно, у 90-х роках XX ст. На жаль, встановити точну дату народження братів-отаманів поки що не вдалося через відсутність метричних книг місцевої Різдво-Богородицької церкви за період з 1835 до 1902 року. Водночас, нами виявлено дати народження рідних братів та сестер отаманів Овчаруків (тут і надалі дати подаються за старим стилем): Петро (14 січня 1903 року), Антон (брат – близнюк)) [1, арк. 36 зв. – 37], Омелян (22 листопада 1904 року) [1, арк. 82 зв. – 83], Йосип (17 листопада 1906 року) [2, арк. 54 зв. – 55], Павло (26 січня 1909 року) [3, арк. 2 зв. – 3], Степанида (7 січня 1911 року) [3, арк. 76 зв. – 77], Никифор (4 березня 1912 року) [3, арк. 107 зв. – 108].

Зі слів односельчан, у Григорія та Євгена Овчаруків були ще брати Олексій (у 30-ті роки працював на Донбасі), Михайло (був комсомольцем, працював на пошті) та сестра Ольга (працювала в колгоспі). За тими ж даними, Никифор Овчарук був убитий самосудом за крадіжку у голодному 1933 році [12, арк. 64].

Зберелися також згадки про Павліну Овчарук, дружину Євгена Овчарука, яка після загибелі свого чоловіка деякий час перебувала під арештом. Згодом вона вийшла заміж за мешканця Сніткова Ковальчука Стаха Францовича, а після розлучення у 30-х роках виїхала на Кавказ [12, арк. 54].

З огляду на відсутність світлин братів-отаманів варто навести їхній словесний портрет. Так, за даними більшовицьких джерел,

Овчарук Євен «нижче середнього зросту з правильним обличчям англійського типу. Брат його Григорій Овчарук середнього зросту без особливих прикмет» [4, арк. 119]. А ось портрет Григорія Овчарука зі слів мешканця Сніткова Броніслава Івановича Опольського (свідчення за 13 липня 1935 року): «Овчарук Григорій, років 33 – 35-ти, зросту вище середнього, кремезний, волосся чорне, голиться, обличчя довгасте, одягнутий у зелену гімнастьорку, штани сірі навипуск у черевиках. Поверх сорочки носить сірий піджак, на голові кепі сірий.

Під піджаком за поясом штанів носить два револьвери, начебто системи браунінг, обойма в ручці. Овчарук казав мені, що кожен револьвер має 30 патронів заряду. Один револьвер маленький знаходиться у бічній кишені піджака» [12, арк. 29 – 29 зв.].

У доповіді 24 Могилів-Подільського прикордонного загону ДПУ за 1927 рік зазначалося, що «у 1920 році на території Могилів-Подільської округи братами Овчаруками – Овчаруком Григорієм та Овчаруком Євгеном з села Снітків Копайгородського району була створена банда грабіжників.

До весни 1925 року ця банда займалася дрібними грабунками квартир та подорожніх, періодично грабувала магазини та пошти. Основне місце перебування цієї банди було за кордоном, на території Польщі у м. Скала.

З весни 1925 року банда Овчарука за завданням 2-го відділу польського Генерального штабу почала здійснювати диверсійні акти, чинити напади на радянські установи. З цією метою банда почала поповнюватися за рахунок місцевих мешканців з таких сіл, як Снітків, Супівка, Польові Берлинці, Лісові Берлинці, Барок, Володіївці, Обухів, Хрінівка, Горай, Носиківка, Степанки, Котюжани, Долиняни, Богушівка, Конищів, Михайлівці, Бахтин, Вербовець, Курашівці, Кривохижинці, Перекоринці, Сказинці, Березова, Жван та Галайківці, і ця банда чисельно виросла у понад 30 чоловік.

Крім цього, ця банда у вищезазначених селах мала цілий ряд посібників, які переховували, годували та забезпечували засобами пересування, а також збували контрабандні товари та постачали бандитів шпигунськими відомостями.

Керівництво бандою, діяльність банди спрямовувалась розвідувальними органами Польщі та Румунії.

Цією бандою були здійснені напади на райвиконкоми, пошти, приміщення міліції в містечках Копайгород, Лучинець, Миньківці, при цьому грабували каси, забирали секретні справи та накази – все це відносили за кордон в Польщу або в Румунію» [14, арк. 31 – 32].

До числа ідейних натхненників повстанського загону братів Овчаруків більшовицькі спецслужби небезпідставно відносили настоятеля Снітківського римсько-католицького костьолу Мар'яна Вікентійовича Соколовського (народився 1897 р. в с. Федорівка теп. Тиврівського району Вінницької області). Так, на допиті у серпні 1937 р. завідувач Снітківської бібліотеки Іван Гнатович Яніцький стверджував: «Будучи у селі Сніткові, ксьондз Соколовський ще у 1921 році організував контрреволюційні гуртки з антирадянськи налаштованих поляків, під час вербування до яких особлива ставка бралася на молодь. Я, будучи при Соколовському учнем на органіста, теж брав участь у контрреволюційному гуртку. Керівниками к.-р. роботи у цих гуртках були органіст Романський Гіляр і сам ксьондз Соколовський. За формою гурток організувався для співанки у костьолі, а, по-суті, це було маскування, тому що з учасниками хорового гуртка проводилася контрреволюційна робота.

Соколовський і Романський перед нами ставили завдання вести боротьбу з радянською владою шляхом посиленої агітації серед населення проти радвлади під кутом зору того, що радянські правителі всі безбожники, вони самі не вірять в Бога, намагаються закрити костьол і взагалі переслідують релігію. Соколовський доручав мені збирати відомості про ту молодь, яка хоче вступити до комсомолу, для того, щоб серед цієї молоді вести роботу і не допускати її в комсомол. Соколовський говорив нам, що в боротьбі з радвладою нам допоможе Польща, для чого ми повинні налагодити зв'язки з Польщею.

До цієї організації входили:

1. Опольський Якуб Андрійович – він тоді був головою костьольної громади, активний член к.-р. організації. Завжди міцно захищав к.-р. лінію ксьондза Соколовського.

2. Марцинюк Адольф Феліксович – проводив вербування молоді в нашу к.-р. організацію.

3. Шельвінський Іван Мар'янович – брав активну участь у к.-р. організації, вербував доросле населення в організацію.

4. Пужановський Франц Собкович (зараз у Польщі, куди втік від арешту).

5. Овчарук Євген Софронович – якого Соколовський привернув до себе і виховав із нього пізніше керівника політбанди (під час ліквідації банди у 1926 році Овчарук Є. С. був убитий).

6. Овчарук Григорій Софронович – під час ліквідації банди пішов на Рум[унський] бік.

7. Маєвський Марцин Гнатович – активний учасник к.-р. організації, зараз проживає у селі Сніткові» [13, арк. 136 –137].

У доповіді про роботу 24-го Могилів-Подільського прикордонного загону ДПУ за 1926 рік відзначалося, що «банда Овчарука почала проявляти свою діяльність з кінця 1924 року» [8, арк. 215]. Найпомітнішою акцією повстанців цього періоду (Григорій та Євген Овчаруки, Юхим Паустовський, Павло Закревський, Домко Стадник, Терентій Габович, Антон Лозинський) було вбивство в ніч на 18 листопада 1924 р. в с. Михайлівці члена КНС Артема Вінницького. Після цього повстанці в приміщенні сільбуду розігнали місцевих активістів та зірвали зі стіни більшовицьку символіку [10, арк. 16].

З березня 1925 року в с. Конищів загін Овчаруків чисельністю 7 чоловік, озброєних декількома бомбами, гвинтівками з австрійськими багнетами, карабінами, в кожного по 2 револьвери системи «Наган», у сільбуді спалив портрети «вождів революції», а також пограбував місцевий кооператив [11, арк. 58].

26 березня 1925 року повстанці чисельністю 8 чоловік при ручному кулеметі вчинили напад на економію Біла Ял-тушківського цукрового заводу, забравши з собою його майно (5 коней, мішки з вівсом, віз шкіряного товару тощо) [11, арк. 74].

В ніч на 3 квітня 1925 р. загін Овчаруків (6 чоловік) здійснив збройний напад на сільраду в с. Житники, де було знищено всі документи та побито представників місцевої влади. 9 квітня того ж року аналогічну акцію було здійснено і в с. Богушівка [15, арк. 12 зв.].

2 червня 1925 року загін Овчаруків у 18 чоловік вчинив напад на містечко Снітків, під час якого було поранено одного міліціонера, а з поштової контори забрано шифри, печатку, штемпель,

2 мішки листів тощо (цікаво, що гроші залишилися незачепленими) [11, арк. 70, 71].

13 червня 1925 року о 23-й годині загін Овчаруків чисельністю у 30-35 чоловік з різних боків напав на містечко Копайгород, адміністративний центр Копайгородського району. Виставивши вартових біля будинків радянських службовців, повстанці пограбували приміщення райвиконкому та поштово-телеграфної контори, а з кооперативу забрали весь товар. Окрім цього, було спалено приміщення райміліції, побито міліціонерів та поранено начальника міліції [11, арк. 81].

5 липня 1925 року загін Овчаруків у 30 чоловік вів запеклий бій з ударною группою ДПУ (командир Орлов) у лісі «Кізя» в районі хутора Ксьондзове (7 верст північніше містечка Муровані Курилівці). Під час бою повстанці з криками «Слава» оточили ударників, проте останнім, завдяки бомбам, вдалося вирватися з оточення. Внаслідок цього бою загинули ударник Пашковський та невідомий повстанець [6, арк. 315].

Реакцією каральних органів на успіхи повстанців було посилення репресій протии осіб, які співчували та допомагали борцям з московсько-більшовицькою владою. Так, лише в ніч на 5 серпня 1925 року в різних населених пунктах Копайгородського, Ялтушківського та Мурованокуриловецького районів було заарештовано за підозрою у сприянні повстанцям 21 особу [6, арк. 387]. Водночас, посилився і військовий тиск. Так, о 4-й годині ночі 5 серпня 1925 р. ударною группою «по боротьбі з бандитизмом» в с. Конищів була оточена садиба Пилипа Войтенка, де, за даними каральних органів, переховувалися повстанці. Під час 2-годинного бою було вбито повстанця Василя Короля, який вискочив з палаючої клуні. Там же було знайдено обпалене тіло Павла Закревського та сильно обгорілі кістки 4-х інших повстанців [6, арк. 387].

У відповідь повстанці чисельністю 12 – 15 чоловік 23 серпня 1925 року на 4 години займають містечко Лучинець, реквізувавши майно райвиконкому, райміліції та пошти, зокрема, секретне листування та гроші на суму 3 тисячі карбованців [6, арк. 399].

Вранці 7 вересня 1925 року ударна група ДПУ на чолі з Орловим виявила сховище повстанців в с. Барок у мешканки цього села Мочарної. Під час бою було вбито ударника Мельника та кулеметника Фіщука. Втрати повстанців складали 2 чоловіки вби-

тими та 2 – 3 пораненими. Крім цього, згодом було затримано пораненого повстанця Антона Кіку [6, арк. 442, 443].

Переслідуючи повстанців, ударна група ДПУ (17 чоловік при двох кулеметах «Люйс») 9 вересня 1925 року виявила їх у недобудованому кам'яному будинку в с. Кривохижинці. Зав'язалась перестрілка, під час якої було вбито 2 ворожі кулеметники та поранено 4 ударників. З боку повстанців загинув Антон Грабарчук та поранено 3 чоловік. Розділившись після бою на дві групи, повстанці вдало уникли переслідування [6, арк. 469].

21 листопада 1925 року ударна группа ДПУ оточила повстанців (Григорій Овчарук, Віктор Савінський, Антон Маланчук, Семен Гуменюк, Йосип Машталер та Янко Опольський) в одній із хат в с. Обухів. При наближенні ударгрупи повстанці не розгубилися: кинувши у ворога бомбу, вони вистрибнули через вікно і кинулися до приміщення сільради. Під час втечі їм пощастило змішатися з весільною процесією, що в цей час рухалася сільською вулицею. Після цього повстанці захопили підводу ударної групи і відступили до Лучинецького лісу [7, арк. 2 – 3].

Того ж дня повстанці нападають на кооператив у с. Степанки, що за 9 верст на південний схід від Копайгорода, де було забрано товарів на суму 250 крб. [7, арк. 3].

Подібний напад було здійснено 11 грудня 1925 року на Немерчанську селекційну станцію, де було забрано 7 найкращих коней та поранено службовця станції Трофанюка і сільського виконавця Митранчука, а також 12 грудня того ж року на кооператив у містечку Заміхів [7, арк. 13].

У ніч на 22 грудня 1925 року загін Овчаруків у кількості 10 чоловік побував у с. Носківці нинішнього Жмеринського району Вінницької області, де поранив місцевого активіста Олексу Почика [5, арк. 1].

Початок нового, 1926 року, ознаменувався нападом повстанців 1 лютого на сільраду в с. Сказинці, а також на с. Галайківці, де «при пограбуванні більше вимагали вони літературу» [5, арк. 61]. Після цього загін Овчаруків перейшов на румунську територію.

Цілком ймовірно, що цей напад проходив вже без участі Євгена Овчарука, адже, за даними більшовицьких спецслужб, на той час він уже був мертвим. Ось що розповідає про обставини загибелі отамана відомий снітківський краєзнавець Володимир

Ревуцький: «У документальних нарисах історії Західного прикордонного округу (книга «Дозорные западных рубежей» автора В. Козлова) розповідається про те, як працівники ДПУ, зокрема, начальник Кам'янець-Подільського прикордонного загону Й. Кіборт отримав наказ ліквідувати загін Овчаруків. Створивши групу, в яку крім Й. Кіборта ввійшли Костирко і Гаврилюк, органи ДПУ дізнались, що загін Овчарука зупинився в одного із селян у прикордонному селі. До участі в операції Й. Кіборт залучив мешканку Сніткова Ольгу Микитівну Добранюк, яка в свій час займалась контрабандою солі, яку привозила із с. Скали (тепер – смт Скала-Подільська Тернопільської області), і якій брати Овчаруки довіряли. У Сніткові кажуть, що саме вона й видала Овчаруків.

Темної січневої ночі 1926 р. прикордонники підійшли до села, Гаврилюк і провідниця Ольга Добранюк увійшли в хату, ніби за отриманням контрабандного товару. Через деякий час Ольга вийшла з одним із повстанців і вони пішли на околицю села за «товаром». Потім з хати вийшов Гаврилюк, який доповів про те, що всі сплять. Прикордонники увійшли в хату. Там справді всі спали. Тільки біля лампи ще сидів Євген Овчарук. Він не стріляв. Прикордонники його тут же вбили. Через тиждень було вбито і Григорія Овчарука. Відрубану голову Євгена було привезено в Снітків для впізнання. У Сніткові стверджують, що сааме Ольга Добранюк привезла голову Євгена до міліції.

Вбитого Григорія Овчарука енкаведисти (насправді, депеушники. – *Авт*.) привезли у Снітків. Батьки впізнали сина, але сказали, що це не він. Згодом, у 1937 р. Ольга Добранюк отримала 10 років тюрми за статтею 54-10 (антирадянська пропаганда і агітація).

Після ліквідації братів Овчаруків та їх загону органи ДПУ провели в Сніткові великомасштабну каральну операцію по виявленню всіх співчуваючих і тих, хто допомагав Овчарукам у їх боротьбі проти радянської влади» [18, с. 166].

«З 15-го березня по 1-е квітня ц. р. (1926 р. – *Авт*.), – доповідали більшовицькі каральні органи, – Могилів-Подільським окрвідділом та 24-м прикордонзагоном ДПУ на території Копайгородського, Ялтушківського та Мурованокуриловецького районів була здійснена операція з ліквідації частини рядових бандитів банди Овчарука, їхніх явок, підсобників, переховувачів та пов'язаних

з ними осіб за шпигунською працею. Заарештовано 35 чол., з них учасників нападу на м-ко Копайгород 14-го червня 1925 р. – 5 чол.: Лисак Янко, Лисак Герон, Паустовський Юхим, – з м-ка Сніткова, – Лозинський Антон, – з с. Михайловець, – Слободянюк Степан, – з с. Барок. Переправників банди було двоє – Кочержук Степан – з с. Березова і Марко Гордійчук з с. Барок. Осіб, пов'язаних з бандою шпигунством та контрабандною діяльністю 9 чол.: Гилинич Пантих, Гилинич Петро – з с. Теклівки, Салюк Іван, Салюк Данило, Дробатий Омелян – з с. Березова, Гриненко Федір, Діхтяр Петро, Химич Федір – з с. Жван, Соляр Петро, – с. Галайківці, та 18 чол. підсобників, переховувачів, зв'язків і підводчиків банди: Судкович Петро, Корман Петро, Шуляк Григорій, Кочуровський Митрофан, Толстой Сильвестр – с. Снітків, Паламарчук Семен, Лозинський Прокіп, Куций Филимон, Габович Петро – с. Михайлівці, Ковальський Франц, Лозан Микола – с. Супівка, Сауляк Григорій, Жмудь Наталія, – с. Польові Берлинці, Салій Степанида, – Богушівка, Лічман Євдокія – Конищів, Панчук Андрій – Кривохижинці, Кік Антон – Барок, і Стадник Франц – Снітків» [7, арк. 117].

Не збавляв своїх обертів маховик більшовицьких репресій і в наступні місяці. Так, у доповіді 24-го Могилів-Подільського прикордонного загону ДПУ про проведену роботу за період з 1 січня по 1 грудня 1926 року відзначалося, що активна діяльність загону Овчарука закінчилася в кінці 1926 – на початку 1927 року. На цей час його загін нараховував 7 активних членів та 11 пасивних (підсобники та переховувачі). За період з квітня по червень 1926 року було вбито активу 1 чол., затримано активу 1 чол., пасиву – 87 чол. З цієї кількості 13 чол. передано суду Надзвичайної сесії, 28 чол. адміністративно вислано і 48 чол. були заарештовані та підлягали висланню [8, арк. 215].

Все ж, каральним органам не вдалося загасити вогнища народного опору. До того ж, всупереч офіційної інформації, більшовикам тоді не вдалося знищити Григорія Овчарука, брата вбитого отамана Євгена Овчарука (до речі, батьки Григорія так і не визнали в убитому депеушниками чоловікові свого сина). Так, вже 3 червня 1926 року загін Григорія Овчарука у 13 чоловік при 2-х вершниках був помічений під м-ком Снітковом та в районі с. Барок [7, арк. 187].

4 червня 1926 року повстанці кількістю в 6 чоловік під лісом «Кізя» на дорозі ст. Котюжани-Муровані Курилівці здійснили невдалий напад на поштових кур'єрів [7, арк. 198].

Значно успішнішим був напад на підводу з поштою 23 липня 1926 року біля с. Татариски (нині – с. Морозівка). Все ж, під час цього нападу загинув повстанець Семен Гуменюк.

До нападу на поштовий вантаж цим же загоном у с. Біляни було захоплено члена ВКП(б), голову місцевої спілки Всеробітземлісу Порчаковського, якого утримували в лісі впродовж 2-х годин. Після побоїв та розпитувань про чисельність і склад каральних загонів його відпустили, вручивши декілька примірників паризького «Тризубу» з описом смерті С. Петлюри. До речі, те ж джерело повідомляло, що в с. Біляни «бандою поширено чимало іншої літератури» [7, арк. 277].

Одна з останніх згадок про загін Григорія Овчарука відноситься до 12 листопада 1927 року. Того дня біля 8-ї години вечора повстанці силою у 6 чоловік здійснили напад на пошту у м-ку Снітків. Однак, цей напад виявився невдалим і його учасники задовольнилися грабунками кількох заможних євреїв. На ранок 13 листопада в районі с. Березова вони переправилися через Дністер на румунський бік [9, арк. 273 – 274].

Тривалий час серед місцевих мешканців ходили чутки, ніби Григорій Овчарук виїхав до Польщі, де начебто й проживав [12, арк. 63 – 64]. Однак, у секретному листі особливого відділу Вінницького обласного управління НКВС до начальника особливого відділу УДБ НКВС УРСР Александровського за 16 листопада 1935 року у справі звинуваченого Броніслава Івановича Опольського відзначалося: «За наявними у нас даними – Овчарук Григорій, який фігурує у свідченнях Опольського, колишній активний агент-диверсант, що працював тривалий час за завданням румунської розвідки, у 1928 році був убитий, в зв'язку з чим викликають сумніви свідчення Опольського в частині зв'язку його та Ковальчука з Овчаруком в теперішній час» [12, арк. 82].

Підтверджує цю версію і доповідна записка Могилів-Подільського окрвідділу ДПУ та 24-го Могилівського прикордонного загону ДПУ голові Могилів-Подільського окрвиконкому Ф. Коробкіну за 10 квітня 1929 року, яка немов би підводить підсумок діяльності повстанського загону братів Овчаруків. У цій записці,

зокрема, зазначалося: «Банда Овчарука, чисельністю доходила до 35 чоловік. За завданням Румунської розвідки здійснювала ті ж дії, що й банда Кушніра, виконуючи одночасно диверсійні акти по лінії залізниці, доставляючи розвідці противника шпигунські матеріали та мобілізаційні документи. Так, бандою здійснені напади на Копайгородський райвиконком, де спалили будівлю, пограбували Пошту та інші установи. Ними пограбований Лучинецький Райвиконком. 5 разів пограбовані були Снітківська Сільрада зі всіма установами містечка. Ними здійснений напад на поїзд станції Котюжани і на поїзд на ст. Ярошенка. Банда повністю ліквідована. Вилучено явок та посібників – 105 чоловік» [6, арк. 145].

Таким чином, діяльність повстанського диверсійного загону братів Євгена та Григорія Овчаруків мала яскраву антибільшовицьку та національну спрямованість, а свої дії він координував з українськими еміграційними центрами та розвідками дружніх до УНР країн (Польща та Румунія). Окрім цього, тривала діяльність цього загону (з 1920 по 1928 рік) свідчить про його підтримку серед місцевого населення, а також значний резонанс та вплив повстанської боротьби на хід майбутніх історичних подій.

Джерела та література:

1. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Д – 904. – Оп. 17. – Спр. 80.
2. ДАВО. – Ф. Д – 904. – Оп. 17. – Спр. 116.
3. ДАВО. – Ф. Д – 904. – Оп. 17. – Спр. 117.
4. ДАВО. – Ф. Р – 195. – Оп. 1. – Спр. 69.
5. ДАВО. – Ф. Р – 417. – Оп. 1. – Спр. 14.
6. ДАВО. – Ф. Р – 489. – Оп. 4. – Спр. 10.
7. ДАВО. – Ф. Р – 489. – Оп. 4. – Спр. 16.
8. ДАВО. – Ф. Р – 489. – Оп. 4. – Спр. 22.
9. ДАВО. – Ф. Р – 687. – Оп. 4. – Спр. 19.
10. ДАВО. – Ф. Р – 925. – Оп. 8. – Спр. 53.
11. ДАВО. – Ф. Р – 925. – Оп. 8. – Спр. 89.
12. ДАВО. – Ф. Р – 6023. – Оп. 4. – Спр. 3430.
13. ДАВО. – Ф. Р – 6023. – Оп. 4. – Спр. 5838.
14. ДАВО. – Ф. Р – 6023. – Оп. 4. – Спр. 8638.
15. ДАВО. – Ф. Р – 6023. – Оп. 4. – Спр. 21240.

16. *Завальнюк К. В.* Провісники волі / К. В. Завальнюк. – Літин: Літинська райдрукарня, 2005. – 352 с.

17. *Кульчицький Ю.* Шаблі з плугів: Український повстанський рух у визвольних змаганнях / Юрій Кульчицький. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 260 с.

18. *Ревуцький В.* Снітків. Історія без акцентів: Історичний нарис / Володимир Ревуцький. – Київ: Ін-т передових технологій, 2013. – 512 с.

Віктор БОГУШИНСЬКИЙ

МУРОВАНІ КУРИЛІВЦІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Понад 75 років минуло від початку радянсько-німецької війни, 25 років від початку новітнього періоду української державності. Настав час дивитись на події очима українця, що має позицію державника, а не манкурта, голова якого завжди повернута на північ, звідки розповідають нашу історію. Українська влада із запізненням спромоглася засудити комуністичний тоталітарний режим [1]. Є багато обмовок щодо заборони пропаганди символіки, але процес декомунізації, що дістав новий поштовх під час Революції Гідності, має стати незворотнім.

Декомунізація нашої національної історії і, особливо, викладання її у школі, донесення правди до пересічного громадянина та карбування глибоких переконань держчиновника є наступним важливим кроком. Інформації для цього є достатньо.

З початком Другої світової війни Поділля опинилося в зоні стратегічного значення. Це зумовлювалось фактором прикордонної близькості з Румунією, яка до 1940 року володіла Бессарабією і була союзницею Гітлера. Ще до 60-х років минулого століття на правому березі Дністра теперішньої Чернівеччини навпроти с. Наддністрянське височіли вежі румунських прикордонників.

Після розширення території СРСР в 1939-40 рр. за рахунок війни проти Польщі та приєднання західноукраїнських земель, потім окупації Бессарабії та Північної Буковини кордон відсунувся на захід. Але південно-західні райони України не втрачали війсь-

ково-стратегічного значення. Тут посиленими темпами велось будівництво Могилів-Подільського укріпрайону. Це розгалужена система оборонних рубежів, що споруджувалась за проектами генерал-інженера Карбишева. До неї прив'язувалась мережа з восьми збудованих у Мурованих Курилівцях дотів. В самому райцентрі до війни на базі палацу Комара розквартирувався прикордонний кінний загін.

12-й Могилів-Ямпільський укріпрайон мали обороняти війська 17-го стрілецького корпусу. Але після «приєднання» західноукраїнських земель цей оборонний рубіж зняли з бойового чергування.

Напередодні подій 1941 року будівництво укріплених районів загальмовується, потім припиняється. В. Суворов у дослідженні «Криголам» вказує причину: Сталін готувався до нападу на Німеччину, а в наступальній війні власні оборонні об'єкти лише заважають [11, с. 89; 105]. Відмова від стратегічної оборони та неготовність до стратегічного наступу, провали політики Сталіна і ВКП(б) призвели до швидкої окупації Правобережжя, а, отже і Вінниччини. Київський напрям наступу гітлерівців відтягнув основні сили Південно-Західного фронту, що пізніше потрапили в оточення. Отже, Могилів-Подільський укріпрайон з центром біля с. Серебрія та розгалуженою системою дотів навколо Мурованих Курилівців значної ролі в обороні не відіграли. Спецпідрозділи Червоної армії при відступі із селища підірвали оборонні споруди, міст через річку Жван, електростанцію. Спалено школу, редакцію газети «Шлях колективіста», амбулаторію.

Після падіння Вінниці 17 липня 1941 року німецькі та румунські частини без бою зайняли Муровані Курилівці. Пізніше більша частини території району була включена до складу райхскомісаріату «Україна» з центром у м. Рівному, частина земель навколо річок Жван та Лядова увійшли до губернаторства «Трансністрія» під протекторатом Румунії.

Під час німецької окупації в селищі розташовувалась комендатура (вище сьогоднішньої ринкової площі), гарнізон був невеликим, в теперішньому дитсадку № 1 розмістилась жандармерія. Поліційний підрозділ, або шуцманерія, за штабквартиру мав будинок колишнього ДТСААФу. Німці призначили бургомістром місцево-

го жителя Корніцького, служба якого на цій посаді у очевидців великих докорів не викликала.

Згідно угоди, підписаної 30.08.1941 року у Тігіні (Бендерах) представниками німецького і румунського командування Румунія отримала території, що дістали назву «Трансністрія». До цього утворення увійшли Бершадський, Крижопільський, Могилів-Подільський, Ольгопільський, Піщанський, Станіславчицький, Тростянецький, Томашпільський, Тульчинський, Шаргородський, Шпиківський, Чернівецький, Чечельницький, Ямпільський райони, також більша частини Копайгородського, Тиврівського, Брацлавського, половина Барського, Жмеринського, Яришівського, деякі частини Немирівського та Мурованокуриловецького районів [7, с. 66].

На землях, що відійшли до Румунії, ліквідовувались МТС, державні підприємства, вивозилось все рухоме майно, впроваджувалась румунізація.

Антонеску намагався проводити незалежну політику. І якщо на територіях, що потрапили під німецьку окупацію, вирішення «єврейського питання» означало масове знищення євреїв як «розсадників комунізму», то у «Трансністрії» єврейські гетто навіть отримували допомогу Міжнародного Червоного Хреста та єврейської громади Румунії [6, с. 120]. Тому євреї, що проживали в Мурованих Курилівцях, за сприятливих обставин могли перебиратись у Трансністрію. Проте прив'язаність до родини, общини, рідних домівок виявилась сильнішою і фатальною.

20.08.1941 року з частини захоплених українських земель створено райхскомісаріат «Україна» і на посаду райхс-комісара А. Гітлер призначив гауляйтера Східної Пруссії Еріка Коха, який при вступі на посаду охарактеризував себе як «брутальну собаку», що не збирається займатися вивченням слов'янської душі, а буде наводити порядок за допомогою тютюну, горілки і батога [9, с. 37].

01.09.1941 року офіційно створено генеральну округу Брест-Литовський, яка потім була перейменована в генеральну округу Волинь-Поділля. На 01.09.1943 року вона охоплювала 25 ґебітів (округів) із населенням близько 5 млн. чоловік. У жовтні 1942 року генеральним комісаром генеральної округи з центром у Житомирі став Курт Клем [9, с. 39]. Серед згаданих 25 ґебітів був і Барський

ґебіт (Kreisgebiet Bar), до якого входили Барський, Яришівський, Новоушицький і Мурованокуриловецький райони.

Керівні посади на рівні ґебіту займали німці, вони були місцевими комендантами та цивільними чиновниками. Крім того окупаційна влада створила систему місцевого самоврядування – обласні, районні, волосні, сільські управи, керівниками яких призначали українців. Проте їх повноваження були обмежені німецькими комендатурами, а зобов'язаннями були забезпечення порядку і виробничих завдань [10, с. 117].

Німецька окупаційна адміністрація проводила політику відновлення виробництва. З деякими корективами застосовувались всі економічні правила сталінського режиму. Усі працездатні жителі мали працювати і платити податки в тих розмірах, як і за комуністів. Колгоспи не ліквідували, а перетворили на громадські господарства. Було організовано вибори голів господарств. Але увесь сільгоспреманент, худоба були оголошені власністю німецької держави і роздавались селянам під розписку, яка зберігалась у старости.

Німці відновили сільські громадські господарства – шау-фени, але для українців називали їх колгоспами. Їх продукція вирощувалась для потреб армії та вивозу в Німеччину. Цікаво, що оплата праці здійснювалась не за трудодні, а по принципу один сніп за три зжатих, щоби селяни відчули в цьому переваги.

Діяло ремісниче училище, де готувались токарі, слюсарі, стельмахи, шорники (збруя), швеї, навіть працював фотогурток.

У 1942 році окупаційна влада спробувала відновити школу (приміщення школи № 2 та теперішньої пошти). Цікаво, що в програмі з української літератури було залишено твори І. Франка та Т. Шевченка, зокрема через те, що вони були противниками російського режиму. Швидко навчання припинили через брак коштів та підручників, тим більше поразки Гітлера під Сталінградом та на Курській дузі, на перший план висували питання забезпечення армії.

Тому більше уваги приділялось роботі в громадському господарстві, де управителями, агрономами були німці. Один з них часто на сільському ринку розкидав ногами продукти, вигукуючи: «В колхоз! В колхоз!»

Були окремі інциденти адміністративного характеру, ніщо не нагадувало війну. Та в серпні 1942 року нацисти влаштували криваву бійню.

21 серпня в центрі містечка всього біля 20 німецьких солдатів та шуцманів зібрали 1,5 тисячі євреїв і під конвоєм вивели в урочище Янкове. Чомусь небагато приречених відважились на втечу: всі родинами, з дітьми, з рабином на чолі йшли в останню путь. Шеренгами виставляли людей біля заготовлених ровів, розстрілювали з кулеметів, потім ставили наступних. Мурованокуриловеччина пережила свій Бабин Яр.

Є документальні свідчення тих подій: 21 серпня 1942 року команда СД з Кам'янця-Подільського розстріляла 1170 євреїв у Мурованих Курилівцях та 212 – у Яришеві [8, с. 119].

Всього в ті дні у Янковому та під с. Роздолівка гітлерівці знищили біля 3 тисяч євреїв. Такі злочини не мають терміну давності.

1944 рік – рік остаточного звільнення України від нацистів. 20 березня 1944 року війська Першого Українського фронту взяли Вінницю. 24 березня в покинуті гітлерівцями Муровані Курилівці ввійшов батальйон майора Ваніна із 240-ї дивізії полковника Уманського, підпорядкованої Другому Українському фронту.

Дослідник С. Гальчак наводить інші факти. 22 березня ворога остаточно було прогнано з Вінницького, Копайгородського, Могилів-Подільського районів, визволено райцентр Муровані Курилівці. Приводяться дані про врятування партизанами складу з 1,5 млн. пудів зерна [8, с. 231]. Далі, 25 березня воїни 240-ї стрілецької дивізії та 159-го укріпленого району прогнали гітлерівців із Мурованих Курилівців.

У виданні «Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область» є сторінка, присвячена періоду війни на території Мурованих Курилівців з описом неіснуючого підпілля, руйнувань часів окупації (яких не було), жорстоких боїв за визволення селища [3, с. 459 – 460]. На жаль, і сьогодні ці матеріали є офіційними, використовуються у школах та під час проведення заходів державного значення.

Що ж насправді? Звільнення Вінниці від нацистів здійснювалось у рамках Рівненсько-Луцької, а потім Проскурівської (04.03. – 17.04.1944) наступальних операцій Першого Українського фронту. Паралельно війська 3 Українського фронту проводили

Одеську операцію. Тому, щоб уникнути чергового «котла», німці спішно залишали такі населені пункти, як Муровані Курилівці. Офіційні дані Національного музею історії України дають можливість прослідкувати хронологію і географію звільнення.

Муровані Курилівці звільнені від «німецько-фашистських загарбників» 24 березня (згідно довідки), хоч Радінформбюро поспішно про це повідомило 22.03. (повторно 25.03.) [5]. Ось і привід для місцевого міфу про «героїку визволення». Для співставлення візьмемо географію звільнення деяких недалеких населених пунктів: Вищий Ольчедаїв – 21.03, Копайгород – 22.03, Ялтушків – 23.03, Сокиряни – 24.03, Проскурів – 25.03 [2], тобто на 25 березня 1944 року німці були за сотні кілометрів на захід від нашого селища. Важливо виправити не лише хронологічну помилку, а й позбутись ідеологічних штампів, насаджених засудженим сьогодні комуністичним режимом.

Роки війни на Вінниччині залишили важкий слід. Славою овіяні імена Героїв Радянського Союзу та безіменних, тих, хто йшов у бій з гаслом «За Родину! За Сталина!» і тих, хто на Літинщині воював у складі підрозділу УПА (які не визнані воюючою стороною).

Серед Героїв Радянського Союзу з Вінниччини є вихідці з Мурованокуриловеччини: Бондар Георгій Герасимович, уродженець с. Лучинець, та Горенчук Феодосій Іванович, який народився в с. Петримани [4, с. 36; 72].

Коли в 1945 році війна закінчувалась в Європі і на Далекому Сході, свою участь в розгромі Німеччини та Японії взяли жителі селища П. Мельник, П. Гусарський, Машталяр, О. Хрущ, Кушнір – свідки того лихоліття та Перемоги із сльозами на очах. Шануймо пам’ять полеглих в боях, тих, кого вже нема, піклуймось про тих, хто поруч з нами. Слава Україні!

Джерела та література:

1. Закон України «Про засудження комуністичного та націо-нал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». – Відомості Верховної Ради (ВВР, 2015, № 26).

2. Україна 1942 – 1944. Хроніка визволення. – Національний музей історії України // www.warmuseum.kiev.ua

3. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, Інститут історії АН УРСР, 1972. – 778 с.

4. Овеянные славой имена. – Одесса, 1989. – 310 с.

5. Центральний державний електронний архів України // Tsded arhives gov ua/sections/war/chronic

6. *Винокурова Ф. А*. Протистояння особистості політиці нацистського геноциду в Україні / Ф. А. Винокурова. – Архіви України, № 4, 2001.

7. *Гальчак С. Д.* «Східні робітники» з Поділля у Третьому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам / С. Д. Гальчак. – Вінниця: «Книга-Вега», 2003. – 344 с.

8. *Гальчак С. Д.* Визволення Вінниччини від нацистських загарбників / С. Д. Гальчак. – Вінниця: Консоль, 2010. – 420 с.

9. *Круглов А. И.* Хроника Холокоста в Украине / А. И. Круглов. – Запорожье: Премьер, 2004. – 208 с.

10. *Олійник Ю.* Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» в 1941 – 1944 роках / Ю. Олійник. – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2012. – 320 с.

11. *Себта Т.* Адміністративно-територіальний устрій райхскомісаріату «Україна» у термінах і назвах / Т. Себта // Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2008. – С. 116 – 128.

12. *Суворов В.* Ледокол. – Москва, 2000. – 352 с.

Сергій ГАЛЬЧАК

ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ ВІЙНИ: МУРОВАНОКУРИЛІВЧАНКИ НА ЗАХИСТІ ВІТЧИЗНИ (1941 – 1945)

Жінки і війна… Про це не можна говорити без хвилювання. Залишаючись матерями, сповненими любові дружинами, турботливими сестрами, вони нарівні з чоловіками стали на захист Батьківщини в буремне лихоліття Другої світової війни: брали активну участь у бойових діях на різних фронтах, боролися з ворогом у лавах народних месників, патріотичному підпіллі, кували знаряддя Перемоги на трудовому фронті, не корилися супостатам на загарбаних територіях, водночас по-материнськи переймалися долею

своїх чоловіків, синів, близьких, які зі зброєю пішли боронити рідну землю, Вітчизну, із трепетом та надією сподіваючись на обнадійливу звісточку з місць кривавих битв.

Не стали винятком й мурованокурилівчанки. Їхній героїзм, патріотизм, несокренність, воля, як і людяність, щиросердечність, доброта проявилися уже в перші дні всенародної біди.

Широко відома історія Котюжанського дитячого будинку (Мурованокуриловецький район), у якому виховувалося понад сто дітей. Евакуювати його не вдалося. Підводи з малюками наздогнала війна. Перша ж зустріч із ворожими мотоциклістами за Уманню закінчилася тим, що гітлерівці забрали мануфактуру, яку берегли на сорочечки для найменшеньких.

Бачили тоді фашистські льотчики, що за дрібнота розсипається під крилами їхніх літаків. Бачили... Але полювали!.. Так почалося життя серед пекла…

Так почався подвиг, що не дзвенить зброєю, не увінчаний орденами, що постав нарівні з найвищим ратним героїзмом – подвиг котюжанських жінок Л. С. Солоненко, Ю. П. Липи, О. І. Безпрозваної, О. Ф. Енджієвської, В. Г. Кушнір, С. С. Фаріон та інших.

130 дітей врятувала материнська мужність і самопожертва. Вона вберегла найдорожче. Наперекір нацистській жорстокості, голоду, горю, самій смерті…

– Й сказали нам: німець наступає, треба евакуйовуватися. А в нас одна підвода і сто тридцятеро дітей. Старшеньким по шість рочків, меншим – по два – півтора. Куди подітися? Прийшли в колгосп. Спорядили, спасибі, чим могли. Дали чотирнадцять підвід, – згадувала Лариса Семенівна Солоненко.

Поволі їхав на схід цей незвичайний обоз. Сама знедоленість, яку несе війна. Рвалися жіночі серця, не вистачало тіла, щоб прикрити собою дрібних діточок під обстрілом і бомбами.

Душили сльози, ледь змогла говорити колишня вихователька:

– Топталися по дітях фашистські солдати: «Кіндер, Кіндер!» Забрали, що було кращого на колгоспних підводах…

Отак і повернулися холодні й голодні в порожні стіни дитячого будинку. Приречені на вірну загибель. На яке диво могли сподіватися, щоб вижити бодай тиждень? Німецькі власті не тільки відмовились постачати дітей продуктами, але й заборонили під

страхом суворої кари це робити населенню. Голод опухлих малюків, яким нічого дати їсти. Ці тортури винесли до кінця працівники Котюжанського будинку. Вони не залишили найменшеньких.

Не залишилися безучасними до долі сиріт сотні мешканців Котюжан і навколишніх сіл. Щодня їхні руки простягали у вхідне віконечко то окраєць хліба, то пляшку молока, то одежину...

Крізь страшну тисячу днів пронесли котюжанські названі матері трепетні вогники дитячих доль. Жоден вогник не згас. Лише сімох вирвали з материнських рук кати. Тільки вони сьогодні не зможуть вимовити з вдячністю: «Спасибі, наші мами!..»

Тож нехай ніколи не хмаряться дитячі очі. Цього дуже хочуть серця котюжанських неньок, усіх жінок нашої землі, серце самої матері-Вітчизни! [1].

Хоч війна – справа чоловіча, уже в перші дні віроломної гітлерівської навали тисячі представниць слабкої статі, і серед них чимало подолянок, поспішили до військкоматів, щоб добровольцями записатися на фронт.

Як відзначає кандидат історичних наук, викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Алла Каленська, безпосередньо участь у бойових діях на різних фронтах брали понад 700 тисяч українських жінок. Вони були готові до подвигу, але не були готові до армії, і те, із чим їм довелося зіштовхнутися на війні, виявилося для них несподіванкою.

Цивільній людині завжди важко перешикуватися «на військовий лад», жінці – особливо. Армійська дисципліна, солдатська форма на багато розмірів більша, чоловіче оточення, важкі фізичні навантаження – все це виявилося нелегким випробуванням. Але це була саме та «буденна речовинність війни, про яку вони, коли просилися на фронт, не підозрювали». Потім був і сам фронт – зі смертю й кров'ю, із щохвилинною небезпекою й «вічно наздоганяючим, але приховуваним страхом». Потім, через роки, ті, котрі вижили, зізнавалися: «Коли подивишся на війну нашими, жіночими очами, так вона страшніша, ніж страшне». Дивувалися тому, що змогли все це витримати…

У період Другої світової в армії служили більше мільйона жінок, а просилося на фронт ще більше. Не всі вони опинилися на передовій: були й допоміжні служби, на яких було потрібно замінити чоловіків, що пішли на фронт, були і служби «чисто жіночі»,

як, наприклад, у банно-пральних загонах. Наша свідомість спокійно сприймає жінку-телефоністку, радистку, зв'язківця, лікаря або медсестру, кухаря або пекаря, шофера й регулювальницю – тобто ті професії, які не пов'язані з необхідністю вбивати. Але роль жінок у рятуванні поранених – неоціненна. Завдяки дівчатам-санінструкторам близько 70 % поранених поверталися на фронт. Серед санінструкторів, фельдшерів і медсестер Червоної армії чотири з п'яти були жінки. Серед військових лікарів (у тому числі хірургів) їх було трохи менше половини. Що довелося випробувати на фронті цим дівчатам, знають лише вони. Коли вчорашня школярка під вогнем противника тягла на собі пораненого бійця, а також свою та його зброю, вона зазнавала колосальної напруги, фізичної та психічної. Смерть очікувала на кожному метрі, й потрібна була величезна сила духу для виконання таких обов'язків [2].

Не зважаючи на це, серця жінок-фронтовичок пломеніли мужністю та відвагою. Згадаймо хоча б тих же військових лікарів, санітарних інструкторів, фельдшерів, медсестер. І не тільки їх…

Славний бойовий шлях пройшла уродженка с. Надністрянського Мурованокуриловецького району Євдокія Яківна Рачкевич. Вона першою з жінок Радянського Союзу закінчила військову академію. В роки війни була заступником командира з політико-виховної роботи 46-го гвардійського жіночого авіаційного полку нічних бомбардувальників, який здійснював бойові вильоти в небі Донбасу, Північного Кавказу, Таманського і Кримського півостровів, Білорусі і Східної Пруссії, столиці нацистського рейху Берліна. Удостоєна орденів Червоного Прапора, Вітчизняної війни І ст., Червоної Зірки (два), медалей «За бойові заслуги», «За оборону Кавказу», «За визволення Варшави», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.». Після війни підполковник авіації Є. Я. Рачкевич продовжувала військову службу в Політуправлінні Групи радянських військ у Німеччині [3, с. 260 – 261].

Не менш високих бойових нагород, які повідують про нелегкі фронтові дороги та ратну доблесть, удостоєні й інші фронтовички – уродженки Мурованокуриловецького району. Зокрема:

Бойко Ольга Миколаївна, с. Ленінська Слобода, українка, учасниця бойових дій Другої світової війни (07.1941 – 05.1945 рр.), старшина медичної служби 180-го запасного стрілецького полку.

Нагороджена орденом Червоної Зірки, медалями «За бойові заслуги», «За оборону Кавказу», «За визволення Варшави», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Зикова Ганна Василівна, с. Вищий Ольчедаїв, українка, колгоспниця. Учасниця бойових дій Другої світової війни (06.1941 – 05.1945 рр.; Південно-Західний фронт, 3-й Український фронт, 1-й Білоруський фронт). Начальник аптеки, помічник начальника полку по медичному постачанню, фельдшер. Молодший лейтенант. Кавалер ордена Червоної Зірки, медалей «За бойові заслуги», «За взяття Берліна»;

Печенюк Надія Михайлівна, с. Курашівці, українка. Кавалер ордена Червоної Зірки;

Рибак Станіслава Станіславівна, 1925 р., с. Струсове, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (08.1944 – 05.1945 рр.; 2-й Український фронт). Санітарка евакуаційного госпіталю № 4643. Рядова. Кавалер ордена Вітчизняної війни II ст. [3, с. 73; 137; 243; 262].

Проявили мужність і героїзм на фронті також мурованокурилівчанки:

Бура Євдокія Іванівна, с. Роздолівка, українка, колгоспниця. Учасниця бойових дій Другої світової війни (1941 – 1945 рр.). Рядова. Нагороджена медалями «За бойові заслуги», «За взяття Кенігсберга», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Данилюк Марія Гнатівна, с. Немерче, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни;

Жевачевська Наталія Григорівна, с. Немерче, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни. Рядова. Удостоєна медалі «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Завітаєва Тетяна Семенівна, смт Муровані Курилівці, росіянка. Учасниця бойових дій Другої світової війни;

Климчук Ніна Іванівна, с. Морозівка, українка, колгоспниця. Учасниця бойових дій Другої світової війни (06.1941 – 09.1945 рр.). Медсестра евакуаційного госпіталю № 3528. Нагороджена медаллю «За відвагу»;

Кот Ганна Іванівна, с. Михайлівці, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (1944 – 1945 рр.). 383-й стрілецький полк. Шофер. Рядова;

Кошаріна Євгена Софронівна, с. Житники, українка, колгоспниця. Учасниця бойових дій Другої світової війни. Рядова. Нагороджена медалями «За оборону Кавказу», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Ліщинська Ніна Василівна, с. Вербовець, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (06.1942 – 09.1945 рр.). Евакуаційний гостіталь № 4455. Рядова. Удостоєна медалі «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Марійчук Марія Гнатівна, с. Немерче, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (04.1943 – 10.1944 рр.). Рядова. Нагороджена медалями «За оборону Радянського Заполяр'я», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Мельник Ганна Макарівна, с. Котюжани, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (05.1943 – 05.1945 рр.). Прожектористка 834-го зенітно-прожекторного полку. Кавалер медалі «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Мельникова Софія Григорівна, с. Дерешова, українка, колгоспниця. Учасниця бойових дій Другої світової війни (1941 – 1945 рр.);

Мигалевська Людмила Кононівна, с. Обухів, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни. Рядова. Нагороджена медаллю «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Моргун Марія Петрівна, с. Снітків, українка, селянка. Мобілізована 1941 р. Рядова;

Олійниченко Ганна Андріївна, с. Струсове, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (08.1944 – 05.1945 рр.; 2-й Український фронт). Евакуаційний госпіталь № 4643. Рядова;

Остапчук Ганна Федорівна, с. Дружба, українка, колгоспниця. Учасниця бойових дій Другої світової війни (1941 – 1945 рр.). Рядова. Удостоєна медалі «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Смирнова Ганна Григорівна, с. Конищів, українка, колгоспниця. Учасниця бойових дій Другої світової війни (1941 – 1945 рр.). Гвардії старшина;

Станкевич Єлизавета Михайлівна, смт Муровані Курилівці, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (09.1942 – 05.1945 рр.);

Столяр Рива Абрамівна, смт Муровані Курилівці, єврейка. Учасниця бойових дій Другої світової війни [с. 72; 113; 129; 131; 155; 172; 173; 192; 202; 208; 210; 211; 215; 228; 232; 283; 290; 292].

Це ж можна сказати й про мужніх захисниць Вітчизни, які у післявоєнний час пов'язали свою долю із Мурованокуриловеччиною. Серед них:

Богданова Тетяна Петрівна, смт Устинівка Кіровоградської області, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (12.1941 – 09.1945 рр.). 10-й евакогоспіталь. Рядова. Медаль «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.». Мешкала в смт Муровані Курилівці;

Вітковська Марія Микитівна, Немирівський район, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (03 – 05.1945 р.). Хлібопекар. Рядова. Мешкала в с. Вищий Ольчедаїв Мурованокуриловецького району;

Рубешева Надія Марківна, с. Ярцеве Смоленської області (Російська Федерація), українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни. Мешкала в смт Муровані Курилівці;

Сурменко Марія Василівна, с. Вишневецьке Синельницького району Дніпропетровської області, українка. Учасниця бойових дій Другої світово війни (06.1941 – 05.1945 рр.). Фельдшер евакогоспіталю № 388. Мешкала в смт Муровані Курилівці;

Химич Поліна Іванівна, Російська Федерація, росіянка, колгоспниця. Учасниця бойових дій Другої світової війни. Рядова. Нагороджена медалями «За взяття Берліна», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.». Мешкала в с. Вищий Ольчедаїв Мурованокуриловецького району [3, с. 72; 88; 267; 295; 313].

Не повернулися із поля бою, віддавши життя за Батьківщину:

Городинська Ніна Леонтіївна, с. Долиняни Мурованокуриловецького району, українка. Мобілізована 1941 р. Рядова. Померла від ран 20.08.1945 р. Похована в м. Гливице (Польща);

Духнова Ганна Олександрівна, с. Долиняни, українка. Мобілізована 1941 р. Санінструктор. Загинула 15.12.1942 р. Похована в м. Волгограді (Російська Федерація) [3, с. 105; 125].

Схилімо голови перед їхнім подвигом, мужністю і героїзмом, незламністю духу та силою волі усіх фронтовичок-мурованокурилівчанок. Нехай же світлий образ жінок війни – героїнь і великомучениць – назавжди збережеться у нашій вдячній пам'яті!

Джерела та література:

1. Вінницька правда. – 1978. – 4 березня.

2. *Каленська А. В.* Доля жіноча – доля солдатська / А. В. Каленська // Перша Шаргородська наукова історико-краєзнавча конференція / Матеріали конференції. 17 – 18 жовтня 2014 р., м. Шаргород Вінницької області / Ред. колегія: С. Д. Гальчак (голова), Ю. А. Зінько (співголова), А. В. Войнаровський (відповідальний секретар) та ін. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2014. – С. 135 – 136.

3. *Гальчак С. Д.* Жіноче обличчя війни: вінничанки на захисті Вітчизни (1941 – 1945) / С. Д. Гальчак. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2015. – 460 с.

Ярослав БРАНЬКО,
Микола ДОМНЕНКО

ІСТОРИЧНІ ПАРАДОКСИ ПЕРІОДУ БОЇВ НА ВІННИЧЧИНІ АБО НЕВИКОНАНІ НАКАЗИ СТАЛІНА

У березні 1944 року Радянською Армією від нацистських окупантів було звільнено Мурованокуриловецький, Могилів-Подільський та інші райони Вінниччини. Зокрема, 19 березня 1944 року війська 2-го Українського фронту в ході Умансько-Ботошанської операції визволили чи не найважливіший форпост на Дністрі – місто Могилів-Подільський [1, с. 158]. Це сталось на 1002-й день від початку німецько-радянської війни.

Командував армією-визволителькою Трофименко Сергій Георгійович, генерал-лейтенант.

Безпосередньо місто визволяли воїни:

а) 35-го гвардійського стрілецького корпусу 27-ї армії (командир, генерал-лейтенант Горячев Сергій Георгійович). *Примітка*: В книзі «Освобождение городов» помилково був названий 35-й стрілецький корпус (***автори***) [2, с. 238]. До складу цього корпусу входили дві дивізії:

3-я гвардійська повітряно-десантна (командир, полковник Конєв Іван Микитович) та 202 стрілецька дивізія (командир, полковник Хохлов Іван Михайлович) [1, с. 158];

б) 5-го механізованого корпусу 6-ї танкової армії (командир, генерал-лейтенант танкових військ Волков Михайло Васильович) до якого входили:

45-та механізована бригада (командир, підполковник Марачевич Микола Діонисійович);

2-га механізована бригада (командир, полковник Миронов Сергій Дмитрович);

в) 233-я танкова бригада (командир, майор Ковальов Микита Григорович) [1, с. 158].

Верховний Головнокомандувач Й. В. Сталін своїм наказом від 20 березня 1944 року № 89 привітав командуючого фронтом І. С. Конєва з цією перемогою. В наказі було дане доручення подати до присвоєння назв «Могилів-Подільські» і до нагородження

орденами з'єднання і частини, які найбільше відзначилися в боях за визволення міста [3, с. 129 –130].

З дитинства ми звикли до того, що всі накази Й. В. Сталіна обов'язково виконувалися. Але цей наказ так і не був виконаний. Бо ні одна із частин, яка визволяла місто, не одержала це почесне звання і не була нагороджена. Військам, які брали участь у визволенні міста, 20 березня 1944 року була оголошена тільки подяка. А в Москві на їх честь був даний салют 12 артилерійськими залпами з 124 гармат [1, с. 158].

Але 8 квітня 1944 року «За зразкове виконання завдань командування при форсуванні Дністра, оволодінні містом і важливим залізничним вузлом Бєльци, вихід на державний кордон і виявлені при цьому доблесть і мужність…» було відзначено багато з'єднань і частин фронту.

Так, наказом Й. В. Сталіна № 081 19-ти з'єднанням і частинам фронту були присвоєні почесні назви «Дністровські». Серед них ми знаходимо і тих, які визволяли Могилів-Подільський. Це 5-й механізований корпус, 2-га і 45-та механізовані і 233-я танкова бригади [4, с. 297]. Крім того, найменування «Дністровські» були присвоєні ще двом частинам 40-ї армії:

а) 159-му укріпленому району (командир, полковник Виноградов Іван Михайлович),

б) 38-й стрілецькій дивізії (командир, генерал-майор Тімошков Сергій Прокопович).

Цього ж дня Указом Президії Верховної Ради СРСР були нагороджені орденами 57 з'єднань і частин фронту. Серед них ми знаходимо і визволительку міста – 3-ю гвардійську повітряно-десантну дивізію, яка була удостоєна ордена Суворова 2-го ступеня [5, с. 358].

Зі складу 40-ї армії було нагороджено орденами 5 дивізій:

а) Червоного Прапора – 4-ту гвардійську повітряно-десантну (командир, полковник Румянцев Олександр Дмитрович);

б) 133-тю стрілецьку Смоленську ордена Богдана Хмельницького (командир, полковник Казішвілі Михайло Зурабович);

в) 240-у стрілецьку Київсько-Дніпровську ордена Богдана Хмельницького (командир, полковник Уманський Терентій Хомич).

А орденом Суворова 2-го ступеню були нагороджені дві стрілецькі дивізії:

а) 163-у Ромненсько-Київську Червонопрапорну (командир, полковник Карлов Федір Васильович);

б) 232-у Сумсько-Київську Червонопрапорну ордена Богдана Хмельницького (командир, генерал-майор Козир Максим Овсійович).

До цього ми хочемо добавити, що жодне з'єднання, яке безпосередньо визволяло Могилів-Подільський, не брало участі у визволенні міста Бєльци.

Але до цього часу деякі історики оперують назвами «Могилів-Подільські», а «Дністровські» – навіть не потрапили до переліку з'єднань та частин, удостоєних назв визволених міст і територій України [6, с. 706].

Вивчаючи далі історію присвоєння почесних назв частинам Червоної Армії за визволення окремих міст України, ми знайшли ще подібні «невиконання» (але, на жаль, не знайшли пояснень цього факту).

Подібні випадки траплялися і на 1-му Українському фронті. Так, не були виконані накази Верховного Головнокомандуючого від 5 лютого 1944 року № 69, від 17 березня 1944 року № 85, від 29 березня 1944 року № 97 про присвоєння почесних назв «Луцькі», «Дубненські» і «Коломийські». Визволителям цих міст були тільки оголошені подяки та на їх честь виконані артилерійські салюти різної активності [3, с. 112, 126 – 127, 136 – 137] [1, с. 144, 87, 124].

Джерела та література:

1. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. Л. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – 598 с.

2. *Бранько Я. А.* Маловідомі сторінки історії визволення Вінниччини або невиконаний наказ Сталіна / Я. А. Бранько // XI Всеукраїнська наукова конференція. – Київ – Хмельницький, 2004. – С. 238 – 240.

3. Приказы Верховного Главнокомандующего в период Великой Отечественной войны Советского Союза. Сборник. – М.: Воениздат, 1973. – 598 с.

4. Сборник приказов НКО и Верховного Главнокомандования о присвоении наименований частям, соединениям и учреждениям Вооруженных Сил СССР. – Часть 1. – М., 1967.

5. Сборник приказов РВСР, РВС СССР, НКО и Указов Президиума Верховного Совета СССР о награждении орденами частей, соединений и учреждений Вооруженных Сил СССР. – Часть 1, 1920 – 1944. – М., 1967.

6. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – 1945. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.

Автори щиро дякують Андрію Браньку, учневі 11-го класу школи № 9 міста Вінниці, за посильну допомогу в збиранні матеріалів.

Анастасія РОГОЗОВСЬКА-КОСУНЕЦЬ,
Іван РОМАНЮК

УЧАСТЬ МОЛОДІ МУРОВОНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ В ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ТА МОБІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ ЩОДО ПІДГОТОВКИ КАДРІВ СИСТЕМИ ТРУДОВИХ РЕЗЕРВІВ ДОНБАСУ У ПОВОЄННІ РОКИ (1944 – 1950-ті рр.)

В роки Другої світової війни та повоєнний період в Україні гостро постала проблема модернізації провідних галузей промисловості. Післявоєнна розруха вимагала швидкої відбудови і тому, саме у той період почала зароджуватись система трудових резервів, нащадком якої є сучасна професійно-технічна освіта в Україні. Саме у СРСР були закладені основи сучасного способу існування та модель середньої професійної освіти, яка готувала низку робітників для радянської економіки. Така система передбачала широкомасштабні, примусові мобілізації сільської та міської молоді до навчальних закладів Міністерства трудових резервів, якому підпорядковувались обласні управління. Саме вони займались організаційними питаннями і черговими мобілізаціями молоді до ремісни-

чих та залізничних училищ, шкіл фабрично-заводського навчання, з метою виховання робітничих кадрів для відбудови економіки Радянського Союзу.

Вінниччина, як географічний і економічний регіон, була і залишається, насамперед, аграрним краєм, що безумовно накладало відбиток на підготовку кваліфікованих робітників саме даного напрямку у повоєнні роки. Мурованокуриловецький район, як частина Вінницької області, не становить вийняток в даній ситуації, але порівняно з іншими районами області, мав свої особливості у питанні організації навчання молоді та мобілізації до навчальних закладів системи трудових резервів.

Загалом в Україні не існує жодної комплексної наукової праці у питанні вивчення проблем професійно-технічної освіти на Вінниччині у повоєнні роки, тому і не дивно, що менш локалізовані напрямки з даної тематики за роки незалежності навіть не порушувались. Існує лише низка наукових праць загального характеру, в яких висвітлено деякі особливості розвитку професійно-технічної освіти на Поділлі за часів радянської влади в Україні. Актуальність даної тематики зумовлюється і тим, що на основі аналізу соціально-економічних процесів в Україні у 1944 – сер. 1950-х рр. з'являється можливість з'ясувати роль Мурованокуриловецького району, як частини Вінниччини, у відбудовчих процесах України після Другої світової війни.

Вивченням окремих аспектів історії професійно-технічної освіти займались радянські і вітчизняні науковці, починаючи з 1950-х рр. Одними із таких є дослідження авторів В. І. Баранова, В. Н. Гнедіна, Н. П. Гринєвича [1], Ф. А. Блінчевського [2].

Праця радянських дослідників М. Ф. Пузанова, Г. І. Терещенка [3] характеризується чималим фактичним матеріалом з історії профтехосвіти України періоду радянської влади. Автори поділили розвиток системи професійно-технічної освіти України на періоди. С. Я. Батишев [4] у своїх дослідженнях ставить низку питань щодо системи профтехосвіти УСРР, визначає необхідність її розвитку як основного вектору країни на шляху розбудови економіки СРСР, враховуючи необхідність впровадження досягнень науково-технічного прогресу.

Серед радянських дослідників, у працях яких згадано Вінниччину як аграрний регіон СРСР, що постачав кваліфікованих

кадрів із системи ПТО, варто назвати Б. Л Омеляненка [5], І. К. Воєводського [6], А. Н. Веселова [7]. Окремі факти про розвиток професійної освіти у регіоні містяться у енциклопедичному виданні «Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область» [8].

За часів незалежної України розвиток професійно-технічної освіти проаналізовано в енциклопедичному виданні «Профтехосвіта України ХХ ст.» за редакцією Н. Г. Ничкало, І. Л. Лікарчука, Н. О. Падун [9].

Вивченням даної тематики в інших регіонах України займалися В. М. Король [10], Н. Ф. Шипік [11], Я. С. Овчіннікова [12] та інші сучасні дослідники, що дає змогу порівняти процеси і особливості організації та мобілізації молоді у системі трудових резервів інших регіонів України. Основу нашого дослідження склали матеріали Державного архіву Вінницької області [13; 14; 15].

Мурованокуриловецький район в історії професійно-технічної освіти Вінниччини займає особливе місце у питанні висвітлення процесу мобілізації та організації молоді до навчальних закладів Міністерства трудових резервів. Цей район у 1944 – 1950-х рр. територіально та географічно, з огляду на систему мобілізації молоді, підпорядковувалась Вінницькому головному управлінню міністерства трудових резервів.

Після вигнання німецько-нацистських загарбників з території України у 1944 році партійне і радянське керівництво розпочало відбудову народного господарства. Необхідність великої кількості молодих і кваліфікованих кадрів зумовила потребу швидкого навчання молоді за для відбудови, в першу чергу, важкої промисловості.

Починаючи із 1944 року, двічі на рік відбувалися масові мобілізації молоді до закладів професійно-технічної освіти Міністерства трудових резервів. Особливість Мурованокуриловецького району в ході мобілізацій зумовлена тим, що керівництво району забезпечувало організаційні питання у процесі навчання молодих кадрів для системи трудових резервів, а молодь району відправляли навчатись не у ремісничі чи залізничні училища області, а їх мобілізовували до гірничо-промислових шкіл ФЗН Сталінської області.

Відповідно до постанови № 149 виконавчого комітету Вінницької обласної ради депутатів трудящих і обласного комітету

КПбУ від 10.09.1945 року «Про підготовку кадрів для сільського і колгоспного будівництва» керівництво Мурованокуриловецького району зобов'язувалось з 20 вересня 1945 року надати практичну допомогу директорам технікумів, ремісничих училищ і шкіл ФЗО у забезпеченні курсанів-будівельників приміщеннями для навчання [13, арк. 90]. Крім того, за рахунок 10 % нарахувань виділити курсантам 600 одиниць олівців та 1000 одиниць зошитів, забезпечити продуктами харчування на 3 місяці [13, арк. 91]. І оскільки на теренах Мурованокуриловецького району не існувало ремісничого училища чи школи ФЗО, то керівництво району брало на себе відповідальність саме за матеріально-технічну допомогу у процесі підготовки 7750 кваліфікованих робітників для області [13, арк. 93].

Що стосується мобілізації молоді району до гірничих шкіл ФЗО Сталінської області то, відповідно до об'єднаної постанови № 1372 виконавчого комітету обласної ради і обласного комітету КПбУ від 10.06.1948 року «Про чергову мобілізацію молоді в школи ФЗО Сталінської області» низка районів Вінницької області не виконали план призову молоді до гірничих шкіл Донбасу у першому кварталі 1948 року. Саме тому з 15.07. по 1.08.1948 року мала початись нова хвиля мобілізації молоді у Сталінську область, загальна кількість по Вінниччині – 6 тисяч осіб, 185 юнаків і дівчат із Мурованокуриловецького району [14, арк. 264].

Згідно постанови під набір до шкіл ФЗН на Донбас підпадала молодь Мурованокуриловецького району віком від 18 – 19 років для навчання професії будівельника підземних робіт, сталеварів, гірничників, зварювальників та 17 – 18 років на професію будівельників. До 13.06.1948 року керівництво району мало організувати призовну і медичну комісію, прослідкувати, щоб уся мобілізована молодь мала одяг, взуття і продукти харчування на 3 дні. Комісія мала також перевірити документи – паспорти, метричні виписки, приписні військові свідоцтва, довідки про стан здоров'я та епідеміологічні щеплення. На кожну молоду особу заповнювався бланк квитка та путівка на навчання у Сталінську область. З Мурованокуриловецького району, після санітарної обробки, майбутніх учнів шкіл ФЗН відправляли на залізничні станції Козятина, Жмеринки, а звідти організованими ешелонами потягів молодь відбувала у кінцеву точку призову. Про хід мобілізації рай-

он мав звітувати кожних 5 днів, починаючи з 15.06.1948 року [14, арк. 258 зв.].

Однак Мурованокуриловецький район у повоєнні роки не лише виконував функції організатора навчальних курсів та мобілізації до Сталінської області. Документи свідчать, що виконавчі комітети на селах повинні були відправляти молодь на Донбас не лише для навчання, але й для роботи. Відповідно до плану розподілення молоді у Сталінську область у 1953 році із самого районного центру Мурованих Курилівців на роботу відправлялось 20 осіб. Однак такого забезпечення харчами і одягом дані робітники були позбавлені [15, арк. 41].

Таким чином, організація навчальних курсів для будівельників, мобілізація молоді та робітників Мурованокуриловецького району до закладів освіти Міністерства трудових резервів відбувалась згідно плану набору молоді Вінницького обласного управління міністерства трудових резервів. Учні району складали вагому кількість усіх мобілізованих з області, кого відправляли навчатися до гірничопромислових шкіл ФЗО Сталінської області. Досить часто прагнення молоді полишити село, ставало причиною того, що після закінчення навчання через пів року юнаки і дівчата залишались на підприємствах Сталінської області і не повертались до рідних країв. Молодь Мурованокуриловецького району, як і молодь Вінниччини в цілому, складала вагому частку мобілізованих на Донбас із усієї України.

Джерела та література:

1. *Баранов В. И.* Рабочая смена: о развитии проф.-техн. образования в УССР / В. И. Баранов, В. Н. Гнедин, Н. П. Гриневич ; под общ. ред. Д. Т. Ищенко. – Киев : Вища шк., 1976. – 167 с.

2. *Блинчевский Ф. А*. Профессионально-техническое образование рабочих / Ф. А. Блинчевский, Г. И. Зеленко. – М.: Трудрезервиздат, 1957. – 160 с.

3. *Пузанов М. Ф*. Очерки истории профессионально-технического образования в Украинской ССР / М. Ф. Пузанов, Г. И. Терещенко. – К. : Вища школа, 1980.

4. *Батышев С. Я.* Развитие профессионально-технического образования в СССР / С. Я. Батышев // Советская педагогика. – 1972. – № 8. – С. 47 – 58.

5. *Омельяненко Б. Л.* Из истории развития советской профессиональной школы в послевоенные годы (1945 – 1960) / Б. Л. Омельяненко // Сов. педагогика. – 1979. – № 5. – С. 115 – 120.

6. *Воеводский И. К.* Профессионально-техническая подготовка специалистов среднего звена и квалифицированных рабочих для тяжелой индустрии СССР (1917 – 1980 гг.) : автореф. дис.… док. пед. наук : спец. 13.00.01. «Теория и история педагогики» / И. К. Воеводский – Казань, 1981. – 34 с.

7. *Веселов А. Н.* Очерки по истории низшего профессинально-технического образования и подготовки робочих кадров в СССР : автореф. дис. … док. пед. наук. : спец. 13.00.01. «Теорія и история педагогіки» / А. Н. Веселов. – М., 1961.

8. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – К., Наукова думка, 1972. – 778 с.

9. Профтехосвіта України XX століття : енцикл. вид. / за ред. Ничкало Н. Г.; М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К. : АртЕк, 2004. – 876 с.

10. *Король В. М.* Мобілізація молоді Сумщини до навчальних закладів системи трудових резервів у відбудовчий період (1943 –1950 рр.) / В. М. Король // Сумський історико-архівний журнал. – № XIV – XV. – С. 213 – 219.

11. *Шипік Н. Ф.* Мобілізація молоді до навчальних закладів професійно-технічної освіти системи трудових резервів Донеччини у 1944 –1949 рр. / Н. Ф. Шипік // Вісник Маріупольського державного університету серія : історія. Політологія. – 2012. – Випуск 3. – С. 19 – 29.

12. *Овчиннікова Я. С.* Умови навчання та праці неповнолітніх Донбасу у навчальних закладах системи державних трудових резервів СРСР у 1940 – 1941 роках / Я. С. Овчиннікова // Історія. Наукові праці. – Том 104. – Випуск 91. – 2009. – С. 79 – 83.

13. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВіО), ф. 2700, оп. 5, спр. 45, 380 арк.

14. ДАВіО, ф. 2700, оп. 5, спр. 234; 405 арк.

15. ДАВіО, ф. 4767,оп.1, спр.102; 223 арк.

Василь ГОРБАТЮК

ПІДПІЛЛЯ ОУН У МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОМУ РАЙОНІ В 50-х РОКАХ XX ст.

29 листопада 1951 року в місті Проскурові (нині Хмельницький) начальник відділення УМДБ тодішньої Кам'янець-Подільської області старший лейтенант Казанцев ухвалив постанову про арешт Петра Семеновича Приймака, уродженця села Бортники Ходорівського району Дрогобицької області, який з травня 1944 року перебував на нелегальному становищі у підпіллі ОУН.

Погодження на арешт дав начальник відділу УМДБ Кам'янець-Подільської області полковник Дідусь. Затвердив постанову начальник управління МДБ Кам'янець-Подільської області гвардії полковник Руденко, санкцію на арешт дав військовий прокурор В/МДБ КВО підполковник юстиції Титовець [1, арк. 2].

Анкета арештованого повідує про родину П. Приймака. Це батько Семен Максимович Приймак, 1892 року народження, селянин-бідняк-одноосібник, мати Марія Приймак, 1893 року народження, брати Антон, 1920 року народження, призваний до Червоної армії ще 1940 року, та Іван, 1925 року народження [2, арк. 5 зв.].

«Протокол обшуку.

26 листопада 1951 року с. Нігин.

Я, Ст. ОперУповноважений Управління МДБ Кам'янець-Подільської області майор Олянський в присутності майора Трегубенкова і ст. лейтенанта Трепачкіна здійснив особистий обшук у Приймак Петра Семеновича, який перебував на нелегальному становищі.

Під час обшуку виявлено й вилучено:

1. Пістолет «ТТ» – 1 (один). № ДВ 1063.
2. Патронів до пістолета 16 шт.
3. Блокнот з обліком ОУНівской літератури, що поступила.
4. Кишеньковий годинник (Золотоустівский год. завод) одні.
5. Радянських грошей сто шістдесят (160) карбованців.
6. Паспорт і військовий квиток на ім'я Лехтія Ілларіона Леонтійовича.

Скарг на допущення не правильностей при здійсненні обшуку з боку Приймака не надійшло.

Підпис обшуканого – (підпис Приймак)

Обшук здійснив: майор (підпис) (Олянский).

Понятий майор (підпис) (Трегубенков)

Ст. л-т (Трепачкин) (підпис)» [3, арк. 8].

Під час допиту 29 листопада 1951 року (м. Проскурів) Петро Приймак розповів, що ще за німецької окупації, у травні 1944 року, до нього з пропозицією вступати в Українську Повстанську Армію звернувся станичний-односельчанин Михайло Баратковський. Після збору в с. Новосілка Ходорівського району і ночівлі в с. Городище до 30 чоловік новобранців трьома підводами поїхали в с. Ільїв Миколаївського району. Розмістилися у великому Миколаївському лісі, в будинку лісника. Один з організаторів УПА в тій місцевості «Дубенко» виступив і сказав, що тут будуть проходити навчання. Приймак потрапив у чоту «Тигра». Метою вступу в УПА була боротьба з німцями за самостійну українську державу [4, арк. 86 зв.].

В червні «Дубенко» з десятком стрільців, у тому числі й П. Приймак (псевдонім «Покірний»), передислокувався в село Липу Болехівського району Станіславської області.

Восени 1944 року Приймака передали сотенному «Горобцю», а в травні 1945 року – в підпорядкування провідника Самбірського надрайонного проводу ОУН «Сірого». Стрілець виконував його особисті доручення із заготівлі продуктів харчування [5, арк. 14].

Наприкінці квітня 1946 року «Сірий» передав Приймака у Комаринський районний провід, яким керував «Горліс» [6, арк. 15]. До березня 1948 року він перебував при кущовому провіднику «Дорошенкові». Той дав Приймакові новий псевдонім – «Ромко». Незабаром «Дорошенко» був убитий і його замінив «Чумак». З квітня Приймак виконував обов'язки зв'язкового між ним і районним провідником «Соколом», при чому перебував уже безпосередньо у підлеглості останнього.

Після відходу «Сокола» Приймак тримав зв'язок між заступником надрайонного провідника «Феліксом» і кущовими провідниками. Водночас «Фелікс» доручив Приймаку приглядатися до роботи кущових, перевіряти їхню діяльність, і коли в грудні 1948 року відійшов у Городоцький район Львівської області, доручив Приймаку очолити Комаринський районний провід ОУН.

У квітні 1949 року надрайонний провідник «Горліс» замінив Приймака недавнім кущовим «Чумаком», а йому повідомив, що

той має відійти для підпільної діяльності на Схід. Щоб підготуватися до роботи, слід було добре вивчити історію та географію України, оунівську літературу, а з цією метою «Горліс» передав Приймака кущовому «Семенові», який посів місце «Чумака».

У лісі під селом Новосілка Приймак перебував у криївці, де готувався до нової роботи, а його «співмешканці» «Семен» з бойовиком «Стахом» виходили на завдання в кущ.

У вересні «Горліс» приніс паспорт, військовий квиток на ім'я Лехтія Іларіона Леонтійовича і довідку, за якою він нібито працював у лісі, і сказав, що разом із «Терентієм» із куща «Солов'я» цього ж Комаринського районного проводу він поїде на Схід.

Приймак, тепер уже під псевдо «Ярко», разом з «Терентієм», озброєні пістолетами «ТТ» і маючи при собі чотири тисячі рублів, виїхали поїздом зі станції Бучала до Львова, а потім у Жмеринку, звідти – на станцію Котюжани Вінницької області. Вночі пішки прийшли в село Перекоринці Мурованокуриловецького району, до матері «Терентія».

«Терентій» – такий псевдонім був у Михайла Степановича Ганзюка, 1924 року народження, сина репресованого колгоспного комірника. Під час німецької окупації він служив у Барській районній поліції. Разом з німцями відступав до Кракова, але там утік від них і вступив до відділу УПА «Кармелюка», який діяв у Польщі. В 1947 році разом з відділом прибув у Карпати, звідки восени 1948 року його перекинули в кущ «Чумака» Комаринського району, а згодом – у кущ «Солов'я». Тоді (до 1949 року) діяв під псевдонімом «Юрко» [7, арк. 19].

Михайло Ганзюк мав паспорт на ім'я Каркича Терентія Катериновича, уродженця Тернопільської області.

Оскільки батько Ганзюка після арешту в 1937 році додому так і не повернувся, мати залишилася одна з трьома дітьми: окрім Михайла, мала дві дочки-школярки – Ніну, 1929 року народження, і Марію, 1937 року народження. [8, арк. 20].

Всю зиму 1949 – 1950 років підпільники переховувалися у матері «Терентія»: вдень – на горищі, вночі – у хаті. Навесні приступили до виконання завдань «Горліса» – готувати конспіративні квартири, вивчати обстановку на місцевості.

Весною Приймак написав листа «Горлісу» – на адресу Івана Гіля в с. Бірча Комаринського району Дрогобицької області, без зворотної адреси. Повідомляв, що вони живі й здорові. Через два місяці надійшла відповідь, в якій повідомлялося, що вони теж усі живі й здорові та щоб чекали в гості «свого товариша».

На початку грудня 1950 року на зв'язок прибуло двоє – «Юрко» (колишній районний провідник ОУН у Городоцькому районі Львівської області) і «Малий Богдан» – юнак у віці 18 – 19 років.

Очолив групу «Юрко». За квартири Приймак і «Терентій» домовилися з колгоспниками Перекоринцець Іваном Миколайовичем Бондарем, Миколою Яворським, Феодосієм Андрієвським і Данилом Швидким. До перших трьох заходили зрідка, ночували на горищах, а в Данила Швидкого восени зробили криївку під хлівом і переховувалися всі четверо. Криївка мала ширину й довжину по метрів півтора, висоту – до двох метрів. Були обладнані двоярусні нари для спання. Стіни обшили соломою.

Однак 4 березня 1951 року в криївці сталася пожежа. Коли «Ярко» з «Юрком» спали, «Терентій» взявся доливати гас у лампу, що горіла. Гас у трилітровому слоїку спалахнув, криївка загорілася. «Терентій» з «Богданом», хоч і попеклися, але встигли вискочити зі схованки і витягли «Ярка». «Юрко» ж задихнувся від диму і згорів у криївці [9, арк. 57].

Згодом усі троє переховувалися в того ж Швидкого, але на горищі, довго лікувалися. (Тіло «Юрка» таємно поховали на сільському цвинтарі).

Ще до загибелі «Юрка», в лютому 1951 року група налагодила зв'язок з «Богданом» – провідником Віньковецького надрайонного проводу ОУН Кам'янець-Подільської (нині Хмельницької) області. Дві зустрічі відбулися в селі Заміхів Новоушицького району. Однак після пожежі цей зв'язок обірвався [10, арк. 24].

Після лікування, у травні група знову пішла в Заміхів. Господаря квартири попросили допомогти зустрітися з «Богданом». Через три тижні така зустріч відбулася. Тоді ж «Богдан» із бойовиком «Ковалем» забрав їх з собою, і протягом трьох тижнів переховував у лісі.

У червні в ліс прибув провідник – «Лисий», 35 – 36 років, вище середнього зросту, худорлявий. Він наказав Приймаку й

«Терентію» повертатися в Мурованокуриловецький район, а «Малого Богдана» забрав із собою.

У червні 1951 року «Богдан» зустрівся з групою «Ярка» між селами Воронівці Мурованокуриловецького району і Заміхів Новоушицького району, прибув у Перекоринці і був там три дні. У липні перебував два чи три тижні. Потім був у серпні та вересні – до трьох тижнів. Приходив він у супроводі «Коваля», «Сурмача» або «Кобзаря». Перебуваючи в Мурованокуриловецькому районі, «Богдан» переховувався в хаті «Терентія», та здебільшого – в лісі чи в посівах.

Разом з «Богданом» «Ярко» і «Терентій» ходили у Копайгородський район, де на пункті зв'язку – в лісі біля села Митки – зустрілися з провідником «Лисим», «Мироном» та ще одним підпільником. З цього пункту вони знову розійшлися по своїх теренах.

Квартири мали вже і в Сніткові, Ольчедаєві, в Івашківцях Шаргородського району, в Кошаринцях Копайгородського району [11, арк. 65].

В середині жовтня (17 чи 18) «Богдан» залишив Приймака в лісі біля села Перекоринці, а сам разом з «Терентієм» пішов у напрямі Кам'янець-Подільської області. Обіцяв повернутися числа 25 – 27 жовтня, але не прийшов.

Не дочекавшись «Богдана», Приймак сам вирушив у село Кучу, побував на двох відомих йому квартирах, але провідника не було. Він продовжив пошуки в Митківському лісі, на попередньому місці зустрічі з «Богданом». 20 листопада 1951 року Приймак зустрівся з провідником «Лисим» і «Мироном». Провідник розпитав, чому він один, і після розповіді про зникнення «Богдана» і «Терентія» забрав його з собою. «Мирона» відпустив, призначивши йому зустріч на 24 грудня 1951 року.

Після кількох днів походу невідомими Приймакові селами вони з провідником прибули на квартиру, де переховувалася учасниця підпілля Лідія, яку «Лисий» назвав своєю дружиною. На світанку до хати прийшли ще два підпільники, з якими «Лисий» довго розмовляв. Вдень усі вони розташувалися на горищі хати, де й були схоплені [12, арк. 37].

8 грудня 1951 року – винесено постанову про пред'явлення звинувачення (м. Проскурів) [13, арк. 76 – 78].

Так трагічно, без видимого результату, закінчилася спроба організувати діяльність підпілля ОУН у Мурованокуриловецькому районі. Розгорнути боротьбу проти правлячого кремлівсько-комуністичного режиму завадили прикрі випадковості (пожежа в криївці), тяжкі обставини, а ще… підступні дії емгебістської каральної машини та зрада. Останнє випливає з наведеного нижче документа, що з'явився після завершення слідчих дій щодо Петра Степановича Приймака у Проскурові:

«8 серпня 1952 р. № 3/3/4411 м. Київ

Цілком таємно.

Серія «К».

Примірник 1.

Заступнику міністра державної безпеки СРСР
генерал-лейтенанту
товаришу Рясному В. С.
м. Москва.

Управлінням МДБ Кам'янець-Подільської області 1 грудня 1951 року був заарештований активний учасник банди ОУН

Приймак Петро Степанович (…)

Ще до закінчення слідства за справи, враховуючи те, що Приймак був заарештований разом з керівником окружного проводу ОУН, який є нашим спеціальним агентом «Н-26», перед МДБ СРСР було порушено клопотання про дозвіл скерувати справу на розгляд Особливої Наради при МДБ СРСР.

30 травня 1952 року слідчі дії по справі було закінчено і, згідно з Вашою вказівкою № 105423 від 21 травня 1952 року, скеровано на розгляд Особливої Наради при МДБ СРСР.

Однак Військова прокуратура військ МДБ СРСР своєю постановою від 30 травня 1952 року повернула цю справу в МДБ СРСР для скерування на розгляд у військовий трибунал, абсолютно не враховуючи, що розгляд цієї справи на судовому засіданні потягне за собою розшифрування нашого спеціального агента «Н-26».

У зв'язку з викладеним просимо Вас дати вказівку опротестувати постанову Військової Прокуратури військ МДБ СРСР від 30 травня 1952 року, а справу внести на розгляд Особливої Наради МДБ СРСР.

Заст. Міністра держбезпеки УРСР

генерал-майор Єсипенко» [14, с. 142 – 143].

Таким чином, з цього документа стає зрозумілим, що підпілля ОУН на території Вінницької області, як, до речі, Хмельницької та Київської, на початку 50-х років минулого століття опинилося під контролем МДБ СРСР через спеціального агента «Н-26» – провідника окружного проводу ОУН на псевдо «Скоб» (прізвища з етичних міркувань не називаємо). Так чи інакше, а діяльність українських патріотичних сил проти набагато сильнішого ворога мала закінчитись поразкою. Так воно й сталося насправді.

Щодо Петра Приймака, то Особлива Нарада при МДБ СРСР винесла йому вирок за статтями 54 – 1 «а», 54 – 11 кримінального кодексу УРСР – 25 років тюремного ув'язнення. Проте Комісія Президії Верховної Ради Союзу РСР із розгляду справ на осіб, що відбувають покарання за політичні, посадові та господарські злочини, 10 вересня 1956 року в м. Володимирі прийняла рішення «знизити міру покарання П. С. Приймаку до п'ятнадцяти років ув'язнення» через «невідповідність покарання здійсненому злочину» [15, арк. 146].

Петро Приймак 26 листопада 1966 року був звільнений з Дубровтабору і відбув у м. Ходорів Львівської області [16, арк. 147 зв.].

Як свідчить ця ж справа, провідник Віньковецького надрайонного проводу «Богдан» (Василь Николин) і «Терентій» (Михайло Ганзюк) загинули на території Кам'янець-Подільської області 19 жовтня 1951 року. Окружний провідник «Горліс» загинув наприкінці 1951 року на території Дрогобицької області при проведенні «чекістсько-військової операції» [17, арк. 145].

Джерела та література:

1. Державний архів Вінницької області (далі ДАВО). Ф. Р – 6023. – Оп. 4. – Спр. 27838. – Т. 1.
2. Там само.
3. Там само.
4. Там само.
5. Там само.

6. Там само.
7. Там само.
8. Там само.
9. ДАВО. Ф. Р – 6023. – Оп. 4. – Спр. 27838. – Т. 2.
10. ДАВО. Ф. Р – 6023. – Оп. 4. – Спр. 27838. – Т. 1.
11. ДАВО. Ф. Р – 6023. – Оп. 4. – Спр. 27838. – Т. 2.
12. ДАВО. Ф. Р – 6023. – Оп. 4. – Спр. 27838. – Т. 1.
13. ДАВО. Ф. Р – 6023. – Оп. 4. – Спр. 27838. – Т. 2.
14. Там само.
15. Там само.
16. Там само.
17. Там само.

Микола ІВАНІЦЬКИЙ

РОКИ ПРОМЧАЛИ, НАЧЕ КОНІ...

Дещо запізно я залучився до написання цього життєвого нарису. Сьогодні маю уже повні 82(!). Може Бог допоможе мені завершити давно задуману справу: прожито немало, пережито багато, було й добре, але більше поганого важкого. Життя не пестило мене, пройшов не мало випробувань, іноді важких і трагічних. Хотілося б комусь оповісти, кому ж як не своїм дітям. Фактично вони майже нічого не знають, як склалось життя того, хто дав їм життя. З 15 років вони пішли від мене, і я їх, можна сказати, не бачив, але мало їх бачив навіть тоді, коли вони були зі мною. А так хочеться, щоб усі вони були поруч, бо і я вийшов з великої родини. У кожній їхній сім'ї було по троє дітей, а в дядька Якова – четверо. До речі, спонукав мене до того, щоб взятися за перо інший випадок...

Якось, лікуючись в сусідньому районі (Нова-Ушиця), лікар, який лікував мене, запитав з якого я села, і чи не маю я стосунку до тих Іваницьких, які проживають у селі Калівка (Ягідне). Я відповів позитивно, що то мої родичі. Виявилось, що ми з ним (лікарем) далекі родичі. Став я його розпитувати про родину; там жили брати діда Максима – Тарас, Панас, сестра Марія, а він (Павлик,

прізвище його) і не чув про таких. Запитую його: чому? Він відповів: батьки наші винні, що нічого про своїх родичів нам не розповідали. Тому я пишу цей спогад (якщо хтось із моїх нащадків читатиме його), то хоч дещо знатиме про свого предка.

Родина моя. Дід Максим, бабка Ганя (батькова лінія), походить з Хмельниччини. Одружився дід в селі Калівка. Добрий господар, працелюбний хлібороб, прожив 86 років. Бабка Ганя – менше. Мав 6-ро дітей: 4 сини, 2 дочки. Усім дав пуття, залишились хліборобами і добрими ґаздами.

Дитинство моє пройшло в добропорядній сім'ї. Батьки жили у взаємній любові між собою, те ж саме виявляли і до нас. Батько не пиячив, не курив, дуже був працелюбний.

Батько, як на той час, був досить грамотною людиною. З відмінними знаннями закінчив 3-х класну церковно-приходську школу. Належну увагу приділяв навчанню нас, дітей. Наука вдавалася мені легко, але я й старався. Батько пройшов усю імперіалістичну війну (1-ша світова 1914 – 1917 рр.), дослужився до офіцерського чину – унтер-офіцера царської армії.

У сім років я вже пас корів – свою і дідову, а перед цим, ще з п'яти років «стажувався» – пас коней і льоху з поросятами.

У сім років пішов до школи, навчався дуже добре. Навіть був старостою класу.

В 20 – 30-х роках почалася колективізація селянських господарств. Батько, пам'ятаю, вагався чи писати заяву до вступу в колгосп, мати була проти, бо потрібно було здати коней, воза, сани, плуг, борони і весь реманент. Та діватись було нікуди, здав батько добротну кобилу з дуже виплеканим лошам.

У цей час у селі повним ходом йде розкуркулення порядних хазяїв, їх називають куркулями, багатіями, що вони є противниками радянської влади, і за словами Леніна, їх потрібно знищити, як клас. Під цю мірку підпав і мій батько.

Щоб залишитися живим, змушений був нелегально виїхати на Одесу, потім – у Євпаторію.

А нас, маму, бабцю, трьох дітей активісти вигнали з хати, виставили серед зими прямо на сніг. З хати зробили свинарник.

А нам де діватися?! Сусідка відпустила другу половину своєї хати. В 1932 р. я пішов на навчання в с. Конищів.

Через 2 роки повернувся батько з заробітків. В прийомі в колгосп батькові відмовили. Потрібно якось утримувати сім'ю.

В цей час вийшов указ Сталіна, вірніше стаття «Головокружение от успехов», в якій він засуджував місцевих владців від надмірного захоплення розкуркулюванням селян. Нарешті прийшло рішення: повернути хату (і тільки).

В колгосп батька не прийняли, він вирішив самостійно господарювати. Батько у знайомого єврея позичив гроші (чималі), купив коня, плуга та борони, розорав поле, посадив кукурудзу, гарбузи, буряки.

Одного разу припнув коней на нейтральній долинці, сам пішов додому повечеряти, виходить – коней нема! Вкрали злодії! І так до сьогодні.

На цьому й закінчилось ґаздування мого батька. Впросився в колгосп. Прийняли.

1933-голод. Мені було 12 років – ноги як колодки. Батько настільки опух, що ноги потекли, не ходив, уже лежачий був. І тільки завдяки тому, що його вдалося відправити у лікарню, він вижив. А дома – ні крупинки, ні пилинки.

Зарплати колгоспникам не видавали. В кінці року на зароблений трудодень видавали «натурою».

Батьки власну корову придбали десь в 1938 році. Стало легше жити.

В 1936 р. я поступив на навчання у В.-Ольчедаївську СШ. Усі три роки навчався на «відмінно».

В 1939 р. закінчив СШ. Постало питання про дальше навчання. Вибір великий до любого вузу. Вступ – без екзаменів. І я вибрав Харківський інститут інженерів залізничного транспорту.

Грошей не мав. Вночі ходив на станцію розвантажувати вагони.

У вересні цього ж року розпочалася війна з Польщею, нас відправили по домівках у військкомати. В грудні призвали в армію, направили у військове училище.

7 листопада 1941 р. – випуск, військове звання – лейтенант, на другий день – вагони і на фронт!

Війна застала мене ще курсантом.

Пройшов я з боями від України до Сталінграда. Ми зайняли оборону, противник весь час нас атакував, наші сили зменшува-

лися. Тим часом, долаючи опір наших військ, зробив прорив фронту в район Харкова і Воронежа, ринув на Сталінград, оточив нас з тилу.

Німці січуть вогнем і переслідують. Ми відірвалися від німців, стрілянина притихла. Дивно: ми повернулися знову до того яру, де мене поранило. Уже кілька днів не спали. Прокидаюся від сильного болю в боку. Удар в бік. Розплющую очі. Не вірю очам: німці! Чотирьох нас полонених привели до штабу.

За один раз видали сніданок, обід і вечерю. На ніч ліжко – сира земля, на день – пекуче сонце.

Скільки днів тяглося таке «життя», не пам'ятаю.

Одного разу підходить до мене чоловік і каже: сидіти тут більше я не буду. Давай будемо драпати звідсіля. Все одно, де помирати.

Настала ніч, було хмарно, моросив дощик, нас, група з кількох чоловік, миттю до обраного лазу. Проскочили і опинилися по той бік колючого дроту. Свобода!

Йшли ночами, обминаючи населені пункти. Німці до Сталінграда, і ми туди ж. Німці весь час насідали. Закидали нас гранатами. Пам'ятаю переді мною спалах вогню, удар, кров залила очі і німа глухота. Оглух зовсім. Знову полон...

Не описую деталей. Нас повантажили в телячі вагони. У віконних проймах колючий дріт. Везли добу. Нарешті привезли в якийсь ліс.

Не пам'ятаю, скільки часу тримали нас у цьому таборі. Уже похолодало, як вивезли нас до Німеччини.

Зупинилися аж у Нюрнбергу. Там був справжній німецький табір, з усіма господарськими службами. На величезних млинах мололи кам'яне вугілля в порошок.

В таборі існувала підпільна організація «Патріот». Було сформовано роти, взводи. В одному із них я був командиром. В полоні також були високі армійські чини: полковники, підполковники, майори і нижчі люди, які пройшли фронтові дороги, зналися у військовій справі.

В 1944 році, коли американці відкрили 2-й фронт, постійно оголошували повітряні тривоги.

Пізніше мене перевели з цього цеху в інший, де виробляли цеглу з вогнетривкої білої глини.

Десь за півроку до звільнення, волею долі, мене взяли на кухню помічником повара. Завдяки цьому й вижив. І одного дня квітня місяця 45-го нас, сотні невільників зірвали з місця і погнали пішки кудись на південь. Мені, як більш сильнішому, та моєму другові – Льові Вантропі, довелося тягти візка з тими, хто вже охляв і не міг іти. Але й ми обезсилились. Тут же назріла думка: тікати. Діждались ночі. В упряжці воза нас залишили. Через кущі, ми помчали вглиб лісу. Ніякої стрілянини, ні лаю собак. Проснулись ранком від страшенного холоду. Мучив голод і холод. На щастя, у нас був деякий запас їди.

<u>Вставка.</u> Щоденник (російською мовою, згідно оригіналу).

<u>Воскресенье 8 апрель 1945</u>

Ровно в 3:45 утра произведено подъем с объявлением о выезде с «насиженного гнезда» г. Ротенбах знаменитой электродной фабрики. Сегодня ровно 2.5 года как мне приходится исполнять обязанности «Вридло» – (временно исполняющий обязанности лошади). Но сегодня всему этому конец. Мы отправляемся в далекий неизвестный путь. Что ждет нас впереди?..

Нас вышла большая колонна. Конвоиры движутся на расстоянии друг от друга 1 – 2 метра. Жара… Голод… Жажда. Нас несколько человек причислили к «обозу», везти на повозках своих товарищей – больных из санитарной части, и товарищей, отставших от строя. Мы везли их, упрягаясь 2 человека у дышла, а несколько подпирают сзади. Мы движемся несколько часов подряд, не отдыхая, люди изнемогают обутые в деревянные колодки, падают…

Далеко за полдень мы добираемся, наконец, до основного лагеря. Что ждет нас здесь?

Голод, болезнь, смерть…

Ах! Как не хочется умирать. Война на исходе. От нас недалеко фронт. Слышны разрывы и гром орудийных выстрелов. Говорят, что англичане от нас 30 – 40 км. Это один день перехода для пехоты, а для танков несколько часов. Никак не дождемся дня нашего освобождения. Как тяжело переносить тяжесть нашего плена, когда ты чувствуешь, что такой же человек в обществе, как и другие, но не имеешь никаких прав,

тебя могут унизить, оскорбить, избить до полусмерти и, наконец, как негодное животное, расстрелять. Ох, жизнь!

<u>10 апреля</u>

Сегодня я в лагере. После вчерашнего 25 км. марша потянул ногу и не мог идти дальше. Остальных товарищей, не кормят уже 3-й день, погнали ударами прикладов и рукояток пистолетов в дальний тяжкий путь.

Воздушная тревога сегодня уже 3-й раз. Мы, привыкшие к такому параду авиации, лежа на солнце, поднимаем головы, чтобы полюбоваться блеском фюзеляжей, нам так близких в этот час самолетов.

Но, горе! В воздухе послышался резкий свист бомб, падающих, кажется прямо на нас. Мы, как мыши, – во все щели. Пока мы это проделывали, послышались взрывы на земле, и резкий звук пронзил наши уши. Мы упали наземь, но напрасно, взрывы от нас всего в 2 км. Послышались взрывы еще и еще, и только черное облако пыли и дыма покрыло простор и скрыло солнце. Это бомбили товарную станцию, оставшуюся еще в целости и пропускавшую еще воинские эшелоны. Но и она теперь отслужила свое. Появилось пламя, его языки подымались высоко к небесам. Это горело горючее. Затем послышались отдельные оружейные выстрелы, позже развилась такая стрельба, будто стреляла сотня пулеметов. Это загорелись вагоны с оружейными патронами. Какова участь тех товарищей, которые работали там? Вечером оказалось, что их там было немного и жертвы незначительны. После бомбежки сотни военнопленных немедленно были вывезены на раскопки людей, находившихся в большом стационарном убежище, но по находке первых убитых раскопки были приостановлены, так как откапывать было некого. Везде валялись только куски человеческого мяса…

Фронт наближався. Снаряди вдень і вночі летіли над нами. Через якихось 2 тижні ми вийшли до американців, які йшли на південь Німеччини (Баварія з центром Мюнхен). Американці зустріли нас по-дружньому. Завітали в те місто, де працювали на фабриці.

Тут зустріли День Перемоги!

Пізніше перевозили нас у табір м. Ньюренберг. Там уже був представник Рад. Армії – офіцер. Зробили облік, налагодили харчування, побут. Після перевезли нас в зону окупації Рад. Армії, м. Баутцен, пізніше – в м. Дрезден. Взимку переправили нас залізницею в Союз – додому.

Зупинились ми у м. Великі Луки (Ленінградська область). Жили в землянках без освітлення, так-сяк харчува-ися. Цілий місяць проходили «госпроверку». У моїй біографії не було нічого «зрадницького», демобілізували в запас.

Тим часом мої батьки, як тільки пройшов фронт на Захід, одержують повідомлення за середущого сини ***(мого брата Василя)***, що „Иваницкий Василий Иванович, 1924 года рождения, младший лейтенант, ком. взвода погиб как Герой, защищая Родину на Северном Кавказе в 1942 году". Згодом таке ж повідомлення, „Иваницкий Николай Иванович, лейтенант, 1921 г. р. – пропал безвести ". А наймолодший син ***(мій брат Дмитро),*** 1926 р. н., після звільнення України – мобілізований на фронт, воює в Угорщині.

13 березня 1946 р. прибув я на ст. Котюжани, за кілька годин в 30 км. шляху був уже в своїй хаті. Мама була одна. Побачила мене – і сльози.

То уже було справжнє свято! Така зустріч!

Через кілька днів пішов у райвійськкомат ставати на облік. Там мені запропонували тимчасову роботу – готувати допризовників до служби в армії. У квітні 46-го одержав призначення у Вербовецьку школу на посаду воєнрука і учителя фізвиховання. У вересні перевели на цю ж посаду в Михайловецьку школу. Три роки працював я тут.

В 1949-му закінчив Чернівецький учительський інститут за фахом викладач російської мови і літератури в I – VII класах. Тут же зустрів свою дружину, досить красиву і розумну дівчину Раю Мартинюк. В листопаді 49-го одружилися. В середині 50-го мене переводять на посаду заступника директора школи в Конищівську НСШ (завучем). 30 серпня 1951 р. народжується у нас дочечка Надійка.

Родинне життя ми розпочали досить бідно – досить маленька зарплата. Одержав шкільну квартиру (однокімнатну), підлога земляна. Спали на матраці на долівці, пізніше купили залізне ліж-

ко, мати дружини подарувала нам шафу на одяг, батько – стіл, купив дві табуретки, придбали дещо з посуди, кілька горщиків, бо їжу готувала дружина в печі.

26 січня 1956 р. народився у нас син Віталик. Ми раділи з дітей. Після народження першої дитини, захворіла моя люба дружина – астма. Ця важка хвороба супроводжувала її до кінця її життя. Допомагав я їй в усьому. Роботу ми не ділили: це – твоя, а це – моя. Разом обробляли город, прали білизну, няньчили дітей, а пізніше – онука Віталика, якого ми любили понад усе.

Роки промайнули, як одна мить. Діти виросли і пішли у світ, онуки стали дорослими, а ми, діди, живемо на одинці – пригнічені фізично і морально.

В 1961 р. мене переводять на посаду директора школи в с. Конищеві. 22 роки віддав я цій посаді. Нелегко було працювати і фізично і морально, але я любив свою роботу та віддавався їй всеціло. Школа, яку я очолював, була зразковою у районі. Мене хвалили, неодноразово преміювали, відзначали.

Я ще більше старався. Для себе, для сім'ї нічого не зробив. І тільки у віці 60-ти років зрозумів, що був нерозумним. Правда, односельці, мої колишні учні, ще й тепер називають мене директором, дякують за науку, говорять, що коли Іваницький директорував, був порядок, дисципліна в школі.

У листопаді 1980 року нашу родину спіткало велике нещастя: померла люба дружина, мати, любляча бабуся Рая.

І так 5 років я одинокий. Діти далеко. Робота відповідальна.

Скажу, що це уже не перша втрата. В 1972 р. на 84-році помер батько – Іван Максимович (після скальпеля). Ще був у повній мірі чоловік при здоров'ї, з бабкою обробляли город, доглядали худобу, вели господарство. І раптом приступ – живіт. Операція. Заворот кишки. Операція запізніла. Так-сяк зашили живіт. Через кілька годин наступила смерть.

У 80-му році, на 80-му році життя померла мама – Тетяна Леонтіївна (до скальпеля не дійшло – запізно – четверта стадія раку печінки). У тому ж 1980 році, на 51-му році життя – помирає дружина Рая (після скальпеля), у 1987 р. на 61-му році життя помирає брат Дмитро Іванович. Доля розпорядилася так, що з часом я потрапляю під скальпель. Падаю на асфальт, травма. Тазостегновий перелом. Операція. Видаляють головку стегнової кістки,

ставлять металевий суглоб – костилі. І не на місяць – два, як обіцяли хірурги, уже шостий рік мучусь з ними, і надії на покращення – ніякої.

Не сподівався я на таку старість, бо ж до 60-ти років не знав, що таке лікарня.

Єдина надія – це моя друга дружина Галина Йосипівна, яка прийшла до мене, витягла мене з самотнього життя і врятувала від депресії.

Радий коли до мене приїздять діти, онуки, але це буває дуже рідко. Дочка, спасибі їй, приїздить, допомагає в усьому, але нам допомога потрібна щоденно.

Така моя коротка історія, пройденого довгою дорогою життя. Є що згадати, є що порівняти. Характерно те, що життя моє пройшло в період двох тисячоліть: XX – XXI. Це не тільки історія мого життя, це історія моєї Батьківщини, на долю якої випало більше негараздів, страждань, а для талановитого народу поневірянь.

Пригадую босі ноги, до колін поколоті стернею, руки такі ж – до ліктів. Принесене збіжжя потрібно було ще й розмолоти. Батько викував з пісковику – камінне жорно. Ходила якось бригада по селу (голова сільради, активісти) і виявили у нас в погребі ті жорна. Голова виніс їх у двір, і обухом сокири розрубав на куски. Такий млин не дозволено мати. То батько пізніше склав ті куски докупи, обтягнув обручем, і млин запрацював знову. Молоти дозволяли тільки в колгоспному млині, але для цього потрібно було мати довідку з сільради. Видавали її тоді, коли пояснив, де взяв зерно.

Сьогоднішнім молодим людям важко повірити в те, в яких умовах доводилось жити, працювати нашому старшому поколінню [1].

Джерела та література:

1. Щоденник Іваніцького Миколи Івановича, 1921 р. н., жителя с. Конищів Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Олександр ЯНІЦЬКИЙ

РОЗВИТОК ОСВІТИ В МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОМУ РАЙОНІ В КІНЦІ 50-х – ПОЧАТКУ 60-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У процесі формування нової освітньої стратегії України варто звернутися до прикладів розвитку та реформування освітньої галузі минулих років, врахувати всі позитивні та негативні моменти. Потрібно більше уваги в цьому процесі приділити регіональній історії, адже регіоналізм сучасної доби виступає як засіб розбудови локальної самобутності в контексті загальнолюдських цінностей [1]. Показовим у цьому плані є дослідження впливу загальносоюзних реформ і нововведень на стан та якість освіти в окремо взятих регіонах Вінниччини. Дане дослідження покликане доповнити відомості про стан та розвиток освіти в Мурованокуриловецькому районі Вінницької області в кінці 1950-х – початку 1960-х років ХХ століття.

Одним із основних факторів, який впливав на розвиток освіти в регіоні в зазначений період, була освітня реформа 1958 – 1964 років. Нові завдання, поставлені перед радянською школою, були направлені на тісне поєднання навчання із суспільно-корисною працею – на політехнізацію освіти. Основною ланкою в системі народної освіти мали стати середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням, у яких особи, що закінчили восьмирічну школу, протягом трьох років отримували середню освіту та професійну підготовку для роботи в одній із галузей народного господарства. Законом передбачалося створення таких шкіл, як разом з восьмирічками, так і окремо, у складі IX – XI класів.

Перебудова системи народної освіти в Мурованокуриловецькому районі розпочалася одночасно з перебудовою системи освіти у Вінницькій області. На другій сесії власної Ради депутатів трудящих, яка відбулася в 1959 році, було обговорено і накреслено план реорганізації існуючих в області семирічних і середніх шкіл у восьмирічні трудові політехнічні школи та одинадцятирічні трудо-

ві політехнічні школи з виробничим навчанням. Перехід мав відбутися протягом 3 – 5 років [2, арк. 9].

У зазначений період у Мурованокуриловецькому районі налічувалося 48 масових шкіл, у тому числі 21 початкова, 16 восьмирічних, 11 середніх та одна школа-інтернат. Разом у школах району на кінець 1960 – 1961 навчального року навчалося 7986 учнів [3, арк. 22].

Однією з особливостей розвитку південних регіонів Вінниччини був їх переважно аграрний характер зі значною кількістю невеликих сіл, розкиданих на значній відстані одне від одного. Не була в цьому плані винятком і Мурованокуриловеччина. Важливу роль у забезпеченні умов для навчання сільських школярів у новій структурі шкільної освіти відводилася гуртожиткам при школах, або, як їх тоді називали, інтернатами, а також добре налагодженому підвезенню школярів до школи і назад додому, котрі проживали далі, ніж на 3 км від місця навчання [4, с. 121]. У селі Снітків було відкрито 3 таких гуртожитки для учнів з інших сіл та круглих сиріт, де, окрім проживання, вони отримували харчування протягом навчального року [5, с. 236].

Реформування школи потребувало значних матеріальних затрат, широкого будівництва шкільних приміщень, нового обладнання, підготовки вчительських кадрів. Керівництво СРСР постійно економило на фінансуванні сільських закладів освіти, що зрештою негативно впливало на їх загальний рівень. Через такий стан речей будівництво шкіл частково було покладено на колгоспи та громадськість сіл. Завдяки цьому було добудовано приміщення на 6 класних кімнат для Вищеольчедаївської середньої школи, передано будинок на 10 класних кімнат Мурованокуриловецькій середній школі, нові шкільні приміщення побудовано в с. Березові, Попелюхах, Михайлівцях та ін. Це дало можливість ліквідувати в багатьох школах двозмінне навчання. У 1960 – 1961 навчальному році у дві зміни працювали лише 3 школи з 48 по району [3, арк. 22].

Проте навчально-матеріальна база значної частини шкіл району залишалася слабкою і не забезпечувала виконання всіх лабораторних та практичних робіт з фізики, хімії, біології, виробничого навчання. Зокрема, у дуже тісних приміщеннях працювали Лучинецька середня школа, Конищівська, Сказинецька та Погорільська восьмирічні школи та інші.

Виробниче навчання і професійна підготовка в середній школі потребували величезних матеріальних витрат, широкого будівництва шкільних майстерень. Для проведення професійної підготовки сільські школи закріплювалися за колгоспами і радгоспами. Основною організаційною формою трудового виховання були учнівські виробничі бригади, за якими закріплювалися земельні ділянки і техніка, а також спеціалісти для проведення занять. Так, учні школи села Снітків, окрім навчання, вирощували цукрові буряки, пололи пшеницю, працювали на фермах колгоспу. Власними силами було посаджено гектар саду, збудовано шкільну майстерню, оранжерею, кролеферму, голуб'ятники [5, с. 236]. Учнівська виробнича бригада Мурованокуриловецької середньої школи щорічно обробляла 36 га городніх та інших просапних культур. У школі працювала будівельна бригада учнів старших класів [6, с. 461]. Виробниче навчання на базі колгоспів часто носило примітивний характер. Колгоспи в ряді випадків не давали можливості учнівським бригадам проводити всебічну сільськогосподарську практику, використовуючи учнів лише як сезонну робочу силу.

На низькому рівні в районі було організовано навчання працюючої молоді. Так, серед молоді до 30 років налічувалося 2756 чоловік без середньої освіти, 1213 чоловік без семирічної освіти і 154 без початкової освіти, яких потрібно було охопити навчанням, а у 1960 – 1961 навчальному році було фактично охоплено навчанням у школах та класах сільської молоді лише 280 чоловік. Багато учнів вечірніх шкіл нерегулярно відвідували заняття, мав також місце великий відсів зі шкіл – 169 учнів вибуло протягом навчального року [3, арк. 22]. Формальний підхід до навчання та відсутність матеріальної бази зводила нанівець позитивні моменти навчання в таких школах. До того ж учні, які поєднували роботу з навчанням у вечірніх школах та класах сільської молоді, піддавалися значному перевантаженню.

Під час реформи прискорився процес створення окремих шкіл-інтернатів. Новий тип навчальних закладів був особливо зручний для сільської місцевості, адже часто в селах були лише початкові школи, а можливість під'їзду кожного дня в інший населений пункт була обмеженою. У 1958 році на базі поміщицького маєтку Чихачова в Мурованих Курилівцях було відкрито школу-

інтернат, яка пізніше набула статусу санаторно-курортної для дітей із серцево-судинними захворюваннями [6, с. 461].

Отже, наприкінці 1950-х – початку 1960-х років стан освіти в Мурованокуриловецькому районі, як і загалом в УРСР, мав ряд суперечливих тенденцій. З одного боку поступово зростали освітній рівень населення та матеріально-технічна база шкіл, з іншого, через формальний підхід і забюрократизованість у проведенні шкільних реформ, втрачалися всі позитивні зрушення у цій сфері.

Джерела та література:

1. Регіональне і загальне в історії: Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д. І. Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду (9 листопада 1995 р.) [Електронний ресурс] / Дніпропетровськ, 1995. – 328 с. – Режим доступу: http://museum.dp.ua/article0606.html
2. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВіО), ф. Р – 2700, оп. 6, спр. 1421.
3. ДАВіО, ф. Р – 4897, оп. 4, спр. 177.
4. *Романюк І. М.* Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. XX століття / І. М. Романюк. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 256 с.
5. *Ревуцький В.* Снітків. Історія без акцентів: Історичний нарис / В. Ревуцький. – Інститут передових технологій, К., 2011. – 444 с.
6. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Вінницька область / Гол. ред. кол. Тронько П. Т., Бажан М. П., Білогуров М. К., Білодід І. К та ін. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 777 с.

ВІДОМІ ПОСТАТІ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНИ

Андрій ТРЕМБІЦЬКИЙ,
Анатолій ТРЕМБІЦЬКИЙ

УРОДЖЕНКА СЕЛА РОЗДОЛІВКА МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ОЛЬГА

КОСТЯНТИНІВНА ПРИХОДЬКО (ВАТИЧ) – СОПРАНО-СОЛІСТКА УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ КАПЕЛИ

Історія свідчить, що українські патріоти навіть у важкі часи розбудови самостійної української держави в добу Визвольних змагань українського народу 1917 – 1924 рр. значну увагу приділяли перетворенням у культурній сфері. Вони добре розуміли, що створена їхніми предками культурна спадщина, особливо українська пісня, – це історія українського народу, народу-трудівника й народу-воїна, який віками витрачав своє життя на боротьбу за свою свободу. 16 січня 1919 р. музичний відділ Міністерства освіти УНР за дорученням голови Директорії С. Петлюри, намагаючись «піднести на належну ступень українську пісню, народну й штучну та ознайомити з нею як найширші кола громадянства у нас і закордоном» [1]. 24 січня 1919 р. Директорія УНР, виявляючи турботу про всі культурні ніші – від народної творчості (*створення капели бандуристів*) і до елітарного хорового мистецтва, започаткувала Українську республіканську капелу (*далі* – Капела) [2]. Незважаючи на складну соціально-політичну та економічну ситуацію, уряд оголосив, що першим кроком Капели «буде концертова подорож до Західної Європи, яка має початися у першій половині лютого». Саме тому праця в Капелі буде прирівнюватися до служби в державних інституціях, даватиме права на пенсію і відповідно оплачуватиметься» [1].

Знаний історик С. Наріжний, характеризуючи діяльність Капели під час її гастролей в Європі, досить об'єктивно писав, що її надзвичайний успіх залежав від «диригента, Капели й самої української пісні» [3, с. 30]. В. Січинський також стверджує, що величезний успіх Капели був можливим не тільки завдяки «прекрасному виконанню самого хору та його незвичайного диригента О. Кошиця, але також величезній організаційній праці адміністрації хору, про яку мало хто знав», «важливою ділянкою» була діяльність перекладачки Г. Ватич, яка, досконало знаючи англійську, німецьку та французьку мови, «дивувала чужинців перфектним знанням мов», перекладаючи «всі програми, зміст пісень, вірші та

інший пропаґандивний матеріал про Україну» [4]. Знаний український державний та громадський діяч В. Приходько писав: «І треба признати і зазначити, що виступи Капели, під умілим диригуванням О. Кошиця, мали надзвичайний успіх у чужинної публіки. Капела стала популярною по усій Європі і її виступи – були тріумфальним походом української пісні», адже Капела «відкривала перед усією Європою незнаний досі український народ і мову українську, державу українську» [5, арк. 13].

Сьогодні, на підставі наявних джерел, із впевненістю можна стверджувати, що поряд із О. Кошицем, значний внесок у творення та діяльність всесвітньовідомої Капели внесли **подоляни** – господар Капели Олександр Курчинський (*23.08.1894 – †?) (*під час подорожі одружився із Зінаїдою Чехівською*); брат і сестра Віктора Приходька – адміністратор Капели Олекса (*05.10.1887, *с. Ластівці, нині Кам'янець-Подільський р-н* – †08.02.1979, *Прага*) і солістка Ольга (Туся) Лоська (*за другим шлюбом Башко*) (*05.06.1900(1903?), *Кам'янець-Подільський* – †05.05.1996, *Львів*); кур'єр Володимир Січинський (*24.06.1894, *Кам'янець-Подільський* – †25.06.1962, *Савт Бавнд Брук* (*США*) і його дружина сопрано-солістка Михаїла (*Михайлина*) Орисик (*09.10.1895, *Львів* – †19.06.1989, *Савт Бавнд Брук*) [6, с.174]); тенор-соліст Гриць Кіриченко (*23.04.1888, *с. Лука, нині Ярмолинецький р-н Хмельницької обл.* – †?); сопрано-солістка Віра Туркало (*у 1920 р. вийшла заміж за члена Воєнно-санітарної місії УНР в Німеччині Андрія Журавля*) (*24.07.1896, *с. Немиринці, нині Городоцький р-н Хмельницької обл.* – †?); сопрано-солістка Софія Гаєвська (*18.09.1895, *Брацлав* – †?); тенор-соліст Леонтій Сорочинський (*17.06.1895, *Гайсин* – †?); бас-соліст Гліб Шандрівський (20.06.1896, *Тульчин* – †?); лектор французької мови державного українського університету, перекладач Капели та всіх її видань впродовж подорожей **Ганна Ватич** (*вийшла заміж за тенора Романа Кирчіва*) (*28.07.1889, *с. Манявці* – †?); сопрано-солістка **Ольга Ватич** (*сестра Г. Ватич і* ***дружина Олекси Приходька*** (11(12).07.1891, *с. Попова Ушицького повіту (нині – с. Роздолівка Мурованокуриловецький р-н* – †14.01.1981, *Прага*); альт-солістка Ніна Гордаш (04.04.1900, *с. Слобідка* – †?); сопрано-солістка Тетяна Георгієвська (*вийшла заміж за О. Кошиця*) (02.01.1892, *с. Великі Хутори* (*6 верст від Вінниці* [7, с. 188 – 191]) – †26.03.1966, *Вінніпег*); бібліотекар Олек-

сандр Кізима (09.03. 1891, *с. Біляни* – †?); альт-солістка Ніна Машкевич (06.06. 1897, *с. Северинівка* – †?); тенор-соліст Дмитро Миронюк (24.10.1895, *с. Грицківка* – †?); бас-соліст Михайло Рощахівський (26.01.1891, *с. Концеля* – †?); альт-солістка Євдокія Чабаненко (27.11.1896, *с. Пещанівка* – †?), які разом з іншими членами Капели, зробили значний внесок у її творення та сприяли її успішним виступам під час гастролей в Європі. На жаль, сьогодні майже призабуті імена славних українських співаків, які через обставини того часу розгубилися по всьому світу й доля багатьох із них у більшості випадків й досі невідома [8; 9, арк. 1; 10; 11; 12].

При цьому важливо зазначити, що частина майбутніх членів Капели успішно закінчила ***Маріїнську гімназію в Кам'янці-Подільському, серед них:*** Ганна (1906), Ольга (1908, срібна медаль) і Євгенія (1914, срібна медаль) Ватичі [13]. Крім того, частина майбутніх членів Капели брала активну участь у діяльності Подільської «Просвіти» – Ганна та Ольга Ватичі, Олекса Приходько, Володимир Січинський, Михайлина Орисик, Віра Туркало та інші [14, с. 9].

Розкриваючи історію творення Капели, О. Кошиць у своїх спогадах «З піснею через світ» [15, с. 21] пише, що 1 січня 1919 р. під час святкування 25-літнього ювілею М. Вороного С. Петлюра запросив його і К. Стеценка до себе поговорити про «важні справи» [15, с. 21; 16]. 2 січня С. Петлюра запропонував талановитому українському композитору, хоровому диригенту і музично-громадському діячу К. Стеценку і визначному українському хоровому диригенту, композитору і вченому-етнографу, талановитому педагогу, голові музичного відділу Міністерства освіти УНР О. Кошицю «створити хорову капелу, підготувати з нею добірну програму і, не гаючи часу, виїхати у велике гастрольне турне по світу» [2; 17, с. 80; 18; 19, с. 3387; 20, с. 365], щоб українською піснею та гімном «Ще не вмерла України…» донести вість про створення нової держави [20, с. 365]. Так, голова Директорії і Головний Отаман військ УНР С. Петлюра «знайшов один з найкращих шляхів презентації своєї молодої країни світові», адже «прекрасно розумів невідворотний вплив високого, справжнього мистецтва на будь-яку аудиторію» [3, с. 19; 5, арк. 12; 17, с. 81].

24 січня 1919 р. Директорія УНР видала Закон «Про Українську республіканську капелу» [2], як автономну мистецьку орга-

нізацію при Міністерстві освіти УНР, на чолі якої мав стояв її музичний шеф – диригент і одночасно, голова Ради Капели та голова її Художньої ради. Рада Капели складалася з диригента, його помічника, професора співу, адміністратора та представників хористів і вирішувала всі справи Капели, приймала і звільняла співаків та нижчих урядовців Капели. До складу Художньої ради Капели входили всі члени Рада Капели, крім адміністратора. Фінансами Капели відав окремий скарбник під наглядом Ревізійної комісії [3, с. 20].

Після прийняття закону було названо кандидатури на головного диригента: О. Кошиць, М. Леонтович, О. Приходько і К. Стеценко. На пропозицію Я. Якименка (*Якова Степового – авт*.) керівником і головним диригентом новозаснованої Капели було обрано О. Кошиця, його заступником – професором співу Г. Тучапського, який мав вишколити й поставити голос, по можливості, кожного члена Капели – хориста, помічником головного диригента П. Щуровську-Росиневич [3, с. 20; 15, с. 21], а головним адміністратором – колишнього професора української гімназії і диригента українських хорів у Варшаві (1909 – 1915), Чернігові (1915 – 1917), Києві (1917 – 1919), співробітника музичного відділу та члена Театральної ради Міністерства освіти УНР Олексу Приходька [3, с. 20; 5, арк.10 – 11; 21; 22; 23; 24; 25]. Основним завданням головного адміністратора Капели було політично і дипломатично організувати виступи Капели в головних столицях Європи – Берліні, Відні, Лондоні, Парижі, Празі та інших [5, арк. 12], а також забезпечувати все необхідне для виступів Капели – найбільші зали, готелі, попередню рекламу, зв'язок з музичними діячами у кожній державі тощо [5, арк. 13].

Відомі українські діячі мали різне бачення подорожі Капели за кордон, одні вважали подорож доцільною й необхідною, інші були проти. Так, дуже неприхильно до цього задуму поставився М. Грушевський, який перед адміністратором Капели О. Приходьком прямо висловився: «Нащо ви то везете заграницю!». М. Лозинський прирівнював Капелу до негритосів, запевнюючи, що Париж зовсім не обходить якась там «негритська» музика. Особливо рішуче висловлювався проти М. Шаповал, який уважав що Капела, замість того, щоб виступати перед європейськими буржуями – має співати своїм воякам на фронті, в окопах [3, с. 21]. Неприхильне

ставлення урядовців до Капели значно утруднювало умови її подорожі. 23 січня Рада народних міністрів УНР асигнувала на її утримання 1184500 крб. і ще майже 1,5 млн. – на подорож до Парижа [16], де під час проведення мирного конгресу Капела мала «нагадати про Україну вершителям доль світу» [26, с. 347]. 25 січня 1919 р. О. Кошиць домовився з О. Приходьком, як відповідальним за фінансову ситуацію в Капелі, про отримання ним грошей для Капели [27, с. 13], але грошей Капела не отримала, адже через наступ більшовиків на Київ Держскарбниця евакуювалася до Вінниці [16] і, як висловлювався тодішній міністр фінансів Б. Мартос, кредити для неї були закриті «за ненадобністю» [3, с. 21]. Проте О. Приходько за вказівкою К. Стеценка поїхав до Державної скарбниці у Вінницю та отримав 50,0 тис. крб., з них 15,0 тис. крб. привіз до Києва, а решту забрав із собою до Кам'янця-Подільського, де готував помешкання для Капели [27, с. 22].

25 січня 1919 р., О. Кошиць, не вірячи в можливість успішної організації колективу й виїзду його до Кам'янця-Подільського, залишив Київ [28, с. 37], про що пізніше писав: «Думав, що виїжджаю не надовго.., а склалось інакше... Як-то кажуть: «Ідеш на день, бери хліба на тиждень… Мені й на думку не сходило, що кидаю Київ… назавжди» [15, с. 15]. 1 лютого за розпорядженням С. Петлюри хористи з великим поспіхом, не захопивши навіть необхідних речей [29, с. 16], у надзвичайно складних умовах під керівництвом К. Стеценка евакуювалися із Києва [28, с. 37], але не всі, хто пройшов конкурс [16; 30, арк. 2]. З Києва виїхало лише кільки десятків, а решта «побоялася зіставити на непевну долю своїх близьких і залишилася, а друга, що виїзд поступив несподівано, і тому неорганізовано». Переїзд був дуже важкий, чотири дні їхали в теплушках до Жмеринки, де через два дні дали «дуже брудний вагон ІІІ класу, який причепили до міністерського потягу» і так доїхали до станції Гречани. Тут «стояли два дні», адже вагон «відчеплено від міністерського потягу і полишено судьбі». По дорозі, у Вінниці та Жмеринці, до Капели були прийняті нові співаки, у т. ч. солістка Т. Георгієвська (майбутня дружина О. Кошиця), дяк Казанського собору Г. Павловський, актори Вінницького міського театру І. Паславський, М. Приємська, В. Романюк, Л. Троїцький, Г. Шандровський, який став провідним солістом Капели [26, с. 349]. «Промаявшись у холодних вагонах майже два тиж-

ні», 37 членів Капели [3, с. 21] прибули в Кам'янець-Подільський лише ввечері 14 лютого [26, с. 348].

В Кам'янці-Подільському розпочалося нове формування державної професіональної Капели, призначеної для поширення за кордоном ідеї української державної самостійності при допомозі національної пісні [31, с. 25; 32, с. 42]. 16 лютого члени Капели «зібралися в канцелярії готелю «Бель В'ю», де О. Кошиць повідомив, що «репетиції відбуватимуться щоденно від 10 до 12 год. [33, арк. 3] у помешканнях «Просвіти», університету чи міської управи [27, с. 25]. Одночасно в часописах «Життя Поділля» та інших було оголошено конкурс на прийом нових членів і вже невдовзі Капела нараховувала 72 чоловіки [33, арк. 3] з різних частин України – Бессарабії, Буковини, Галичини, Київщини, Поділля, Полтавщини, Степової України, Чернігівщини [3, с. 21]. Хористкою стала 15-літня гімназистка Кам'янець-Подільської жіночої гімназії Ольга (Туся) Приходько [5, арк. 21], сестра Олекси Приходька, який, виїжджаючи з Капелою за кордон, «взяв її з собою, оприділивши її до Капели» [5, арк. 22]. Конферансьє і перекладачем Капели стала Ольга Ватич (*майбутня дружина О. Приходька і сестра Г. Ватич*) [34; 35]. Водночас співаки вчили французьку мову, лекції з якої щоденно від 12 до 14 год. у двох групах давала приват-доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету Г. Ватич. Потім від 14 до 16 год. знову репетиції і так вони працювали аж до 22 березня [33, арк. 3].

О. Кошиць зустрівшись з членами Капели в Кам'янці-Подільському, писав, що вона «зробила на мене прямо страшне враження: і такого хорового дрантя я ще на віку своїому не бачив: партії не розмірні, співати не вміють, виють, як вовки, маса безголосих... Але приходилось братись і за цей хлам, бо інакше залишалось відмовитись від справи» [15, с. 15; 16]. Проте, незважаючи на всі ці негаразди, Капела все ж за півтора місяця провела значну роботу з підготовки свого турне до Франції, при цьому зауважимо, що всіма адміністративними питаннями турне (оформлення закордонних паспортів, отримання віз, придбання квитків тощо) займався О. Приходько. Хоча на цю поїздку уряд асигнував 1142500 франків, однак їх видали у неконвертованих гривнях, тому нездійсненою залишилася спроба пошити для членів Капели національні костюми [26, с. 349]. Через те, що Капела перебувала «в стані орга-

нізації, тому не маючи ні повного комплекту співців, ні готового репертуару», жодного її виступу в Кам'янці-Подільському не відбулося [27, с. 25], а вже 24 березня 1919 р. 77 (за іншими даними – 83) членів Капели [26, с. 349], пробувши тут майже два місяці в страшенному бруді [15, с. 16], виїхали за маршрутом Станіслав (*нині Івано-Франківськ*) – Стрий – Львів – Ужгород і далі за кордон.

Працюючи в дорозі, Капела добралась до Галичини, де місцеве громадянство дізнавшись «яку пропагандивну роль може відограти в Європі Капела, прямо носило нас на руках». Загалом галичани, що «кохались у нашому співі, цінили і шанували нас та виказували нам всяку увагу», але дуже «погано вели себе тутешні наддніпрянські діячі, різні «голови», добродії та інші типи». До Стрия Капела приїхала в Страсну середу і «тутешнє громадянство» привітало співаків із приїздом і з Великоднем та влаштувало для них обід на перший день свят [15, с. 15].

У Станіславові концерти Капели відбулися 11 і 20 квітня 1919 р., а 20 квітня Капела співала Великодню службу Божу в Стрию [3, с. 22]. 24 квітня Капела через Самбір і Сянки виїхала на Закарпаття і 25 квітня прибула в Ужгород, в «мадярське місто з українським населенням та чехословацькою владою» [3, с. 22; 36, с. 6]. Проте чехословацькі органи під впливом москвофільської агітації поставилися до Капели з недовір'ям і в перший же день усіх її членів заарештували. Лише завдяки немалим зусиллям Я. Нечаса, вдалося полагодити цей конфлікт і через п'ять днів Капела вирушила у Прагу, так і не давши на Закарпатті жодного запланованого концерту [3, с. 22; 8, с. 29; 36, с. 7 – 10; 37].

Капела, залишивши останні речі в Станіславові, майже «в чому мати породила», як «якась кочова орда, яку страшно було підпускати до міста на гарматний вистріл» [15, с. 16], 30 квітня 1919 р. виїхала за кордон, придбавши перед виїздом в «якогось отамана-грузина 50 пудів цукру й круп». До Праги Капела прибула як «банда» [16], чоловіки мали неймовірний вигляд: «неголені, здавалось, від початку світової війни обличчя», інший «патлатий до того, що коси звисали на плечі». А їхній одяг, це просто жах: один в «обмотках», пошарпаній солдатській шапці з дашком, «гімнастьорці» і без сліду спідньої білизни»; другий в «обідраному військовому кожусі, селянській шапці, з якої лізе клоччя, та в чобо-

тях, що забули про підошви й закаблуки»; деякі «в шкіряній тужурці»; інші в «артилерійській шинелі з розпоркою до плечей», «піхотній шинелі і «обмотках», «гуцульському кожушку (кіптар), а на голові якийсь веселенький капелюшок «на бакир». «Майже всі жінки в неймовірних пальто з солдатського сукна»: одна в «якомусь страшному кожусі навиворіт, з папахою на голові»; друга в «червоному пальті з церковно-співацького контуша, подарованого їй церковним диригентом». А їхній багаж, – це «пакунки, старі валізки, скриньки солдатські, ящики, торби, відра, вузлики з хусток». А ще від них «на верству несло цибулею й сивухою, бо з одчаю, холоду й голоду пили. Обличчя в усіх були сірі, чорні, зелені, брудні». Тому й не дивно, що «всю цю «босоту» зараз же заарештовували, як тільки вона де появлялась на обрію». Тільки після втручання М. Чайковського та представників урядової інстанції для захисту чужинців від усяких насильств – «Чужинецького уряду» членів Капели звільнили, але забрали паспорти [15, с. 16].

З готелю майже не виходили, «доки пристойно не одяглися», 130 тис. крон на одяг позичив посол УНР у Празі М. Славінський [16]. Концертами в Празі (11, 14, 15, 17 і 18 травня, 1 і 10 червня) Капела розпочала свою тріумфальну подорож за кордоном і впродовж 11 травня – 18 липня 1919 р. дала 18 концертів у Празі, Пльзені (19 травня), Брно (21, 22 і 25 травня), Простєйові (26 травня), Оломовці (28 травня), Хрудімі (29 травня), Турнові (11 і 13 липня), М. Болеслави (17 липня) та Їчині (18 липня) [3, с. 23 – 24; 15, с. 16]. Більш ніж звичайна подорож Капели по Чехії була тріумфальною, про що відомий музиколог, професор З. Неєдлі писав, що її мистецтво «так глибоко народнє, що з нього безпосередньо промовляє до нас своєрідна чиста душа українського народу». А музичний критик і диригент, професор Я. Кржічка стверджує: «Українці прийшли і перемогли! Дійсно, аж надто довго не знали ми про них і тяжко кривдили їх, коли несвідомо і без інформації з'єднували їх, проти їх волі, в одно ціле з російським народом. Наше бажання великої і неподільної Росії є слабим аргументом проти природи й волі цілого українського народу, для якого самостійність є всім, як була колись і для нас» [8, с. 29; 29; 36, с. 6 – 10; 37].

Із Чехії Капела виїхала в турне за маршрутом Австрія – Швейцарія – Франція – Англія – Бельгія – Голландія – Німеччина [36, с. 6 – 10; 37; 38; 39; 40, арк. 30], але спершу завітала в давню

західноєвропейську «музичну столицю» – у Відень [3, с. 24; 15, с. 17], у місто, що «голодувало, їло конину й довоєнні анчоуси» [16]. Тут Капела дала сім концертів в «Академії фюр мюзік» і консерваторії [3, с. 24; 15, с. 17], співала для «українських інвалідів з італійського полону», на цвинтарі на похороні українського вояка, потім у Бадені (13 серпня, 15 вересня), загалом було дано 10 концертів [3, с. 24 – 25]. Внутрішнє життя Капели йшло своїм порядком, проте «загал недоїдав» і чекав віз до Італії, Франції, Швейцарії чи Югославії, «взагалі куди-небудь». «Настрій був препаршивий», у Відні був «просто голод», у «ресторанах годували кониною та шпинатом» [15, с. 17]. Проте не зважаючи на те, що Австрія після Першої світової війни була «дуже обкроєна, німцям було не до концертів», але й тут був успіх Капели, про що директор Музичної академії у Відні писав: «Рідко доводилось мені чути хорове діло таке досконале щодо згуку, інтонації, ритміки та динаміки», які «прекрасні народні пісні, їх дійсне майстерне оброблення» [29].

У Відні Капела завдяки «дипломатичності» українського посла в Швейцарії М. Василька отримала візи до Швейцарії, і вже 7 жовтня 1919 р. вирушила з Відня [3, с. 25], хоча грошей було «всього на три місяці». Щодо візи до Югославії, то її представник погодився «надати її і вже були проштемпельовані наші пашпорти, але якийсь денікінський генерал підняв ґвалт, що ми російські сепаратисти, – і в нас одібрали візу назад». Візу до Італії «ми самі построчили», а вдруге її нам вже не дали». Так Капела об'їхала майже всі країни Європи, а в Італії та на Балканах не була [15, с. 17]. В Швейцарії Капела дала 10 концертів, спочатку в Інсбруку, потім у Базелі (10 жовтня), Женеві, Берні (3 листопада) [3, с. 25; 15, с. 18], Цюріху і Лозані [3, с. 25], де місцева преса «називала геніяльним не тільки диригента Кошиця, а й самих співаків-виконавців, і зазначала, що українці не знайдуть собі конкурентів» [29].

Останній концерт у Берні – і ввечері 3 листопада Капела виїхала потягом до Франції [3, с. 25; 15, с. 18], яка після чистенької Швейцарії, «вразила нас хаосом і брудом, відчувалась війна». Туманним ранком Капела була вже в Парижі, «серед неймовірного бруду на вулицях», де в залі «Gaveau» («Ґаво») відбувалися концерти (6, 12 і 15 листопада) [15, с. 18]. Капела дала 25 концертів, у т. ч. по два концерти в Бордо і Марселі, по концерту в Ніцці, Ліоні

[3, с. 25] і Тулузі (22 листопада) [3, с. 25; 15, с. 19]. Франція спочатку холодно прийняла досить широку рекламу Капели, але вже під час виконання французького гімну «Марсельєзи» «зривалися спонтанні оплески, публіка кричала, кидала вгору капелюхи, всі шаліли від ентузіазму». Французький музичний критик Р. Шарпентьє писав, що «українське національне мистецтво залишається завжди здоровим, з іскрами веселості і бадьорості» [29]. А королева Бельгії після концерту сказала: «Моє серце на боці вашого народу, але ми, монархи – раби політики» [16].

Із Франції Капела направилася до Англії, а по дорозі влаштувала шість концертів у Бельгії, малій державі, але з дуже вибагливою публікою. Зокрема, виступала в Льєжі (3 і 5 січня 1920 р.) [15, с. 19], в Королівському оперному театрі «Ла-Монне» Брюсселя (8, 11, 14 січня), де одержала пальмовий вінок від королівських співацьких товариств [3, с. 26; 15, с. 19]. Пізніше В. Січинський писав, що «найбільший успіх української пісні, з цілої подорожі Капели по Європі, був у Фляндрії», де в найбільшій залі Антверпена «Зоологічний парк», що вміщала 7 тис. слухачів, «публіка робила такі овації хорові, що треба було очікувати довгі хвилини, доки зала заспокоїться і дасть можливість продовжувати програму» [41].

З Бельгії Капела переїхала до Голландії, «в країну води й дощу. Всюди канали, хмуре небо, хмурі люди... Місто старовинне, маленьке, чистеньке й тихе, мов наше село» [15, с. 14], де дала п’ять концертів, у т. ч. в Роттердамі (19 січня), в Королівському театрі, залі «Дірентай» Гааги (22, 25 і 29 січня) [3, с. 26; 15, с. 14 – 15], Амстердамі (24 січня) [3, с. 26], які стали загальним тріумфом і скінчилися «цілою маніфестацією» [15, с. 14] флегматичних голландців, що «втрачали рівновагу і вітали хор», який співав так, що «їхній спів проходить крізь мозок і кості», яка в українців «непереможна сила», «які ми бідні народи Заходу» [41].

У Нідерландах Капела не дуже задержалася, поспішаючи до Англії, яка була головною ціллю подорожі, адже ще в Парижі співаки одержали візи. Вже 31 січня Капела виїхала північним морем до Лондона, де співаки дали концерти [3, с. 26; 15, с.15] в «Queens Hall» («Квінс-Голл»), в залі «Народної палати», лондонському університеті (3, 6, 9, 13, 17 і 24 лютого) [15, с. 14]. Всього в Лондоні, де Капела перебула цілий лютий місяць, вона дала 10 концертів.

Крім того, Капела влаштувала в Англії й декілька безплатних концертів, у т. ч. концерт духовної музики в «Christ Church» («Квінс Гол») при 2.500 присутніх, де англійський пастор Г. Бойде відправив молебень за спасіння України [3 с. 26; 4], виступав, за сприяння дружини колишнього віце-короля Ірландії лорда Абердіна, на з'їзді англійських жінок (10 лютого). Хоча концерти Капели відбувалися, але все відчутнішою ставала справа нехватки коштів, а від О. Приходька, що поїхав до Відня, «ні слуху ні духу. Ні про гроші, за якими він поїхав, ні про нього самого», а між тим останні гроші «поворотного фонду», тобто кошти зарезервовані для «повороту хору в Україну, коли не буде на що подорожувати далі», підходили до кінця і це було найстрашніше [15, с. 14]. «Час ішов, гроші упливали», а від О. Приходька за два місяці О. Кошиць «дістав тільки одного листа, але не про гроші, а з пропозицією, нічим не мотивованою, зменшити штат Капели», на що відповів «досить гостро, що треба думати не про зменшення, а про гроші, а коли розпускати хор, то увесь». Останній концерт Капели в Чізвік (*околиця Лондона*) мав «блискучий успіх» і навіть сам мер дуже дякував [15, с. 15]. В загальному майже всі критики сходилися на думці, що «коли в українців інші ділянки організаційного життя стоять так високо як і спів, то Українська держава буде першою на світі» і коли «спів цих синів і дочок могутніх козаків (з їх національного гімну) має доказати живучість раси, то Україна буде довго жити і процвітати» [4].

Після цього Капела, не маючи коштів, змушена була повернутися «просто на голодову смерть» до Бельгії. Кошти на переїзд надіслав посол УНР у Голландії О. Яковлів, якби не він, то «великий скандал вийшов би з Капелою», «навіть на поворот додому нема грошей». Впродовж березня 1920 р. Капела дала в Брюсселі 8 чи 9 концертів [15, с. 15]. На концерті 20 березня, який Капела давала «на користь незаможних учнів», була присутня бельгійська королева Єлисавета і високі особи з королівського двору та міністри, які всі стояли при співі українського гімну «Ще не вмерла України…». Опісля королева звернулась зі словами подяки до співаків і зауважила, що цей вечір приніс їй багато приємного, адже вона «ніколи ще не чула такого чудового хору і співу та таких солодких пісень, як українські». Королева і прихильник «єдиної неділімої Росії» міністр закордонних справ П. Гіманс залишили від-

гуки в «Золотій Книзі» Капели [29]. Крім того, Капела дала декілька спеціальних концертів: «для артистів, письменників, композиторів, журналістів» (27 березня); ювілейний сотий концерт Капели в консерваторії (28 березня) [3, с. 26]; на «користь робітничої соціалістичної партії» [15, с. 15]. Але вдруге виступити в залі «Зоологічного міста» Антверпена не дали, адже концерти Капели дають «небажані наслідки» [15, с. 20].

Внутрішні справи Капели «йшли своїм шляхом», але О. Приходько не появлявся, тому розпочали збирати гроші «між тамтешніми українцями», щоб «спровадити» Капелу до Америки. Тобто Капела намагалася «видістатись з державної опіки і стати на власні ноги й таким способом уникнути того постійного становища непевності в утриманні хору, яке було зв'язано з існуванням на державні гроші». 7 березня Капела отримала з Америки лист-запрошення, де повідомлялося, що все готове, тільки чекають її згоди. Цей лист викликав «страшенну бурю», «одні були за те, щоб рятувати справу як тільки можна і не припиняти роботи, другі – щоб усе залишити, бо поки О. Приходько буде вести справу так, як до цього дня, то хор в Америці може опинитись в такому ж становищі, як тепер». Про ці події було вислано телеграму С. Петлюрі, А. Макаренкові (Відень), Г. Сидоренкові (Лондон), Г. Супруну (фінансовий агент)» (Берлін) і до О. Приходька. «З усіх боків отримано відмову помочі й порятунку», а від О. Приходька телеграму: «Чекати моїх розпоряджень! До Італії та Праги їхати забороняю!» і це тоді, коли у вічі членів Капели «заглядала голодна смерть», не було навіть грошей, щоб добратись до Праги [15, с. 15].

У квітні О. Приходько прислав телеграму, щоб їхали до Берліна і там давали концерти, адже посол УНР М. Порш, обіцяв дати гроші на її утримання [3, с. 27; 15, с. 15]. Водночас одержали телеграму від прем'єр-міністра А. Лівицького: «Хай Капела зменшить благодійні концерти і сама про себе думає» [15, с. 15]. Наприкінці квітня 1920 р. Капела виїхала до Німеччини, адже «не було й так куди їхати» [3, с. 27]. Проте в Берліні її очікувало розчарування, адже М. Порш, який обіцяв віднайти кошти для Капели, повідомив: «Я й не думаю вас фінансувати! Це повинен робити Мартос і М. Ковалевський!». Б. Мартос не прийняв О. Кошиця і Г. Тучапського, а М. Ковалевський прийняв їх «як рідних і ввесь час запев-

няв», що дасть гроші на Капелу, але через три дні «виїхав невідомо куди», а як стало відомо пізніше, він просто утік від О. Кошиця «чорним ходом», адже не збирався фінансувати Капелу [15, с. 15].

Перший концерт відбувся в «Singakademie» («Зінгакадемії») у Берліні (28 квітня) в присутності берлінської музичної еліти, адже це були перші чужинці, що завітали після війни в Німеччину. В Берліні було скликало з'їзд професорів співу і диригентів Німеччини, на якому виступала Капела, щоб «показати йому своє мистецтво». Всього в Берліні Капела дала 22 концерти (з них 7 безкоштовних) [3, с. 27; 4], у т. ч. щотижневі благодійні концерти у великій цирковій залі на 5000 осіб для робітників, на святі 1 травня, в астрономічній обсерваторії у Трептові та для чеської колонії [3, с. 27 – 28]. А також на прохання посольства УНР у Німеччині, концерт у таборі інтернованих вояків у Зальцведелі, про який О. Чехівський писав, що збільшовичені вояки на «концерті нас мали побити, і не побили тільки тому, що «большевицький резерв» із другого лягера не наспів на концерт» [42, с. 10]. Тобто дипломати використали Капелу «для своїх цілей цілком недипломатичного характеру», що «було просто глумом» над співаками [15, с. 15]. Недаремно О. Кошиць з властивою йому прямотою і різкістю називав їх «пройдисвітами, авантюристами, казнокрадами» і категорично виступив проти їхніх спроб нав'язати Капелі свої політичні цілі [43, с. 20]. Німецька преса свідчила, що виступи Капели були з мистецького боку блискучими, першорядними і ні «один із хорів гостей-чужинців, що співали в нас, не перевищили українського хору щодо звукової суцільности, прецизности і гнучкости ритму, чистоти інтонацій і одушевленості виконання» [4].

Незважаючи на всі успіхи Капели, її матеріальне становище ставало все гіршим і дійшло до справжньої скрути. Хоча її утримання передбачалося з державної скарбниці, але цього фактично не було і, – як згадує О. Чехівський, – адміністраторові доводилося займатися пошуком грошей у «різних українських міністрів» і «фінансових потентатів закордоном», але без успіху [3, с. 28]. Це змусило встановити «прожиткову норму» для співаків 125 марок, але видавали випадково лише по 25 – 30 марок. Доводилось співакам «концертувати і співати «крізь сльози», адже Рада Капели постановила: «Капели до офіціального наказу від вищої влади не розпускати, а тільки припиняти її діяльність на деякий час за браком

коштів. Зменшити її склад, звільнивши безголосих і не співаючих. Виїхати до Чехії і в очікуванні розпоряджень вищої влади, концертувати там, утримуючись на власний заробіток» [15, с. 15]. Капела, що досягла величезних художніх успіхів у містах Європи, в липні 1920 р. через нестачу коштів [21; 37; 38; 40, арк. 30] і конфліктні ситуації в своєму середовищі, припинила свою діяльність і розпалась на дві групи [15, с. 15; 28, с. 34 – 35]: «Приходьківську, яка називала себе «ідеалістами» [15, с. 15] і складалася з 21 хориста, серед них четверо галичан – О. Вахнянин, О. Пеленський, Р. Кирчів, М. Орисик (Січинська) та сімнадцятеро наддніпрянців – Л. Безручко, Г. Ватич, К. Здорик-Здориченко, Н. Машкевич, М. Приємська, О. Приходько, О. Приходько (сестра), В. Радченко, М. Рощахівський, С. Саєвська, В. Січинський, брати Ю. та Л. Татаріви, М. Терпило, С. Трухлий, Н. Царгородська, К. Якуненко [8, с. 39], які звалювала «всю вину за американську невдачу» на О. Кошиця; більша, «протиприходьківська», яка вирішила, що вертатись на Україну зараз не можна, а треба «утворити невеликий хор, щоб якось існувати». Водночас, було зменшено склад Капели і звільнено «адміністративний апарат і абсолютно безголосих» [15, с. 15], після чого в липні 1920 р. настав остаточний «розпад» Капели. При цьому В. Січинський зауважує, що «так зване скорочення штатів» «виглядало просто як звільнення окремих осіб по особистим симпатіям адміністрації», тобто всі звільненні були членами Вінницького, Київського та Кам'янецького національних хорів [44, с. 2]. З цього приводу група хористів на чолі з адміністратором хору О. Приходьком звернулася з листом до С. Петлюри, якого О. Кошиць розцінив як донос, де йшлося про те, що «Рада капели, яка йшла на руку ворожим і шкідливим елементам» у «найкритичнішому моменті» виключила з Капели 17 невигідних собі «націоналістів», як їх «згірдливо» називав О. Кошиць. Звільнені вимагали від Головного Отамана втрутитися у ситуацію [7, с. 15]. Водночас, звільнені з Капели члени українських національних хорів, «зважаючи на свою національну свідомість, організаційні здібності й громадську дисципліну», не покинули своєї праці, а «зорганізувалися в гурток і почали вживати заходів аби виїхати» в Україну, щоб «працювати серед свого народу» на Підкарпатській Україні, де значного поширення набув «український культурно просвітній рух» [44, с. 2].

Причини «розпаду» і внутрішньої кризи в Капелі, частково висвітлює «Акт ревізії УРК, переведеної на доручення п. посла УНР в Берліні секретарем посольства д-р Володимиром Левицьким і урядовцем посольства Олександром Гуманським в часі від 9 до 24 липня 1920 р.», де стверджується, що все це є наслідком «цілого ряду зовнішніх умов, які стояли поза Капелою й за які вона не несе ніякої вини» [3, с. 28]. Керівництво Капели не намагалося шляхом узгодження суперечностей створити цілісний мистецько-громадський колектив, навіть, навпаки, ще більше – «подрібнювало» її, що й спричинило згодом вихід із колективу окремих осіб і груп [28, с. 34 – 35]. Про ці події О. Кошиць пізніше згадував, що він не думав, що «прийдеться виставляти українське мистецтво перед Європою з реквізиторшами, машиністками, кооперативними баришнями, приятелями і другою публікою, що нічого спільного з хоровим співом не мала» [27, с. 41]. Адже, як писав О. Пеленський, він був прийнятий до Капели не із-за голосу, а швидше через те, що знав німецьку, англійську й французьку мови [27, с. 8]. Такими ж «антрепренерами» він вважає О. Приходька та викладачку французької мови Г. Ватич [28, с. 35].

На членів Капели значно впливала зміна її статусу – їхали на декілька місяців у концертну подорож, а поїздка затягнулася на все життя й більшість опинилась у вигнанні, одні «переймалися роз'єднанням із родинами, невизначеністю майбутнього, тужили за Україною», для других виїзд був порятунком від «червоного» терору. А ті, що усвідомлювали надзвичайність її місії, слави, і мали найкращі голоси, мріяли про «самореалізацію, кар'єрне зростання та матеріальне забезпечення», але, як зауважує О. Чехівський, таких людей було небагато [42, с. 5]. Проте всі співаки Капели змушені були стати політичними емігрантами, адже ніхто з них не бажав добровільно повертатися на Батьківщину, яка стала колонією більшовицької Росії [17, с. 84]. Пізніше О. Кошиць згадував про внутрішні конфлікти в Капелі: «Справа станула, і що буде в будучому, одному Богу відомо. Хор умер від тої хвороби, яку йому було прищеплено ще в Києві: на перше місце було поставлено не спів, а «політику», що й призвело до «розколу, ненависті, недовір'я» [15, с. 15]. У Берліні Капела фактично перестала існувати та розпалася на три частини.

Загадом же концертна подорож Капели під керівництвом і диригентурою О. Кошиця, що тривала з кінця березня 1919 р. і до кінця липня 1920 р., стала сенсацією для головних країн Європи – Австрії, Англії, Бельгії, Голландії, Франції, Чехословаччини, Швейцарії та Німеччини [2; 19, с. 3387; 26, с. 349], які, по суті, вперше наочно познайомились з українським національним хоровим мистецтвом. У ході турне Капела дала понад 80 концертів, тільки в Ужгороді ворогам української революції вдалося заборонити її виступи. В усіх країнах виступи 82 (за іншими даними 81 [20, с. 365]) хористів пройшли тріумфально, королів, президентів, міністрів, робітників і селян, які відвідували концерти, зачаровувала «краса і свіжість української пісні» [38]. Впродовж усієї гастрольної поїздки Капели її виступи мали величезний художній успіх і дістали виключно високу оцінку європейських слухачів і критиків. Капела тріумфально заявила про себе на концертних майданчиках і шпальтах численних часописів [26, с. 349], які вважали її своєрідним відкриттям України широкому світові, «про неї можна говорити лише з найбільшим подивом». І все це в «найживішім зв'язку українських співаків з народною музикою … українці вміють не тільки творити, але й співати свої пісні з повним розумінням що доступно лише незіпсованому творцю – народу» [45, с. 2]. Так, 10 серпня 1919 р. В. Винниченко в листі до О. Приходька писав, що діяльність Капели за кордоном «є багато раз корисніщою для нашої нації і державності, ніж діяльність різних комісій і місій, що витрачають десятки мільйонів народних грошей, діяльність яких нічим і ніде, хіба крім скандалів у ресторанах не означалась» [46, арк. 13]. С. Петлюра в своїй адресі «До Української республіканської капели» від 16 вересня 1919 р. писав, що «тріумф Капели виправдовує саму ідею висилки її за кордон для ознайомлення чужинців з творчістю нашого народу» і її «праця буде записана на сторінках нашого Державного й Культурного будівництва» [46, арк. 17].

Капела віщала «народам світу про те, що є на Земній кулі держава Українська Народна Республіка (а не колонія Росії), є українська нація, і вона не вигадка, як це безнастан-но твердили та й нині іноді твердять (!) наші вороги – російські шовіністи і всілякі невігласи, є великий український народ», який зберіг свою прадавню і славну історію, багатющі традиції та високу, своєрідну му-

зичну культуру, яка не тільки не поступається культурі інших народів, а навпаки, порівняно з ними часто глибша, змістовніша і багатша». «Коли Україна конала в муках, наша велика чарівниця пісня, пісня благовісниця на повний голос лунала над світом у виконанні Української республіканської капели… і несла людям радість пізнання нового, невідомого для них хорового мистецтва та його геніального творця – українського народу, а відтак і самої новонародженої держави України, існування якої сотні років було покрите мороком невідомості», – писав Ж. П'єофіт у газеті «Вереске» від 21 листопада 1919 р. [17, с. 82]. Швейцарські часописи відзначали, що це не співаки співають, а «співає через них сам Бог», вони довели, що пісня для українців – це їхнє «життя, історія і батьківська могила» [3, с. 32]. І це лише декілька відгуків, а таких рецензій, зібраних і виданих у Парижі (1929) окремою книжкою – понад 350, а ще «стоси рецензій», відшуканих М. Головащенком у закордонних архівах, – «свідчення тріумфальних концертів» Капели, які «несли до свідомості країн і континентів звістку про наш народ і його яскраве високолюдяне мистецтво» [15].

Не зважаючи на те, що концертне турне Капели країнами Європи здобуло славу для українського хорового мистецтва, її члени були змушені залишитися поза межами окупованої більшовиками України [22]. Так, після свого розпаду, найважче було групі співаків, так званим «приходьківцям» (прихильникам Олекси Приходька)» [47, с. 98], яким адміністрація Капели не виплатила «ніяких ліквідаційних грошей (хоча в касі Капели було кілька десятків тисяч німецьких марок)» і вони залишилися «абсолютно без копійки грошей [44, с. 2]». В. Приходько в своїх спогадах згадує: «Коли об'їзд столиць Європи закінчився і Капела рішила перенести свої виступи до Північної і Південної Америки» [5, арк. 13] О. Приходько «не захотів покидати Європи» [5, арк. 14] і разом із 18-ма національно свідомими колишніми членами Капели, серед яких В. Січинський з дружиною Михайлиною, наприкінці липня 1920 р. переїхали на Закарпаття та осіли в Ужгороді. Тут вони заснували Українське музично-драматичне товариство «Кобзар» (керівник Р. Кирчів, диригент М. Рощахівський, *народився 26.01.1891 р., у с. Концеля на Поділлі – авт.*) [3, с. 29; 8, с. 10; 38, арк. 10; 48, с. 122]), а згодом і постійний український театр «Руський театр» Товариства «Просвіта» [2; 3, с. 29; 19, с. 3388; 21; 22; 29; 31, с. 28;

49; 50]. П. Стерчо в некролозі «Св. п. Олекси Приходька» (Нью-Йорк, 1979) писав, що О. Приходько ще в 1919 р. перебуваючи з Капелою в Ужгороді, «познайомився з провідними українськими діячами Закарпаття», що «промостило йому шлях до поселення в Ужгороді в 1920 р. з гуртом членів Капели» [22]. Вже 11 серпня 1920 р. музично-драматичний ансамбль «Кобзар» дав в Ужгороді перший концерт [8, с. 10; 44, с. 2], програма якого складалася з хорових та сольних номерів. Основу хору складали солістки колишньої Капели – альт (*Ніна Машкевич – авт.*), сопрано (*Марина Терпило, Ольга (Туся) Приходько, Михаїла (Михайлина) Січинська-Орисик – авт.*)», які репрезентували творчість композиторів Наддніпрянської України і Галичини. Концерт, на якому були «приутні – крім місцевої влади, представники антантської місії», пройшов з величезним успіхом, зал був переповнений [44, с. 2]. Цим концертом члени товариства «Кобзар» розпочали свою культурно-просвітницьку працю серед місцевого українського населення «руснаків», «зустрінувши саме прихильне відношення» української, словацької і мадярської публіки у містах і селах Закарпаття, де протягом двох місяців дали 35 виступів [2, с. 29; 21; 22; 38, арк.10; 44, с. 2; 51, с. 47 – 67].

Високохудожні концерти товариства «Кобзар» викликали десятки похвальних рецензій місцевої преси [21]. Так, газета «Народ» писала, що «той хор артистів української Капели, співає, як небесні ангели; «Руська нива» – «Так красно співала капела, чи ангели. Спів очарував публіку, яка обсипала хор квітами. То було щось чудесне, небесне»; «Наука» – «публіка фрапірована була так, що не могла перестати плескати». Гарні рецензії вмістила місцева «мадярська часопись, що має надзвичайно велике значення, маючи на увазі, що через місцеві відносини, завжди був наявний антагонізм поміж мадярами й українцями-русинами», а також газета «Русин» та інші [44, с. 2], які виявили «признання й похвалу» членам «Кобзаря», діяльність яких мала «велике національно-культурне пробуджуюче значення» [3, с. 29]. В жовтні 1920 р. «Кобзар» вирушив, але вже без Володимира і Михайлини Січинських, у турне по Словаччині, яке також мало великий художній, моральний і матеріальний успіх [44, с. 3].

Невдовзі драматичний гурток «Просвіти» запросив членів товариства «Кобзар» брати участь у своїх виставах «Ой не ходи

Грицю» (14 вересня 1920 р.) [44, с. 3; 51, с. 52], «Ясні зорі» (28 жовтня) [51, с. 52], «Наталка Полтавка» (2 грудня) [44, с. 3; 48, с. 122; 51, с. 52], «Вечорниці» та інші [44, с. 3], що викликало захоплення в населення [52, с. 147]. Дуже швидко члени товариства «Кобзар», серед них і подоляни Олекса Приходько, Ганна Кирчів (дів. Ватич), Ольга Приходько, Михайло Рощахівський, В. Січинський з дружиною Михайлиною та інші, стали активними просвітянами [53, с. 7] та зробили вагомий внесок у становлення національної свідомості населення краю. До речі, членом «Просвіти» був і подолянин П. Кукуруза [52, с. 143 – 144].

Але, не зважаючи на те, що концерти «Кобзаря» мали великий успіх у глядачів, незначні фінансові надходження призвели до розпаду колективу [29; 31, с. 25]. На його базі, у співпраці з «Просвітою», 15 січня 1921 р. було засновано український професійний театр «Руський театр» товариства «Просвіта» в Ужгороді [29; 31, с. 25; 47, с. 98; 52, с. 145;], який дебютував народною драмою М. Старицького «Ой, не ходи, Грицю, та на вечорниці» [22]. О. Приходько став диригентом хору і оркестру театру [21], а його акторами подоляни Ганна Кирчів (Ватич), Ольга Приходько, Микола Рощахівський та інші колишні члени Капели [53, с. 7]. А. Волошин, виступаючи на відкритті театру, говорив, що він «має бути храмом, котрий проповідує правду, чистоту звичаїв, благородні ідеали культурного життя» [54, с. 20]. Режисерами театру були М. Біличенко та М. Дніпрова-Приємська, з 1 квітня 1921 – Б. Кривецький, у серпні театр очолив М. Садовський [55, с. 170], але він був дуже невдоволений умовами праці, хоча «Руський театр» отримував «дуже схвальні відгуки від чеських діячів культури». Через нестачу коштів для утримування театру [56, с. 175], Микола Садовський в 1923 р. залишив театр [51, с. 104], а 1 січня 1930 р. «Руський театр» товариства «Просвіта» в Ужгороді офіційно припинив свою діяльність [57, арк. 37 – 38].

Крім того, товариство «Просвіта» організувало Руський національний хор, диригентом і керівником якого з травня 1921 р. був Олекса Приходько. Хор постійно виступав на державних, народних і релігійних святах, масових заходах, популяризуючи українську пісню. Його концерти мали надзвичайний успіх, і як згадував О. Приходько, – «після концерту багато присутніх записалися в члени хору... навіть сам віце-губернатор Еренфельд» [58, с. 13].

Хор під керівництвом О. Приходька з успіхом виступав до березня 1939 р. [59, с. 7]. Крім того, О. Приходько був «запрошений на посаду учителя української мови і співу до учительської семінарії в Ужгороді», де навчав учнів диригентському мистецтву, і вони, «розійшовшись по Підкарпаттю, створили по селах українські хори», що стало великим кроком у справі національного відродження краю [5, арк. 14]. Так, у травні 1926 р. в Ужгороді відбувся фестиваль хорів Карпатської України, в якому взяло участь біля шістсот співаків і серед них вихованці О. Приходьком керівники сільських хорів – Міньо, Повхан, Світлик, Шимоновський та інші [5, арк. 14; 60, с. 52]. Пізніше О. Приходько, «з ласки Божої блискучий викладач, людина виняткової точності, діловитості, чесноти та скромності», завжди «акуратний, урівноважений, надзвичайний педагог», зразок для всіх своїх учнів [60, с. 51], став професором руської мови Торговельної академії в Мукачеві, де одночасно був диригентом та організатором українських національних вистав [5, арк. 14]. Зокрема під його керівництвом учні академії поставили в міському театрі «Ревізора» та «Суєту» [60, с. 51]. Крім того, він «підготував до друку читанку на основі етимологічного правопису, бо фонетичним правописом не було дозволено видавати шкільні підручники» [60, с. 60]. О. Костюк, (1967) оцінюючи працю О. Приходька писав, що він протягом своєї діяльності «намагався давати свою помічну руку туди, де відчував найбільшу потребу, а саме – в галузі літературознавства, театрального і музично-хорового мистецтва» [21]. І, коли б він «більше нічого не зробив, то цілком вистачало б його заслуг» для України [5, арк. 13].

Його дружина, донька священика, випускниця Маріїнської гімназії, колишня конферансьє, перекладач і сопрано-солістка Капели Ольга Приходько (дів. Ватич), у 1939 р. разом із родиною оселилася в Празі, де займалася науковою діяльністю, переклала на українську мову підручник з природознавства французького вченого А. Ваґнера, виступала в українському музично-драматичному театрі «Май» (Прага), яким керував її чоловік О. Приходько, а син Андрій диригував оркестром театру [61, с. 11], опублікувала дуже цінні спогади «Прадід Ілія. Родинна хроніка з життя подільського духівництва минулого століття» (Ч. 1, 1966; Ч. 2, 1967; Ч. 3 і 4, 1968), «Кам'яне Серце» (1972), «З моря житейського… Роз-

повідь з часів старого Поділля» (1972) та інші, копії яких зберігаються в родинному архіві А. М. Трембіцького.

Один із найвидатніших педагогів, український культурний діяч, диригент і драматург Олекса Приходько помер 8 лютого 1979 р. [5, арк. 15; 22], а його дружина, знана актриса і письменниця Ольга Приходько – 14 січня 1981 р. [62, арк. 1]. Обоє поховані на Ольшанському цвинтарі в Празі.

Перекладач Капели та всіх її видань впродовж гастрольної подорожі по Європі, Ганна Кирчіва (дів. Ватич) разом із чоловіком у 1920 р. переїхала в Ужгород, де в 30-х рр. XX ст. померла [63].

Таким чином гастролі Української республіканської капели, членами якої були відомі особистості знаної української родини Солухи – Приходька – Герасименка – Філя, «не тільки виконали своє завдання, але перевищили всі покладені надії» [3, с. 30] і «запрезентувала перед Заходом високу музичну культуру України, – і була живим свідченням окремішности українського народу, його мови, історії й культури» [2]. Надзвичайний успіх концертного турне Капели, як однієї з найбільш резонансних культурних подій 1919 – 1920 рр. у Європі, «став атракцією не тільки музичного співу, але справді звернув увагу цілого світу на оригінальність і високий мистецький рівень української культури [29].

Джерела та література:

1. Українська Республіканська Капела // Робітнича газета. Орган Центрального Комітету УСДРП (Кам'янець-Подільський). – 1919. – Ч. 434. – 16 січня. – С. 1.

2. Українська республіканська капела // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://uk.wikipedia.org/wiki

3. *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами / С. Наріжний ; Ч. 1. Репринтне видання 1942 року. 2-ге вид. – Львів ; Кент ; Острог, 2008. – 250 с., I – XX, 834 іл.

4. *Січинський В.* Українська Республіканська Капеля / В. Січинський // Свобода (Нью-Йорк). – 1954. – Ч. 45. – 9 берез. – С. 4.

5. Короткий життєпис родини Приходьків, що народились і жили в бувшій Подільській губернії в роках 1884 – 1925. Склав Віктор Приходько 6 червня 1981 року. Родинний архів А. М. Трембіцького. Рукопис.

Копія – 23 арк.

6. *Січинська-Шандор О.* З Україною в серці / Оксана Січинська-Шандор // «Просвіта» в духовно-культурному піднесенні України»: Зб. наук. праць / За ред. В. П. Мацька. – Хмельницький : Просвіта, 2005. – С. 173 – 175.

7. *Кошиць О.* Спогади / О. Кошиць. – Вінніпеґ: [б. в.], 1947 –1948. – Ч. I – II.

8. *Пеленський О.* Українська пісня в світі. Світова концертова подорож Української Республіканської капелі. Спомини учасника / О. Пеленський ; Обкладинка В. Січинського. – Львів : Друкарня НТШ, 1933. – 62 с.

9. *Січинський Я.* Список членів Капели. Сімейний архів Ярослава Січинського (Кергонксон, США). Машинопис, липень 1994 р. Оригінал. – 1 арк.; Родинний архів А. М. Трембіцького. Копія. – 1 арк.

10. Капела О. Кошиця // Українська культура (Київ). – 1992. – № 12. – С. 36 – 37.

11. Склад хору (що виїхав з України) в 1919 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: www.pisni.org.ua/articles/190.html

12. Український хор «Прометей» // Свобода (Джерзи Сіті). – 1925. – Ч. 5. – 8 січня. – С. 1.

13. Алфавитный список выпускниц ***Каменец-Подольской Мариинской гимназии*: *1864-1919 гг.*** [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: zhurnal.lib.ru/k/kitlinskij_a_a/kamenec.shtml

14. *Баженов Л.* «Просвіта» мовою документів / Л. Баженов, В. Мацько // «Просвіта» в духовно-культурному піднесенні України»: Зб. наук. праць / За ред. В. П. Мацька. – Хмельницький : Просвіта, 2005. – С. 8 – 27.

15. *Кошиць О.* З піснею через світ / О. Кошиць // Україна (Київ). – 1989. – № 27. – С. 21; № 28. – С. 15 – 17; № 29. – С. 18 – 20; № 30. – С. 13 – 15; № 31. – С. 15 – 17.

16. Кошиця іспанці назвали «божественною лисиною» // Газета по-українськи [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://gazeta.ua/index.php?&id=276994

17. *Головащенко М.* Олександр Кошиць і його хор як вісник світової слави української пісні / М. Головащенко // Народна творчість та етнографія (Київ). – 2004. – № 4. – С. 80 – 84.

18. *Чудний В.* Зоряна година маестро / В. Чудний // Урядовий кур'єр (Київ). – 2008. – № 52. – 20 березня. – С. 7.

19. Українська Республіканська Капеля // Енциклопедія Українознавства-II (далі – ЕУ-II). – Львів : НТШ, 2000. – Т. 9. – С. 3387 – 3388.

20. Співоче поле України / В кн. Митці української пісні / Упоряд. Артищук Б. А. – К. : Вид-во «Молодь», 2004. – С. 365.

21. *Костюк Ю.* Олекса Приходько – диригент і педагог (До 80-річчя від дня народження) / Ю. Костюк // «Нове життя» (Пряшів, Словаччина). – 1967. – Окремий відбиток № 41. – С. 2.

22. *Стерчо П.* Св. п. Олекси Приходька / Петро Стерчо // Свобода (Нью-Йорк). – 1979. – Ч. 58. – 15 березня. – С. 4.

23. Приходько Олекса // ЕУ-ІІ. – Львів : НТШ, 1996. – Т. 6. – С. 23 – 46.

24. Приходько Олекса Кіндратович // Митці України. Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К. : Укр. енциклопедія, 1992. – С. 476.

25. Приходько Олекса Кіндратович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://uk.wikipedia.org/wiki

26. *Семенко Л. І.* Подільські сторінки життя диригента Олександра Кошиця / Л. І. Семенко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вип. 14. Серія: Історія: Зб. наук. пр. / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця : [б. в.], 2008. – С. 347 – 350.

27. *Кошиць О.* З піснею через світ [Текст] : (Подорож Української республіканської капели) / Олександр Кошиць. – К. : Рада, 1998. – 326 с. : іл.

28. *Калуцка Н.* Приховане буття, або криза Української республіканської капели / Наталія Калуцка // Студії мистецтвознавчі. Театр. Музика. Кіно. – К. : Видавництво ІМФЕ, 2007. – Ч. 2 (18). – С. 34 – 42.

29. *Січинський В*. Українська Республіканська Капеля / В. Січинський // Свобода (Нью-Йорк). – 1954. – Ч. 43. – 5 березня. – С. 2.

30. Читальня філії товариства «Просвіта» в м. Берегове (Закарпатська Україна). 1920 – 1935 рр. // Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України), ф. 3965, оп. 2, спр. 7, арк. 2.

31. *Мушинка М.* Володимир Січинський і русини-українці Східної Словаччини / М. Мушинка. – Пряшів : Союз русинів-українців Словацької Республіки, 1995. – 122 с.

32. *Логвіна В. Л.* Володимир Січинський в науковому, громадському і освітянському житті України та української еміграції (перші десятиріччя – початок 60-х рр. ХХ ст.) [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Логвіна Валентина Львівна ; Кам'янець-Подільський державний університет. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 229 с.

33. Софія Колодіївна. Журнал Української республіканської капели. Рукопис // ЦДАВО України, ф. 3965, оп. 1, спр. 2, арк. 3.

34. *Будзей О.* Родом з Підгроддя / О. Будзей // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 2003. – 5 вересня.

35. *Будзей О.* Кам'янець театральний / О. Будзей // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 2005. – 25 березня.

36. *Наріжний С.* Українська пісня за кордоном / С. Наріжний. – Прага : [б. в.], 1941. – 42 с.

37. *Кошиць О.* З піснею через світ. Спогади / О. Кошиць. – Вінніпеґ : [б. в.], 1952. – Ч. І; 1970. – Ч. ІІ; 1974. – Ч. ІІІ.

38. *Січинський В.* За українське мистецтво. Спогади 1900 – 1960. Сімейний архів Ярослава Січинського (Кергонксон, США). Машинопис. Родинний архів А. М. Трембіцького. Копія. – 18 арк.

39. Біографія В. Січинського. Рукопис. Архів редакції «Українська загальна енциклопедія» // Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 328, оп. 1, спр. 104, арк. 21.

40. Біографія В. Січинського. Рукопис. 30.10.1932 р. // ЦДАВО України, ф. 3972, оп. 1, спр. 189, арк. 24-31.

41. *Січинський В.* Українська Республіканська Капеля / В. Січинський // Свобода (Нью-Йорк). – 1954. – Ч. 44. – 6 березня. – С. 2,

42. *Чехівський О.* Моє слово (з приводу книжки «Українська пісня за кордоном») / Олекса Чехівський // Українське Слово (Париж). – 1935. – Ч. 99; Окремий відбиток. – [Париж, б. р.]. – 16 с.

43. *Гордійчук М.* Чародій української музики / М. Гордійчук // Україна (Київ). – 1989. – № 27. – С. 19 – 21.

44. «С.» Артисти Української Республіканської капелі на Підкарпатській Україні / [В. Січинський] // Слово (Кам'янець-Подільський). – 1920. – Ч. 38. – 12 листопада. – С. 2 – 3.

45. Українська пісня. Ще про українську капелу // Україна (Кам'янець-Подільський). – 1919. – № 27. – 13 вересня. – С. 1 – 2.

46. Читальня філії товариства «Просвіта» в м. Берегове (Закарпатська Україна). 1920 – 1935 рр. // ЦДАВО України, ф. 3965, оп. 2, спр. 53, арк. 17.

47. *Баглай Й.* Диригент школи Олександра Кошиця. До 110-річчя від народження Платоніди Іванівни Щуровської-Росиневич / Й. Баглай // Календар «Просвіти» на 2003 рік. Історико-краєзнавче видання / Укладач П. Федака. – Ужгород : [б. в.], 2003. – С. 97 – 99.

48. *«Й. Б.»* Українська пісня над Карпатами / [Й. Баглай] // Календар «Просвіти» на 2000 рік / Під. ред. П. Федаки. – Ужгород : Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 2000. – С. 121 –123.

49. Нові книжки й журнали [Лев Безручко. З піснею по світах і рідних закутках. – Нью-Йорк : [б. в.], 1951. – 128 с. // Свобода (Нью-Йорк). – 1951. – Ч. 255. – 1 листопада. – С. 5.

50. *Росул Т. І.* Музичне життя Закарпаття 20–30-х років XX століття [Текст] : Автореф. дис... канд. мистецтвознав.: 17.00.03 / Росул Тетяна Іванівна; НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського. – К., 2003. – 20 с.

51. *Шерегій Ю.-А.* Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року / Ю.-А. Шерегій. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто ; Пряшів ; Львів : [б. в.], 1993. – 412 с.

52. *Стряпко І. О.* Товариство «Просвіта» в культурному житті Закарпаття 20-30 рр. XX ст. / І. О. Стряпко [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: // www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N133-134/N133p143

53. *Баглай Й.* У вирі українського національного пробудження (До 115-ої річниці від дня народження видатного актора, директора і педагога в Карпатському краї Івана Трухлого) / Й. Баглай. – Ужгород : Ґражда, 1999. – 23 с.

54. *Баглай Й.* На вівтар єдності українського народу (Промова о. Августина Волошина при відкритті «Руського театру» товариства «Просвіта» в Ужгороді 15 січня 1921 року) / Й. Баглай // В кн. Із театром – сорок років (статті, рецензії, нариси). – Ужгород : [б. в.], 1997. – С. 17 – 20.

55. *Василько В.* Микола Садовський і його театр / В. Василько. – К. : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1969. – 196 с.

56. Протокол XVIII Засідання Головного відділу товарства «Просвіта» дня 11. V. 1922. // Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник V – VII (XIX – XXI) / Під. ред. П. Федаки. – Ужгород : «Два кольори», 2003. – С. 175 – 177.

57. Правління культурно-освітнього товариства «Просвіта», м. Ужгород, 1920 – 1939 рр. // Державний архів Закарпатської області (далі – Держархів Закарпатської області), ф. 72, оп. 2, спр. 147, арк. 37 – 38.

58. *Баглай Й.* Олександр Загаров – визначний діяч «Руського театру» товариства «Просвіта» в Ужгороді (До 125-річчя від дня народження актора й режисера) / Й. Баглай // Календар «Просвіти» на 2002 рік / Під. ред. П. Федаки. – Ужгород : Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 2002. – С. 28 – 30.

59. Правління культурно-освітнього товариства «Просвіта», м. Ужгород, 1920 – 1939 рр. // Держархів Закарпатської області, ф. 72, оп. 2, спр. 17, арк. 12; спр. 21, арк. 7; спр. 24, арк. 24.

60. *Шандор В.* Спомини. Том І. Карпатська Україна 1938 – 1939 / Вікентій Шандор. – Ужгород : МПП «Ґражда», 1995. – 388 с.: іл.

61. *Печенюк Л.* Почесна членка Союзу українок України Тамара Сис-Бистрицька / Людмила Печенюк // Наше життя (Нью-Йорк). – 1999. – Ч. 3 – Березень. – С. 10 – 12.

62. Лист Ярослава Січинського до Анатолія Трембіцького від 1 березня 2003 р. Родинний архів А. М. Трембіцького. Оригінал. – 2 арк.

63. Праця для Енциклопедії Українознавства // Наше життя (Нью-Йорк). – 1957. – Ч. 8. – Вересень. – С. 14.

Олександр КРАВЧУК,
Наталія МЕЛЬНИК

«УКРАЇНА МАЙБУТНЬОГО» І. ГУБАРЖЕВСЬКОГО

У сучасну Україну поступово повертається інтелектуальний потенціал української еміграції. Одним із його творців був І. Губаржевський, постать якого в сучасній українській історіографії практично не досліджувалася [1]. І. Губаржевський був талановитим поетом, прозаїком і публіцистом. Його публікації стосуються актуальних питань суспільно-політичної проблематики України, мають національно-патріотичну спрямованість. Мета статті – висвітлити погляди І. Губаржевського на ідеал України майбутнього.

Ігор Володимирович Губаржевський (1905 – 1970) народився в с. Дерешева Ново-Ушицького повіту Подільської губернії (тепер: Мурованокуриловецького району Вінницької області) в родині православного священика. Виріс в с. Паланка Гайсинського повіту Поділля (нині – Заозерне Тульчинського району), де його батько був парафіяльним священиком. У 1914 – 1919 рр. навчався в Тульчинській духовній семінарії. Наприкінці українських визвольних змагань 1917 –1920 рр. І. Губаржевський перебував в повстанському загоні отамана Лиха, що діяв на Поділлі [2]. У 1922 – 1927 рр. вчився в Київському археологічному інституті на етнологічному відділенні. 1930 р. склав екстерном іспити за профілем історико-філологічного відділу Київського інституту професійної освіти. 1925 – 1930 рр. працював лектором на Київських державних курсах українознавства, 1930 – 1932 рр. – технічним працівни-

ком науково-дослідного Інституту мовознавства Академії наук УСРР, а в 1932 – 1941 рр. – його науковим співробітником. Також викладав українську мову і літературу в Київській повній середній залізничній школі. У 1936 – 1941 рр. – доцент Київського педагогічного інституту імені М. Горького. 1939 р. захистив у Харківському університеті кандидатську дисертацію на тему «Т. Шевченко і сучасна українська літературна мова». Автор низки наукових праць [3 – 5], зокрема, співукладач «Російсько-українського словника» (К., 1937) [6].

Важливим і зрештою визначальним покликанням І. Губаржевського, яке сформувалося під впливом родинного оточення, стала його віра і релігійна служба. З 1922 р. з дозволу місцевого духівництва він виголошував проповіді в церквах Гайсинщини. Тоді ж став парафіянином Київо-Софіївського собору, де слухав проповіді митрополита УАПЦ В. Липківського. 1941 р. разом з родиною через хворобу дітей залишився в окупованому Києві. Зазнавши невдачі у спробі відновити роботу Інституту мовознавства, вчений-лінгвіст вирішив присвятити себе церковній справі. 29 грудня 1941 р. рукоположений у сан священика УАПЦ, призначений настоятелем Святотроїцької церкви м. Чоповичі і благочинним Чоповицької округи, згодом – благочинним Коростенської та Овруцької округ. 24 січня 1943 р. став протоієреєм. З жовтня 1943 р. – на еміграції. Завершення війни зустрів у Тюрінгії біля Ерфурту, перебрався в англійську зону окупації Німеччини – до Ганноверу. 1945 – 1948 рр. – настоятель парафії українських військовополонених в таборі Гейденау [7].

Навесні 1948 р. виїхав до Великої Британії, очолював Генеральне Церковне Управління УАПЦ, організував видання часопису «Братський листок». Був одним з засновників української емігрантської релігійної організації «Братство св. Архангела Михаїла». Згодом приєднався до УАПЦ (соборно-правної), належав до ідеологів соборноправництва. 1960 р. емігрував до США, був заступником голови Малої і Великої рад УАПЦ (соборноправної), священиком у церкві в Брукліні. Обіймав посаду професора Інституту Східної і Центральної Європи Колумбійського університету (Нью-Йорк), викладав давню українську літературу, українську та російську мови, співпрацював з українською редакцією радіо

«Свобода». У Нью-Йорку створив видавництво, де виходив часопис «Наша Батьківщина».

Серед його праць є стаття «Україна майбутнього», опублікована під псевдонімом І. Тиверець в часопису «Наша Батьківщина» (1966 р., Ч. 140 і 142, 24 жовтня і 30 листопада) [8]. Цитати зі статті «Україна майбутнього» подані за авторською редакцією.

У зазначеній статті представлено український ідеал І. Губаржевського, який містить духовно-релігійні, політичні і економічні компоненти. «Я не знаю, якою буде Україна майбутнього, але хочу уявити її собі у своїх мріях… Мої мрії скеровані в майбутнє. У моє майбутнє, бо воно – майбутнє мого народу, який іще не мав часу постаріти», стверджував І. Губаржевський.

На перше місце І. Губаржевський ставить духовний компонент. Він зауважив, «якщо ви думаєте, що я МРІЮ і про таку Україну, «духовим» центром міст якої будуть різні «Таймс сквери» типу нью-йоркського, «давнтавни», повні «бомів», «42-гі вулиці», повні повій жіночої і чоловічої статі, «снайперів» з вікон вулиць «заради експерименту», – то ви ще більше помиляєтесь…». Губаржевський ставив питання, чому США – «молода, могутня країна», «виглядає такою старою, нервовою, розпущеною бабою…, у той час, як наша значно старіша історично, поневолена Україна все виглядає молодой красунею, на яку кожен задивляється?». Відповідь автор знаходить у церкві. Він зазначав: «…Церква – це світогляд нації, побудований на вірі в тверді моральні закони, дані Богом, а не людьми, і тому для нації священні… Тільки на основі таких твердих моральних законів будувалися і можуть бути міцними державами, а при поваленні цих твердих моральних законів загинула не одна могутня держава світу. …Мораль – вселюдська категорія, але вона сприймається через окрему людину, громаду, психологічно-національну цілість. І в висліді ця всесвітньо-релігійна вартість стає таким шляхом вартістю національною, національним світоглядом».

Не ідеалізуючи духовну культуру США, І. Губаржевський для України обрав демократичний політичний устрій. Прикметно, що державу він розумів як створену людиною «форму суспільного устрою для зручности розвитку організованого життя, – і це є одним з велетенських здобутків людської культури». Він вважав, що «Майбутня українська держава буде безумовно демократична не

на словах, а на ділі – її провід буде обиратися народом, а не виникати в наслідок узурпації влади. Не має великого значення, як та держава буде називатися – важливо, щоб це була українська самостійна держава. Не має великого значення, який буде титул Голови нашої Держави: президент, гетьман чи якось інакше. Важливо, щоб цей голова держави був обраний народом і міг бути скинений народом». За переконанням Губаржевського, голова української держави повинен мати широкі повноваження, бути обираним загальнонародним голосуванням, як «і його заступник, яких парлямент до вичерпання їх каденції не може усунути. Якщо Голова Держави не є одночасно й прем'єр-міністром, то він призначає прем'єр-міністра, а останній добирає склад кабінету міністрів, представляючи його на затвердження Голові Держави. Якщо в державі є якісь політичні заворушення Голова Держави має право оголосити особливий стан і сконцентрувати всю владу виключно у своїх руках без обмеження її тими чи іншими політичними чинниками чи органами влади». На думку І. Губаржевського, депутатів «парламенту повинен обирати увесь народ рівним, прямим і таємним голосуванням незалежно від майнового, цензу виборців і обраних». Зауважував І. Губаржевський й те, що «Держава має постійне регулярне військо, яке рекрутується щорічними призовами».

Також в статті зверталася увага на економічну і соціальну функції держави. Основну шкалу «платні службовців і робітників на представлення економічної комісії при міністрі праці і з участю заінтересованих міністерств ухвалює парлямент і затверджує Голова держави, після чого вона стає законом, що може бути змінений лише таким самим порядком, з урахуванням інтересів робітників, підприємців і держави. Ціни ринку, а також закупівельні ціни в індустрії і сільському господарстві регулюються державою. При існуванні перелічених вище умов підприємства можуть бути в державних, кооперативних чи в приватних руках або в руках комбінованих із цих трьох елементів систем… Сільське господарство теж може будуватися на основі систем, визначених вище для індустріяльних підприємств, але не може мати менше, ніж 10 гектарів в одних руках. Залізниці та інші роди транспорту та шляхів сполучення повинні належати державі. Медичні заклади і медична обслуга повинні контролюватися державою і оплата їх повинна про-

вадитися за нормами, визначеними державою, а для старих і бідних ця обслуга і медикаменти повинні бути безплатні. Всі державні видатки повинні покриватися державними податками, встановленими за прогресивною скалею [шкалою – *авт.*], на підставі майнового стану оподатковуваного… Опіка над матеріяльно незабезпеченними повинна бути настільки ефективна, щоб забезпечити нормальне скромне життя непрацездатним і хворим, але повинна бути побудована так, щоб не сприяти неробству для тих, що можуть і повинні, але не хочуть працювати».

Свобода в Україні, на думку І. Губаржевського, мала ґрунтуватися на чотирьох виховних чинниках: церкві, школі, громадській думці і суді.

За переконанням Ігоря Володимировича, в «Україні майбутнього буде свобода совісти, переконань, слова, дій, але громадянин Української Держави не може ставити її вище свободи суспільства, яка виявляється у вільному духовному й матеріяльному розвитку громадського життя та в піднесенні його рівня. Отже, одиниця не може використовувати свою «свободу» на шкоду державі, її розвиткові і зміцненню, громадському спокоєві, громадській праці, збереженню матеріяльних цінностей, зокрема цінностей історично-наукових чи мистецьких тощо… Свобода совісти означає і свободу релігійних переконань (як і безрелігійних переконань). …Але держава повинна спиратися у своїй діяльності на Церкву, що покриває кількістю своїх членів … не менше як 60 відсотків своїх вірних. Якщо ж цей відсоток буде менший, то рівні з нею права набуває церква, що має більшу кількість вірних порівняно з іншими релігійними деномінаціями. Церква, на яку спиратиметься держава буде, – річ ясна, – національно-державною Церквою, що в питаннях ідеологічно-виховних діє в контакті із державною владою, зміцнюючи разом із нею історично-національну українську ідеологію і виховуючи в ній наступні покоління. Немає сумніву, що в Україні це буде православна Церква. Її контакт з державною владою не означає підлеглости державній владі, як не означає й підлеглости будь-якій церковній владі поза межами України. …Викладання релігії в школах має місце в залежності від релігійної приналежности учнів, без будь-яких обмежень чи привілеїв і відповідно до волі батьків, доки учні неповно-літні».

Одне з центральних місць в статті посідають питання розвиту освіти. «В Україні майбутнього школа, побудована на своєму, органічному, духовому ґрунті має розквітнути з небувалою силою. Цим ґрунтом є висока українська мораль, за допомогою якої наша школа братиме активну участь у будуванні культури не тільки матеріяльної, а й духової, зміцнюючи нею українську особистість, родину, громаду, державу і борючись таким чином проти творення молодих духових калік, кудлатих звіроподібних підлітків, навмисне нечесаних, навмисне найнеохайніше одягнених, з навмисне з розгойданою ходою, з похабними манерами, з презирством до старших, з неповагою до самої своєї держави і її провідників, боротися проти творення того гнилого болота, в якому з нечуваною швидкістю множаться мікроби розкладу національної гідности, розкладу своєї держави і молодих людських душ… Виховання морально здорового покоління – запорука сили й довговічности нашої держави й нації».

І. Губаржевський вважав, що мовою викладання в усіх ступенях школи повинна бути українська. На його думку, з «погляду ефективности й системи навчання українська школа повинна стояти на рівні передових шкіл світу, даючи своєму континґентові найширші і найсолідніші знання. В центрі середньої освіти повинна стояти гімназія, що давала б добру основу загальної освіти так з точних, як і з гуманітарних наук, без переваги однієї групи над другою. Вузька спеціялізація може вводитися іще в середній школі в міру доцільности, але без надщерблення загальноосвітнього рівня гімназії. Можуть бути і фахові школи, але не як основний тип шкіл середньої освіти».

Водночас «школа… не може бути скована рамками церковно-клерикальних меж. У своїй науці, у своїх наукових дослідженнях (бо й науку я в даному разі приєдную до «школи») вона повинна бути вільною. Їй вільно вивчати різні явища, в тому й патологічні, різні політичні системи, конструктивні і деструктивні, але їй, як школі, не вільно брати участь ні в яких морально-розкладових і політичних акціях. Учень, студент, професор, учений може мати які хоче переконання, але йому не дано права руйнувати духову і фізичну силу нації, і тут держава має право, і повинна, рішуче обмежувати ненормальні вияви «свободи» таких окремих суб'єктів чи груп, як тих, що безрозсудно користуючись «свобо-

дою», нівечать свободу розвитку і зміцнення людини та всього народу».

І. Губаржевський підкреслював, «що школа не повинна бути привілеєм для тих чи інших осіб за ознакою соціяльного стану, майнового стану чи приналежности до тієї чи іншої нації чи раси. Кожна людина… в майбутній Україні, …має право на навчання нарівні з корінними українцями і безплатну чи за однакову, встановлену для всіх, мінімальну платню».

Також зверталася увага на важливість громадської думки «у вихованні психології народу протягом усієї історії громадсько-національного розвитку України. Цього свого значення вона не повинна втрачати й на майбутнє. Вона ж бо є тією «атмосферою», в якій розвивається й живе людина як член громади; від активности та авторитетности громадської думки залежить міць духового організму людини, виробленість її звичаїв, світогляду, філософії в громадському житті».

Важливу увагу І. Губаржевський приділяв консолідації зусиль еміграції в розбудові майбутньої України: «Бог послав світові велике випробування, у якому, віримо, перетопляться старі держави і виростуть нові, а серед них і Україна майбутнього. Вже тепер, з цієї хвилини, повинні ми виготовляти цеглини для її будови, міцної і морально чистої будови нашої державности. Усі наші сили: церква, партії, громадські й наукові організації – уся інтелектуальна потуга нашої нації – повинні думати над цим, дискутувати ці питання, скерувавши вістря їх в перспективу майбутнього, а не тупцювати в болоті еміґраційних сварок та інтриґ сучасного та не роз'ятрювати ран минулого».

Отже, І. Губаржевський уявляв собі ідеал України як незалежної демократичної держави з розвиненим громадянським суспільством, соціально-орієнтованою економікою з широким державним регулюванням, релігійно толерантної, з модерною системою освіти. Погляди І. Губаржевського базовані на поєднанні традиційної української духовності та модерних політичних і економічних досягненнях країн Заходу. Водночас, як і чимало з його сучасників, механізму здійснення свого українського ідеалу І. Губаржевський не подав. Втім, чимало з висловлених ним ідей зберігають актуальність й у сьогоднішній Україні.

Джерела та література:

1. *Легун Ю. В., Кравчук О. М.* Творчий спадок Ігоря Губаржевського / Ю. В. Легун, О. М. Кравчук // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2012. – Вип. 19. – С. 209 – 225.

2. *Вірний М. В.* 30-ті роковини смерти о. Ігоря Губаржевського / М. В. Вірний // Свобода. Український щоденник. – 2000. – № 48. – 1 грудня. – С. 15.

3. *Губаржевський І.* Активні дієприкметники на -чий в українській літературній мові / І. Губаржевський // Мовознавство. – 1936. – № 9.

4. *Губаржевський І.* Діалектологічні спостереження над мовою с. Паланки Тульчинського району Вінницької області / І. Губаржевський // Мовознавство. – 1938. – № 13 – 14.

5. *Губаржевський І.* Про лексику творів Т. Г. Шевченка / І. Губаржевський // Мовознавство. – 1940. – № 15 – 16.

6. Російсько-український словник. – К., 1937. – 890 с.

7. Енциклопедія української діяспори. – Том 1. – Кн. 1. – Нью-Йорк-Чікаго, 2009. – С. 190.

8. *Губаржевський І.* «Я мовчу – душа говорить…» / І. Губаржевський. – Вінниця: Видавець Т. П. Барановська, 2015. – 388 с. – С. 218 – 227.

Василь ЧЕРНЯК

СТЕФАН КРУПКО – ВИДАТНИЙ ПОЛЬСЬКИЙ ВЧЕНИЙ

Наслідком активної роботи вчених та краєзнавців в останні десятиліття є повернення із забуття та вшанування культурно-освітніх та наукових діячів, які з різних причин були незаслужено забуті. Серед них і Стефан Крупко – уродженець Мурованокуриловецької землі, відомий польський вчений у галузі ботаніки.

Ця постать, як і його наукова діяльність, ще недостатньо привернула увагу вітчизняних дослідників. Українська історіографія обмежується біографічною статтею М. В. Шевери [1, с. 565]. Серед публікацій польських вчених слід відзначити біографічний нарис у довідковому виданні Познанського університету [2], а та-

кож змістовну статтю Т. Маєвського [3], у якій, серед іншого, міститься найбільш повна бібліографія праць вченого.

Метою даного дослідження є систематизація відомих на сьогодні даних про громадську, наукову та педагогічну діяльність Стефана Крупка, що допоможе створити більш повний і об'єктивний біографічний нарис про нашого земляка.

Стефан Антоні Крупко (Stefan Antoni Krupko) народився 27 травня 1890 року в Мурованих Курилівцях. Його батько, Никодим Крупко, був урядовцем у акцизному управлінні. Мати, Марія, походила з родини Вазгірдів [3, s. 189]. Про дитячі роки майбутнього вченого дослідники не згадують. Відомо, що освіту здобув у Першій Київській реальній гімназії, яку закінчив із срібною медаллю у 1909 році. Далі вступив на математично-природничий факультет університету святого Володимира у Києві, де обрав своєю спеціальністю ботаніку. Дипломною роботою молодого студента керував Сергій Навашин – відомий ботанік, цитолог і ембріолог рослин, який близько двадцяти років працював директором Київського ботанічного саду. Практичні заняттям вів Володимир Фінн – в подальшому відомий український ботанік. Разом зі Стефаном Крупком навчалися відомі у майбутньому вчені-біологи – Михайло Чернояров (професор Київського університету), Михайло Троїцький (директор Ботанічного саду у Тбілісі). Під час навчання Крупко брав активну участь у студентському житті, належав до студентського гуртка дослідників природи, і навіть виконував у ньому керівні функції [2, s. 190].

Перша світова війна завадила закінчити університет. На початку жовтня 1915 року Стефан Крупко добровольцем вступає на службу до російського війська, яку відбував спочатку у Петрограді (Перша резервна повітряна рота), далі навчався у Сергіївському (м. Одеса, з січня по червень 1917 року), а потім у Михайлівському (м. Царське Село, з серпня по листопад 1917 року) артилерійських училищах. У листопаді 1917 року він повертається до Києва. Під час німецької окупації складає іспити в університеті і 28 травня 1918 року отримує диплом. У листопаді виїжджає до Варшави. З початку січня 1919 року вступив добровольцем до Війська Польського. Служив у артилерії до моменту мобілізації (липень 1921 року) і вийшов у запас у званні поручника. За військову службу

відзначений Срібним Хрестом Virtuti Militari, а також Хрестом Хоробрих [3, s. 190].

З 1 грудня 1921 року Крупко розпочав свою наукову діяльність. Його призначили асистентом відділу сільськогосподарської хімії у Державний аграрний інститут у м. Бигдощ. Згодом перед молодим науковцем з'являється можливість працевлаштуватися у Варшавський університет, і вже з лютого [3, s. 190] (за іншими даними – з березня [2, s. 202]) 1922 року він займає посаду старшого асистента кафедри систематики рослин. Одночасно продовжує займатися своєю докторською дисертацією під керівництвом найкращого в той час спеціаліста в галузі цитології і ембріології рослин Вуйціцького.

У Варшавському університеті він з часом стає кустошем (хранителем), а далі – ад'юнктом кафедри систематики рослин. 20 травня 1927 року Стефан Крупко отримав ступінь доктора філософії. У серпні наступного року одружився з Галиною Ґодзішевською [3, s. 191].

1928 року молодий вчений отримав урядову стипендію на стажування у Франції. Наукові дослідження, проведені у Паризькому університеті під керівництвом відомого цитолога професора А. Ґуллєрмонда, збагатили дослідника. Після повернення із Франції він розпочинає вести практичні заняття з систематики та морфології грибів, екології рослин та морфології водоростей. Під керівництвом доктора Крупка велика кількість студентів захистила магістерські дисертації.

Стефан Крупко був членом Польського Ботанічного Товариства. У тридцятих роках він виконував функції секретаря його Варшавського відділу, а напередодні Другої світової війни став членом Ревізійної комісії. Активно брав участь у роботі II та III з'їздів слов'янських ботаніків, які проходили відповідно у Празі (1928 р.) та Варшаві (1931 р.) [3, s. 191; 4, s. 13].

У перші дні після нападу Німеччини на Польщу Крупко вирушив до Любліна, де формувалися військові частини Війська Польського. По закінченні вересневої кампанії потрапив до німецького полону, з якого зумів втекти під час транспортування. Повернувся до Варшави, звідки 22 березня 1940 року виїхав з дружиною і донькою до Румунії, де проживав його старший брат Вацлав. З Румунії разом із групою польських біженців, якими опі-

кувався британський уряд, відбув до Кіпру, куди прибув 24 жовтня 1940 року. Після трьохтижневого карантину вченого та його родину поселили у містечку Кіренея, де вони пробули понад шість місяців. Навіть в таких умовах Крупко не полишав наукову роботу. Він зібрав великий гербарій місцевої флори, отримав від губернатора дозвіл працювати у лабораторії в Нікосії. Та відмова у проживанні в цьому місті перешкоджала опрацюванню зібраного матеріалу. Йому навіть не надавали у користування мікроскоп [3, s. 192].

У червні 1941 року групу польських біженців евакуювали до Палестини. Родина вченого оселилася у Єрусалимі. І тут він продовжував свої наукові дослідження у місцевому університеті, завершив важливу працю з цитології завдяки грошовій допомозі Представництва Уряду Польщі. Стефан Крупко брав активну участь у житті місцевої польської громади. Він був головою Природознавчого товариства, яке утворилося із біженців, співпрацював з «Газетою Польською», що видавалася у Єрусалимі. Надрукував у виданні Товариства ряд популярних праць з цитології рослин, що повністю базувалися на результатах роботи у Палестині [3, s. 192].

У лютому 1944 року на запрошення професора Йоганнесбурзького університету Філліпса Стефан Крупко разом із дочкою виїхав до Південно-Африканського Союзу. Дружина незадовго до цього померла в Єрусалимі. Вже з березня вчений працює на кафедрі ботаніки університету, читає лекції з цитології та ембріології рослин, займається науковою діяльністю. Тут він працював до літа 1957 року, після чого повертається до Польщі [3, s. 192 – 193]. Зібраний на півдні Африки цінний гербарій Крупко одразу ж передав до гербарію кафедри систематики і географії рослин Варшавського університету. Будучи сповнений сил і енергії, дослідник прагнув працювати і далі. І вже 10 вересня 1957 року його приймають на роботу до Познанського університету керівником кафедри загальної ботаніки. Стефан Крупко продовжив славні традиції подолян, які працювали у Познанському університеті в міжвоєнний період [5]. У березні 1958 року Центральна Кваліфікаційна Комісія Працівників Науки присвоїла йому вчене звання професора надзвичайного. Під час праці у Познані Крупко викладав загальну ботаніку, анатомію і цитологію рослин, ембріологію рослин, проводив

семінари для магістрів. Продовжував активно брати участь у роботі Польського Ботанічного Товариства. Працював в університеті і після виходу на пенсію (до 1965 року). У 1969 року Крупко переїжджає до Варшави. У цьому ж році на ботанічному з'їзді у Познані йому вручили диплом почесного члена Польського Ботанічного Товариства [3, s. 195].

Професор Стефан Крупко помер від нещасного випадку 3 листопада 1976 року і похований на одному з цвинтарів у Варшаві.

За своє життя вчений зібрав величезний гербарій, який зараз знаходиться у Варшавському університеті, опублікував 25 наукових праць [3, s. 197 – 198]. Здавалося б, невеликий доробок. Але за кожною з них – роки досліджень у надзвичайних умовах. Вони є значним внеском у розвиток біологічної науки, зокрема цитології і ембріології рослин.

Джерела та література:

1. *Шевера М. В*. Крупко Стефан-Антоні / М. В. Шевера // Енциклопедія Сучасної України. – К., 2014. – Т. 15: Кот-Куз. – 800 с.

2. *Stefan Kruko* (życiorys) // Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1957/1958 / Stefan Kruko. – Poznań, 1960. – S. 201 – 203.

3. *Majewski Tomasz*. Prof. Dr. Krupko – polski wybitny specjalista w dziedzine embriologii roślin (1890-1976) / Tomasz Majewski // Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. – 1984. – T. 29. – № 1. – S. 189 – 198.

4. *Majewski Tomasz, Mirek Zbigniew*. Członkowie gonorowi Polskiego Towarzystwa Botanicznego / Tomasz Majewski, Zbigniew Mirek // Wiadomości Botaniczne. – 1994. – Tom 38. – № 1/2. – S. 9 –29.

5. *Черняк Василь*. Вихідці з Поділля – викладачі Познанського університету (1919 – 1939 рр.) / Василь Черняк // Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2012. – С. 372 – 375.

Анатолій ВОЙНАРОВСЬКИЙ,
Інна МАЗУР

ДИОНІЗІЙ МАК ЛЕР – МАЙСТЕР

САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА, УПОРЯДНИК МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО ПАРКОВОГО КОМПЛЕКСУ

Садово-паркове мистецтво та його пам'ятки на теренах нашої Батьківщини є важливими історичними пам'ятками. На жаль, значна частина з них у занедбаному стані, деякі знищені у роки воєнних лихоліть чи халатності більшовицького режиму, як породження розкоші експлуататорського класу. Пам'ятки садово-паркового мистецтва є важливим но-сієм історичної інформації. Садово-паркова пам'ятка – це, насамперед, своєрідна форма синтезу різних мистецтв – естетичних форм побуту, світогляду, живопису, архітектури, музики, флористики. Тому об'єктом дослідження є творча діяльність Дионізія Мак Клера, одним з багатьох витворів якого був Мурованокуриловецький парк.

Мак Клер (Міклєр Діонісій – така трансформована назва була у вжитку на теренах українських земель у XIX ст.) Дионізій (1762 – 1853). Майстер паркового мистецтва, ірландець за походженням. Народився у родинному маєтку Ферфілд у графстві Роксмен (Ірландія). Батько Джон Мак Лер, за участь в антианглійському повстанні 1777 р. був засуджений владою Об'єднаного королівства до смертної кари й був змушений рятуватися втечею до Прусського королівства. Там розпочав військову кар'єру в артилерії, згодом перейшов на службу до польського короля, де досяг значних успіхів, дослужившись до чину майора [1, с. 419].

Дионізій Мак Лер у 1778 р. розпочинає навчання в академії міста Дублін, особливий інтерес проявляє до природничих наук, серед яких для молодого юнака пріоритетними стають такі дисципліни як ботаніка та натуральна історія. Згодом молодий чоловік перебирається до Лондона, де навчається на курсах паркового пейзажу [1, с. 419].

З розквітом промисловості та економічним піднесенням в Англії з'являється новий напрям – пейзажні парки. Вони з'явилися в епоху панування романтизму та були протилежністю класичної краси французьких парків. Дерева та чагарники росли групами без якогось геометричного порядку, а прикрасою цих сумних парків

служили стилізовані античні руїни, надгробки та урни. Перевага віддавалася деревам з плакучими кронами і високим пірамідальним деревам. Нешироκі алеї звивалися без будь-якої системи, огинаючи групи чагарників і великі овальні клумби [2, с. 82]. Повільно дзюрчала вода стікала в оточений плакучими вербами ставок з простою альтанкою на березі. У XVII столітті такі поетичні парки стали оживляти містками і білими псевдоантичними будівлями, портиками і храмами з колонами. Пізніше в моду увійшли оранжереї з екзотичними рослинами з Індії та Китаю [3, с. 67].

Садово-паркове мистецтво розвивалося за двома основними напрямками: геометричному і живописному.

Композиції, засновані на принципі симетрії, називаються геометричними. Композиції, що мають в основі принцип наслідування природної природі, відносяться до мальовничих [4, с. 186].

Зародженню і розквіту того чи іншого напряму паркової композиції сприяли різні умови: особливості клімату і рельєфу, суспільного устрою держави. У літературі розташовані на крутому рельєфі терасові сади називають італійськими, сади на рівній місцевості – французькими, квіткові партерні сади – голландськими, пейзажні парки – англійськими [5, с. 92].

Мак Лер одночасно з навчанням працює помічником садівників та бере участь у створенні багатьох парків і садів Лондона. Дионізій мріє здійснити мандрівку світом, бажаючи на власні очі побачити різноманіття і багатство інших регіонів. У 1788 р. він вирушив у подорож до Американського континенту. Однак у зв'язку із поганим станом здоров'я зійшов з корабля на острові Святої Олени, звідки повернувся до Лондона [6, с. 77].

У 1790 р. він пристає на пропозицію дружини відомого вельможі Адама Чарторийського Ізабелли, відправитись у маєтності короля Станіслава Понятовського в Корсунь, облаштувати там парк. Друга половина XVIII ст., це доба розбудови паркових комплексів на взірець французьких та англійських, це своєрідна мода в середовищі аристократії Речі Посполитої. Одна з причин поїздки полягала в тому, що Дионізій Мак Лер мріяв побачитись зі своїм батьком. Однак доля зіграла по іншому, Джон Мак Лер був амністований королівським указом і скористався своїм правом повернутися додому. Таким чином шляхи батька і сина розійшлися. До Корсуня Дионізій теж не поїхав, плани Понятовського на той час

змінилися. Молодий ірландець облаштовує і модернізує парк родини Мнішеків у польському містечку Демблін [6, с. 78].

У 1792 р. Мак Лер отримує замовлення розбудувати англійський парк біля палацу Хрептовичів у Варшаві. Розбудова цього паркового комплексу стає важливою віхою у житті Мак Лера, він стає популярним та затребуваним в колах польської аристократії як неперевершений майстер садово-паркового мистецтва. Княгиня Марія Любомірська запрошує Дионізія створити парк у передмісті Дубно. В наступні три роки він створює паркові ансамблі у Млинові Дубенського повіту для родини Ходкевичів, у містечку Порицьку Володимирського повіту для Тадеуша Чацького та Боремлі Дубенського повіту для Катажини Чацької [1, с. 150].

Також Дионізій Мак Лер досліджує флору на теренах України. У 1795 р. він описує знайдену ним на Поліссі реліктову рослину «Azelea pontica» (Багенко волинське), на Поділлі відкрив оригінальний сорт глоду, який використовував як декоративну рослину у оздоблені паркових комплексів [6].

В останні роки XVIII ст. активно працює на теренах Поділля, зокрема ним було закладено парки в селах Ободівка та Баланівка Ольгопільського повіту та Спичинцях Бердичівського повіту для родини Собанських, у Ситківцях Липовецького повіту для Яна Потоцького та в Дубенському повіті на Волині [1, с. 151].

У 1805 – 1809 рр. основні зусилля були докладені для облаштування ботанічного саду Кременецької гімназії. За кошти гімназії у 1811 р. виїздить у подорож з метою зібрати насіння та рідкісні рослини для ботанічного саду. Під час мандрівки відвідав узбережжя Білого моря, Фінляндію, Швецію, Данію, Голландію, Англію. Результатом подорожі стало суттєве збагачення флори ботанічного саду гімназії великою кількістю рослин [6, с. 79].

У 1814 р. майстер садово-паркового мистецтва на замовлення знатних родин знову виїздить до Поділля. Були закладені парки у Северинівці для родини Орловських та в Чернятині для Вітославських (Літинський повіт). Водночас продовжується робота на Волині [1, с. 151].

Після 1831 р. було закладено парк у Мурованих Курилівцях Ушицького повіту для родини Комарів, яким містечко належало після другого поділу Речі Посполитої [6, с. 81].

Внесок Дионізія Мак Клера у розбудову паркового мистецтва є достатньо вагомим. Загальний доробок знаного майстра – близько 50 парків на теренах України, більшість на теренах Волині і Поділля. Будучи послідовником школи англійського пейзажного парку, він став автором власного стилю – «міклєровського». Його специфікою було комбінування ландшафтних елементів та архітектурних композицій. Він брав до уваги властивості місцевості – узгір'я, яри, греблі, ставки, мальовничі краєвиди та майстерно вкомпоновував групи кущів та дерев. Організовуючи перспективи, вводив парк у навколишній ландшафт так, що краєвиди за межами парку начебто продовжували його невід'ємну частину.

Джерела та література:

1. *Колесник В.* Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник / В. Колесник. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. – С. 419 – 421.

2. *Бегека А*. Нариси з історії охорони природи / А. Бегека. – Київ, 2001. – 109 с.

3. *Білоус В*. Садово-паркове мистецтво. Коротка історія розвитку та методи створення художніх садів / В. Білоус. – Київ, 2001. – С. 192 – 193.

4. *Клименко Ю., Кузнецов С., Черняк В.* Старовинні парки України загальнодержавного значення: Довідник / Ю. Клименко, С. Кузнецов, В. Черняк. – Тернопіль: Мандрівець, 1996. – С. 83.

5. *Смоляр О.* Історія та характеристика концептуально аналізу садово-паркового мистецтва Європи / О. Смоляр // Вісник ХДАДМ. – 2011. – № 3. – С. 66 – 72.

6. *Родічкін І., Родічкіна О.* Значення пам'яток садово-паркового мистецтва в культурній спадщині / І. Родічкін, О. Родічкіна // Хроніка 2000/ 2001. – Вип. 41 – 42. – С. 77 – 80.

Надія КОСАКОВСЬКА

ВИЗНАЧНА ОСОБИСТІСТЬ В ІСТОРІЇ СЕЛА МИХАЙЛІВЦІ

Співак, вправний бандурист, активний член управи і майже безперервний завідувач господарством Капели бандуристів ім. Т. Шевченка у місті Детройті (США) Лісківський (Білецький) Микола Іванович народився 29 грудня 1913 р. в с. Михайлівці Мурованокуриловецького району Вінницької області в родині священика Івана Петровича Білецького. Мати померла, коли Миколі було два роки. Батько був щирим українцем. Він і кілька священників з сусідніх околиць почали перекладати Службу Божу на українську мову та читання з Євангелії. В церкві св. Михайла він керував хором і часто проповідував. Служити службу Божу він не міг, бо мав пошкоджену праву руку. Працював також вчителем в місцевій церковно-приходській школі.

Разом з батьком у церковному хорі співав і Микола. 18 березня 1925 року співробітники НКВД викликали Івана Білецького до сільської ради, допитали, вивели надвір і розстріляли. Микола вночі таємно поховав батька.

З 1926 по 1929 рік Микола Іванович виживав за допомогою односельців. До технікуму його спочатку прийняли як вільного слухача, але швидко про це довідалася місцева влада і заборонила навчатися. Але світ не без добрих людей, знайшлась добра людина – Надія Лозінська, яка роздобула Миколі паспорт і відправила його до свого батька у Жмеринку. Там Микола Іванович Білецький (тепер уже Лісківський) почав будувати своє нове життя.

Навесні 1934 р. був призваний на дійсну військову службу, яку проходив майже три роки у Білій Церкві. Згодом переїхав до Києва, навчався в консерваторії «у вечірньому класі бандури» аж до початку війни.

На фронті потрапив у німецький полон. Вдалося втекти. Пощастило влаштуватися до Капели бандуристів ім. Т. Шевченка, з якою від 1941 року і до кінця життя пов’язав свою долю: свято беріг архів Капели і дуже сподівався, що його використають при продовженні написання історії Капели, розпочатої Уласом Самчуком [1, с. 21 – 22].

Виступи, гастролі, поїздки – не пропускав жодної. Одразу після приїзду в Детройт не вистачало бандур, особливо для молоді. Микола Іванович як майстер на всі руки, взявся сам їх виготовляти, віднайшовши новий спосіб видовбування і кріплення. Більше

десятка інструментів виготовив для себе і своїх учнів [2, с. 15 – 16].

В 1942 році Капела бандуристів дала кілька концертів в селах України. Проте німецька влада заборонила Капелі виступати тут і відправила її до Німеччини. Кілька місяців учасники Капели пробули в концтаборі.

Відновивши концентру діяльність, Капела дала багато концертів для української молоді, яку як робочу силу вивезли з України. Згодом вдалося переїхати до Галичини й Волині, де їхні концерти відбувалися з великим успіхом.

Перед закінченням війни навесні 1945 року Капела опинилася у Берліні, звідки її членам вдалося втекти (перебратися до Баварії), де вони проживали й концертували аж до виїзду в США [3, с. 113].

Приїхавши до США Микола Лісківський, його дружина Олена і донька Мар'яна почали влаштовувати своє життя. Праця була, але вибору не було, тому бралися за все, що давало можливість виживати. Так, спочатку Микола Іванович працює на фабриці, а Олена – в пекарні. Згодом йому вдається поєднувати працю на виробництві з концертною діяльністю Капели в різних куточках США і Канади.

У 1961 році за дорученням управи Капели він організовує студію гри на бандурі, яка проіснувала під його керівництвом кільканадцять років, брала участь у концертах Капели та відзначалася у самостійних виступах. Ця студія дала Капелі бажане поповнення молодими бандуристами. М. Лісківському допомагав у цій справі Григорій Назаренко.

Микола Лісківський брав участь у заснуванні парафії Української Автокефальної Православної Катедри св. Покрови в Детройті у 1950 році. Особисто виготовив іконостас для Катедри, тривалий час виконував обов'язки дяка. Вдячна парафія у 2003 році широко відзначила його 90-річчя [2, с. 39].

Мешкав Микола Лісківський з дружиною на фермі біля Детройта. У свої 94 роки разом з донькою у 2007 році відвідав рідне село. У 2008 році разом з дружиною знову приїжджав до Михайловець і упорядковув могили батьків.

Автор цієї статті довгий час листувалася з Миколою Лісківським, а по його смерті – листується з його дружиною Оленою.

Микола Іванович добре знав історію села, тому його обізнаність допомагала краєзнавцям у пізнанні краю. Ось як він написав про козацьку могилу в околицях села: «Ще коли батько був священником то на другий день Великодня хресним ходом люди йшли до цієї могили». Жителі села впорядкували могилу.

У 2008 році, коли він приїжджав востаннє, то став на коліна біля могили, молився, наприкінці взяв жменю землі та шматочок хреста і сказав: «Братці, простіть мені, бо я дуже далеко. Якби я був близько, то приходив би до вас кожний день».

Під час поїздок в Україну родина Лісківських подарувала сільській бібліотеці 30 примірників дитячої літератури. Книгозбірня отримала з Детройту також збірку творів Уласа Самчука, дві книги з історії України та примірник видання «Історія української літератури» [4].

Помер Микола Лісківський у 2013 році. Жителі Михайловець свято бережуть пам'ять про земляка.

Джерела та література:

1. *Самчук У.* Живі струни: бандура і бандуристи / У. Самчук. – Детройт. – 1976. – 460 с.

2. Ювілейний Альманах Української Автокефальної Православної Катедри св. Покрови. – Детройт, 2005. – 42 с.

3. Спогоди членів «Сімнадцятки» та інших членів родин бандуристів. – Детройт,1975. – 56 с.

4. Архів Н. В. Косаковської.

Тетяна ЯКИМЦЕВА,
Ігор БАСІСТИЙ

ГЕОРГІЙ БОНДАР – ГЕРОЙ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Серед імен, увіковічених в історії та пам'яті народній, ім'я нашого земляка Героя Радянського Союзу Бондаря Георгія Герасимовича [3, с. 465].

Бондар Георгій Герасимович народися 30 серпня 1910 року в селі Громівка (нині Лучинець) Мурованокуриловецького району Вінницької області у селянській сім'ї. В 1924 році сім'я переїжджає до Сибіру в село Миколаївка (тепер селище) Смидовичського району Єврейської автономної області (батько Георгія Герасим в Лучинці працював паламарем і його хотіли розстріляти, тому сім'ї довелося втікати з рідної землі) [1]. Там у 1933 році Георгій закінчив семирічку в селі Дежнєвка, Благовіщенський будівельний технікум і був призваний на строкову службу до Червоної армії. Служив на Далекому Сході. Після звільнення в запас в 1936 році працював у Хабаровську на будівництві: десятником, техніком, керівником підрозділу. Згодом переїхав сюди разом із дружиною Катериною Миколаївною. Мріяв закінчити будівельний інститут, але не судилося. Війна…[2, с. 36].

У перші ж її дні Георгій Герасимович з'явився у військовий комісаріат і попросився на фронт. Йому відмовили, бо будівельники потрібні були у тилу, але він наполягав: «Я не можу бути в тилу, коли мою рідну землю топче ненависний ворог. Прошу відправити на фронт» [5, с. 2].

У 1942 році його все ж призвали в армію. У 1943 році закінчив Хабаровське військове кулеметно-мінометне училище і отримав призначення в 309-ту стрілецьку дивізію командиром взводу мінометників 40-ї армії [4].

У цьому ж році 40-а армія виходить до берегів Дніпра в районі Переяслава, на південь від Києва. В батальйоні капітана Дмитра Потіліцина діє мінометний взвод молодшого лейтенанта Бондаря [4, 5]. Батальйон першим з дивізії виходить до Дніпра, на південний схід від Ржищева, і отримує завдання захопити плацдарм на протилежному березі ріки.

До світанку 24 вересня 1943 року здійснено три рейси на човнах. 97 піхотинців з двома кулеметами, мінометним взводом Бондаря вступили в бій з ворогом. Захоплений в полон гітлерівець розповів, що перша лінія їхніх траншей проходить по околиці Ржищева і схилах висот, що розкинулися на захід від Монастирка.

В траншеях сидять 220 офіцерів-штрафників, яким нічого іншого не залишається робити як здаватися в полон, або битися до загибелі. Фашистські офіцери в полон не здавалися…

Всі контратаки ворога батальйон відбив і утримав плацдарм.

У нагородному листі подолянина є такі рядки: «Товариш Бондар із своїх мінометів відбив три контратаки ворога і знищив 35 гітлерівців-штрафників. Він двічі з гвинтівкою в руках водив свій взвод в атаку. Особисто знищив одного офіцера і двох солдат. Захопив і втримав висоту 166,9, де був поранений, але не покинув поля бою, аж поки не підійшла підмога. Гідний нагороди – ордена Червоного прапора» [5, с. 2].

Командир дивізії – генерал Дьомін, підписуючи цей нагородний лист зробив такий висновок: «Особисто знаю молодшого лейтенанта Бондаря Георгія з Курської дуги. Особисто спостерігав його дії на плацдармі. Гідний звання Героя Радянського Союзу». У свою чергу командуючий 40-ю армією генерал К. Москаленко написав: «Вірю комдиву генералу Дьоміну. Гідний звання Героя Радянського Союзу» [5, с. 2].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 жовтня 1943 року за мужність та героїзм, виявлені при форсуванні Дніпра і в боях на плацдармі, молодшому лейтенанту Бондарю Георгію Герасимовичу присвоєно звання Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна та медалі «Золота Зірка» [4].

З 13 листопада по 22 грудня 1943 року його дивізія перекинута з Букринського плацдарму на ділянку в районі Фастова. В складі 40-ї армії, а згодом – 27-ї армії, відбивала контрудар ворога на захід від Києва.

В січні – березні 1944 року Г. Бондар брав участь у визволенні Вінницької області. Тоді він одержав другу нагороду – орден Олександра Невського.

Георгій розповів своїй сестрі Катерині Герасимівні: «Ця нагорода мені найдорожча, бо дана за визволення рідної землі. Масовий героїзм і відвагу в боях за плацдарм в районі села Монастирок виявляють воїни першого стрілецького батальйону 957-го стрілецького полку… Під станцією Липовець опинився в оточенні і не було ніякої надії залишитися в живих. Гранату приготував останню, а от вистояв» [5].

Навесні 1944 року, коли війська 1-го і 2-го Українських фронтів перейшли у рішучий наступ, Бондар лікував рани, а потім разом зі своїми офіцерами-однополчанами навчав нове поповнення військовій справі.

Влітку 1944 року Григорій Герасимович знову на передовій. До кінця року брав участь у боях по утриманню та розширенню Сандомирського плацдарму, форсуванню Вісли і Одера.

В грудні 1944 року командиром полку майором М. П. Каснером Герою Радянського Союзу Г. Г. Бондарю надана відпустка. Зустрічав новий, 1945-й, рік у колі сім'ї в Хабаровську. Потім знову повернувся на фронт.

Мріяв Георгій Герасимович відвідати Громівку, село де народився. Пройшов близько 4 тис. кілометрів фронтових доріг, а до рідного села не судилося завітати, бо за місяць до переможного закінчення війни, 3 квітня 1945 року, загинув [4]. Обставини смерті капітана Г. Бондаря довгий час не були відомі його землякам.

Тепер відомо, що коли радянські війська оточили польське місто Бреслау, капітана Г. Бондаря разом з іншими офіцерами в якості парламентарів відправили на переговори з німецьким командуванням про умови здачі гарнізону міста. Г. Бондаря і перекладача німці провели у свій штаб, де їм запропонували умови капітуляції. Німецьке командування відмовилося капітулювати, а парламентарів вивели до нейтральної смуги та з кулемета розстріляли [1].

Героя Радянського Союзу Г. Бондаря поховали на офіцерському цвинтарі в Бреслау, а пізніше він був перепохований на Кутузівському меморіальному воєнному цвинтарі в Бунцлау (нині Болеславець) Нижнєсилезького воєводства [5, 4].

Ім'я нашого земляка носять школа і вулиця в с. Лучинець, в селі Дежнєвка Хабаровського краю теж встановлено меморіальну дошку [5; 4; 2].

Джерела та література:

1. Запис автора 27 липня 2016 року від Боднара Михайла Васильовича, 1934 р. н., жителя села Лучинець Мурованокуриловецького району Вінницької області.

2. Овеянные славой имена: Герои Советского Союза. Уроженцы Винничины / В. М. Барабан, А. Д. Воронюк, Н. К. Гненный и др.; Редкол.:

Г. Я. Буртяк (отв. ред.) и др.; Вст. ст. А. Нехаевского. – 2-е издание, переработанное и дополненное. – Одесса: Маяк, 1989. – 312 с.

3. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1972. – 778 с.

4. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації: Московська область, м. Подольськ.

5. *Ігор Басістий.* Наш земляк – Герой Радянського Союзу: Ігор Басістий // Слово педагога // № 5. – 2010. – С. 2.

Павліна ТИМОЩУК

УРОДЖЕНЕЦЬ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНИ ЯКІВ ДАВИДЗОН – ФОТОЛІТОПИСЕЦЬ ПАРТИЗАНСЬКОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Український фотомитець, заслужений журналіст України, заслужений працівник культури України, лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка Яків Борисович Давидзон разом із солдатами пройшов нескінченними страшними роками Другої світової війни, тримаючи в руках не зброю війни, а зброю пам'яті людської – фотокамеру, по крихтах збираючи інформацію, передаючи нам її буденну історію, її героїв і пересічних вояків.

Давидзон тричі нагороджений грамотою Президії Верховної Ради УРСР, що була в радянський час найвищою республіканською нагородою, орденами Червого Прапора, двома – Вітчизняної війни, двома – «Знак Пошани», Почесною грамотою Президента України, медаллю «Партизанові Вітчизняної війни І ст.» та багатьма іншими. Є автором фотоальбому «Уходили в поход партизаны» (1975), нарисів «Орлята партизанских лесов» (1980, 1984, 1990), фотокниги «Незабываемое» (1982).

Народився Яків Борисович 27 лютого 1912 року на Вінниччині у селищі Муровані Курилівці в бідній багатодітній єврейській родині. Ще в дитячі роки пізнавши всі прикрощі життя єврейського народу: безправ'я, погроми, в яких гинули близькі люди, а

батько втратив руку, хлопчику Яші рано довелось заробляти на життя. Закінчивши 7-річку, поїхав до Києва навчатися теслярської справи, й згодом розпочав трудову діяльність на меблевій фабриці імені Боженка [2, с. 2].

Одного разу дружина подарувала Якову Борисовичу на день народження фотоапарат – простий аматорський «Фотокор» з розсувною гармошкою і дерев'яним штативом, і це стало його захопленням. Фотографував, проявляв плівку, робив знімки контактним способом, на мить вмикаючи світло над негативом, прикладеним до фотопаперу, аж поки сам не сконструював дерев'яний фотозбільшувач. У день перших виборів до Верховної Ради СРСР, 12 грудня 1937 року, зробив кілька знімків на виборчій дільниці заводу «Ленінська кузня» та віддав їх у редакцію вечірньої газети. Так і дебютував як фоторепортер. Працював у «вечірці» позаштатним фотокореспондентом, а невдовзі був запрошений на постійну роботу в республіканську газету «Колгоспник України» (згодом «Сільські вісті»), потім – у фотохроніку Радіотелеграфного агентства України [2, с. 2].

Це була відповідальна дуже цікава робота, бо передбачала зустрічі з відомим людьми, офіційні зйомки, створення фотопортретів партійних і державних осіб [3, с. 167].

У Якова завжди було багато творчих планів. Як згадував про нього заступник головного редактора газети «Демократична Україна» Євгеній Ямпольський, «якщо він радів, то на повну, якщо працював, то заразливо, з азартом» [4, с. 8].

Однак творчу працю Якова Борисовича перервала Друга світова війна. Взявши із собою фотоапарат і примітивну лабораторію, він пішов на війну солдатом-добровольцем. Спочатку воював у складі 169-ї стрілецької дивізії. Згодом доля звела його з незвичайною людиною – відомим поетом, академіком Академії наук УРСР Миколою Бажаном, який в той час почав видавати газету «За Радянську Україну!» для жителів окупованих територій України та партизан. Я. Давидзона зарахували кореспондентом цієї газети.

Редакція мала спеціальну пересувну друкарню, газета видавалася великим накладом і переправлялася через лінію фронту. На її сторінках друкувалися статті й огляди про міжнародне і внутрішнє життя країни, висвітлювалась боротьба партизанських заго-

нів і підпільних організацій, життя людей на окупованій території [5, с. 328]. Газета швидко завоювала популярність і сприяла розгортанню народної боротьби проти нацистських загарбників. В цьому була й заслуга Якова Давидзона.

Головний редактор Української енциклопедії Микола Бажан пригадував: «Він умудрявся робити знімки навіть тоді, як все навколо горіло. В районі Лубен на Полтавщині зібралось багато людей і техніки, ворожі літаки кружляли над головами. А нам треба не лише зберегти похідну друкарницю, а й якомога швидше випустити свіжий номер газети. І тоді редакційний фоторепортер Яків Давидзон розвідав інше місце переправи через Сулу і під покровом ночі здійснив цю операцію» [2, с. 3].

Наприкінці листопада 1942 року фотокору Я. Давидзону запропонували летіти в тил, до партизанів [8, с. 86, 88]. Це було вкрай небезпечно – Давидзон не мав досвіду партизанського життя, не був обізнаний у військовій справі, до того ж був євреєм, і в разі потрапляння ро рук ворога міг бути знищеним, але Яків Борисович не вагався жодної хвилини й дав згоду вилетіти у тил до партизанів.

Невдовзі із групою кореспондентів опинився у Клетнянських лісах у Чернігівському партизанському з'єднанні на чолі з О. Ф. Федоровим [3, с. 168].

Яків Давидзон, як справжній партизан, воював із ворогом.

Але окрім зброї у його рюкзаку багато місця займало фотоприладдя. Його світлини фіксували важке життя та мужню боротьбу воїнів-партизанів із загарбниками. Перебуваючи в тилу ворога, фотокореспондент побував у з'єднаннях Миколи Попудренка, Олексія Федорова та Сидора Ковпака, залишаючи на плівці обличчя бійців, для багатьох з яких його знімок був останнім [3, с. 168].

Так, разом із Я. Давидзоном у партизанському загоні була і спеціальний кореспондент газети «Комсомольская правда» болгарка Ліля Карастоянова. І хоча партизани оберігали Лілю і забороняли її виходити на бойові завдання, в одній із сутичок із гітлерівцями її наздогнала ворожа куля. Давидзон тоді записав у своєму щоденнику: «Бій розпочався о 13.34 і тривав до пізньої ночі. Наші знищили понад 50 фашистів, чотирьох полонили. Багато трофеїв: 3 міномети з мінами, 3 кулемети, 6 тисяч патронів до них і багато

іншого майна. Але трапилося нещастя: не стало серед нас чудового товарища, комсомолки, спеціального кореспондента «Комсомольской правды», славної дочки Болгарії Лілії Карастоянової. Вона загинула смертю хоробрих» [6, с. 32]. Незадовго до цього Яків Борисович зробив фото Лілі, що виявилося останнім у її житті.

Фотооб'єктиву майстра належить також фото «Медсестра Нонна Погуляйло годує пораненого». Зйомка проводилася взимку, в лісі, просто неба. Двоє партизанів лежать на підводі, а Нонна годує одного з них з ложечки. Нонні, відважній медсестрі з'єднання Федорова, колишній чернігівській десятикласниці, було лише 17 років [3, с. 172]. Вона загинула 16 березня 1943 року в одному з боїв у білоруських лісах [9, с. 388]. Саме завдяки Я. Давидзону її обличчя залишилося не лише у пам'яті бойових побратимів, а й в історії, на майже вічній фотоплівці.

Наприкінці 1943 р. Я. Давидзон був кореспондентом газети ЦК КП(б)У «Радянська Україна», на сторінках якої публікували його фото. Він фотографував партизанів, що входили у щойно визволений Київ, перший трамвай, що рушив по місту, людей, які розчищали зруйнований Хрещатик. Сфотографував понівечені фашистами музей та могилу українського поета Тараса Шевченка в Каневі. Давидзону позували уславлені маршали, вчені, письменники, композитори, спортсмени.

І хоч у доробку майстра – фото різних часів і сюжетів, до історії фотодокументалістики він увійшов як літописець партизанської боротьби українського народу. Партизанський фотолітопис Я. Давидзона можна умовно поділити на 3 напрямки: портрети, бойові та побутові сюжети. Можливо більша частина бойових сюжетів була постановочна. Адже важко уявити, що фотокор завжди був на лінії вогню і навіть попереду міномета, як це на фото «Мінометники ведуть вогонь». Водночас деякі найбільш вдалі фото вражають своєю точністю і трагічністю. На знімку «Партизани загону ім. Сталіна проходять через болото» зображені спини людей зі зброєю, з речами, одягнені по-осінньому, дехто зняв спідниці й штани, залишившись у самій білизні, а дехто навіть і без неї, які намагаються пробратися крізь заболочену місцевість. Навкруги кущі осоки, на воді ряст. Хоч на цьому фото немає запеклого бою та очевидної героїки, його можна назвати класикою

жанру бойових сюжетів. Дана світлина – це фотошедевр, зроблений справжнім майстром, який розумів цих людей, жив їхнім життям.

На побутових фотодокументах Давидзона, таких як «Партизанський обід», «Дезактивація одягу», «Партизани на відпочинку», «Березовий сік», «Випічка хліба», постає образ не просто героя-партизана та борця, а звичайної людини, яку війна примусила взяти до рук зброю. Знімки Якова наповнені емоціями, вони дозволяють відчути як характер героя, так і темперамент автора, їх ставлення до життя.

На знімку, названому Я. Давидзоном «Голос Москви» зображений старий, що слухає радіо. Зроблене це фото після важкого нічного переходу партизанів в Україну з білоруських лісів. Село було спустошене. Я. Давидзон разом із радистом зайшов в пусту хату, вони почали налаштовувати приймач для прийому зведень інформбюро. Раптом на порозі з'явився старий, присів і важко зітхнув: «Хлопці, чого ви блукаєте по лісах? Німці кажуть, що Москви немає. Розходьтеся по домівках». Коли радист вийшов на московську хвилю і старий дід Демид почув у навушниках відомий у всьому світі голос московського диктора Юрія Левітана, від виразу обличчя старого неможливо було відвести погляд. Це було потрясіння, обурення брехнею гітлерівців, які вигадали і поширили інформацію про капітуляцію Москви [10, с. 14]. Я. Давидзон вирішив негайно проявити фотоплівку. І тільки він встиг перекласти її із проявника в закріплювач, як дізнався, що до села увійшли німці. Яків нашвидкоруч промив плівку, поклав її в ємність із закріплювачем і вискочив на вулицю. На вулиці було 30 градусів морозу, розчин у лічені секунди перетворився на лід, плівка пролежала у наплічнику майже місяць, але була збережена.

Після війни цей знімок багато разів публікувався в газетах, журналах, книгах, демонструвався на республіканських та міжнародних виставках, отримав багато дипломів та премій.

Репортерська жилка, вміння бачити те, чого не бачать інші, прагнення бути там, де відбувається найважливіше сприяло віднесенню Якова Давидзона до числа кращих військових фотокорів, про яких яскраво й образно сказав колишній фронтовий журналіст Костянтин Симонов: «Людина, яка дивиться на життя крізь об'єктив фотоапарата, завжди врешті-решт дивиться через нього в істо-

рію. Чим далі йде час, тим ціннішими стають для нас фотосвідчення, тим з більшим хвилюванням вдивляємося ми в старі фотографії, перегортаємо сторінки журналів і газет з давніми знімками, за якими відчувається історичне повітря минулої епохи...» [7, с. 4].

Отже, уродженець Мурованокуриловеччини Яків Борисович Давидзон був відомим фотомитцем, світлини якого розповідають про героїчну боротьбу народу із нацистськими загарбниками у роки Другої світової війни, вони є неоціненним джерелом інформації про долю мужніх захисників рідної землі.

Джерела та література:

1. *Хорошко С.* Хронікери солдатської правди / С. Хорошко // День. – 2009. – № 75.

2. *Проненко В.* Життя в об'єктиві / В. Проненко // День. – 2002. – № 39.

3. *Шевченко М.* Партизанський фотолітопис Якова Давидзона (за документами Меморіального комплексу "Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років") / М. Шевченко // Архіви України. – 2012. – № 2.

4. *Лисниченко А.* Когда соратники не знали, что еще можно подарить Владимиру Щербицкому на день рождения, они приглашали Якова Давидзона и просили его сделать… серию фотографий» / А. Лисниченко // Факты. – 2007.

5. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945 рр. – Т. 1. – К., 1967.

6. *Давидзон Я. Б.* Уходили в поход партизаны. – К., 1975.

7. Антология советской фотографии. – Т. 2: 1941 – 1945. – М., 1987.

8. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 62, оп. 1, спр. 1627.

9. Партизанська слава. Чернігівська область / Упорядники: О. Б. Коваленко, О. В. Лисенко, І. М. Цимбаленко; довідкові матеріали: Т. А. Афанасьєва, Т. В. Донченко, О. М. Сидоренко, І. К. Чаус. – Чернігів: Десна Поліграф, 2011.

10. Киянский О. Д. Он умел сделать обьектив субьективным / О. Д. Ктянський // Зеркало недели. – 2000. – № 40.

Валентина БАЧАРА,
Ганна ВАВШКО

ЗАБУТТЮ НЕ ПІДЛЯГАЄ

Живе у нашому селі Лучинчик Мурованокуриловецького району людина, яку люблять та поважають жителі села, про яку неодноразово писали в газетах. Це ветеран Другої світової війни Кржемінський Федір Йосипович.

Народився він 10 лютого 1925 року в селянській родині в селі Лучинчик. Босоноге дитинство, шкільні роки, юність проходили у рідному селі. Та страшне слово «війна» змінило життя.

Його старші брати Броніслав і Казимир, 1914 і 1918 років народження, пішли на фронт з перших днів війни. А наймолодший Федір був мобілізований у березні 1944 року після визволення села від нацистських загарбників. Воювати розпочав під містом Чортків Тернопільської області. Зі своєю військовою частиною дійшов до Кракова. Після цього 316-ту стрілецьку дивізію, у складі якої бився із ворогом, вивели на відпочинок, навчання і поповнення людьми та зброєю. Звідти дивізію відправили на 2-й Український фронт під місто Будапешт, за яке велися важкі бої.

Виконував Федір Йосипович обов'язки зв'язківця. На початку 1945-го був важко поранений, лікувався на Закавказзі. За проявлені ратні подвиги удостоєний низки бойових нагород: ордена Слави 3 ступеня, ордена Великої Вітчизняної війни 1 ступеня, медалей «За бойові заслуги», «За відвагу», «За взяття Будапешта», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчиняній війні 1941 – 1945 рр.».

Багато писалось про його фронтові дороги, але ніколи не згадували про його батьків, яких було репресовано в 1937 році [1].

Федір Йосипович розповідав: «Мій батько, Кржемінський Йосип Францович народився 1889 року в селі Лучинчик у селянській сім'ї, в якій виховувалося четверо дітей. По національності поляк, працював у колгоспі на різних роботах. Оскільки мій дід Франц добре грав на різних музичних інструментах, особливо добрим був виконавцем на органі, то вирішив дати музичну освіту хоча б одному з синів – Йосипу. Але грати на такому інструменті можна лише у костелі. Деякий час батько працював при костелі органістом. Радянська влада у приміщені костелу відкрила клуб.

Батько вимушений піти працювати у колгосп. Підробляв ремонтом музичних інструментів. У 1930-ті роки поляків, особливо віруючих та служителів церкви, нещадно переслідували, чіпляючи їм ярлики «ворогів народу», «шпигунів», «контрреволюціонерів» тощо. В 1937 році спочатку заарештували батька, а через три місяці – матір Кржемінську Марію Лаврівну, 1893 року народження» [2, с. 347].

У чому її була вина? Скоріш за все, що була полькою, віруючою. До того ж, мати народилася у Польщі, а це в очах влади – вагомий доказ нелояльності до радянської влади.

Арештовано в селі Лучинчик було чимало людей, особливо тих, які проживали на кутку «Мазурівка». Нас у батьків було чотири сина. Мені тоді було одинадцять років – наймолодший. В цьому ж 1937 році помер один з братів, а ми вижили, і всі три були на фронті. І жоден з нас не зрадив Батьківщину.

Коли прийшла хрущовська «відлига», як помер Сталін, почали згадувати про реабілітацію. Старший брат Броніслав написав листа до Вінниці. Прийшла відповідь, що наші батьки не винні, і довідка, що померли від хвороби: у батька – виразка шлунку, у мами – астма. Але у мого середущого брата Казимира підросла внучка Інна. В сусідньому селі Лучинець є костел, де ксьондзом був Наконечний. Саме він допоміг Інні віднайти польське коріння своєї родини, після чого вона змогла навчатися у Польщі і здобути професію журналіста-міжнародника. Працюючи в архівах України, вона віднайшла документи, з яких стало відомо, що її дід і бабуся були розстріляні у місті Вінниці» [1].

До речі, в Лучинчик повернулися репресовані Гнатюк Броніслав Петрович [3, с. 473 – 474], Медвідь Роман Степанович [2, с. 658], Мархоцький Андрій Пилипович [2, с. 627] та інші.

Усе пережите – забуттю не підлягає…

Джерела та література:

1. Запис автора 4 травня 2016 року від Кржемінського Федора Йосиповича, 1929 року народження, жителя села Лучинчик Мурованокуриловецького району Вінницької області.

2. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. – Кн. 3. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2010. – 784 с.
3. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. – Кн. 2. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. – 848 с.

Василь КОСАКІВСЬКИЙ

ВАСИЛЬ ТРОХИМОВИЧ ФЕДИК – ЛІКАР ВІД БОГА

Однією із найяскравіших особистостей села Михайлівці Мурованокуриловецького району є Василь Трохимович Федик.

Його дитячі, юнацькі роки пов'язані з селом Слободою-Ялтушківською Барського району. Народився він 14 січня 1918 року у великій працьовитій селянській сім'ї і сам почав працювати з дванадцяти років. Це була справжня робота, що вимагала досить високої на той час грамотності – спочатку поштарем, потім телеграфістом.

Нестримне бажання до освіти привело його до робфаку, де про-явились неабиякі здібності до математики і фізики. Хотів стати учителем, навіть учителював ще до війни у Старокостянтинівському районі на Хмельниччині. Однак жага до нових знань перемагає і, під час учительської літньої відпустки, пішки вирушає з дому до Вінниці (з ночівлею у добрих людей в селі Лопатинці), де несподівано для всіх та, мабуть, і для себе, вступає до медичного інституту. Вдень – лекції, семінари, практика, вночі – підробітки телеграфістом. У 1940 році він стає другим призером на обласних змаганнях із передачі текстів азбукою Морзе.

Війну зустрів студентом, а продовжив уже лікарем у військово-польовому госпіталі. Не раз доводилось рятувати життя поранених бійців, буквально виривати їх із лабет смерті. Саме ця сувора професійна школа військового лікаря дала той справді неоцінений початковий багаж досвіду, який згодився на все життя.

Фронтова контузія змусила зустрічати закінчення війни вже далеко від лінії фронту. Одружився. У 1946 році закінчив з відзнакою екстерном альма-матір – Вінницький медичний інститут за фахом «лікар-лікувальник» (була колись така спеціалізація тих лікарів-чудодіїв, які своєю головою та руками, без будь-яких томографів, кардіографів та лазерів творили справжні чудеса і рятували тисячі життів).

Талановитого випускника залишають асистентом на кафедрі, однак бажання практичної роботи, з одного боку, та матеріальне становище і потяг до рідних місць – з іншого, кличуть знову в дорогу [3, с. 3]. То ж навесні 1946 року молодий лікар переїжджає до села Михайлівці Мурованокуриловецького району, вірність якому збереже до кінця свого життя.

Вбога сільська амбулаторія і повоєнна бідність зовсім не зменшили запалу у молодого лікаря, який у свої неповних три десятиліття з кипучою енергією взявся створювати справжній медичний центр на селі. Проста селянська хватка, надзвичайна працездатність і небажання стояти на місці сконцентрувались у декількох простих словах: «Аби почати, а там воно само піде!». Цей вислів В. Т. Федика був, звісно, алегоричним, адже ніколи ніщо не приходило саме, все створювалось повсякденною, іноді виснажливою працею.

Першим наріжним каменем михайловецької медицини з ініціативи молодого лікаря стало створення невеличкого стаціонарного відділення у покинутій будівлі колишньої військової казарми. Завдяки Василю Трохимовичу, з'явились перших шість металевих ліжок для хворих, перші медичні інструменти зі справжньої нержавіючої сталі, а на керосинових примусах у сталевих боксах стерилізували шприци…[1].

Потім з'явилась процедурна кімната, наприкінці 1950-х років – власна операційна з безтіньовою лампою, операційним столом, анестезійним обладнанням. Зараз важко в це повірити, але вже понад півстоліття тому у Михайлівцях виконувались самостійно найскладніші як на той час операції, які рятували життя і здоров'я десяткам людей. Так, тракторист Василь Олійник потрапив у лісі під падаюче дерево і отримав перелом черепа. Необхідна була трепанація, а у селі увечері раптом зник електричний струм. І при гасових лампах руки В. Т. Федика здійснили чудо – людина вижила і

ще багато років по тому вдячний пацієнт приходив до лікарні аби хоч чимось допомогти – то лавку для хворих змайструє, то дах відремонтує або дров нарубає [2].

У 1950-ті роки невелика сільська лікарня напряму спілкувалась з уже відомим на той час усьому світові Інститутом очних хвороб і тканинної терапії імені В. П. Філатова. Василь Трохимович наважився самостійно впроваджувати розробки інституту. Підшкірні підсадки за методикою Філатова-Рум'янцева застосовувались у Михайлівцях ще півстоліття тому: рятували людей від мієлорадикуліту, склерозних проявів. Застосовувались біологічноактивні екстракти з алое, практикувалось видалення гельмінтів киснем. Були навіть зовсім революційні спроби протидії онкологічним хворобам за допомогою витяжок із курячих яєць. І дещо таки вдавалось. Так, Івану Панчуку у Вінниці зробили онкологічну операцію на шлунку і поставили діагноз – вирок, що житиме ще аж два місяці. Чоловік повернувся у село геть змарнілим. Тоді Василь Трохимович взявся за справу разом з пацієнтом: удвох пильнували за матеріалом для витяжок, у будь-який час доби проводили процедури. І сталося диво: через три місяці у Івана з'явився рум'янець на щоках, через півроку – він грав на баяні на весіллях [1].

Дякуючи головному лікарю, добра слава про Михайловецьку дільничну лікарню з тих пір розповсюдилася за межі області.

Кипучий характер Василя Трохимовича ніколи не давав спокою – як йому, так і оточуючим його людям. Двадцять п'ять стаціонарних місць для хворих уже не задовольняли потреб дільниці із десяти сіл. Михайлівці стали чи не найпершим у країні селом, де завдяки ініціативі головного лікаря В. Т. Федика була збудована одна з найсучасніших у 1970-ті роки сільських лікарень [3, с. 19].

Навколо лікарні було насаджено лісопарк – більшість ялин були висаджені власноруч головним лікарем. У Михайлівці було завезено і освоєно найсучасніші на той час рентген-апарат, електрокардіограф, нове фізіотерапевтичне та стоматологічне обладнання, апаратуру для онкоогляд[ів [2].

Найкраща у районі клінічна лабораторія була створена у Михайлівцях. Людям не потрібно було їздити до райцентру чи до Вінниці – складні клінічні та біохімічні аналізи виконувались відразу

на місці і практично стовідсотково підтверджувались за потреби навіть у столичних лікарнях.

До речі, майже увесь персонал лікарні був виплеканий В. Т. Федиком [1]. Сорок чотири роки він працював у прямому розумінні з людьми своєї малої батьківщини.

В. Т. Федика двічі представляли до звання Заслуженого лікаря УРСР. Не судилося… Не через відсутність професійності і таланту – просто не був членом Комуністичної партії. Його нагороджено лише орденом «Знак Пошани» та медалями [3, с. 11].

В. Т. Федик пішов з життя у 1989 році. Як спомин, залишилась меморіальна дошка у лікарні зі словами: «Своє життя він віддав людям, які живуть на цій землі».

Джерела та література:

1. Запис автора 18 червня 2016 року від Кравчук Марії Миколаївни, 1922 р. н., жительки с. Михайлівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.

2. Запис автора 22 січня 2015 року від Лозінської Любові Францівни, 1935 р. н., жительки с. Михайлівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.

3. *Федик М. В., Федик О. В.* Михайловецька медицина / М. В. Федик, О. В. Федик. – К., 2016. – С. 30.

Іван ВОЛОШЕНЮК,
Степан НЕШИК

ГОСПОДАРНИК ВІД БОГА

Природа не обділила Мурованокуриловеччину. Місця тут – пречудові. Достатньо сказати, що і Млинівка, і Плоске (населені пункти району) умовно посаджені на чарівний шампур голубої Немії. Верболозів тут, як пшениці, у верболозах – солов'ї. Табунами і зграями! Отже, здавна двійко цих сіл обплутані поетичним туманом наймедовіших мелодій, двійко цих сіл були споконвіку готові до щастя, вони чекали, коли Бог пошле до них, працьовитих і терпеливих, такого чоловіка, як *Степан Григорович Нешик*, щоб вони сповна відчули, що таке на цій землі красиве життя.

Почалося воно попервах не так радісно і урочо, як ми про це зараз пишемо.

Того далекого дня зими 1953 року рідна сестра Степана Ганна, йдучи з Млинівки у школу до Лучинця, завернула в сільську лікарню до брата – простудився і лежав з температурою.

- Стьопо! Прийшла сказати, що вчора на колгоспних зборах тебе «поклали» головою…

- Отако й «поклали» – заочно, без мене?

- Заочно і без тебе! Правда, хтось обмовився: «У двадцять п'ять до лікарні надовго не лягають. Зіб'ють температуру і випишуть»…

Так воно й було. Попри свої двадцять п'ять, Степан Нешик чекав такої зміни в біографії – райком комсомолу за побажанням райкому партії готував двох комсомольських секретарів на керівні посади: Степана Нешика – в Плоске і Млинівку…

Незважаючи на молодість, хлопець вже спробував себе бригадиром, у нього це добре вийшло, і тепер настав другий етап, значно серйозніший і відповідальніший. У Плоскому і Млинівці було 2900 гектарів угідь – колгосп середнього розміру, за рівнем урожаїв і достатку – нижче середнього. Іншими словами, злидні і біднота.

Степан на ту пору вважався людиною освіченою – закінчив курси механізаторів широкого профілю в Ольгопільському профтехучилищі. Це було небагато, але значно більше, ніж у тих, хто не мав за плечима нічого, крім окопного або танкістського досвіду війни. Степан, принаймні, знав, з чого починати…

Колишній секретар Мурованокуриловецького райкому комсомолу Павло Андрійович Боднар, якому нині вже за вісімдесят, згадує:

- Степан Григорович Нешик мав вроджену жилку керівника, зразу зрозумів, що один у полі – не воїн, і почав з того, що не брав усе на себе, а з самого початку порозкладав керівницький тягар на себе, агронома Василя Країла і бригадира тракторної Микиту Країла… Країли… Не брати, не куми, не родичі – у Млинівці і Плоскому цих прізвищ, як рясту…

«Земля – мати всіх багатств, – говорив Степан Нешик. – Не буде врожаїв, не буде ні заробітків, ні надоїв, ні м'яса, ні яєць…» Ці азбучні хліборобські істини постали перед ним, як конкретне першочергове завдання. Вирішили поставити під суворий контроль оранку, сівбу, догляд, щоб усе на вищому рівні якості, за наукою, ніяких приблизностей, з органічними і мінеральними добривами, хімікатами, гербіцидами, по можливості, елітним чи високих репродукцій насінням, в строки, без зволікань і умовностей…

У переважній більшості господарств тоді ще, як вогню, боялися гербіцидів та мінеральних добрив, бо земля була тією кашею, яку справді можна було зіпсувати маслом. Внесеш більше мінерального добрива на гектар – згорить хліб. Особливо остерігалися гербіцидів. Вносити їх треба було крихітними дозами, буквально ліченими кілограмами на гектари. Та й ще не дуже досконалою технікою. Людина ризикує і собою, і врожаєм – можна отруїтися самій і знищити врожай дотла. Тому хитрували, подаючи звіти про те, скільки гектарів обробили, а насправді прикопували препарати у могильниках , глухих займищах і ярах – подалі від біди. Це була переважно бригадирська практика, саме на ці плечі лягала конкретна відповідальність…

Нешик з першого дня взяв культуру землеробства під особистий контроль, а основну відповідальність поклав на головного агронома і бригадира тракторної.

Це вже була не мрія про порядок, а справжня, досі не бачена в цих двох селах, дисципліна. Ударна керівна трійця ніколи у весняну, літню чи осінню пору не вставала пізніше п'ятої, обходила і обїжджала потрібні об'єкти, щоб вже о восьмій, під час наряду, намітити, де, що і коли усувати, підправляти, вирівнювати, починати… Це був неодмінний, беззастережний і чіткий почерк Нешика. Справжній командир, колгоспний генерал, як його називали: гімнастерка, галіфе, надраєні до блиску хромові чоботи.

Пригадують анекдотичний випадок з Микитою Олександровичем Країлом. Ранньої весни (ще на польових дорогах таловиця носить легкові машини) бачить він, як чиюсь «Волгу» викидає на врунисту озиму обочину. Микита Олександрович зривається, біжить назустріч і гукає:

- Ти, куркулю, куди преш? Хіба не бачиш, що це святий хліб?!

Машина пролітає мимо, шофер не може зупинитися чи вирулити на слизьку дорогу, і аж тоді Микита Олександрович бачить, що це персональна «Волга» першого секретаря райкому партії товариша Рудого.

Наступного ранку викличуть до райкому Нешика і Країла: Рудий у присутності всього бюро скаже обом:

- Добре, хлопці, починаєте. Не побоялися вилаяти першого за порушення порядку…

Нешик був 1928 року, а його сестра – 1938-го, себто на десять років молодша. Батько не вернувся з війни. Пропав десь у тому вогні, згинув безвісти, не знали навіть, де. Через роки, вже Степанові діти дізналися – під Прагою, в переддень Перемоги, але де точно – ніхто не знав. Спеціально їздили до Чехословаччини, обдивлялися всі могили на військових кладовищах – ніде не знайшли сліду чи згадки рідного імені.

Степан був сестрі Ганні за батька. Він і заміж її віддав за свого бойового помічника, бригадира механізаторів Микиту Країла. Він і весілля їм робив.

Було з тим весіллям. Скільки літ промайнуло, а пам’ятають і досі. Коли воно увійшло якраз у свій зеніт, хтось приніс звістку, що найстрашніший ворог повоєнних буряководів – довгоносик – саме цього дня сірою лавиною посунув на поля. Що робити?

- Зупиняю весілля! – встав Степан зі свого батьківського престолу. – Негайно всім бігти по домах, перевдягатися, брати в руки совки, сапи, відра – і в поле!

- Степане! – заїкнулась Ганна. – Та це ж… весілля!

- Прости, дорога сестро! Догуляємо вночі, коли вернемось з поля. Біда кличе! Перевдягайся і ти!

У цій оказії, у цьому рішенні – весь Степан Нешик, головне пояснення його феномену. «Раз общеє добро в упадку, забудь от-

ця, забудь і матку, спіши Отчизну виручать!» Не на словах, а на ділі…

То ж і не дивно, що саме у Плоскому і Млинівці першими на весь район зібрали 34 тисячі центнерів збіжжя.

- Це був валовий збір, – розповідає Микола Севастянович Пушкар, колишній шофер, електрик, неперевершена сільська енциклопедія, винятково пам'язливий, як на свої понад вісімдесят, чоловік. – А з розрахунку на гектар пшениця дала тоді (ніколи такого не було) 60 центнерів, гібридна кукурудза (не повірите!) – 47! Їхали з усіх усюд подивитися на це диво…

Хліб зробив своє діло – дозволив закласти потужну базу для розвитку тваринництва. Величезні ферми корів, чотирирядний корівник, надої до 4 тисяч кілограмів на корову, найкращі вівці, 2 тисячі свиней, 3 тисячі курей – фантастичні цифри для колгоспу, в якому 2900 гектарів орного поля.

Усе найвище керівництво області: Козир, Таратута, Кавун, Криворучко, Темний, Тунік, всі найцікавіші голови колгоспів Желюк, Кальницький, Собідко, найрізноманітніші делегації мали за честь провідати цей магнетичний куточок землі, перетворений волею керівника – самородка на чарівну оазу добра і достатку.

Ще один Країло – Петро Іванович – теж був шофером у Нешика.

- Обїздив я з ним усю область. Що де цікаве з'явилося, то він уже й там, щоб своїми очима побачити, прицінитися і зважити, чи підходить Млинівці і Плоскому… Господарська хватка – рідкісна. Вимотувався він до знемоги. Один мав принцип – якість, якість і ще раз якість у всьому.

А зять Миколи Севастяновича Петро Йосипович Медвідь, якому теж довелося деякий час бути особистим шофером Нешика, запам'ятав його виняткову дисциплінованість.

- Попервах я не знав його армійсько-командирської жилки… Скаже приїхати о пів на п'яту, то я не дуже і дивлюся на того годинника. Подумаєш, хвилина туди – хвилина сюди. Приїхав раз, другий, а Степан Григорович вже чекає мене – чистий, охайний, в чоботи, як у дзеркало, можна дивитися – надраєні до блиску. Не голова колгоспу – командир військової частини. То на третій раз він сказав бути пів на п'яту, а я приїхав на десять хвилин раніше.

Уже чекав його. Отак сам зрозумів свій солдатський обов'язок. Командир не повинен чекати підлеглого…

Запам'ятався він мені вже і на тих зборах, які його проводжали на пенсію. Хвороба його була тяжкою. Нирки не вміють ще й досі до пуття лікувати, а що говорити про 1989 – й рік, це ж два десятиліття минуло. Після зборів за станом здоров'я Степан Григорович не запросив нікого, але на завтра попрохав чоловік 30 зі своїх заступників, бригадирів, шоферів, механізаторів «замочити телевізора» – колгосп подарував йому на прощання якусь нову марку…

Сміявся, наче й весело, але ми бачили, що тримався він тільки заради нас. Триматися він умів – все життя доводилося цим займатися. Це ти можеш сказати щось, не думаючи, а голові не дозволено, все фіксується, кожне слово падає на якийсь грунт і проростає добром чи злом…

Не можна не згадати й щирих слів дружини Петра Івановича Країла Ольги Арсенівни:

- Ніхто не міг збити нашого голову з курсу, хоча за 35 років район 5 разів міняв свої центри – то Копайгородський, то Мурованокуриловецький, Могилів-Подільський, Барський і знову – Мурованокуриловецький… Мінялося начальство, а Нешик був незмінним, і ми з ним – у щасті, добрі і славі…

Любов ГРИГОРЕНКО,
Олександр ГРИГОРЕНКО

СЕЛО ДОЛИНЯНИ – МАЛА БАТЬКІВЩИНА ВИДАТНОГО СУЧАСНОГО ВЧЕНОГО АКАДЕМІКА В. Б. РУДНИЦЬКОГО

В 1962 р. в м. Хмельницькому був відкритий загальнотехнічний факультет Українського поліграфічного інституту ім. І. Федорова, на базі якого, наказом Мінвузу УРСР від 29 вересня 1967 року № 593, організований Хмельницький технологічний інститут побутового обслуговування. Основне завдання його полягало в підготовці висококваліфікованих фахівців для підприємств систе-

ми побутового обслуговування [1, с. 5]. За цей час вищий навчальний заклад пройшов складний шлях розвитку, реорганізувався у Технологічний інститут, Технологічний університет Поділля, згодом – у Хмельницький державний університет, а у 2004 році – в Хмельницький національний університет.

Сьогодні в університеті навчальний процес забезпечують більше 70 докторів наук, професорів, понад 400 кандидатів наук, доцентів. Доктори наук, професори Я. Гладкий, М. Йохна, Г. Калда, В. Каплун, В. Ковтун, І. Качурик, Я. Кіницький, С. Костогриз, М. Мазур, О. М'ясіщев, В. Нижник, В. Олександренко, Г. Параска, І. Пастух, В. Рудницький, О. Орлов, Є. Свіргунець, М. Стечишин та інші є надійною опорою ректора у всіх його новаторських ініціативах. «Я дуже пишаюся тим, що мені випала доля працювати з такими людьми. Як керівник університету, я відчуваю відповідальність за кожного, хто чесно виконує свої обов`язки, – зазначає професор М. Є. Скиба. – Адже наш результат складається з великої кількості маленьких перемог кожного співробітника. Лише професіоналізм та відданість справі дають нам загальний позитивний результат».

Певна частина викладачів, що мають особливо вагомі наукові і творчі здобутки, обрані почесними докторами наук престижних світових університетів, мають почесні звання «Заслужений працівник освіти України», «Заслужений працівник фізичної культури і спорту України», «Народний художник України», «Заслужений художник України», «Заслужений працівник вищої школи України», «Заслужений журналіст України». Серед цієї яскравої когорти особливо почесне місце належить доктору технічних наук, академіку, видатному представнику наукової еліти нашої країни, вченому зі світовим іменем професору В. Б. Рудницькому.

У колективі Хмельницького національного університету його знають як висококваліфікованого фахівця, досвідченого педагога і наставника студентської молоді, ерудовану, цікаву і добру людину, яка сповна віддає науково-педагогічній діяльності своє серце, свій розум і талант, і на цій ниві досягла визначних успіхів. Найголовніші риси його характеру: вимогливість, справедливість, доброзичливість. За своє насичене активною та творчою діяльністю життя, він зробив неоцінимий внесок у становлення неза-

лежності молодої української державності, щоб Україна була ще більш відомою у світовому науковому співтоваристві.

До цієї видатної постаті вітчизняної новітньої історії вже певним чином звертали свої погляди науковці, громадські і політичні діячі. Ім`я цієї непересічної постаті сучасної історії нашої держави вже не раз згадувалось в різноманітних науково-технічних виданнях, словниках, енциклопедіях. Посилання на його дослідження можна зустріти як у працях вітчизняних, так і в зарубіжних авторів. Значна кількість праць з'явилась з нагоди семидесятирічного ювілею всесвітньо відомого вченого. Його багатогранна організаторська і наукова діяльність в основному зводилась до розвитку новітніх наукових технологій. Особливо чільне місце в історико-краєзнавчих дослідженнях особистість професора В. Б. Рудницького привертає увагу істориків стосовно розвитку і функціонування Хмельницького національного університету – одного з найпрестижніших вищих навчальних закладів не лише Подільського регіону, а й усієї країни. Метою даної публікації є спроба хоча б в деякій мірі узагальнити тернистий життєвий і науковий шлях цієї видатної постаті, яка слугує моральним прикладом для молодого покоління як взірець непохитної мужності в досягненні поставленої мети, наполегливості, цілеспрямованості, безмежної відданості своїй Батьківщині і на цій основі привернути увагу дослідників до створення повноцінної праці про видатних сучасних науковців Поділля.

Життєва доля професора В. Б. Рудницького є цілковитим підтвердженням слів одного з найславетніших вчених світу – шведського біолога Карла Ліннея, який підкреслював, що походить із простої родини, і писав: «З маленької хатинки може вийти велика людина» [2, с. 2]. Життєвий шлях цієї авторитетної в наукових колах світу людини більшу частину життя тісно зв'язаний з містом Хмельницьким. Народився майбутній технічний геній 22 червня 1940 р. в селі Долиняни Мурованокуриловецького району Вінницької області в сім`ї колгоспників. Ця земля самобутня і неповторна. Її чудова природа, хвилясті рівнини, широкі річки, озера-стариці століттями надихали місцеве населення на добрі справи. З цього мальовничого куточка української землі, від порога батьківської хати, від стежки, що вела до рідної школи, починав своє сходження професор В. Б. Рудницький у великий світ. На думку

провідного українського філософа М. Поповича, еліта формується з найбільш обдарованих і сильних особистостей, які пробиваються нагору через соціальні перешкоди завдяки творчим і організаційним здібностям, культурним і моральним характеристикам [3, с. 11]. Це й підтверджує біографія вченого, досить таки характерна для колишнього СРСР. У ті непрості часи тодішня сталінська система зламала не одну людську долю. Батьки В'ячеслава Броніславовича були вихідцями із родин споконвічних працьовитих сільських трударів. Але саме доля таких людей була жорстоко зневічена злочинним радянським тоталітарним комуністичним режимом, політикою колективізації і голодомором-геноцидом 1932 – 1933 рр. Батько майбутнього професора з перших днів війни був мобілізований на фронт. Останній лист від нього сім'я отримала 28 квітня 1945 р. А 4 травня 1945 р. прийшла похоронка, в якій сповіщалося, що рядовий Броніслав Рудницький загинув смертю хоробрих поблизу м. Острава на території сучасної Чехії [4].

Коли малому Броніславу виповнилося лише шість років, як над селом почав шугати привид голодної смерті. Не дивлячись на те, що мати працювала в колгоспі у ланці, а дві сестри на фермі, сім'я ледь животіла. В країні наближався третій радянський голод 1946 – 1947 рр. Кожний день по селу їздила підвода і відвозила померлих від голоду на цвинтар. Мати при наближенні підводи закривала очі сину і так кожний день. В 1947 р., коли голод досяг апогею, ніхто не звертався до бідної вдови і не питав чи тобі допомогти в чомусь, адже на руках троє голодних дітей і не загорілася іскра жалості в районного судді, коли він засудив згорьовану матір до 8 років в'язниці за 3 кілограми колосків, які вона зранку назбирала на стерні і несла в подолі, щоб нагодувати голодних дітей. Рано вийшовши заміж, вона пережила два радянських голодомори 1932 – 1933, 1946 – 1947 років. Це поїздки в інші райони, щоб заробити на шматок хліба для дітей в жахливих умовах. Можна навести такий приклад. В 1947 р. східняки їздили в Західну Україну у вантажних вагонах, і коли верталися назад восени, то в більшості випадків їх діставали ломами з льоду, який намерзав на цих людях, що їхали зверху на вугіллі вантажних поїздів. Коли мати (надзвичайно віруюча католичка) повернулася з в'язниці, то сказала: «...немає «того» світу – рай і пекло на цім світі» [5]. Вона

добре пам'ятала, як жила зі своїм чоловіком до 1932 р. (рай) і після 1932 р. (пекло).

Намагаючись вижити і бути опорою для двох сестер, загартований складними життєвими обставинами, малий В'ячеслав виконував всю сільську роботу: орав, сіяв, косив, молотив. До сьомого класу навчанням практично серйозно не займався, оскільки з середини квітня до середини листопада ще з двома однолітками пас сільську череду. Один з них згодом став знаменитим хірургом, інший відомим селекціонером. Пізніше, в одному з своїх інтерв'ю, вчений зауважив: «Але на моє щастя, в село завезли велику бібліотеку – близько 2 тисяч томів. Підходящого приміщення не було, тому всі книжки поскладали у стодолу моїх сусідів. Що я робив – відсував дошку в стіні, залазив в середину і щоразу брав по книжці. Прочитаю – віднесу, візьму іншу. Так за п'ять років я прочитав усі книжки, навіть «Капітал» К. Маркса. То ж усі знання я отримав там, а не в школі – це був перший мій університет. До цих пір пам'ятаю напам'ять вірші О. Пушкіна, Т. Шевченка, С. Руданського та інших поетів» [6, с. 2]. Як і більшість його ровесників, після закінчення середньої школи В. Б. Рудницький працював в колгоспі, на шахтах Донбасу. Три роки відбував строкову службу в лавах радянської армії. В родинному архіві зберігаються кілька похвальних грамот за роботу на колгоспних ланах і ударну працю на будівництві вугільних шахт. Трудове загартування стало важливою опорою в його подальшому житті.

Відслуживши в армії, навчався на механіко-математичному факультеті Львівського державного університету імені І. Франка. Лекції, семінарські заняття, колоквіуми, диспути захоплювали у вир студентського життя. Непомітно пройшов перший рік навчання. В заліковій книжці за результатами здачі екзаменів були виставлені тільки відмінні оцінки. Але все це давалося в результаті напруженої праці. Адже вимоги до навчання в цьому престижному вищому навчальному закладі були дуже високими. Керівництво університету, декани, завідувачі кафедр вимогливо ставилися до організації навчального процесу, прискіпливо розглядали кожне порушення як з боку студентів, так і викладачів на виробничих нарадах, зборах і засіданнях громадських організацій. Та наполегливість і зусилля давали позитивний результат. Впродовж всіх років навчання, щоб не так відчувати матеріальну скруту, систематично

підробляв на залізничній станції. Вже з першого курсу В. Б. Рудницький був активним членом студентського наукового товариства. У співавторстві з викладачами опублікував ряд наукових робіт. Його наукові здобутки були помічені. Стажувався у Варшавському університеті під керівництвом Президента Польської академії наук професора Вітольда Новацького. В цьому університеті він захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора фізико-математичних наук. Маючи можливість продовжувати наукову кар'єру в столиці, В. Б. Рудницький без вагань в 1967 р. переходить на роботу в Хмельницький національний університет [7, с. 9].

Професор В. Б. Рудницький вдало поєднує педагогічну діяльність з науковою. Він є відомим спеціалістом в галузі контактних взаємодій деформованих твердих тіл. Йому належить постановка, широкі систематичні дослідження і розробка ефективних методів розв'язку контактних задач для тіл з початковими напруженнями. Запропоновані професором В. Б. Рудницьким розв'язки плоских і просторових задач контактної взаємодії, пружних тіл лінеаризованої теорії пружності стали науковою передумовою створення інженерної методики розв'язування проблеми передачі навантаження в тілах з початковими напруженнями. В університеті діють 17 наукових шкіл. Науковий рівень цих шкіл засвідчує проблемність тем та науковий імідж керівників. Професор В. Б. Рудницький вже впродовж багатьох років очолює наукову школу «Контактна взаємодія тіл з початковими напруженнями» [8, с. 15]. В значній мірі саме завдяки титанічним зусиллям В'ячеслава Броніславовича в галузі наукових пошуків відзначається позитивна динаміка якісних і кількісних показників розвитку всіх основних напрямків діяльності університету. Це стало підставою для клопотання про надання Хмельницькому державному університету статусу національного. 21 липня 2004 р. Президент України підписав Указ, в якому зазначалося: «Ураховуючи загальнодержавне і міжнародне визнання результатів діяльності Хмельницького державного університету у розвиток національної освіти і науки постановляю: надати Хмельницькому державному університету статус національного" [9, с. 1].

Доктор технічних наук, професор В. Б. Рудницький завдяки вагомим науковим здобуткам став бажаним доповідачем на вітчизняних і міжнародних наукових конференціях. Вчений гідно пред-

ставляв Україну з науковими доповідями на всесвітніх конгресах, конференціях і інших міжнародних наукових форумах у США, Англії, Франції, Німеччині, Японії, Китаї, Австралії, Ізраїлі, Швейцарії, Норвегії, Фінляндії, Іспанії, Італії, Канаді, Чехії, Бразилії, Аргентині, Болгарії, Єгипті й інших країнах. В'ячеслав Броніславович отримував особисті гранти в підтримку своєї наукової діяльності від США, Єврокомісії, НАТО, Швейцарії, Австрії, Норвегії, Японії, NASA, Англії, Канади. Лише за останні кілька років професор В. Б. Рудницький побував більше ніж на 60 міжнародних конгресах. Ректор Хмельницького національного університету доктор технічних наук, професор М. Є. Скиба переконаний, що «кожна міжнародна конференція – це ще один крок на шляху до утвердження університету в світовому освітньому і науковому просторі; це – не лише обмін набутим досвідом, напрацюваннями, але й можливість закласти підґрунтя для пошуку нових партнерів» [10, с. 53]. Доповіді професора В. Б. Рудницького завжди викликають жвавий інтерес наукової громадськості. Професор М. Є. Скиба зазначає: «Він відразу звертає увагу до себе керівників делегацій вільним володінням німецькою і англійською мовами, ерудицією, глибоким знанням питань, що обговорюються… Він вміє бути цікавим і привабливим для інших». Його знають і шанують такі добре знані в своїх країнах і в наукових колах світу вчені як Р. Коуп і Б. Бушан (США), А. Морецький, С. Питко, Л. Добжанський і М. Щерек (Польща), К. Фролов, І. Блєхман, В. Потураєв і І. Гончаревич (Росія), Л. Сосновський (Білорусь), І. Гарбар (Ізраїль), Е. Сантнер (Німеччина), П. Джост (Великобританія), Ф. Франек (Австрія), А. Зелений і Я. Суханек (Чехія), Ю. Подгурскас і К. Рагульскіс (Литва), Е. Лавендел (Латвія) та інші.

За запрошенням професора Джона Агруріса він прочитав німецькою мовою цикл лекцій для студентів Штутгартського університету. Вже впродовж багатьох років В'ячеслав Броніславович підтримує тісні ділові і товариські контакти з такими відомими в усій країні вченими і громадсько-політичними діячами як з Президентом НАН України Б. Патоном, В. Семиноженком, О. Турчиновим, С. Бубкою, М. Поповичем, міністром освіти і науки України Л. Гриневич, народними депутатами України Б. Тарасюком, Ю. Тимошенко, А. Парубієм, І. Кириленком, С. Соболєвим, С. Мельником, І. Геращенко, С. Лабазюком, колишнім послом Укра-

їни в США і Канаді Ю. Щербаком, послом Польщі в Україні Г. Літвіном, ректором Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка доктором історичних наук, професором С. Копиловим, директором Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університету імені І. Огієнка академіком Л. Баженовим, директором Інституту історії України НАН України, академіком НАН України В. Смолієм, керівниками сільгосппідприємств Героями України П. Іващуком та В. Петринюком, Президентом НАПН України В. Кременем, ректором Київського національного університету імені Т. Шевченка професором Л. Губерським, докторами історичних наук, професорами Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського С. Гальчаком та І. Романюком, головою Хмельницької обласної (крайової) організації Народного Руху України І. Клюсом.

Титанічна наукова діяльність професора В. Б. Рудницького гідна подивування. Його роботи підготували грунт для багатьох наукових відкриттів. Перелік його наукових праць містить понад 560 назв. Багато з них стали класичним надбанням світової науки. У 1991 р. вчена рада Токійського університету обрала професора В. Б. Рудницького своїм почесним доктором наук. Після цього авторитетний журнал «Applied mechanics reviews», в якому друкуються роботи вчених, імена яких відомі у світі і видається в Нью-Йорку, замовив у В'ячеслава Броніславовича статтю і один з номерів майже повністю був присвячений нашому видатному земляку. Науковий авторитет професора В. Б. Рудницького стрімко зростає з роками напруженої праці. Держава високо оцінила наукові заслуги свого славного сина. 15 квітня 1993 р. за вагомий особистий внесок у розвиток і впровадження в практику наукових дослідів та підготовку висококваліфікованих кадрів йому присвоєно почесне звання заслуженого працівника освіти України.

Підручники і навчальні посібники професора В. Б. Рудницького використовують студенти не тільки Хмельницького національного університету, а й багатьох інших ВНЗ країни. Спільно з директором Інституту механіки НАН України О. М. Гузем В'ячеслав Броніславович видав фундаментальну працю «Основи теорії контактної взаємодії пружних тіл з початковими (залишковими) напруженнями» [11]. В цьому дослідженні викладені основи теорії

контактної взаємодії пружних штампів і тіл з початковими (залишковими) напруженнями в рамках лінеаризованої теорії пружності. Розглядаються тіла з початковими (залишковими) напруженнями у вигляді півпростору і шару, які взаємодіють з пружними циліндричними штампами і півплощинами, що взаємодіють з пружним прямокутним штампом. Досліджена контактна взаємодія пружної півплощини з початковими (залишковими) напруженнями підкріпленою тонкими пружними накладками. Основні результати наведені в загальній формі для теорії кінчених (великих) початкових деформацій і двох варіантів теорії малих початкових деформацій. Це видання є однією з перших монографій в світовій науковій літературі стосовно контактної взаємодії пружних штампів і пружних основ з початковими (залишковими) напруженнями. На це фундаментальне дослідження з'явилися схвальні рецензії в авторитетних світових виданнях, воно перекладене багатьма мовами світу.

В 1980-ті роки професор В. Б. Рудницький спільно з науковцями Інституту механіки імені С. Тимошенко здійснював госпдоговірну роботу на Барському машинобудівному заводі з розрахунку на якість і довговічність нагрівального обладнання, систем водяного нагрівання та нагрівальних котлів, а саме: котли водогрійні, котли нагрівальні модульні, котли електроводогрійні, котли сталеві електроводогрійні, устаткування сонячного нагрівання, різного роду підігрівачі (пароводяні, водоводяні, швидкісного підігрівання, водяного тепла відбору та інші). Практично була розв'язана задача переносу тепла для нестаціонарного розподілу для конкретних вищезгаданих апаратів одночасно з розв'язком задачі оптимального його розподілу. Було одержано ефективні розв'язки, які можна використовувати в інженерних розрахунках. Крім того, до цих робіт вдалося підключити велику кількість студентів, які потім використовували в своїй діяльності (після закінчення університету) вищезгадані розв'язки. Основним завданням цієї тематики стояло питання навчання студентів і інженерів, які мали математичну підготовку в об'ємі технічного ВНЗ, для розв'язування задач нестаціонарного теплообміну, які часто зустрічаються в багаточисельних інженерно-технічних розрахунках.

Професору В. Б. Рудницькому вдалося залучити значну кількість робітничої молоді міста Бар на заочне навчання, які потім

після закінчення ВНЗ працювали на відповідальних ділянках заводу. Під час виконання теми вчений організував науковий семінар для розгляду методів розв'язування задач, які пов'язані з актуальними дослідженнями в галузі нестаціонарного конвективного теплообміну (граничні умови четвертого типу) для інженерно-технічного персоналу. Цей семінар під керівництвом професора В. Б. Рудницького користувався великим авторитетом, куди приходили інженери з інших підприємств. Це були семінари, лекції для обдарованих інженерів, які значно покращували своє виробництво в галузі розрахунку деталей і конструкцій нагрівальних приладів. Така співпраця тривала до 1990-х років і закінчилася в зв'язку з крахом СРСР. Професор В. Б. Рудницький і донині зустрічається з колишніми барськими колегами, які в більшості своїй продовжують працювати над вищезгаданими проблемами [12, с. 102].

Доктор технічних наук, професор В. Б. Рудницький, незважаючи на свою велику зайнятість, веде велику громадську роботу. Він є членом Європейської Міжнародної асоціації з обчислювальної механіки (м. Ґетеборг, Швеція), членом методичної комісії з прикладної математики і обчислювальної механіки Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Визнанням досягнень вченого стало призначення його членом спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій Інституту механіки НАН України та Хмельницького національного університету. В’ячеслав Броніславович завжди ретельно готується до рецензування дисертацій, виступів під час захисту офіційним опонентом. В’ячеславу Броніславовичу притаманний глибокий аналіз усієї дисертаційної праці, обґрунтування позитивних досягнень, водночас він аргументовано відзначає прогалини дослідження. Робить це тактовно, у доброзичливій спокійній формі, одним словом, по-інтелігентному.

Перебуваючи під впливом такої неординарної, масштабної особистості, як професор В. Б. Рудницький, частина його вихованців назавжди зв'язують свій життєвий шлях з науковою діяльністю. Таких викладачів пам'ятають усе життя, згадують з повагою і теплотою. «Пройшло вже більше трьох десятків років, – згадує колишній студент Хмельницького національного університету, а тепер відомий вчений, доктор технічних наук, професор М. Ф. Семенюк, – а я до цього часу добре пам'ятаю слова, сказані профе-

сором В. Б. Рудницьким під час однієї з бесід з студентами: «Щасливими можна себе почувати тільки тоді, коли щасливі ближні. Не повинно бути щастя за рахунок інших, щастя, побудованого на нещасті інших. Самий вірний критерій поведінки – власна совість». Ці думки я завжди приміряю до себе, звіряю з своєю практичною діяльністю в особистому житті і завжди керуюся ними в роботі з своїми підлеглими». Попри великі наукові здобутки, державні нагороди, В'ячеслав Броніславович залишається взірцем скромності для своїх підлеглих. Високий професіоналізм, наукове сумління і принциповість, чітка громадянська позиція, вимогливість у поєднанні зі щирістю і доброзичливістю притягують до В'ячеслава Броніславовича як його колег, так і студентську і аспірантську молодь.

Щоденно цей сивочолий, але енергійний і, як завжди, сповнений творчими планами професор проводить серед своїх колег, студентів, аспірантів і здобувачів. Все своє свідоме життя професор В. Б. Рудницький робить все залежне від нього, щоб достойно прислужитися українському народові, розвитку освіти і науки. Він збагатив науку важливими і цінними відкриттями, став всесвітньо відомим вченим, авторитетним дослідником, активним громадсько-політичними діячем, мудрим педагогом, патріотом рідної землі. Він уособлює собою кращі риси українського народу, заслуживши загальне визнання наукової громадськості як подвижник науки. Таким вченим, як доктор наук, професор В. Б. Рудницький по-праву могла б пишатися кожна країна. Він зробив для популяризації у світовому співтоваристві Поділля стільки, що заслужив глибоку пошану у його мешканців як талановитий вчений, педагог і патріот. Великий життєвий досвід, професіоналізм та прекрасні якості цієї людини ще довго слугуватимуть добрим справам на благо України.

Джерела та література:

1. *Сілін Р. І., Григоренко О. П.* Технологічний університет Поділля: шляхи становлення та розвитку / Р. І. Сілін, О. П. Григоренко // Вісник Технологічного університету Поділля. Частина 2. Спеціальний випуск. – 1998. – № 4. – С. 5.

2. *Вервес Ю.* Карл Лінней. Король систематики / Ю. Вервес // Україна молода. – 2007. – 7 червня. – С. 2.

3. *Попович М.* Еліта як соціальний феномен / М. Попович // Еліта і цивілізаційні процеси формування націй. – К., 2006. – С.11.

4. З родинного архіву професора В. Б. Рудницького.

5. Зі спогадів професора В. Б. Рудницького.

6. *Шандовська Л.* «Пас худобу, добував вугілля, а став математиком» / Л. Шандовська // Хмельниччина. – 1998. – 17 липня. – С. 2.

7. Золота книга кафедри вищої математики та комп'ютерних застосувань (1962 – 2002 роки). – Хмельницький, 2002. – С. 9.

8. Віхи поступу. До 40-річчя з дня заснування механічного факультету Хмельницького національного університету. – Хмельницький, 2007. – С. 15.

9. Університет (газета Хмельницького національного університету). – 2004. – № 6. – С. 1.

10. *Йохна М. А.* Міжнародне визнання університету / М. А. Йохна // Скиба Микола Єгорович. Ректор Хмельницького національного університету. Літопис творчих звершень. – Хмельницький, 2009. – С. 53.

11. *Гузь А. Н., Рудницкий В. Б.* Основы теории контактного взаимодействия упругих тел с начальными (остаточными) напряжениями / А. Н. Гузь, В. Б. Рудницький. – Хмельницкий, 2006. – 710 с.

12. *Григоренко О. П.* Барські сторінки в науковій біографії академіка В. Б. Рудницького / О. П. Григоренко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Випуск 19. Серія: Історія. Збірник наукових праць. – Вінниця, 2011. – С. 102.

Олена ЗІНЬКО,
Юрій ЗІНЬКО

ФЕНОМЕН «УКРАЇНСЬКОЇ ДУШІ» ХУДОЖНИКА З СЕЛА ЯГІДНЕ (КАЛІВКА) МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ФЕДОРА КОНОВАЛЮКА

Історія образотворчого мистецтва України багата на імена талановитих художників, які покорили своїх глядачів й залишили добру пам'ять про себе нащадкам. Але небагато з відомих імен

стали своєрідними символами України, яким є Федір Зотикович Коновалюк.

Народився Федір Коновалюк 22 березня 1890 року в селі Калівка Подільської губернії (тепер село Ягідне Мурованокуриловецького району Вінницької області) в бідній родині селянина-наймита. Його батьки, а згодом і він сам важко працювали на панщині. В десятирічному віці художник втратив батька та наймитував у поміщика В. Добролюбова.

Відмінно закінчивши сільську церковноприходську школу, тринадцятилітній хлопець їде до дядька в Київ. Через здібності до малярства стає учнем лаврської іконописної майстерні. Вчителями були І. Їжакевич та В. Сонін. Як здібний учень бере участь в розписах Всіхсвятської церкви Києво-Печерської лаври, прикрашає стіни Борисоглібського храму на Подолі, а також Покровського на Куренівці в Києві та Спасопреображенського в Катеринославі (тепер – Дніпро).

До Київського художнього училища поступає одразу у 4-й клас. Перший раз у своєму житті в 1911 році бере участь в художній виставці в Київському університеті з картиною «Вид на Вишгород з Києва» та Першій українській артистичній виставці в Києві з картиною «Княгиня Ольга на могилі Ігоря», через яку хлопця відразу помітили фахівці та пророчили велике майбутнє. Картина зберігається в Державному історичному музеї в Києві.

У Київському художньому училищі Федір Зотикович отримував стипендію імені академіка Х. Платонова, яка надавалась найбільш здібному учневі з бідних селян. Вчителями були В. Менк та О. Мурашко. В 1915 році поступає до Петербурзької Академії мистецтв, вчиться в майстерні В. Маковського. Одночасно навчається та викладає на педагогічних курсах при Академії.

У 1925 році стає студентом живописно-педагогічного факультету Київського художнього інституту, щоб навчатися в майстерні знаменитого Ф. Кричевського. Після закінчення викладає креслення і малювання у трудових школах, технікумах та інститутах [1].

На думку мистецтвознавців, Ф. Коновалюк виробив власний, неповторний, дивовижно тонкий стиль та відстоював традиції реалістично-демократичного мистецтва. Тональний живопис митця позначений справжньою гармонією колориту, м’якістю письма,

класичним умінням компонувати. Він розвинув і збагатив живописні здобутки свого вчителя, народного художника УРСР І. Їжакевича, багатством колірної палітри, ретельністю розробки найтонших традицій світло-тіньового тону. Протягом усього життя художник добивався максимальної лаконічності і простоти вислову [2].

Художнє мистецтво – це чудовий та оригінальний спосіб проявити свої почуття. Художник закарбовує на полотні своє бачення світу, вкладає в роботи разом із фарбами частинку своєї душі. Федір Коновалюк один з не багатьох митців, що в період соціального реалізму не втратив свого «Я», не змарнував талант на змалювання комуністичних ідеалів. У його роботах можна побачити незбагненну українську душу, часом веселу, часом сумну.

Здається, глядачів ніколи не перестануть захоплювати українські хатки у виконанні Коновалюка. Зображуючи їх, художник говорив: «Я малюю те, чого скоро вже не буде». А й справді зустріти зараз глиняну хатку – велика рідкість, ось чому картини Коновалюка несуть у собі велику, не менш художню, а й історичну цінність. Особливо багато у художника картин, присвячених красі нашої Батьківщини, місцям, де художник провів своє дитинство і життя. Він знаходив прекрасне у кожній хмаринці та стебельці, бо для нього все це було рідне і близьке і навіть, незважаючи на ті перепони, які йому влаштувала доля, він понад усе любив свою землю і свій народ. У картинах «Калівка», «Моя хата», «Хата, де я народився», «Будинок, в якому народився автор», «Двір, де я жив» митець щедро обдаровує просту, звичайну українську хату, яка під його пензлем стає символом благополуччя й щасливого сімейного життя.

Серед пейзажних картин особливо Федору Зотиковичу вдавалися зимові пейзажі, пройняті первісною чистотою снігу, кришталевою прозорістю повітря, зманливими синіми далями. Іній на деревах, замети і завірюхи, засніжені далі й сонні хатки в снігових обіймах пройняті глибоким ліричним почуттям. Зимові пейзажі цікаві сріблястим колоритом, багатством тонових переходів, красою і пластичністю мотивів. Спокій у природі, спокій у серці... Цей знайомий, такий швидкоплинний стан природи побачити і відчути дуже важко, зобразити і повідати іншим майже неможливо. Ф. З. Коновалюку це вдавалося, тому його вважали одним з най-

кращих «зимових пейзажистів» України XX ст. Пейзажний ліризм, поетичність, гуманізм увічнені в картинах: «Старі верби на острові Бабка», «Дорога в ліс», «Лани під лісом», «Дорога в ліс», «Золота осінь», «Перший мороз в лісі», «Пуща водиця», «Перший сніг».

Сам художник любив казати: «Я пишу з дитинства історію природи і культури України. Треба відбити точно усю велич, красу, неповторну красу нашої України, ну от і намагаюсь залишити казкові місячні ночі української хатки, вітряки і безмежні лани, Дніпрові кручі в первозданному вигляді.

Вже нема тих хат під стріхою, рідко де знайдеш, але ж треба, щоб нащадки знали, яким було село, як затишно і любо в кожному куточку України, в моєму серці. Хай же хоч цю маленьку краплину моєї праці, може, донесу до майбутніх людей, аби знати, що моя Батьківщина завжди була і є найкращою в світі. Ну, а до того, що я, так би мовити, не модний, то я про моду не думав, до слави не прагнув. Мета – справжнє мистецтво і гімн природі моєї Батьківщини, гімн народу» [3]. Увічненню краси рідної України художник присвятив близько 4000 творів.

Надихнувшись образами Шевченкових поезій, Ф. Коновалюком лише за 1918 – 1929 роки в олійному живописі про-ілюстровано 35 творів поета та написано 97 картин. Художник постійно працював над пейзажами рідного села Кобзаря, малював картини, пов'язані з подіями життя поета. Коновалюк увічнив зображення пам'ятників Шевченку в Києві, Каневі, Харкові. Для Шевченківського заповідника в Каневі Ф. З. Коновалюк написав 12 картин. В образотворчій Шевченкіані Коновалюка близько 300 замальовок та ілюстрацій. Серед творів: «Шевченко несе воду школярам», «Т. Г. Шевченко в казематі», «Зустріч Т. Г. Шевченка з М. Г. Чернишевським у 1858 р.», «Садиба батьків Т. Шевченка» [4].

Не було жодного року в творчому житті художника, коли б він не звертався до образу Катерини з однойменної поеми Т. Шевченка. Їй художник присвятив понад 200 робіт. Шевченкова Катерина асоціювалася в нього з Україною – погарбаною, сплюндрованою і непокірною. Своїми картинами він нагадував, що Україна – невільниця, згорблена, нещасна, безпритульна. Скільки відчаю і в одночас непокори в її великих очах. Різні образи української мадонни були доказом тихої, але сильної боротьби митця за ук-

раїнську душу, за її визволення і свободу. Серед картин: «Катерина», «Катерина взимку», «Ой, одна я одна», «Постать Катерини», «Катерина влітку». В 1921 році в картині «Перший ескіз до поеми Т. Шевченка «Катерина» Коновалюк намалював себе в образі малюка Катерини, а в 1930 – «Автопортрет в образі Катерини».

Багато робіт, присвячених Катерині Т. Шевченка, написані разом із своїм вчителем І. Їжакевичем. Ілюструючи «Катерину» Т. Шевченка, художники обирають найдраматичніші моменти: прощання Катерини з батьками, зустріч її з Іваном по дорозі до Московщини. Образ героїні, перейнятої горем і розпачем, у центрі композицій – вона чітко виділена на тлі то білої скатертини столу, то темної постаті москаля. Рвучкими жестами й позами переконливо передано глибокий психологізм моменту. Фарби посилюють звучання композиції, ще більше драматизуючи її.

І. Їжакевич в листі до Коновалюка писав: «Стоїть мені перед очима ця грішна великомучениця, Українська мадонна з немовлям, і душа тремтить за неї, сльозами вмитої, наляканої, невтішної. Дорогий мій Федоре Зотиковичу, давайте удвох... Воздамо Катерині достойно, вона ж бо велика...» [5].

Вінницький поет М. П. Стрельбицький відзначає дивовижну спорідненість трьох подільських феноменів українського камерного поліфонізму XX ст. – музиканта, поета, маляра (Леонтовича, Свідзинського, Коновалюка) як трьох Художників Мовчазного Крику. Духовний тріумвірат митців, що зустрілися у вічності [6]. Захоплення мистецтвом Ф. Коновалюка надихнуло М. Стрельбицького на цикл поезій «Під небом Коновалюка».

Помер Ф. З. Коновалюк в 1984 році. Згідно його заповіту, 50 полотен було передано Українському фондові миру, з приводу чого Олесь Гончар зазначав: «Ми сповнені великої пошани до імені Федора Зотиковича, до його мистецького хисту. А його заповіт – передати фонду миру п’ятдесят своїх картин – відкрив нам ще одну яскраву грань цієї людини – благородство і душевну щедрість, безмежну турботу про мир» [7]. В 1987 році ці роботи були розпродані фондом на аукціоні.

Картини Федора Зотиковича Коновалюка зберігаються в музеях та приватних колекціях України, Державному історичному музеї, в фондах Міністерства культури, музеї історії Києва, Дер-

жавному музеї українського образотворчого мистецтва, у Вінницькому краєзнавчому музеї, у Вінницькому медичному університеті, в художньому музеї культурологічного центру Вінницького національного технічного університету (240 робіт), Мурованокуриловецькій картинній галереї (понад 40 картин), інших музеях та колекціях.

В культурологічному центрі Вінницького національного технічного університету щорічно проводиться творчий фестиваль «Вдячність Коновалюкові», на якому студенти знайомляться з життям та творчістю видатного українського художника Федора Коновалюка, з феноменом його української душі, обмінюються враженнями, творчими роботами та своїми поезіями, присвяченими художнику.

Джерела та література:

1. *Блюміна І.* Федір Коновалюк. До 100-річчя з дня народження (1890 – 1990) / І. Блюміна // Федір Коновалюк. Каталог. – К., 1991. – С. 1.; Незрівняний художник високого мистецтва Федір Коновалюк. Путівник. (До 120-річчя з дня народження). – Вінниця, 2010. – 32 с.

2. *Підгора В.* Коновалюк Ф. З. / В. Підогра // Федір Коновалюк (1890 – 1984). Живопис. – К., 1987. – С. 3 – 5.; *Саєнко Н.* Від любові / Н. Саєнко // Україна. – 1990. – № 29. – С. 12; *Зінько О. В.* Мистецька спадщина українського художника ХХ ст. з Поділля Ф. З. Коновалюка / О. В. Зінько // Освіта, наука і культура на Поділлі, 2013. – С. 218 – 224.

3. *Зінько О. В., Зінько Ю. А.* Нариси історії української культури / О. В. Зінько, Ю. А. Зінько / Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. / 2-ге вид.: доповн., перероб. – Вінниця, 2014. – С. 212.

4. Виставка творів художника Коновалюка. Каталог. – 1955; Федір Коновалюк. Каталог. – 1987; Федір Коновалюк. Каталог. – 1991; Ф. Коновалюк. Альбом. (Із колекції меморіального комплексу Ф. З. Коновалюка Центру культурології та виховання студентів Вінницького державного технічного університету). – Вінниця, 2000; *Зінько О. В., Зінько Ю. А.* Шевченкіана українського художника Федора Зотиковича Коновалюка / О. В. Зінько, Ю. А. Зінько // Беларусь і сусіди. Збірник наукових праць ГДУ ім. Ф. Скорини. – Гомель, 2014. – С. 215 – 219

5. *Підгора В.* Коновалюк Ф. З. / В. Підогра // Федір Коновалюк (1890 – 1984). Живопис. Каталог виставки творів. – К., 1987. – С. 3 – 5.

6. *Стрельбицький М. П.* Під небом Коновалюка / М. П. Стрельбицький. – Вінниця, 2000. – С. 122.
7. Федір Коновалюк (1890 – 1984). Живопис. Каталог виставки творів. – К., 1987. – С. 2.

Валентина МЕЛЬНИК

ВИСОКЕ ЗВАННЯ – ХУДОЖНИК

Живопис – це поезія, яку бачать
Леонардо да Вінчі

У розвитку українського образотворчого мистецтва велику роль зіграли саме ті талановиті художники, які відображали у своїй творчості національні традиції в реалістичному світосприйманні. Через це чимало з них отримали справжню славу та визнання тільки після своєї смерті. На жаль, до плеяди таких майстрів належить і наш славетний земляк, прекрасний український живописець, великий майстер пензля Федір Зотикович Коновалюк.

Подвижницьке життя, творчість та талант назавжди ввели великого майстра у простір безсмертя. Через його художні полотна до нас промовляє вічність та любов: велика любов до України, до її народу, любов до природи, до людей, любов до маленького подільського села, в якому він народився, любов до Києва, де він прожив майже все своє життя, невичерпна та життєдайна любов до самого життя у всіх його проявах.

Ф. З. Коновалюк народився 22 березня 1897 році в селі Калівка Подільської губернії, яке за рішенням Вінницького обласного виконавчого комітету від 06.10.1964 р. № 404 було перейменоване в село Ягідне Мурованокуриловецького району Вінницької області [1, с. 135].

Здається, начебто сама природа у стані пробудження, розквіту і оновлення нагородила митця великим талантом відчувати і відтворювати невмирущу красу будь-якої пори року, запалила в душі потужну творчу енергію та подарувала невтомну працелюбність.

Його мистецтву скорився весь розмаїтий світ природи, щедрий світ хвилювань і вражень. Пензель майстра вміє відбити не лише кольори, але й вічні ідеї, глибокий роздум, примхливий перебіг настрою, марень і мрій, зцілення в зустрічах з природою. Це своєрідний «вічний двигун» творчого існування людини [2, с. 1].

Народився майбутній художник в бідній селянській родині, своє босоноге дитинство провів в нужді, проте у великій любові. В десятирічному віці він осиротів і вимушений був наймитувати у місцевого поміщика В. Добролюбова. Закінчивши сільську церковно-приходську школу, 13-річний хлопчина переїхав до свого дядька у м. Київ.

Про хист малювати з раннього дитинства писав відомий український поет, критик та літературознавець М. П. Стрельбицький у своїй поетичній збірці «Під небом Коновалюка», яка за словами літературознавця О. Іванової написана «під тим небом, яке щойно досягло аж дна очей, разом з листям, водами, травами…» [3, с. 285].

В збірці кожній картині митця присвячені поетичні рядки. У вірші «Бог, з'явлений Федору Коновалюку» він писав:

Літу весна пручається,
Геній у школах зачах
Але таланти – проклюнулись
На те ж воно й школа сільська… [4, с. 40].

Початкові художні навички Федір отримав в іконописній майстерні Києво-Печерської лаври (1903 – 1909), де його вчителями були В. Сонін та І. Їжакевич. Згодом навчався у двокласній вечірній школі для дорослих. У 1900 – 1910 роках під керівництвом І. С. Їжакевича, з яким працював тривалий час, брав участь у розписі Всіхсвятської церкви Києво-Печерської лаври, прикрашав стіни Борисоглібського храму на Подолі, а також Покровського на Куренівці в Києві та Спасо-Преображенського в Катеринославі (нині місто Дніпро). Можливо саме з тих часів глибоко в душу запала замріяна краса, яка існує тільки в єдності з добром, терпінням, великими надіями на прекрасне майбутнє. Саме Києво-Печерська Лавра стала для молодого творця тією колискою, де не тільки формувався талант, але виколисувалась душа в єдності з Богом, де мужніло серце і збагачувались почуття.

В 1911 – 1915 роках Ф. Коновалюк навчався в Київському художньому училищі у відомих художників В. Менка та О. Мурашка, вступивши одразу до 4-го класу. Його хлопець закінчив на відмінно і тому здобув можливість вступити до Вищого художнього училища живопису, скульптури і архітектури при Петербурзькій Академії мистецтв без іспитів. Але тут, у майстерні В. Є. Маковського, на жаль, провчився недовго (1915 – 1917), бо захворів, та й коштів не вистачало на навчання, хоча молодий художник одночасно навчався і викладав на педагогічних курсах при Академії.

Зі своєю картиною «Вид на Вишгород з Києва» в 1911 році Коновалюк взяв участь у першій в своєму житті художній виставці, яка проходила в Київському університеті. А на Першу київську українську артистичну виставку митець представив картину «Княгиня Ольга на могилі Ігоря». Саме через останню хлопця відразу помітили фахівці та напророчили велике майбутнє.

Спраглий до пізнання нового, Федір Зотикович свою вищу художню освіту здобув уже в радянський час, закінчивши живописно-педагогічний факультет Київського художнього інституту (1925 – 1927). Він навчався в класі Федора Григоровича Кричевського, з родини якого вийшло багато художників. Всі вони були не тільки відомими живописцями, але одночасно архітекторами і майстрами книжкової графіки, художниками театру і кіно, майстрами декоративно-ужиткового мистецтва. Федір Кричевський був тим талановитим вчителем, який уособлював у собі досвід поколінь, їх наснагу. Саме він дав майбутньому митцю не тільки прекрасні професійні знання, а й основи загальної культури, бо сам був широко освіченою людиною. Саме завдяки Кричевському Коновалюк став продовжувачем традицій українського реалістичного живопису XIX – початку XX століть.

Закінчивши інститут, Федір Зотикович зайнявся не тільки творчою роботою, а й викладацькою в середніх школах, технікумах і вузах. Учні його дуже любили, завжди приходили за порадою і кожному з них він знаходив теплі слова, дарував частинку своєї душі. Ось свідчення одного з них, В. І. Писаренка: «Чотирнадцятирічним прийшов я до нього в студію. Відразу ж привабила його людяність і простота. До нього горнулася душа, як до найближчої людини... З учнями він поводив себе як з рідними. Сідав з

нами за мольберти і просто й легко показував, як треба працювати» [5, с. 2].

Молодий художник жив у Києві, працював як пейзажист та жанрист. Брав участь у виставках Київського товариства художників (1918), Асоціації художників Червоної України (1927, 1928). Експонував свої твори на групових виставках «По селах, містечках і містах України» (1926) в Києві, пересувній Всеукраїнській ювілейній виставці (1927), 1-й пересувній виставці на Правобережній Україні (1929) в Ромнах Полтавської області та інших.

За тонкістю і делікатністю письма, за поетичністю сприйняття світу, за глибоким проникненням у саму «душу» українського пейзажу, за майстерністю живопису Ф. З. Коновалюка можна ставити в один ряд з видатними українськими художниками XIX ст. доби національно-культурного відродження України [5, с. 1].

Але відомий художник не тільки як автор численних краєвидів. Знаний він і як майстер тематичних творів, портретів та книжкових ілюстрацій до української класики: видань Тараса Шевченка, Івана Котляревського, Василя Стефаника, Марка Черемшини, Ольги Кобилянської. Є він і автором обкладинки до одного з перших українських «Букварів». Багато з цих ілюстрацій митець виконав у співавторстві зі своїм вчителем І. Їжакевичем.

Чи не найважливішою темою в творчості митця стала Шевченкіана. В олійному живописі Ф. Коновалюка лише за 1918 – 1929 роки проілюстровано 35 творів генія України, спільно з Іваном Їжакевичем написано 97 картин. В добірці Коновалюка близько 300 замальовок та ілюстрацій до його творів. Тільки для Шевченківського заповідника в Каневі Федір Зотикович намалював 12 картин. Проте найулюбленішим образом стала Катерина з однойменної поеми Т. Шевченка. Їй художник присвятив понад 200 робіт. В 1921 році в картині «Перший ескіз до поеми Т. Г. Шевченка «Катерина» Коновалюк намалював себе в образі малюка Катерини, а в 1930 – «Автопортрет в образі Катерини».

Шевченкова Катерина асоціювалася в нього з Україною – загарбаною, сплюндрованою і непокірною. Він нагадував своїми картинами, що Україна – невільниця, але несе іскру надії, а Катерина, як Україна, йде і буде йти наперекір стихії [6, с. 122].

Та попри все Федір Коновалюк був і залишається великим майстром пейзажів. Серед безлічі інших твори Коновалюка завжди

відрізняються своєю неповторною особливістю. Його пейзажі – це краєвиди конкретної (впізнаваної) місцевості, пори року, погоди і навіть конкретного часу дня. Кожна картина, кожен його пейзаж концентрує в собі великий духовний злет. Він не вишукує якихось особливо привабливих або чудових краєвидів. Для нього краса існує в кожній миттєвості, в кожному куточку природи. Тут і тендітні молоді деревця, і духмяні пахощі сільського поля, яскраві і печальні осінні краєвиди, і білі рипучі сніги зимових доріг та стежинок.

Варто лиш озирнутися – й ми вже на березі лісового озерця, в тихі води якого задивилось високе і чисте небо. Зачекайте хвилинку і вам причується шепіт листя, прохолодний подих води, і душа стрепенеться на мить, щоб завмерти в щасливому щемі.

Ті ж, хто не прагне спокою й тиші, можуть вирушити з художником у мандрівку по річці. З одного пагорба вам помахає вітряк, якого вже нема на світі, з іншого берега посміхнуться соняхи й мальви чи покличе перепочити копичка свіжого сіна. До мистецтва Ф. З. Коновалюка необхідно прийти бодай на хвилинку, щоб залишитися з ним назавжди [6, с. 120].

Його картини наче промовляють до нас – сама природа, саме життя, то є невичерпна, але дуже тендітна краса. Перед очима Коновалюка, в пензлі Коновалюка природа ніколи не приховує своєї краси і мудрості. Пейзажі, які виконав Федір Зотикович за свій довгий творчий шлях, – це прорив через буденність, байдужість та зневір'я, вони відзначаються великою майстерністю виконання, ліризмом, тонкою колірною гамою природи у всі пори року.

Майстер відчував ностальгічний потяг до життя українського села, до старих мазанок, вкритих соломою хат, огороджених тинами. Його роботи є справді національними у всіх аспектах: їх дух, зміст, виконання – все це складові живописної симфонії на честь України.

Відомий мистецтвознавець В. Підгора характеризував Ф. Коновалюка як різнобічно обдарованого, «освіченого джентльмена», тонкого знавця історії живопису (національного зокрема), філософа і ерудита.

На ювілейному вечорі, присвяченому 100-річчю від дня народження митця, письменник О. Шоколо відзначив: «Кожне по-

лотно сприймається наче гімн життю... Це наша пісенність. А яке повітря на кожному полотні! А вода, росяна чиста вода! Я й не знаю, як це назвати: картина? класика?... Ні, це шедевр! Це сумлінність, справжній вияв людської натури» [7, с. 4].

Федір Зотикович підтримував творчі дружні стосунки з видатними українськими літераторами, музикантами. Його друзі, відомі співаки, стверджували, якщо б не стезя живописця, його покликанням стала б пісня. За спогадами його дружини Тамари Іванівни Мороз-Коновалюк українську народну пісню Федір Зотикович любив понад усе. Він знав багато пісень. Виконував їх з властивим йому живописним світобаченням, власним розумінням пісенної душі.

Тамара Іванівна за життя художника створювала йому всі умови для праці, стала «художньою музою» великого майстра. Вона була молодшою за нього на 23 роки та їхнє подружнє життя стало зразком відданості, взаємоповаги і душевної щедрості. Їх поєднувало не тільки кохання і любов до мистецтва і природи, але велике працелюбство і глибоке, здебільшого витончене почуття гумору. Вони були щасливі удвох.

Ф. Коновалюк час від часу промовляв дружині: «Мої картини – то наші діти, а дітей не продають». Тому за життя Тамара Іванівна (1913 – 1998) не продала жодної картини, а, навпаки, докладала великих зусиль, щоб зберігати твори Федора Зотиковича, популяризувати його творчість, передати цей безцінний живописний скарб в національні музеї.

Зараз найкращі твори Ф. З. Коновалюка зберігаються в музеях та приватних колекціях України, зокрема, у Державному музеї українського образотворчого мистецтва, в Київському музеї Т. Г. Шевченка, у Вінницькому медичному університеті та в художньому музеї, а також в Центрі культурології Вінницького національного технічного університету.

Видатний художник мріяв, аби його частина картин дісталась землякам. І мрія ця здійснилась. Після смерті митця у 1984 році Тамара Іванівна подарувала нашому району 46 справжніх шедеврів. Картини зберігаються в меморіально-експозиційній кімнаті Ф. З. Коновалюка, ними щодня можуть милуватись всі місцеві жителі та наші гості. На базі цієї прекрасної колекції у 2013 році від-

крито районний краєзнавчий музей, який з 2014 року в пам'ять геніального майстра но-сить горде ім'я Федора Коновалюка.

Ф. З. Коновалюк – один з тих митців, які поєднали дві епохи вітчизняного мистецтва: кінець XIX-го та більшу частину XX-го століть. Він увійшов в когорту класиків українського образотворчого мистецтва і своєю творчістю продовжив традиції національного реалістичного живопису цього періоду. Відтворюючи світ щедрої і неповторної української природи його твори перегукуються з полотнами таких видатних українських живописців як Іван Похитонов, Сергій Васильківський, Петро Левченко, Сергій Світославський, Олекса Новаківський та інші.

Витончена гармонізація кольорів, тонка і примхлива деталізація, максимальна простота і лаконічність – так характеризують мистецтвознавці творчість Федора Коновалюка.

Картини Федора Зотович Коновалюка – повністю національні. Їх дух, зміст, виконання – все це складові мальовничій симфонії в честь України, ода життю, яке частіше за все він змальовував буденним та повсякденним: ось селяни жнуть жовте збіжжя на полі, там старенька хатина над ставком, вдалині засніжені горизонти, іній на деревах, будівлі в обіймах снігової хуртовини…

Все зображене таке своє, до глибини душі нам усім близьке та рідне.

На думку сучасного українського поета Михайла Стрельбицького, «…усе написане ним – то єдиний великий пейзаж Батьківщини: пейзаж духовний». Наприклад про картину «Дорога на Регіну» поет написав:

По дорозі на Регіну не бракує роздоріж;
Зліва, справа корчить міну бездоріжжя без доріж.
Яр горбові келе око, грейде кручу перетнув,
Стежка врізалась глибоко в ярину, озимину… [8, с. 49].

Вражає глибоке усвідомлення завдання, яке поставив перед собою майстер. Сам художник любив казати: «Я пишу з дитинства історію, історію природи Поділля, культури України, її колиски Києва і навколишнього середовища. Треба відбити усю велич, неповторну красу нашої України, ну от і намагаюсь залишити казкові місячні ночі, українські хатки, вітряки і безмежні лани. Важливо передати настрій і епоху. Вже нема тих хат під стріхою, рідко де знайдеш, але ж треба, щоб нащадки знали, яким було село, як

затишно і любо в кожному куточку України, в моєму серці. Хай же хоч цю маленьку краплину моєї праці, може донесу до майбутніх людей, аби знати, що моя Батьківщина завжди була і є найкращою в світі. Мета мого життя – справжнє мистецтво і гімн природі моєї Батьківщини, гімн народу» [9, с. 14].

Хотілося б згадати слова, які часто зустрічаються в літературі про Федора Зотиковича, сказані про нього відомим українським художником і мистецтвознавцем М. А. Праховим: «Усе це написано просто, але в більшості робіт видно, що ця простота пов'язана з великою художньою майстерністю і смаком тонкого колориста» [10, с. 6].

Його вважають одним із найліричніших пейзажистів України.

Професійні мистецтвознавці, аналізуючи мистецьку самобутність художника Ф. З. Коновалюка, вдаються до висловів: «витончена гармонізація кольорів», «точна ритмічна градація форм», «тонка і вибаглива деталізація», «великий майстер подробиці, яка надає творові особливої теплоти», «м'якість відтінків», «тонкі світлотіньові переходи», «точність кольорових акцентів, що оживляють загальну гаму барв», «максимальна лаконічність і простота вислову», «ліричний живопис», «епічне звучання пейзажів, у яких художник вдається до зображення відкритого простору і неба», т. ін. належать такі вислови фахівцям, у кон'юнктурництві не запідозреним: М. Прахову, В. Підгорі, І. Блюміній, В. Писаренку, І. Огієвській [11, с. 120].

За свої 94 роки Федір Зотикович пройшов шлях від батрака до великого майстра чарівного дивовижного пензлю і посів особливе місце в українському образотворчому мистецтві.

Він міг би стати професором, або навіть академіком, але ніяких звань, ніяких винагород він не мав, тому що його мистецтво було «занадто національним», занадто відвертим щодо його світоглядних переконань, і ніяк не відповідало ідеологічним вимогам радянських часів. Не милуваний зубрами соцреалізму, членом Спілки художників Федір Зотикович став за 2 роки до пенсії, яку заробив сумлінною викладацькою працею, а перша персональна виставка відбулась у віці 65 років.

За все своє життя він мав єдине високе звання ХУДОЖНИК.

Це було його покликанням, його місією, його життям. Ікони, портрети, пейзажі, графіка, історичні полотна, ілюстрації, реставраційні роботи в музеях Києва і Канева після другої світової війни; вчительська практика понад 25 років у різних навчальних закладах – все це прояви його художнього і душевного таланту.

Джерела та література:

1. Вінницька область. Адміністративно-територіальний устрій на 1 жовтня 1985 року. Довідник. Одеса, «Маяк», 1986. – 176 с.

2. Незрівнянний художник високого мистецтва. До 120-річчя з дня народження Федора Зотиковича Коновалюка. Путівник – ТОВ «Консоль», 2010. – 33 с.

3. *Стрельбицький М.* Під небом Коновалюка. Книга 2. Поезії / М. Стрельбицький. – Вінниця: «Універсум-Вінниця», 2004. – 296 с.

4. *Стрельбицький М.* Школа перепитувань. Вірші, цикли / М. Стрельбицький. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2009. – 320 с.

5. Федір Коновалюк. До 100-річчя з дня народження (1890 – 1990). К.: Поліграфкнига, 1990. – 16 с.

6. *Зінько О.* Як затишно у моєму серці / О. Зінько // Вінницький край. – 2008. – № 4.

7. *Буяльська Т.* Класик українського живопису: Федір Коновалюк – талановитий майстер пензля (Бібліографічний список) / Т. Буяльська. – Вінниця, 2000.

8. *Стрельбицький М.* Під небом Коновалюка. Поезії. Книга 3 / М. Стрельбицький. – Вінниця: ВНТУ, 2010. – 332 с.

9. *Мазорчук Б.* Творець українського пейзажу / Б. Мазорчук // Вінницька правда. – 1983. – 11 лют.

10. Ф. З. Коновалюк. Каталог. Спілка художників України. – К.: Реклама, 1966.

11. *Стрельбицький М.* Під небом Коновалюка. Поезії / М. Стрельбицький. – Вінниця: «Універсум-Вінниця», 2000. – 138 с.

Валерій ВОЙТОВИЧ,
Олександр ВОЙТОВИЧ

МИКОЛА ОЛІЙНИЧЕНКО – ХУДОЖНИК ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

Микола Григорович Олійниченко народився в селі Михайлівці Мурованокуриловецького району 7 січня 1952 року. В сім'ї він був єдиною дитиною. Батько – Григорій Іванович – був колгоспником, столярував та сторожував на фермі. Мати – Олійниченко Ганна Онуфріївна – колгоспниця. Всі вони з Михайлівців.

У 1967 році Микола Олійниченко закінчив вісім класів Михайловецької СШ. Під час навчання у школі відвідував гурток образотворчого мистецтва: вирізав з дерева. Першим учителем по різьбі був батько. В школі Микола випускав стінну газету.

Бажання стати художником зародилося ще в шкільні роки, тому наступним навчальним закладом стає Сорокська художня школа – найближчий мистецький мистецький навчальний заклад, який він закінчив екстерном і отримав спеціальність «художник-оформлювач». Направлений працювати до Михайлівецького будинку культури на посаду художнього керівника, Микола Григорович створює студію образотворчого мистецтва, де навчає школярів та студентів Михайлівецького СПТУ.

Прагнення вдосконалювати майстерність привело у 1969 році молодого фахівця до Вижнівського училища прикладного мистецтва, що на Буковині. Навчання довелось відтермінувати, тому що з 1969 по 1972 роки Микола Григорович служив у війську. Після армії, з 1972 по 1976 р. навчався в училищі, де отримав знання з живопису, малюнку, скульптури, композиції та профілюючих предметів, зокрема, різьбі по дереву. Під час навчання постійно брав участь у виставках різних рівнів.

У 1976 році Микола Григорович розпочав працювати як різьбяр у Вінницькій художніх майстернях «Художнього фонду УРСР»: виробляв художні вироби декоративного мистецтва, які виготовлялись на замовлення (копіювались зразки, які майстер

представляв для затвердження художній раді). Готові вироби вивозили за кордон, в Москву, Казань та інші міста.

У 1970 році Микола Григорович одружився, народилися діти і постала гостра проблема житла. У 1976 році він завойовує одне із перших місць на Всесоюзній виставці, присвяченій ювілею СРСР, отримує направлення у м. Могилів-Подільський, отримує квартиру – під час роботи на Могилів-Подільському машинобудівному заводі імені С. М. Кірова в якості художника-оформлювача у заводському бюро естетики (1977 – 1978 рр.).

Із заводу перейшов працювати у ним же утворену художню студію «Палітра» [3] при Могилів-Подільському РБК, яку очолював до 2007 року. За час роботи студії близько 2000 школярів і дорослих (вечірня студія) отримали навички різьби по дереву, малюнку, графіки, скульптури тощо. Біля двадцяти випускників продовжили навчання у художніх професійних навчальних закладах. Серед них: Юрій Кафарський, нині заслужений художник України; Людмила Сорочинська, викладач міської школи мистецтв; Горбаль Геннадій та інші [2]. «Керівник художньої студії «Палітра» Могилів-Подільського будинку культури М. Г. Олійниченко відомий багатьом любителям декоративно-прикладного мистецтва. На республіканській виставці… він здобув звання лауреата. Високо відзначені його роботи з нагоди 1500-річчя Києва» [1; 4].

У 1984 році «Студія» отримала звання «Народний колектив», а її керівнику Указом Президії Верховної Ради Української РСР присвоєно почесне звання «Заслужений працівник культури Української РСР». Його учні неодноразово брали участь у міських, обласних, республіканських і всесоюзних мистецьких конкурсах і ставали їхніми лауреатами. Саме М. Олійниченко виявив ініціативу створення у Могилеві-Подільському художньої школи для молоді. Цікаво, що викладацький склад школи майже повністю був сформований із колишніх учнів студії, які вже стали художниками.

В Спілку художників УРСР Микола Григорович з своїми однодумцями не бажав вступати – вони не бажали терпіти втручання офіційних органів у сфері мистецтва до своєї творчої роботи. У 1989 році він вступає в Народний Рух України, активно бере участь у діяльності його Могилів-Подільського осередку, один із засновників міськрайонного осередку «Просвіти».

Микола Григорович закоханий у Придністров'я, простих трударів. Особливо його надихали зустрічі з селянами. Він активно включався у рух по збереженню пам'яток архітектури. Так, йому вдалося зберегти іконостас дерев'яної козацької церкви села Бернашівки Могилів-Подільського району, яку влада вважала за потрібне розібрати. «Слава Богу, церкву люди, з нашою допомогою, відстояли», – згадує художник. У збережену церкву він повернув реставрований іконостас [5].

Разом з художниками Миколою Брідковим, Юрієм Кафарським та іншими художниками і жителями села Лядово Могилів-Подільського району була утворена «двадцятка», яка виявила ініціативу відновити церковне життя в селі. Для цього потрібно було відновити комплекс церковних споруд та провести благоустрій на території Лядівського скельного монастиря. У цей час з ініціативи Могилів-Подільського міськкому КП України утворюються музей археології в приміщенні із скельних церков. Більшість «експонатів» цього музею успішно зітліло від вологи і часу.

Художник брав активну участь в екологічних експедиціях. Серед них потрібно виділити міжнародну експедицію «Дністер-94», яку організували Львівське товариство «Лева» за участі екологів України, Молдови і Румунії. Микола Олійниченко відповідав за художню частину експедиції – він замальовував пам'ятки архітектури та предмети, віднайдені археологами.

Багато походів (піших або на байдарках) здійснив разом з членами студентського туристичного клубу Могилів-Подільського монтажного коледжу (керівник В. В. Войтович) [8].

І сьогодні Микола Григорович плідно працює як художник і різьбяр. Виставки творів художника майже щорічно проходять у Могилеві-Подільському. Також з його творчістю добре знайомі жителі Вінниці, Тернополя, Львова, Києва.

Його картини знаходяться і за кордоном. Так, він подарував українській діаспорі Аргентини вісім художніх полотен з подільськими краєвидами. Демонструвалися його картини в Польщі, Голландії, Данії. У 1990 році на запрошення Польських друзів Микола Олійниченко взяв участь у мистецькому фестивалі в місті Зелена Гура. Тематика виставки художника – «500 років українському козацтву». Виставка отримала схвальні відгуки фахівців, але й були запальні диспути [6; 7].

Микола Григорович був і є палким патріотом своєї малої батьківщини – Мурованокуриловеччини та рідного села Михайлівці: він постійно відвідує рідну домівку, замальовує околиці села, створює ескізи для своїх майбутніх картин. Для сільської церкви виготовив іконостас. Разом із своїм земляком, вченим-істориком Віктором Анатолійовичем Тучинським, розпочали роботу над книгою про рідне село. Мріє, щоб у Михайлівцях була організована художня галерея, де б демонструвалися твори художників різних поколінь.

Джерела та література:

1. Експонується в столиці // Вінницька правда. – 1982. – 24 грудня.
2. *Кирилов А.* Талант плюс працездатність. З персональної виставки М. Олійниченка / А. Кирилов // Наддністрянська правда. – 1984. – 31 серпня.
3. *Гоцуляк М.* Студія – народна / М. Гоцуляк // Наддністрянська правда. – 1985. – 5 жовтня.
4. *Литвин І.* Художники з Поділля на ВДНГ / І. Литвин // Комсомольське плем'я. – 1988. – 1 березня.
5. *Наконечний Ю.* Де ви, козаки? / Ю. Наконечний // Краяни. – 2011. – 11 серпня.
6. *Наконечний Ю.* Осіння краса Миколи Олійниченка / Ю. Наконечний // Краяни. – 2012. – 22 листолпада.
7. *Наконечний Ю.* Закоханий в гори / Ю. Наконечний // Краяни. – 2013. – 27 червня.
8. *Налужний І.* Дністер – любов моя / І. Налужний // Краяни. – 2014. – 7 червня.

Галина СЕРВЕТНІК,
Олексій СЕРВЕТНІК

ВОЛОДИМИР СМАРОВОЗ – СЛАВНИЙ СИН ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ

Садами вишневими квітне село на Поділлі,
Трудом і піснями багатий конищівський край.

А як у нас гарно справляють подільське весілля,
Багатий і щедрий збирають щороку врожай

Подільська земля – Батьківщина багатьох обдарованих, яскравих і харизматичних особистостей, які стали гордістю не тільки національної історії та культури, але й увійшли до пантеону слави інших країн, усього людства. Саме образи цих непересічних осіб ставали у свідомості нації уособленням людських чеснот.

Легендою Подільського краю є видатний український скульптор, заслужений художник України, член Національної спілки художників України, голова творчого об'єднання «Серпень» Володимир Іванович Смаровоз, який прославив свою домівку не лише на теренах України, але й далеко за її межами.

Народився Володимир Смаровоз 4 квітня 1939 р. в с. Женишківці Хмельницької області [1, с. 3]. В шестирічному віці Володимир Іванович, разом з батьком Іваном Матвійовичем, який був призначений завідувачем фельдшерсько-акушерським пунктом села Конищів, та мамою Ольгою Терентіївною переїхали на постійне місце проживання до нашого села.

Дитячі та юнацькі роки пролетіли в селі Конищів Мурованокуриловецького району Вінницької області. Успішно закінчив Конищівську восьмирічну школу у 1955 р.

У 1956 – 1957 рр. працював на вугільних шахтах Донеччини машиністом шахтового електровозу. Саме так він зацікавився мистецтвом, його вразили фарби, вибраної із шахти породи – так звані «терикони», які вигравали феєрією кольорових сполучень. Для Володимира Івановича ця примхлива гра природи визначила подальший життєвий шлях. Він вирішив стати художником [7, с. 452].

У 1960 р. Володимир Смаровоз вступає на навчання до республіканського художнього училища імені І. Ю. Рєпіна в м. Кишиневі. Визначальну роль у його становленні відіграла народна художниця Молдови Клавдія Кобізєва. Вона побачила в юнакові природний потяг до скульптурного формоутворення і поєднала його із своїм творчим та викладацьким досвідом [2, с. 22].

Клавдія Кобізєва стала для Володимира Смаровоза Вчителем з великої літери. Він отримав максимум професійної підготовки у поєднанні з емоційним відчуттям матеріального світу.

У роки навчання Володимира надихали класичні взірці та найкращі творіння майстрів західноєвропейської скульптури XX ст.

У 1965 р. в житті Володимира Смаровоза відбулася ще одна вирішальна зустріч. Його вразила майстерня Аделаїди Пологової, яка уособлювала на той час новітній і самобутній напрямок московської скульптурної школи, заснованої на давніх традиціях пермської народної пластики. Вона вчила думати, пригадувати досвід предків, звертатися до споконвічного і відокремлювати його від буденних дрібниць.

У 1968 р. Володимир Іванович здійснив подорож Архангельською тайгою до хутора Гриньово до помешкання відомої майстрині народної іграшки баби Уляни для особистого знайомства із творчістю самобутньої народної майстрині. Один день провів за бесідою молодий скульптор із майстринею. Вона його зацікавила як людина, що свято береже мудрість предків, закодовану у рукотворних виробах.

Цей день він запам'ятав на все життя, бо в цей день Володимир отримав велике знання та відчуття чистого мистецтва, позбавленого псевдоестетичного непотрібу [7, с. 454].

У 1985 – 1987 рр. Володимир Смаровоз брав участь у скульптурних пленерах у місті Переяславі-Заліському, що проходили у Будинку творчості ім. Кордовського. Там зібрались найкращі майстри СРСР. І якщо з Уляною він пізнав душу мистецтва, то в Переяславі-Заліському додав до духовного пізнання ще й жорстку мускульну конструкцію професійних навичок. Здобутий досвід скульптор протягом життя втілював на теренах Поділля. Адже тут – його Батьківщина.

Творчий доробок художника складають 60 творів монументальної і садово-паркової скульптури, а також понад 300 творів станкової скульптури. Володимир Іванович учасник 14 виставок образотворчого мистецтва та скульптури, які проходили в містах Кишиневі, Києві, Москві, Нью-Йорку. Композиція скульптура «Мінорний настрій» у конкурсному шоу картинної галереї «Агора Галері» («Agora Gallery») у Нью-Йорку зайняла друге місце серед конкурсантів [3, с. 5], але американська скульптурна школа не справила на нього належного враження. Сам скульптор назвав її

«штучною, нелюдською, позбавленою душі». Отже, на творчу долю скульптора американський досвід не мав жодного впливу.

Твори митця зберігаються в колекціях в Дирекціях виставок Міністерства культури України і Міністерства культури Молдови, Спілки художників України та приватних колекціях Франції, Німеччини, Італії, Англії, Америки.

Мистецький шлях Володимира Смаровоза складний і привабливий водночас. Сьогодні неможливо уявити ландшафт міста Вінниці та області без численних монументальних творів скульптора, це – бюст-пам'ятник Лялі Ратушній (Вінниця, 1980 р.), композиція «Мадонна» храму Матері Божої Ангельської (Вінниця, 1994 р.), пам'ятник Січовим Стрільцям (Вінниця, 1999 р.), бюст-пам'ятник Михайлу Коцюбинському (Вінниця, 2003 р.), пам'ятник загиблим воїнам у с. Конищів, у с. Клембівка, у с. Деребчин, композиція «Пісня» (Вінниця, 2005 р.), меморіальна дошка М. М. Коцюбинського на фасаді Вінницького торгово-економічного університету (2008 р.) – остання робота майстра [8, с. 8].

Володимир Іванович – активна, творча особистість та принциповий громадський діяч. За його ініціативи в 2001 р. у Вінниці виникло творче об'єднання «Серпень», діяльність якого стало яскравою сторінкою в мистецькій історії Вінниччини. Організатор та учасник (спільно з Вінницьким обласним краєзнавчим музеєм) історико-мистецьких проектів «Січові стрільці» та «Шляхами Соборності України від Козаччини до Помаранчевої революції».

2007 – 2008 роки стали для нього етапними: взяв участь у Всеукраїнських симпозіумах, організованих за ініціативної підтримки Президента України, спрямованих на підтримку національної ідеї. Саме тоді були створені твори, які тепер є культурно-мистецьким надбанням держави: «І буде син, і буде мати…» (за мотивами творчості Т. Г. Шевченка, Канів, 2007), «Прокляття ворогам та зрадникам!...» (за мотивами Батуринської трагедії, Седнів, 2008) [7, с. 456].

Відпочинком для душі і натхненням для творіння для Володимира Смаровоза стали поїздки до рідного села Конищів. Творчі вечори, зустрічі та спілкування з природою надихали майстра на створення нових творів.

Володимир Смаровоз став першим скульптором, який за часів існування Вінницької обласної організації Національної спілки

художників України отримав звання заслуженого художника України.

Проте, плин часу невпинний. Дорогі нашому серцю люди відходять у вічність: 3 вересня 2008 р. пішов з життя Володимир Іванович Смаровоз [4, с. 4]:

В життєзгубну сльоту
Лебідь впав на льоту –
Утомилися серця і крила.
Обірвався політ
І затьмарився світ –
Життєдайна зосталася сила.

Він пішов, але залишив по собі яскравий слід. Творець за покликанням, справжній митець за емоційним сприйняттям дійсності, Володимир Смаровоз визначив себе як особистість, що блискавично випромінювала енергію творення. Активна діяльність, напружений пошук завжди були органічним станом його творчої і життєвої вдачі.

У пам'яті людей він назавжди залишився як Людина високого духу та Митець з великої літери. Зерно творчості В. І. Смаровоза проростає у душах людей, зігріваючи теплом і добротою справжніх поціновувачів мистецтва.

Джерела та літетарура:

1. *Древа Н.* Нахненний помислом високим: світлої пам'яті Володимира Івановича Смаровоза (1939 – 2008) / Н. Древа // Пульсуючі джерела. – 2009. – 14 квітня. – С. 3.
2. *Кирильчук В.* Жизнь в камне и красках / В. Кирильчук // «20 хвилин». – 2008. – 12 – 13 грудня. – С. 22 – 23.
3. *Котов В.* Роботи Володимира Смаровоза виставлялись навіть у Нью-Йорку / В. Котов // Вінницька газета. – 2009. – 14 квітня. – С. 5.
4. *Миронюк Ю.* Пам'яті майстра / Ю. Миронюк // Вінниччина. – 2009. – 29 квітня. – С. 4.
5. *Присяжна Ю.* Володимир Смаровоз. 70-летию со дня рождения / Ю. Присяжна // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: intershir.com/gallery/wystawrii (дата доступу: 03.08.2016 р.).
6. *Присяжна Ю.* Пам'яті Володимира Смаровоза / Ю. Присяжна // Образотворче мистецтво. – 2008. – № 4. – С. 152.

7. *Присяжна Ю.* Скульптор Володимир Смаровоз: Рух зупинений у просторі (присв'ячується пам'яті художника) / Ю. Присяжна // Міст: мистецтво, історія, сучасність, теорія. – 2010. – № 7. – С. 452 – 457.

8. *Сегеда Ю.* Він увіковічував героїв. / Ю. Сегеда // Вінниччина. – 2010. – 5 травня. – С. 5.

Альона КОРДОНСЬКА

ЖУРАВКА З ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ (ЖИТТЯ ТА ТВОРЧІСТЬ ГАННИ ЧУБАЧ)

Наша талановита землячка Ганна Танасівна Чубач народилася 6 січня 1941 р. в с. Плоске Мурованокуриловецького району на Вінниччині в селянській родині. Батько загинув на фронті під час Другої світової війни. Мати все життя працювала в колгоспі, знала гірку ціну солодкого подільського цукру та запашної паляниці. Ганна після закінчення сільської школи подалася до міста. 1968 р закінчила Український поліграфічний інститут ім. Івана Федорова, а згодом – літературні курси при Літературному інституті ім. Максима Горького в Москві. Певний час працювала в редакціях «Літературної України», «Дніпра». У цей час поетеса часто виступає перед своїми читачами, веде радіопередачі «Від А до Я – перша книжечка моя» , «Тиха музика серця», «Книга імен».

Писати вірші Ганна Чубач почала ще в дитячому віці. За свідченням самої письменниці, джерелом її творчого натхнення була багата народнопісенна творчість Поділля. «Спочатку я співала, – згадує поетеса, – а коли відчувала, що пісні не вистачає слів, то я складала свої». Перша невеличка збірочка «Журавка» з'явилася 1970 р. Відтоді вийшло більше десяти книжок поетеси. Найвідоміші – «Ожинові береги», «Заповіти землі», «Житня зоря», «Літо без осені», «Відкрию таємницю», «Небесна долина».

Лірика Ганни Чубач задушевна, ніжна, мелодійна і сприймається легко, як пісня. Літературна критика слушно відзначає: «...вся її поетична система виходить з української народної поетики».

Аналізувати ліричні твори Ганни Чубач непросто, тому що кожен вірш – це здебільшого сплав різних настроїв, почуттів, думок.

Значне місце в доробку поетеси займає лірика громадянського звучання. Ці вірші постають у неї не стільки як соціальна тема, скільки в контексті роздумів про долю свого покоління, досвід народу і свій власний – з пам'яттю тяжкого повоєнного дитинства, з болючими роздумами про батька, зі своїми вже материнськими клопотами й уболіваннями про те, щоб наші діти не знали війни.

З любов'ю і вдячністю звертається вона в поезії «Батьківщина» до України, яка починається з рідної батьківської хати серед розлогих верб та ожинових берегів маленького подільського села.

Де б не була поетеса – на далекій Кубі чи в сибірській тайзі, на Курилах чи в Молдові, – думками вона з рідним краєм. Згадаймо поезії «В переджнивному полі», «Муровані Курилівці», «Я тут живу», «Ой весілля на Поділлі» та ін. Могилівська дорога веде ліричну героїню поезії «Яськів ліс» до мами, могутній Дніпро навіває спогад про маленьку річечку Намію, що тече через рідне село. Одна нагадує повоєнне голодне дитинство, друга – нелегке доросле життя. Метафора «Через долю течуть» яскраво передає глибину любові ліричної героїні до рідної землі.

Світлі почуття, ніжність випромінює поезія «Вдома».

Авторка говорить про буденні, але такі необхідні речі. Говорить просто, лаконічно і задушевно. Вона вдячна долі за те, що народилася серед добрих, працьовитих, мудрих, жартівливих подолян і зросла серед розкішних садів, зелених та багатих урожаями ланів.

Проживши до сімнадцяти років у селі, Ганна Чубач навіть зараз безпосередньо й довірливо пише у вірші «Мужні дерева», звикає до міського життя. Ностальгію сільського мешканця за тихою і милою домівкою, спогади про дитинство часто зустрічаємо в українській поезії. Однак авторку хвилює і життя міста, зокрема вираженої чорнобильським лихом столиці. Хіба можна бути спокійним, коли «зелена Хортиця в тумані» і «пил зруйнованих обманів розносить вітер по степах»?

Цикл «Вірші тривожних років» – це крик душі поетеси, біль за рідну землю, над якою пронісся чорнобильський вихор у трагічному квітні 1986 року.

Поетесі болять сльози київських матерів, їх змушені вивозити дітей з ураженого міста, лякають тихі й порожні вулиці, зачинені вікна й кватирки. Риторичні речення, яскраві епітети («болючі сльози», «гірка горобина»), порівняння («світ – хмара над Десною»), влучні метафори («зруйновані обмани», «напівправда вриває ниточку добра») посилюють драматизм зображуваного.

Як до живої істоти авторка звертається до отруєної горобини, лікувальні ягоди якої вже ніхто не зірве, до теплої дніпровської води, яку ніхто вже пить не радить. Людина здатна забувати лихо, але чорнобильське настільки важке, що «нести його – не сила».

Надії на майбутнє Ганна Чубач пов'язує з людиною-трудівником. Вона закликає до чесної самовідданої праці сільських трударів, які поклоняються святій землі за щедрий урожай («Ланка»), з глибокою повагою згадує першу вчительку, що вчила не лише читати і писати, а й працювати, любити рідну землю («Пізня присвята»). Поетеса схиляється перед «натомленим не від років, а від чужої муки» лікарем («Лікарю Заболотному»). А скільки важкої праці за сценічною легкістю неповторного співу Діани Петриненко, Івана Козловського («Діана Петриненко», «Білі клавіші»). Людям творчим, своїм колегам-письменникам Ірині Жиленко, Марії Влад, Наталі Кашук, Миколі Вінграновському, Григору Тютюннику, усім, хто слави не жде від своєї праці, присвячено ряд творів нашої талановитої землячки. У них поетеса висловлює своє розуміння ролі літератури в житті людини, обов'язків митця перед народом.

Високим взірцем працелюбності і душевної краси є для Ганни Чубач її мати, яка все життя важко працювала в колгоспі, виглядаючи чоловіка з війни, хоч і знала, що він ніколи не повернеться. Кожен буряковий листок нагадував їй його пілотку. Материнським світлом осяяне все життя поетеси.

У поезіях, присвячених матері («Вишиває мати рушники», «Мати і місто», «Сліпий дощ», «Вірші для матері» та ін.) – безмір ніжності, вдячності й любові до найріднішої людини. Подільська Журавка згадує гірке дитинство, важку працю сільських вдів, чиї натруджені руки годували країну і підводили її з руїн.

У полі поетичного зору Ганни Чубач життя й інших народів. Про це говорять назви багатьох творів: «Жінки Абхазії», «Вірмен-

ський триптих», «Вдовам Торонто», «Освідчення Грузії», «Фрау Гертруда», «Кубинські сосни» та ін.

Поетеса оспівує трудівників, героїчних романтиків, порівнюючи. їх з міцними деревами, що ростуть на вічній мерзлоті. Один з її поетичних циклів і має назву «Мужні дерева».

Значне місце у творчості поетеси займає інтимна лірика. Авторка переконана, що «жінки стають поетами з любові», її лірична героїня стверджує, що, крім чотирьох пір року, є ще п'ята – кохання, найбагатша і найпрекрасніша. Справді, тут і трепетне дівоче кохання, і глибоке почуття жінки з нелегкою долею, і болюче чекання повернення дорогої людини, і гірке розчарування своїм коханим. Лірична героїня, то палко виливає свої почуття, то стримано заявляє, що розділить з коханою людиною життя.

Через інтимну лірику поетеси проходить думка про те, що справжнє кохання збагачує людину, розкриває її найкращі риси. Ми всі «приходимо у світ для любові», твердить Ганна Чубач.

Надзвичайно легко, природно і чарівно ллється поетичний голос нашої Журавки. Магію її слова критики пов'язують з неповторною музичністю, поетичністю, джерела яких у багатій народній творчості, серед стихії якої вона росла й мужніла. Саме з фольклору виросли такі її поезії, як «Вічне», «Долина матері», «Розтинає голос тишу», «Повернулися гусоньки рано...», «Найрідніші голоси», «Тільки пісня» та багато інших.

Ганна Чубач має багато відзнак: найкращий поет телерадіофестивалю «Прем'єра пісні – 2010», лауреат літературних премій: імені Павла Усенка, імені Марусі Чурай, Міжнародної премії «Дружба», ім. Євгена Гуцала, ім. Анатолія Бортняка (2010). Була радником Всесвітніх Конференцій «Література. XXI вік» (Вашингтон).

Твори Ганни Чубач користуються заслуженою популярністю серед читачів. Улюбленими стали пісні на її слова «Серед білого дня», «Дикі голуби», «За тобою...», «Затули мене од вітру» та інші. Лірика поетеси перекладена англійською, болгарською, молдавською, російською, словацькою, чеською мовами. Світлий, теплий мистецький талант Ганни Чубач дарує нам вічні цінності – загальнолюдські й національні – у найвищих злетах думки й слова, душі й серця.

Джерела та література:

1. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955 – 2003.

2. Письменники України: Довідник. – Дніпропетровськ, 1996. – С. 329.

Анатолій СОЛЯР

ОКСАНА ГОРОДИНСЬКА – ГОРДІСТЬ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНИ

На Вінниччині відоме прізвище народної художниці та організатора численних Всеукраїнських та міжнародних мистецьких виставок Городинської Оксани Василівни.

Вона народилася 1 жовтня 1964 року в с. Конищеві Барського (нині Мурованокуриловецького району) Вінницької області.

Батько – Кравчук Василь Антонович – працював викладачем Михайлівського училища механізації сільського господарства. Мати – Людмила Антонівна – працювала фельдшером в с. Конищів. У 1967 році сім'я переїхала в с. Долиняни, а в 1969 – у м. Могилів-Подільський.

Оксана Василівна закінчила вісім класів СШ № 1, вступила у педагогічне училище м. Сороки, яке закінчила у 1983 році. Згодом працювала вихователем дитячого садка у с. Каларашівка Дондюшанського району. Подальша її професійна діяльність пов'язана з Могилевом-Подільським.

У Могилеві-Подільському Оксана Василівна працювала керівником молодшої групи дитячої студії «Палітра». Певний досвід уже був, адже навчалася у заочному народному університеті мистецтв імені Н. Крупської. Так починалося її в подальшому доленосне захоплення образотворчим мистецтвом, яке зберегла вона до сьогодні.

Нині Городинська Оксана Василівна живе і працює в м. Могилеві-Подільському. Вона – Заслужений працівник культури України, член Національної спілки народних майстрів України, член Національної спілки краєзнавців України. Вона – художник, майстер народної творчості, очолює мистецьке об'єднання «Барви Поділля», призначена директором Могилів-Подільського Будинку народної творчості [1, с. 162]. Оксана Василівна займається вивченням та популяризацією народного мистецтва краю. При Могилів-Подільському Будинку творчості у 2003 р. створила громадський музей «Українська витинанка», на основі якого проведено вже чотири Всеукраїнських та два Міжнародних свята «Українська витинанка» [3, с.110 – 111].

Оксана Василівна – переможець конкурсу «Людина року - 2002» у номінації «Митець» в області. Вона – «Людина року - 2007» в номінації «Митець» та «Людина року - 2013» в номінації «Діяч культури і мистецтв» в місті Могилеві-Подільському, лауреат обласної мистецької премії «Кришталева вишня - 2005» в номінації «Народне мистецтво», лауреат премії «Смарагдова ліра - 2013» [2, с. 27].

Витинанки, писанки, живопис, флористика, вишивання, розпис по шовку – світ уподобань художниці. Її персональні виставки відбуваються у Вінниці, Києві, Сімферополі, Санкт-Петербурзі, Кельце, Нойштерліці. Поетична творчість О. Городинської (збірки «Зорі в росах», «Колір душі», «Світ, в якому я живу»), народознавчі та мистецькі дописи друкуються в краєзнавчих збірниках та часописах [1, с. 165].

Оксана Городинська – найактивніший учасник мистецьких фестивалів різних рівнів. Так, у 2015 – 2016 рр. взяла участь у мистецьких фестивалях у Румунії, Франції, Туреччині. Оксана Василівна – постійний учасник обласних фестивалів «Мальована хата», «Великоднє диво». Її творчість освітлюють часописи: «Вінницький край», «Вінничанка», «Рукотворний світ», «Світлиця». Знято кілька пізнавальних фільмів на центральних каналах телебачення, зокрема «Наталка Фіцич з Оксаною Городинською», «Народна майстерня», «Великодня писанка», «Могилів-Подільська витинанка».

Оксана Городинська – відомий громадський у місті діяч. В 1991 році вона вступає до Народного Руху України і вносить свій

вклад у розбудову Української держави. Багато років обирається депутатом міської ради, бере участь у міських заходах, патріот свого міста, своєї держави.

Художні твори Оксани Городинської знаходяться в багатьох музеях України, Лондонському Королівському музеї, Музеї війни міста Тель-Авіва (Ізраїль), Музеї мистецтв міста Лос-Анжелеса (США) [2, с. 27].

При Будинку народної творчості працюють творчі об'єднання «Барви Поділля», літературне об'єднання «Веселка Дністрова», клуби за інтересами, які мають за основу виховання культури, духовності та самоповаги.

Про сучасну інтерпретацію своїх писанок Оксана Василівна розповідає: «У мистецтві я сонячна жінка, люблю білий, жовтий, оранжевий кольори. То ж ці світлі тони і домінують. Але даються взнаки і споконвічні традиції. Скажімо, те, що живу на Дністрі, виливається у блакитний колір. Червоний колір означає сонце, любов, радість. Хочете здоров'я, миру, злагоди, достатку, сили, кохання – пишіть писанки. Беручи в руки писачок, задумайтесь що ви хочете сказати. Побажайте світові любові, воскресіння, зігрійте світ своїм теплом» [4, с. 3, 4].

Завдячуючи творчій роботі Оксани Городинської та її колег, місто Могилів-Подільський здобуло славу мистецької візитівки Подністров'я і відоме далеко за межами області. Мистецькі колекції Могилів-Подільського Будинку народної творчості подорожують по Україні, несуть філософію духовності і формують у підростаючого покоління спроможність самопізнання та виховують самодостатність українства. Вона впевнена, що без розвитку національної свідомості і розуміння традицій, їх витоків неможливе повноцінне життя і побутування національного духу. Чим вищий духовний і естетично-мистецький рівень суспільства, тим здоровіший соціум [5, с. 1].

Джерела та література:

1. Вінницький край. – Вінниця, 2007. – № 3 (10). – 199 с.

2. Народні майстри Вінниччини.: довідник. – Вінниця.: ДП «Державна картографічна фабрика», 2009. – 120 с.: іл.

3. Українська витинанка. Альбом-каталог. – К.: Народні джерела, 2013. – 112 с.: іл.

4. *Червінчук Інна.* Оксана Городинська кодує свої писанки на любов і добро / Інна Червінчук // Вінничанка, № 2. – 2010.

5. *Городинська О.* Світ в якому я живу… / О. Городинська. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2009. – 52 с.

Юрій СТЕПАНЧУК,
Анатолій ЛИСИЙ,
Інна ДОЛЯ

ВІТАЛІЙ ТУЧИНСЬКИЙ – СУЧАСНИЙ ІСТОРИК УКРАЇНИ ІЗ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНИ

Життєвий шлях Віталія Анатолійовича Тучинського розпочався в с. Петримани Мурованокуриловецького району Вінницької області, де він народився 15 вересня 1958 року в родині кіномеханіка Анатолія Йосиповича та вчительки української мови Лідії Василівни. Навчаючись у Михайловецькій середній школі, юнак виявив неабиякий інтерес до історії. За словами Віталія Анатолійовича, провідну роль у цьому відіграв місцевий учитель історії, знавець минувшини, краєзнавець та колекціонер Лозінський Сокіл Григорович.

Природній талант юнака до пізнання зіграв вирішальну роль у виборі майбутньої професії. У 1975 року Тучинський В. А. вступив на історичний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка. П'ять нелегких, але незабутніх років навчання в навчальному закладі сформували із звичайного подільського юнака справжнього молодого науковця та педагога. Його викладачами були відомі українські учені – професори Федір Шевченко, Валентина Маркіна, Юрій Кондуфор, Дмитро Кудлай, Леонід Мельник, В'ячеслав Стрельський та інші.

У 1980 році після завершення університету Віталій Анатолійович повернувся на малу батьківщину працювати викладачем історії та суспільствознавства в Михайловецьке професійно-тех-

нічне училище № 36 Мурованокуриловецького району. За час роботи в училищі молодий викладач здобув перший педагогічний досвід роботи із молоддю, її навчання та виховання.

Ще однією сторінкою біографії Тучинського В. А. стала його діяльність у Вінницькому педагогічному училищі (нині Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж), з яким пов'язано понад 20 років його трудового шляху. Саме в стінах педагогічного училища відбулося становлення Віталія Анатолійовича як прекрасного викладача історії та талановитого адміністратора. Безперечно, за час перебування Віталія Анатолійовича на посаді заступника директора з виховної роботи, він також долучився до здобуття колективом Вінницького педагогічного училища високого результату – навчальний заклад увійшов у п'ятірку найкращих педучилищ України. Варто зауважити, що Віталій Анатолійович завжди із великою приємністю, любов'ю та притаманною йому легкою сентиментальністю згадує роки, проведені в педучилищі.

Проте Віталія Анатолійовича ніколи не полишало бажання зайнятися академічною наукою. У 1997 р. він вступає до аспірантури Київського національного лінгвістичного університету під керівництвом професора В. М. Курила. Результатом наукового дослідження був захист кандидатської дисертації на тему: "Молдовани Півдня України в ІІ половині ХІХ – на початку ХХ ст.: особливості соціально-економічного та етнокультурного розвитку" в спеціалізованій вченій раді Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.

Педагогічний талант, адміністративний досвід, у поєднанні із науковим ступенем, не залишились непоміченими. У 2000 р. Віталій Анатолійович отримав запрошення на викладацьку роботу на історичному факультеті Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: спочатку на посаду старшого викладача, а з 2004 року – доцента кафедри всесвітньої історії.

Наразі доц. Тучинський В. А. забезпечує викладання таких навчальних курсів: "Історія слов'янських народів", "Джерелознавство історії України", "Історіографія і джерелознавство дисциплін шкільного курсу історії". Особливо цікавою для студентів є навчальна дисципліна "Джерелознавство історії України", де Віталій Анатолійович розкрив себе як глибокий дослідник історичних

джерел із середньовічної історії України. Власне, він один із найкращих в Україні спеціалістів щодо вивчення «Хмільницького літопису» – унікальної пам'ятки української історіографії й літератури першої половини XVII ст.

Доц. Тучинський В. А. майже 15 років виконує обов'язки заступника декана факультету історії, етнології та права з виховної роботи. Завдяки сумлінній праці та неабиякому досвідові Віталія Анатолійовича, змінилася сама концепція виховного процесу на факультеті. Він зумів перебудувати взаємини між викладачами та студентами, наблизити їх до модернових потреб часу. Стосунки та загальна атмосфера на факультеті стали ще більш корпоративними, конструктивними та толерантними.

Достеменно знаючи складну історію українського державотворення, Віталій Анатолійович активно залучає студентську молодь до національного та патріотичного виховання. Вже стало доброю традицією на факультеті вшанування пам'яті жертв Голодомору, сталінських репресій, Героїв Крут, Героїв Небесної Сотні.

Доцент Тучинський В. А. започаткував поїздки викладачів та студентів факультету до історичних та пам'ятних місць, що пов'язані із національно-визвольною боротьбою українського народу за свою незалежність. Так, регулярними стали відвідування меморіального музею "Козацькі могили" на місці Берестецької битви Б. Хмельницького 1651 року, могили полковника Данила Нечая у с. Красне, меморіалу Ге-роям Другого Зимового походу армії УНР 1921 року, що у с. Базар Житомирської області. Традиційними стали й відвідини с. Микулинці Літинського району Вінницької області за-для вшанування пам'яті полковника Омеляна Грабця – командира групи УПА "Південь", який героїчно загинув неподалік села 10 червня 1944 року під час бою із каральним загоном НКВС. Завдяки йому на факультеті проводяться постійні зустрічі із колишніми дисидентами, відомими істориками, політиками та культурними діячами.

Доц. Тучинський В. А. активно займається науковою роботою, є автором понад 110 наукових публікацій, серед них три монографії, шість навчальних та навчально-методичних посібників. Своєю науковою працею "Молдовани Півдня України з найдавніших часів до початку XX століття", доц. Тучинський започаткував наукову школу із дослідження історії україно-молдовських істо-

ричних зв'язків та історії Молдавської Автономної Республіки, що існувала в складі УРСР протягом 1924 – 1940 років. За ініціативи Віталія Анатолійовича на базі факультету історії, етнології та права створено науковий центр дослідження історії україно-молдовських та україно-румунських історичних зв'язків.

Історик є учасником багатьох Міжнародних та Всеукраїнських наукових конференцій, що відбувалися в Україні, Молдові та Білорусі. Є членом авторських колективів із написання енциклопедичного видання "Пам'ятки історії та культури України. Вінницька область" та книги «Вінниця: історичний нарис». Доц. Тучинський В. А. неодноразово виступав опонентом при захисті кандидатських дисертацій, керує науковою роботою аспірантів.

Віталій Анатолійович активний у громадському житті. Упродовж трьох каденцій, 1990 – 2002 років ставав депутатом Староміської районної ради народних депутатів м. Вінниці, бере активну участь у політичному житті міста та держави. Любить мандрувати, разом із колегами та студентами відвідав багато європейських країн.

Будучи закоханим у свій рідний край – Мурованокуриловеччину, він дослідив та підготував рукопис історії села Михайлівці від найдавніших часів до сьогодення. Видання цієї книги стане великою подією в культурному житті краю та розвитку історичного краєзнавства.

Отож, нехай ще довго не згасає його енергія й натхнення творити добро, пізнавати світ й надихати на нове, невідоме майбутні покоління!

Бібліографія
основних наукових праць
доц. Тучинського В. А.:

1. *Тучинський В. А*. Молдавани Півдня України з найдавніших часів до початку XX століття. Монографія / В. А. Тучинський. – Вінниця, 2007;

2. Вінниця. Історичний нарис. – Вінниця, 2008. (член авторського колективу);

3. Вінницька область. Словник пам'яток історії та культури. – Вінниця, 2011. (член авторського колективу);

4. Інститут історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Від витоків до сьогодення. До 100-річчя з часу заснування ВДПУ ім. М. Коцюбинського та 95-річчя ІІЕП. – Вінниця, 2012 (член авторського колективу);

5. *Тучинський В. А.* Утворення Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки у 1924 році як результат здійснення більшовицької національної політики / В. А. Тучинський // Матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції ”Білорусь і сусіди: історичні шляхи та взаємовпливи”. – Гомель, 2009;

6. *Тучинський В. А.* Політичні передумови утворення Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки у складі УРСР в 1924 році / В. А. Тучинський // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XV. – Вінниця, 2010;

7. *Тучинський В. А., Білоус С. В*. “Бессарабське питання” у міжнародних відносинах 1917 – 1924 рр. та утворення Молдавської автономної радянської соціалістичної республіки / В. А. Тучинський, С. В. Білоус // Белорусь и соседи: пути формирования государсвенности, межнациональные и межгосударственные отношения. – Выпуск 1. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2012;

8. *Тучинський В. А.* Журнал “Красная Бессарабия” як джерело до історії Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки / В. А. Тучинський // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. ХХ. – Вінниця, 2012;

9. *Тучинський В. А., Соколова Ю. Б*. Події визвольних змагань 1917 – 1921 рр. у Могилеві-Подільському за спогадами Ісака Мазепи / В. А. Тучинський, Ю. Б. Соколова // Матеріали Четвертої Могилів-Подільської науково-краєзнавчої конференції (28 – 29 вересня 2012 р.). – Могилів-Подільський, 2012;

10. *Тучинський В. А.* Політичні репресії в Молдавській Автономній Радянській Соціалістичній Республіці: особливості та механізм проведення / В. А. Тучинський // Вісник інституту історії, етнології і права. – Випуск 10. – Вінниця, 2012;

11. *Тучинський В. А., Зінько Ю. А*. «Румунізатори» та «Молдовеністи» в сучасній молдовській історіографії історії МАРСР 1924 – 1940 рр. / В. А. Тучинський, Ю. А. Зінько // Вісник інституту історії, етнології і права. – 2016;

12. *Зінько Ю. А., Тучинський В. А*. Польща – нарис історії / За редакцією Влодзімежа Менджецького та Єжи Брацисевича. – Варшава, 2015. – 365 с. – Вісник ІПЕП, 2016.

13. *Тучинський В., Зінько О.* Федір Коновалюк – визначний український художник з Поділля / В. Тучинський, О. Зінько. Духовні витоки Поділля: митці в історії краю. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції 13 березня 2014 року. м. Хмельницький. – 2014;

14. *Тучинський В. А., Барцьось В. В.* Омелян Грабець – син Холмщини і герой Поділля / В. А. Тучинський, В. В. Барцьось // Вінниччина: минуле і сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXVI Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції "Вінниччина в роки Другої світової війни.1939 – 1945". – Вінниця, 2014;

15. *Тучинський В. А*. Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка у складі УРСР 1924 –1940 рр.: до питання про історичні корені виникнення сучасної проблеми Придністров'я / В. А. Тучинський // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна в системі змін парадигми світопорядку XX – XXI століття». Київський університет імені Бориса Грінченка, 19 березня 2015;

16. *Тучинський В. А*. Актуальні проблеми історії Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки у складі УРСР 1924 – 1940 рр. в сучасній російській історіографії / В. А. Тучинський // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 23. – Вінниця, 2015;

17. *Тучинський В. А*. «Бессарабське питання» у міжнародних відносинах на завершальному етапі першої світової війни та у перші повоєнні роки / В. А. Тучинський // Народи світу і велика війна 1914 – 1918 рр. / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3 – 4 квітня 2015 р. – Вінниця, 2015.

18. *Тучинський В. А*. Бабілунга М. В. – відомий сучасний дослідник історії Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки / В. А. Тучинський // Вісник інституту історії, етнології і права. Збірник наукових праць. – Вип.13. – Вінниця, 2015.

19. *Тучинський В.* Хмільницький літопис як джерело до історії україно-польських взаємин в період Визвольної війни під

проводом Б. Хмельницького / В. Тучинський // Збірник праць Першої Хмільницької наукової історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 2015.

Микола РУДЬ,
Олег МЕЛЬНИЧУК,
Віталій ТУЧИНСЬКИЙ

В. В. СТАВНЮК – УРОДЖЕНЕЦЬ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО КРАЮ, ВІДОМИЙ ДОСЛІДНИК АНТИЧНОГО СВІТУ (ДО 60-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Мурованокуриловецька земля подарувала світу значну кількість вчених, що є гордістю нашої держави. Серед них особливе місце належить знаному спеціалісту з історії стародавньої Греції, талановитому педагогу, доктору історичних наук, професору, завідуючому кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка – Віктору Володимировичу Ставнюку.

В. В. Ставнюк народився 3 жовтня 1956 р. у селі Жван Мурованокуриловецького району Вінницької області у селянській родині Володимира Івановича і Євгенії Миколаївни Ставнюків. Сільський побут, непрості умови традиційно важкої сільської праці сформували у ньому надзвичайну працездатність, невибагливість, допитливість і кмітливість.

Тернистим був шлях В. В. Ставнюка «у науку». Успішно закінчивши у 1973 р. Жванську середню школу, він рік змушений був працювати вантажником у місцевому колгоспі, відслужив у 1974 – 1976 рр. службу у лавах Збройних сил СРСР. Після демобілізації працював токарем на металургійному заводі ім. Петровського у м. Києві. І лише у 1977 році В. В. Ставнюк став студентом давно омріяного історичного факультету Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, який закінчив з відзнакою у 1982 р. Після закінчення університету він за направленням їде пра-

цювати на кафедру загальної історії Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка, де пройшов шлях від асистента (1982 – 1984 рр.) до доцента (1987 – 1993 рр.) історичного факультету.

Важливою віхою у науковому становленні В. В. Ставнюка як антикознавця стало його навчання у 1984 – 1987 рр. в аспірантурі на кафедрі історії стародавнього світу Московського державного університету ім. М.Ломоносова, де він, опанувавши знання класичних мов, під керівництвом доктора історичних наук, професора В. В. Кузіщина захистив у 1987 р. кандидатську дисертацію на тему: «Суспільно-політична діяльність Фемістокла».

У 1993 р. В. В. Ставнюк повертається працювати до свого рідного вузу – Київського національного університету імені Тараса Шевченка, на кафедру історії стародавнього світу та середніх віків. Володіючи неабиякою ораторською майстерністю, він тут ось уже понад два десятиліття читає нормативний курс і спецкурси з історії стародавньої Греції і Риму, які постійно викликають великий інтерес у студентської молоді. Багато часу і уваги В. В. Ставнюк приділяє викладанню класичних мов для студентів, що спеціалізуються по кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків, пише низку навчальних посібників з латинської мови, сприяючи своєю подвижницькою діяльністю відродженню антикознавства і медієвістики у стінах Київського національного університету імені Тараса Шевченка. До нього горнеться студентська і аспірантська молодь. За час роботи в університеті під його керівництвом захищено 16 кандидатських дисертацій.

Викладацьку роботу В. В. Ставнюк вдало поєднує з науковою. Впродовж 1990-х – початку 2000-х років у творчому доробку вченого з'являється низка ґрунтовних статей, присвячених державотворчим процесам в Афінській державі архаїчної та класичної доби а також становленню і розвитку антикознавства в Україні у XIX ст.

У 2002 р. він здійснює переклад з давньогрецької і публікацію одного з основних творів Аристотеля – «Нікомахової етики», подаючи у додатку основні правила давньогрецької фонетики, а також список джерел, які так чи інакше кореспондуються з Аристотелевим текстом.

У 2004 – 2005 рр., майже одночасно, В. В. Ставнюк опублікував дві фундаментальні монографії: «Фемістокл і Афіни: діяльність Фемістокла в контексті еволюції афінського поліса» і «Становлення Афінського поліса». Останню з яких він захистив як докторську дисертацію у стінах Київського національного університету імені Тараса Шевченка у 2006 р., ставши у 2008 р. професором цього вузу, а у 2010 р. – завідувачем кафедри історії стародавнього світу та середніх віків.

Фундаментальні і новаторські праці В. В. Ставнюка були схвально зустрінуті науковцями, саме вони зробили його ім'я широко відомим в колах вітчизняних та зарубіжних істориків. Так вийшло, що за хронологією висвітлюваних подій (виклад доведено до реформ Клісфена) друга монографія В. В. Ставнюка передує першій, а інша виявилась її фактичним продовженням. Хоча загальнотеоретичні підходи автора чіткіше і рельєфніше все ж подані у вступі до його праці «Фемістокл і Афіни», де автор говорячи про суть поліса зазначає, що він був общиною державою, громадянською общиною, в якій політична влада належала всьому громадянському загалові, демосу, народові, що виступав як суверен. Вчений справедливо наголошує, що не рабство, а свобода виступають основоположною рисою економічних відносин у полісі, його соціальної і політичної організації. У грецькому полісі, зазначає далі В. В. Ставнюк, виробилась своєрідна культура, заснована на раціоналізмі, гуманізмі, антропоцентризмі, що чи не найпомітніше виявила себе в Афінах, на прикладі яких зазвичай і вивчається історія стародавньої Греції.

Продовжуючи всебічне дослідження античного поліса, автор у другій своїй монографії на основі глибокого знання джерел, а також спеціальної історичної літератури дійшов висновку, що на сьогодні у світовій історіографії немає єдиного бачення не лише процесу становлення та еволюції афінського поліса, але й єдиного розуміння самої його природи, а отже – і основних етапів генези.

Саме цим проблемам і присвячена основна частина його монографії «Становлення афінського поліса», основними етапами історії якого від занепаду ахейської цивілізації до реформ Ефіальта і Перікла, були, на думку автора, криза патріархального общинного устрою, синойкізм Тезея, першопочаткова законодавча реформа, тиранія Пісістрата, реформи Клісфена. Вибір на користь демокра-

тичного оформлення полісного ладу, як зазначає В. В. Ставнюк, відбувся лише у результаті напруженої боротьби впродовж перехідного періоду від реформи Клісфена – до Ефіальта і Перікла.

Фундаментальні монографії В. В. Ставнюка були схвально зустрінуті у наукових колах антикознавців. У розлогій рецензії на ці роботи опублікованій на сторінках «Вестника древней истории» у 2008 р. відомий сучасний антикознавець І. Є. Суріков цілком слушно писав про те, що монографії «Фемістокл і Афіни» і «Становлення афінського поліса», безумовно, слід назвати значним вкладом у пострадянську історіографію античності. Більше того, вони надають нової якості антикознавству України. Останнє до цього часу асоціювалось майже виключно з дослідженням історії і архе-ології Північного Прочорномор'я у давнину, проблеми, пов'язані з Грецією як такою, українськими колегами розглядались дуже рідко. Поява відразу двох монографій про архаїчні і класичні Афіни, буде стимулювати подальшу роботу у даному напрямку.

В. В. Ставнюк – Відмінник освіти України, переможець Всеукраїнського конкурсу «Книжка року - 2002» в номінації «Софія», член експертної ради ВАК України, заступник голови науково-методичної комісії МОН України. Виконує обов'язки члена редколегії наукових журналів «Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія Історія» та «Вісника Академії праці та соціальних відносин Федерації Профспілок України».

Сердечно вітаємо славного земляка, відомого науковця з ювілеєм.

Бібліографічний покажчик праць В. В. Ставнюка

1. Начало политической деятельности Фемистокла // Из истории древнего мира и средневековья. М., Изд-во МГУ, 1986.; Фемистокл и Мильтиад: к вопросу о политическом противоборстве // Вестник МГУ. – Сер. № 8. – История. № 3. – 1988. – С. 121.

2. Социально-политическая деятельность Фемистокла // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук.– М., 1988. – 22 с.

3. Фемистокл и Мильтиад: к вопросу о политическом противоборстве // Вестник МГУ.– Сер. № 8. – История. – № 3. – 1988. – С. 121.

4. Особенности политической борьбы в Афинах в начале V в. до н. э. // Античность и раннее средневековье. – Н. Новгород, 1991. – С. 26 – 37.

5. Доля античної спадщини в Україні: Михайло Грушевський про історію стародавньої Греції // Тези Міжнародної конференції «Україна – Греція». – К., 1995. – С. 120 – 122.

6. Творець «світової держави» // Пам'ять століть. – 1997. – № 4. – С. 124 – 133.

7. Сучасні тенденції у висвітленні історії стародавнього світу // Історія в школах України. – 1997. – № 1. – С. 11 – 13 (у співавт.).

8. Юридична латина: основи граматики; вибрані юридичні терміни, формули; сентенції: навчальний посібник. – К: Аквілон – Прес, 1997. – 160 с.

9. Культура античной Греции // История мировой и отечественной культуры. Конспект лекций «Античная культура». – К., 1997. – С. 16 – 34 (у співавт.).

10. Греки в Україні (Матеріали до курсу «Історія греків України») // Київ: «Аквілон-прес», 1998. – 42 с. (у співавт.).

11. Античні студії і формування історико-філософських поглядів Михайла Драгоманова // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 46 – 54.

12. Криза патріархального укладу в Аттиці та пошуки шляхів її подолання // Україна – Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва (м. Маріуполь, 27 – 29 травня 1999 р.). Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції. – Т. 1. – Маріуполь, 1999. – С. 117 – 121.

13. The Formation of Poleis' Structure in Attica and «Synoikismos of Theseus» // Praktika. Materials of XI Congress of the Federations of the Societies of Classical Studies. Kavalla (Greece) 1999, August, 24 – 30. V. 2. – P. 880 – 896 (у співавт.).

14. «Кілонова смута» та закони Драконта (в контексті становлення афінського поліса) // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2000. – № 1. – С. 215 – 226.

15. Латинська мова. Практикум: практичні заняття, класичні та християнські тексти, словник. – Київ.: «Аквілон-Плюс», 2000. – 240 с.

16. Константин Порфирородний. Про управління імперією / Пер. з грецької // Рубель В. А. Історія середньовічного сходу. Тематична хрестоматія. – К.: Либідь, 2000. – С. 389 – 392.

17. Хай квітне рідне село. Історія села Круподеринці.– Полтава: ТОВ «АСМІ», 2001. – 180 с. (у співавт.).

18. Арістотель. Нікомахова етика / Переклад з давньогрецької. – Ставнюк В. В. – К.: Аквілон-Плюс, 2002. – 480 с.

19. Коментарі до «Нікомахової етики» Арістотеля Арістотель // Нікомахова етика. – К.: Аквілон-Плюс, 2002. – 480 с.

20. Завершення реформ Солона у відображенні історичної традиції // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2004. – № 4. – С. 254 – 257.

21. Початок і методи проведення реформ Солона // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2004. – Вип. 75. – С. 112 – 115.

22. Фемістокл і Афіни: діяльність Фемістокла в контексті еволюції афінського поліса. – К.: Прайм – М, 2004. – 248 с.

23. Становлення афінського поліса. – К.: Аквілон – Плюс, 2005. – 216 с.

24. Становлення та еволюція афінського поліса (від занепаду Ахейської цивілізації до реформ Ефіальта і Перікла). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – К., 2006. – 32 с.

25. Актуальні питання дослідження античної цивілізації // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія «Історія». – 2006. – Вип. 83. – С. 81 – 82.

26. Мінойська (Критська) цивілізація. З циклу «Антична цивілізація». Стаття перша. – Історія в школах України. – 2006. – № 10. – С. 39 – 43.

27. Криза патріархального укладу в Аттиці та пошуки шляхів її подолання. "Кілонова смута". З циклу „Антична цивілізація". Стаття сьома // Історія в школах України. – 2008. – № 9. – С. 51 – 53.

28. До питання щодо методів у політичній боротьбі за демократизацію Афінського суспільства (від реформ Солона до Ефіальта: VI ст. – пер. пол. V ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2007. – Вип. 16. – С. 16 – 21.

29. Історія села Круподеренці. – Полтава: ТОВ “АСМІ”, 2008. – 332 с. (у співавт).

30. Дещо про мову науки, або Роздуми історика на теми сьогодення // День. – К., 2007. – № 190. – С. 4.

31. Історія стародавнього світу. Атлас / Упорядник В. В. Ставнюк. – К.: ДВНП «Картографія», 2008.

32. *Ставнюк В. В.* Латинська мова. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів / В. В. Ставнюк. – К.: «Аквілон-Плюс», 2009. – 352 с.

33. *Ставнюк В.* Щодо початків законодавчої реформи в Аттиці, або ж Ще раз про «Кілонову смуту» та закони Драконта / В. Ставнюк // Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання: збірник наукових праць та матеріалів Шостого Всеукраїнського науково-практичного семінару (25 – 26 березня 2010 року. – Полтава, 2010. – С. 46 – 58.

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ, ЕТНОЛОГІЯ, НАРОДНІ ПРОМИСЛИ КРАЮ

Юрій БЛАЖЕВИЧ

ЧУДОДІЙНІ ІКОНИ МУРОВАНО-КУРИЛОВЕЦЬКОГО КЛЮЧА УШИЦЬКОГО ПОВІТУ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (КІНЕЦЬ XVIII – XX ст.)

Феномен чогось надзвичайного, феномен святості завжди був в центрі уваги віруючих. Чудодійні ікони, цілющі джерела, нетлінні мощі святих угодників, частки святих та інших предметів завжди були й нині є тією «чарівною паличкою», яка притягувала помисли і надії на зцілення мільйони мирян, паломників, пересічних туристів. Дослідженням таких чудодійних феноменів в свій час і тепер займалися і займаються вітчизняні та зарубіжні дослідники, вчені, краєзнавці, журналісти, священнослужителі В. Антонович, М. Орловський, Є. Сіцінський, О. Прусевич, М. Яворовський, В. Гульдман, І. Язикова, В. Овсійчук, Д. Кравич, А. Задорожнюк, А. Лисий, В. Рекрут, Б. Опря, С. Іскра, Ю. Зінько, С. Богодєєв, Ю. Степанчук, Л. Зінченко, Г. Лашин, Ю. Легун, С. Причишин, О. Дацюк, О. Грабовський, І. Байдак, Д. Гостинна, О. Щегельська, Д. Семенюк, автор цієї статті та ін.

Варто зазначити, що ще в XVII ст. в літературі навіть з'явився особливий жанр – твори про ікони Богородиці і чудеса, з ними пов'язані. Це фактично були перші спроби аналізу суті і змісту богородичних ікон і перші осмислення їх ролі в духовному житті мирян. Водночас в тих сказаннях переплітались реальні свідчення з напівфантастичними розповідями. У XIX ст. такі твори стали масовими і популярними серед народу. Численні «Сказання про життя Богородиці і чудеса, вчинені від її ікон» були улюбленими народними читаннями [1, с. 94].

Необхідно також відзначити, що Подільский край здавна славився своїм глибоким історичним і духовним корінням, знаходячись на перехресті різних релігій і культур. Ця земля багата не тільки своєю природою, унікальними історико-архітектурними пам'ятками і корисними копалинами, але й є багатонаціональним і поліконфесійним регіоном. Нині на теренах тільки Хмельницької області (а це частина Поділля), проживає майже 1,3 млн. осіб 93-х національностей і народностей, діє майже 2 тис. релігійних організацій різних конфесій, 25 монастирів, 7 духовних навчальних закладів, 6 братств, 15 місій, більше 80 бібліотек (філій) духовної літератури, виходить 14 періодичних релігійних видань (газет, інформаційних бюлетнів, вісників), функціонують 5 духовно-просвітницьких центрів. Найбільш розповсюдженим на території Хмельниччини є православ'я, яке нараховує більше 1,3 тис. церковних організацій, потім ідуть протестантські об'єднання – 330 організацій та римсько-католицька церква – 155 [2, с. 2 – 4, 34 – 64].

На території Хмельниччини є унікальні християнські культові споруди (храми, собори, костьоли, каплиці) XVI –XX ст., які збереглись від усяких лихоліть та розорень. В деяких монастирях і храмах Поділля й нині зберігаються такі чудодійні ікони і серед них є такі, які відомі вже декілька віків. Так, наприклад, в Головчинецькому жіночому православному монастирі на Хмельниччині вже двісті років зберігається чудодійний образ преподобного Онуфрія Великого, який, за переказами, є покровителем обителі та оберегом від злих духів [3, с. 5]. Цікавою є історія чудодійної ікони Летичівської Божої Матері, яка була написана на початку XVII ст. в Римі і привезена в Летичів ченцями-домініканцями. З того часу ця ікона є оберегом, чудодійним образом для багатьох віруючих різних конфесій Поділля й Волині. В 1920 р. її вивезли до Польщі (Люблін) і нині в Летичеві є її копія, що також має цілющі властивості і до неї кожного року в липні збираються сотні паломників з України і зарубіжжя [3, с. 9].

Чудодійні властивості ікони Святого Миколая Чудотворця відомі вже більше 500 років. Знаходиться вона в Свято-Миколаївській церкві с. Западинці Красилівського району і 22 травня кожного року тут також відбувається паломництво з багатьох країв. До речі, нині на цій іконі ззаду є більше 120 підвісок з плас-

тинами із срібла, золота, міді, які називаються «вотуми», і свідчать про зцілення людських органів, тому що на них зображені руки, ноги, очі, серця тощо [3, с. 18].

Цікавою і водночас трагічною є доля чорноострівської Богоматері з вишеньками. Особливість цієї ікони полягає в тому, що перед нею з давніх-давен возносили свої молитви за невинно убієних діток (від абортів). На жаль, датування і точне місце її написання, поки що залишаються до кінця не відомими. Хоча є версія, що вона була написана в Почаєві. Перша з історичних згадок сягає аж до пізнього середньовіччя, а саме до 1648 року, коли під час козацько-польської війни, в бою під Пилявою, ікона, євангеліє, чаша, а також інші церковні речі були врятовані з палаючої маленької церкви на одному з хуторів, неподалік містечка, двома монахами-францисканцями. Козаки ікону та речі забрали, а монахів відпустили. В 1653 році з козацького табору, що стояв під Чорним Островом, ікона була подарована сотником Созонтом із Збрижа до місцевої церкви в подяку за зцілення від хвороби його дочки Павліни, яка скупавшись в місцевому джерелі, одужала.

В 1936 році під час гонінь на віру Христову і закриття церкви ікона ще з декількома іншими була врятована від знищення селянином села Мар'янівки Йосипом Петровичем Ліпніцьким, який на той час був старостою церкви. У 1941 році під час німецької окупації, коли храм було відкрито, святиню повернули в храм, де вона перебуває й до нині. У 2003 р. під час ремонту купола і реставрації ікони на ній була виявлена вишиванка художником міста Хмельницького Олександром Островським. Нині цей образ у всій своїй первозданній красі зайняв своє місце в Свято-Преображенській церкві в Чорному Острові. Її чудотворні властивості не втратили своєї цілющої сили й понині [7, с. 18].

На жаль, лихоліття, які супроводжували подолян, як і всіх українців, протягом віків (а це війни, епідемії, пожежі, голодомори, набіги татар і турок), були причиною втрат багатьох інших чудодійних зображень небесних і земних святих, угодників і мучеників. Однак цінні відомості про наявність таких ікон в XIX – на початку XX ст. в храмах Подільської єпархії, зокрема й на Вінниччині, ми нині знаходимо в документальній праці Є. Сіцінського «Парафії і церкви Подільської єпархії» [8]. Так, наприклад у Балті, повітовому місті на Вінниччині, в Свято-Миколаївській церкві збе-

рігалася давня чудодійна ікона Святого Миколая. Такі ж образи знаходилися в селі Тридуби і містечку Людвинівка, Богоматері – в Березівці та Осичка [8, с. 27 – 31, 104]. У Брацлавському повіті такі ікони Пресвятої Богородиці зберігалися у храмах сіл Самгородка і Селища, чудодійний образ Святого Миколая – в Копіївцях [8, с. 119, 161]. Гайсинський повіт славився чудодійними іконами Божої Матері в містечку Кунів і в селі Четвертинівка, іконою Розп'яття Спасителя в містечку Райгород [8, с. 249, 290, 255].

Численні художні чудодійні творіння XIX – початку XX ст. знаходилися у Вінницькому повіті. У Вінниці, наприклад, вірніше у передмісті «Старе місто» – найдревнішій частині тодішнього повітового центру, ще в 1746 р. на кошти парафіян було збудовано дерев'яний православний храм на кам'яному фундаменті і освячений в ім'я Святого Миколая Мирлікійського (Чудотворця). Храм простояв до початку XX ст., тут була знаменита ікона Св. Миколая, до якої на весняні та зимові миколаївські «празники» сходилось і приїжджало багато парафіян і паломників, щоб поклонитися чудодійній іконі і попросити зцілення від душевних ран і фізичних недуг. Про такі зцілення свідчили різноманітні привіски до ікони (або їх це називали «вотумами») із різних металів (срібла, міді, заліза тощо) у вигляді серця, руки, ноги, що означало перемогу над недугом цих людських органів. Окрім підвісок були ще дари різного церковного начиння [8, с. 180]. В селі Лисянка цього ж повіту в 1897 р. був побудований на місці старої церкви новий дерев'яний храм на кам'яній основі, іконостас був перенесений із старої церкви. Храм був освячений в честь Чуда святого Архістратига Михаїла і в ньому була шанована в народі ікона Божої Матері з Немовлям Ісусом на лівій руці. Кожного року на церковне свято Вознесіння на поклін до цієї ікони збиралося чимало парафіян (їх в селі було більше 800 осіб), а також богомільці із навколишніх населених пунктів. Ікона була давньою, написаною на полотні, на темному фоні та іменувалася «Видубицькою» [8, с. 181].

Село Шереметка, більш відоме як с. Вишня, славилося тим, що тут була і є усипальниця знаменитого хірурга Миколи Івановича Пирогова (тіло забальзамоване). Вдова Олександра Пирогова у 1885 р. за власні кошти побудувала над усипальницею прекрасний дерев'яний (з дубового матеріалу) храм в честь Святителя Чудотворця Миколая. На замовлення Олександри Пирогової його оз-

доблювали і облаштовували найкращі художні майстри і умільці того часу, тут було дуже багато різних кіотів (шафок для ікон), картин на біблійні теми, цінних і чудодійних ікон Богоматері, св. Миколая тощо. Сюди постійно приходили і приїжджали богомільці і паломники з усіх країв і світу, щоб поклонитися видатному хірургу і святим небесним та земним образам [8, с. 186].

Чудодійна ікона Божої Матері з Богонемовлям та привісками («вотумами») у вигляді серця, очей, сонця, рук і ніг також користувалася великою шаною у богомольців, які декілька разів на рік поклонялися цьому образу, що знаходився в дерев'яній православній церкві (побудова 1758 р.) села Василівка Вінницького повіту [8, с. 228]. В містечку Тиврів цього ж повіту в Свято-Миколаївському храмі, спорудженому в 1761 р., знаходилася благодатна ікона Богородиці, подібна до Ченстоховської ікони Божої Матері, що була вивезена в 1740 р. місцевим поміщиком Калитинським із Ченстохова і майже 20 років була в його домі, потім навколо неї почало з'являтися незвичайне світіння і вона була перенесена в церкву. Цей факт був розслідуваний спеціальною церковною комісією і ікона була визнана чудодійною. Відтоді на Свято Трійці тут завжди проводилась Божественна Літургія, хресний хід і водоосвячення, а лірники, які приходили на це торжество, складали пісні і співали їх в різних місцях Подільської губернії. Деякі з цих пісень були навіть внесені в Богогласник старого Почаївського видання [9; 10].

Як бачимо, населені пункти Вінницького повіту, на відміну від деяких інших повітів, були досить насичені чудодійними іконами. Варто також зазначити, що на території Подільської єпархії було достатньо й цілющих джерел і криниць, в деяких монастирях зберігалися нетлінні мощі святих угодників і мучеників за православну віру. Все це свідчило про високу духовність і щиру віру мешканців краю, їх постійні молитви, поминання і прохання до небесних божественних сил про підтримку їх і їхніх сімей та родин в різних життєвих ситуаціях, при хворобах і інших негараздах.

До речі, в XIX – на початку XX ст. церковні управлінські структури досить ретельно стежили за внутрішнім оздобленням храмів (іконостаси, панікадила, ікони, картини на біблійні теми, церковне начиння тощо), звертали особливу увагу на випадки, коли з'являлася інформація про появу чудодійних ікон, цілющих

джерел та ін. Тоді єпархіальні духовна консисторія і духовні правління на місцях створювали спеціальні комісії із залученням представників державних органів, поліції, богословів, які ретельно вивчали такі явища, і якщо «чудо» не підтверджувалось, то покарання духовної влади були суворими і безапеляційними.

Так, наприклад, як свідчать архівні дані, після перевірки таких «чудес» у селах Піково Вінницького повіту [11, арк. 1 – 8], Залужжя Гайсинського повіту [12, арк. 1 – 28], Митинці Літинського повіту [13, арк. 1 – 4], Вовківці Проскурівського повіту [14, арк. 1 – 5] було встановлено, що ніяких чудес і зцілень не відбувалося і винні особи понесли відповідне покарання. Це ж стосувалося фальшивих «цілющих» джерел і колодязів, чаклунів, юродивих, ворожок тощо. Духовна консисторія Подільської єпархії своїм указом зобов'язала місцеві духовні правління двічі на рік доповідати правлячому архієрею про проведену в парафіях роботу, щоб «…не виникали будь-які забобони і марновірства, прояви лихослів'я при іконах святих, фальшиві чудеса, а також при колодязях і джерелах подібні речі, чи не з'являються де фальшиві навіжені, юродиві і чаклуни» [15, арк. 1 – 55].

Містечко Курилівці Муровані як населений пункт відоме з 1493 р., коли тут було зафіксовано 9 димів, ввійшло до складу Ушицького повіту Подільської губернії в 1795 р. Рельєф місцевості залежав від русла річки Звана, по схилах якого здавна селилися люди, тому містечко в XIX ст. вирізнялося своїм красивим місцеположенням, чудовими садами, глиняно-чорноземними ґрунтами, піщано-кам'янистими відкладеннями і здоровим кліматом. В середині XIX ст. тут був збудований і запрацював цукровий завод, діяло поштово-телеграфне відділення, було народне училище. В той час населення містечка нараховувало трохи більше 4 тисяч осіб, з них – 2715 православних, 1275 євреїв, 25 католиків. Основне заняття мешканців містечка – землеробство, городництво, садівництво, ткацтво, домашні ремесла і промисли – візництво, шевство, ковальство, слюсарство, каменярство (добування вапняку, виготовлення жорен), землекопство, обробка деревини, шкір тощо [8, с. 815].

Парафіяльне життя в містечку відоме з літописних джерел з середини XVIII ст., хоча, без сумніву, воно має набагато давнішу історію. Так, наприклад, дерев'яна, трьохкупольна, з окремою

дзвіницею і трьохярусним іконостасом православна церква була збудована і освячена у 1781 р., що засвідчує напис на вхідних церковних дверях, хоча за народними переказами, її фундамент був закладений ще в кінці 50-х років XVIII ст. Ця культова споруда проіснувала до 1885р., тоді її розібрали і на цьому місці була споруджена нова кам'яна православна церква, спільно з дзвіницею, п'ятикупольна, з багатьма архітектурними прикрасами, вартістю понад 26 тисяч рублів. Кошти на будівництво збирали парафіяни, дещо було виділено з державної скарбниці, дещо дали поміщики Комар і Чиханов. Церкву освятили на честь Різдва Пресвятої Богородиці. Іконостас в храмі був одноярусний, позолочений, з іконами візантійського розпису на чеканному позолоченому фоні. В церкві була цінна чудодійна ікона Тихвінської Божої Матері, привезена з Афону. Водночас в 1885 р., при в'їзді в Курилівці Муровані, була споруджена кам'яна Олександро-Невська каплиця [8, с. 817 – 818].

Як відомо, нині Муровані Курилівці (раніше Курилівці Муровані) як містечко є районним центром значної території Вінницької області. Тепер і раніше, в XIX ст., сюди тягнулися люди, тому що тут відбувалося 26 ярмаркових днів (в першій половині XIX ст. – у недільні дні, в другій половині – по четвергах), працювало народне училище, діяла поштово-телеграфна станція, чимало єврейських торгових точок, прекрасна православна церква з чудодійним образом тощо.

Все це стало поштовхом до написання цієї статті, враховуючи непересічне значення цього населеного пункту в минулих часах і в сьогоденні.

В селі Обухів (нині Мурованокуриловецького району Вінницької області), яке в XIX ст. було в складі Могилівського повіту Подільської губернії, найбільшою окрасою була і нині є старовинна дерев'яна церква на честь преподобної Параскеви Сербської, побудована на кошти парафіян у 1755 р., а також за переданням козаками і військовими. У 1848 р. храм був піднятий на кам'яний фундамент, через 40 років перебудований з трьохкупольного на однокупольний, а старий іконостас було замінено новим, одноярусним, вирізьбленим та з позолотою. В церкві з прадавніх козацьких часів була чудодійна ікона Божої Матері, яку за переданнями, подарували козаки, які допомагали будувати цю церкву. Ця

рукотворна святиня й нині перебуває в цьому храмі, її шанують і моляться про зцілення від різних недуг богомільці ось уже більше 250 років. Ікона написана мінеральними фарбами на липовій дошці. Як свідчать дослідники, ця ікона є списком Феодорівської ікони Божої Матері, оригінал якої знаходиться в Костромському Богоявленському монастирі, хоча раніше вважалося, що це список Володимирської ікони Божої Матері. До речі, лики ікони прописані більш ретельно, аніж інші елементи (одяг, фон тощо). Найбільш малярові вдалось зображення очей Богородиці, котрі виділені білильними штрихами і сприймаються, як живі. Цей погляд ніби пронизує кожного, хто звертається до Матері Божої з проханням про позбавлення від хвороб і недуг. Ікона Богоматері була встановлена над Царськими вратами. Її знімали на прохання тих, хто приходив з молитвою. У вдячність за зцілення віряни прикрашали образ підвісками з металевими (срібними, золотими, мідними) пластинами («вотумами») на яких було зображення зцілених органів людського тіла (очей, рук, ніг, серця, а то й всієї постаті). Нині ж найбільше залишають золоті або срібні хрестики [14, с. 292 – 295].

В позаштатному містечку Вербовець, відомому з 1439 р., в кінці XIX ст. проживало 1144 православних, 583 католики і 1934 іудеї. В римо-католицькому костелі на честь святого Архангела Михаїла була чудодійна ікона Божої Матері, до якої постійно приходили віряни і паломники з навколишніх сіл. Найбільше збиралося богомольців 2 липня кожного року – кілька тисяч брали участь в урочистому богослужінні (меса) і просили зцілення [8, с. 810].

До села Воронівці в зазначений період було приписано невеличке поселення Калівка. В обох населених пунктах були чудодійні ікони: у Воронівцях в церкві, освяченій на честь святого великомученика Димитрія Солунського, знаходилася благодатна ікона «Плач Богоматері над страждальцем спасителем», до якої щорічно на 10-ту п’ятницю після Пасхи сходилися тисячі паломників і в селі Калівка в храмі Різдва Пресвятої Богородиці була чудодійна ікона Божої Матері з предвічним Ісусом – Немовлям на руках [8, с. 810 – 811].

В 1865 р. російський імператор Олександр II прислав в дар вірянам села Конищеве копію дійсної ікони Казанської Божої Матері, яка також мала чудодійні властивості і збирала чимало бажаючих зцілитися або попрохати про іншу допомогу [8, с. 816].

В 1864 р. в селі Перекоринці (майже 800 мешканців) на кошти парафіян була збудована кам'яна однокупольна церква замість старої дерев'яної культової споруди і освячена в честь святого Миколая Чудотворця. В храмі була чудодійна ікона святого Миколая, древнього розпису на полотні, в позолоченій ризі.

Побудована в 1797 році Свято-Успінська православна церква в селі Курашівці (майже 1700 мешканців) славилася своєю чудотворною іконою Божої Матері, до якої щорічно, 28 серпня за новим стилем, в день Успіння Пресвятої Богородиці, збиралися сотні і тисячі паломників з навколишніх населених пунктів, щоб поклонитися Богоматері, попросити захисту і допомоги [8, с. 613].

Щорічно, 29 липня за старим стилем (12 липня за новим) богомільні збиралися в селі Лучинчик біля храму, освяченого в 1849 році в честь Собору святого Архістратига Михаїла, щоб після Божественної Літургії прикластися до чудодійної ікони святих Апостолів Петра і Павла та попросити у них допомоги від різних хвороб, зцілити свою душу і серце [8, с. 614].

Як бачимо, в навколишніх селах навколо Мурованокуриловецького містечка (нині районного центру) було чимало глибоко шанованих в народі чудодійних ікон, до яких люди завжди зверталися за підтримкою та допомогою

Таким чином автором висвітлено значну частину тих історичних, документальних і архівних матеріалів щодо історії такого феноменального явища в нашому житті, як чудодійні ікони. Зрозуміло, що попереду будуть нові пошуки щодо зазначеної теми.

Матеріали цієї статті можна використовувати в курсах релігієзнавства, історії України, краєзнавства, етнографії, історії української культури, мистецтвознавства, народознавства, при проведенні різних виховних заходів.

Джерела та література:

1. *Языкова И*. Богословские иконы / И. Языкова.– Москва: Изд-во «Со – Действие», 1995. – 212 с.

2. Поточний архів управління культури, національностей, релігій і туризму Хмельницької ОДА. – Папка № 2: «Звіти, інформації, статистичні та довідкові дані щодо релегійної мережі Хмельницької області в 2015 р.». – 102 с.

3. *Семенюк Д.* Календар паломника. – 2013. – Чудотворні ікони Хмельниччини / Д. Семенюк // – Хмельницький: Без вид-ва, 2013. – 24 с.

4. *Задорожнюк А.* Чудотворні ікони Богородиці на Поділлі / А. Задорожнюк // Київська старовина. Науковий історико-філологічний журнал. – Київ: Наукова думка, 2009. – № 3. – С. 23 – 31.

5. *Олійник І.* Хмельниччиною мандрує Богородиця у вишиванці / І. Олійник // Поділля. – 01.03.2012. – № 49.

6. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского // Біла Церка: Видавець О. Пшонківський, 2009. – 994 с.

7. Подільські єпархіальні відомості (далі: ПЕВ). – 1873. – № 23.

8. ПЕВ. – 1889 р. – № 7.

9. Державний архів Хмельницької області (далі: ДАХМО). – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 20. – 8 арк.

10. ДАХМО. – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 1147. – 28 арк.

11. ДАХМО. – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 1385. – 4 арк.

12. ДАХМО. – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 2364. – 6 арк.

13. ДАХМО. – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 35. – 55 арк.

14. *Лашин Г.* Обухівська чудотворна ікона Божої Матері / Г. Лашин // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне». До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця: ТОВ «Фірма Планер», 2008. – С. 291 – 295.

Анатолій СВАРЧЕВСЬКИЙ

НЕВІДОМІ СВЯТІ КУРИЛОВЕЧЧИНИ

У Бога немає забутого і немає забутих, і пам'ять людську неможливо знищити. Зараз до нас повертається те, що здавалося безповоротно канули в небуття. У тому числі – і пам'ять про всіх новомучеників і сповідників нашої Подільської землі, які жили в першій половині XX століття від Різдва Христового. Епоха гонінь XX століття на Подільській землі явила нам величний сонм новомучеників, священомучеників, преподобномучеників і сповідників, невинно постраждалих і вбитих – подібно до Христа на Голгофі. У важкі безбожні роки, рятувалися, нудилися і катувалися,

подібно як і в першохристиянські століття – новомученики та сповідники, що мають безпосередній стосунок і до нашої Куриловецької землі. Нове «технотронне» покоління сучасних людей, про них – хтось забув, дехто ще іноді згадує, а в основному – і зовсім нічого взагалі не знає про їхнє історичне існування. Ось саме тому настав час згадати про справжню трагедію безбожної влади того часу і розповісти про життя хоч декількох з куриловецьких новомучеників.

Священомученик Клавдій (Савинський)

Священомученик Клавдій (Костянтин Сафронович Савинський) народився у травні 1882 р. в м. Снітків Могилівського повіту Подільської губ. в селянській родині. Закінчив народне училище у м. Могилів [1].

До 1925 року жив у м. Києві. З 1900 р. був чорноробом в Києво-Печерській Лаврі. З 1904 насельник Києво-Печерської лаври. З 13 серпня 1904 р. виконував різні послухи в странноприймальні, келарці, а з січня 1907 р. в іконній лавці. Здав екстерном іспити за чотири класи в гімназії № 8 м. Києва [2].

З 27 серпня 1910 р. він вже працював у канцелярії Духовного Собору [3]. З 4 серпня 1916 р. до початку 1918 р. – на військовій службі. Після повернення в монастир продовжував нести послух у канцелярії Духовного Собору [4].

10 квітня 1920 року прийняв чернечий постриг з іменем Клавдій [5]. 22 травня 1922 р. був висвячений у сан ієродиякона, а 16 грудня 1923 року в сан ієромонаха [5]. У другій половині 1920-х був возведений у сан архімандритта [6].

З 1925 в сані ігумена відряджений на Лаврське подвір'я в м. Ленінград. Пішов з подвір'я через неприйняття Декларації митр. Сергія. Служачи з листопада 1928 року в соборі Воскресіння Христового, обслуговував іосифлянські парафії, таємно постригав в чернецтво та духовно окормляв громаду сестер колишнього Іоаннівського монастиря [7].

У 1928 р. деякий час пробув у м. Харкові в архімандрита Климента (Жеретієнко). У цей період приєднався до «іосифлян». Потім у м. Ленінграді служив у соборі Воскресіння Христового (Спаса-на-Крові). З благословення єпископа Димитрія (Любимова)

звершив 34 постриги послушниць Іоанівського і Новодівичого монастирів у монахині [8].

У 1929 році повернувся на Україну і брав активну участь у житті іосифлян, щоліта приїжджав на кілька місяців до м. Київ, привозячи послання архієп. Димитрія (Любимова) [9]. На початку 1930 року був таємно хіротонісанний на єпископа Істинно Православної Церкви [10].

27 грудня 1930 року заарештований НКВС та за постановою КОГПУ від 8 жовтня 1931 року був засуджений на 5 років таборів у Сибірі [11]. 13 листопада 1931 року етапований в Сиблаг, де перебував в ув'язненні на Маріїнському лагпункті. Звільнившись у січні 1936 р., поселився в м. Новгороді [12].

З 1938 р. жив у м. Ленінграді на нелегальному становищі, де щоденно таємно служив у будинкових церквах та на квартирах віруючих [13]. З осені 1941 року жив на горищі будинку в с. Коломягах на околиці м. Ленінграда, де очолював таємну іосифлянську громаду, у якої був свій катакомбний храм. Як єпископ ІПЦ очолював громади «іосифлян», що керувалися на чолі 17 священиками. Управлінням НКВС Ленінградської області його церковні громади під час слідства, були кваліфіковані як «антирадянські організації, що займаються «вихваляннням дореволюційних порядків» [14].

17 червня 1942 року повторно заарештований і за постановою ВТ військ НКВС Ленінградського округу від 3 серпня 1942 року засуджений до вищої міри покарання [15]. 12 серпня 1942 року розстрілянний разом з о. А. Ф. Чистяковим і черницею Євдокією (Дєшкиною) [16].

На Ювілейному Соборі РПЦ у 2000 р. священомученик Клавдій (Савинський) був прославлений у сонмі «Новомучеників та сповідників XX століття» [17].

Святий священомученик Федір (Гусак)

Святий новомученик Федір Григорович Гусак народився 1883 р. у селі Бахтин Мурованокуриловецького р-ну та був наречений на ім’я преп. Феодора, ігумена Студійського. Народився у сім’ї церковнослужителя Григорія. Закінчив з відзнакою Подільську духовну семінарію. У 1907 р. був рукопокладений єпископом

у священики та служив у місцевому храмі сусіднього с. Долинян [17].

Перший його арешт відбувся у січні 1930 р., за опір владі проти закриття церкви та церковного грабунку. Але фактично це було покаранням влади за його належність до «йосифлянської» церкви, за що й отримав 5 років заслання [18].

До Умані о. Федір прибув (фактично знову був висланий) у 1936 році, після відбуття покарання на Крайній Півночі на лісорозробках. Як відзначено в його слідчій справі, «духовного сану не зрікся». Оселився і жив на передмісті Умані, яке називається Звенигородка. Здобував на прожиток церковними требами, бродяжив по селах, проповідуючи Слово Боже [19].

Виступав за повернення віруючим закритих храмів, наставляв людей під час перепису населення не приховувати віри, чим викликав незадоволення з боку влади. Брав активну участь у житті місцевої духовної громади «йосифлян», яка зосередилася на той час у передмісті м. Умані Звенигородці [20].

10 жовтня 1937 р. заарештований Уманським РВ НКВС. Його звинуватили за горезвісною ст. 54-10 КК УРСР, що означало лиш одне – «ворог народу»: «*Является неотрекшимся священником, враждебно настроенным против существующего строя. Бродяжничал, под видом религиозных треб проводил антисоветскую агитацию*» (Зі звинувачувального висновку 14.10.1937 року) [22].

31 жовтня 1937 р. за рішенням Трійки КОУ НКВС страчений. Прийняв мученицьку смерть на 55-му році життя [23].

26 червня 1989 року новомученик Федір Гусак був повністю реабілітований прокуратурою Черкаської області [24].

Святі новомученики та сповідники землі нашої, моліть Бога за нас!

Джерела та література:

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 128, оп. 3 спр. № 899. – С.165.

2. Там само.

3. Там само.

4. Там само.

5. Там само.
6. Там само.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 263, оп. 1, спр. № 65744.
8. Там само.
9. *Шкаровский М. В*. Иосифлянство: течение в Русской Православной Церкви / М. В. Шкаровский. – СПб., 1999. – С. 83.
10. Архів УФСБ СПб. (ЛО). Спр. П – 83017. – Т. 1. – С. 516.
11. Архів УФСБ СПб. (ЛО). Спр. П – 83017. – Т. 1. – С. 610.
12. Архів УФСБ СПб. (ЛО). Спр. П – 83017. – Т. 1. – С. 645.
13. *Антонов В. В.* Тайный храм в Коломягах / В. В. Антонов // Возвращение. – Спб., 1997, № 2 (10).
14. Архів УФСБ СПб. (ЛО). Спр. П – 83017. – Т. 2. – С. 13.
15. Архів УФСБ СПб. (ЛО). Спр. П – 83017. – Т. 2. – С. 447.
16. Деяние Юбилейного Архиерейского Собора о соборном прославлении Новомучеников и исповедников Российских XX века.
17. Новомученики Черкаські: життя, подвиги, страждання (Упорядн.: Е. Ладиженська). Вид. Черкаської єпархії. – Черкаси, 2009. – С. 278 – 279.
18. Архів УСБУ у Черкаській обл. – ПФ – 3475. – С. 33.
19. Архів УСБУ у Черкаській обл. – ПФ – 3475. – С. 38.
20. Архів УСБУ у Черкаській обл. – ПФ – 3475. – С. 38 зв.
21. Архів УСБУ у Черкаській обл. – ПФ – 3475. – С. 47.
22. Архів УСБУ у Черкаській обл. – ПФ – 3475. – С. 87.
23. Архів УСБУ у Черкаській обл. – ПФ – 3475. – С. 91.
24. Архів УСБУ у Черкаській обл. – ПФ – 3475. – С. 95.

Людмила АТАМАН

РЕЛІГІЙНІ РЕСУРСИ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ

Мурованокуриловецький район має власну славетну історію, вирізняється самобутньою культурою, мальовничими краєвидами й неповторною красою. На його території розміщена значна кількість релігійних ресурсів, до яких входять монастирі, костели,

церкви, синагоги, чудодійні ікони і т. п. Чимало релігійних об'єктів мають визначне значення у розвитку району.

Релігійні об'єкти вивчають географи, економісти, історики, теологи. Серед сучасних географів, історію становлення й сучасного стану розповсюдження релігійних вірувань і відповідних інституцій, їх функціонування вивчають О. І. Шаблій [2], Л. Т. Шевчук [3], С. В. Павлов, К. В. Мезенцев, О. О. Любіцева [1] та ін.

Станом на 01.01.2016 року у Мурованокуриловецькому районі знаходиться 1 пам'ятка національного значення (УПЦ), 5 пам'яток місцевого значення (УПЦ та 2 РКЦ). У районі переважає православ'я. Серед православних релігійних об'єктів 21 стара та 6 новозбудованих церков, 10 пристосованих та 6 дерев'яних. Також у районі є 8 релігійних об'єктів (костелів) РКЦ.

З поміж сакральних споруд особливої уваги заслуговує церква Різдва Пресвятої Богородиці, яка знаходиться у смт Муровані Курилівці і є пам`ятником архітектури. Вона розташована в мальовничому місці на березі річки Жван. Датою заснування вважають 1781 рік.

Церква стоїть на пагорбі в центрі селища і видна з усіх боків. Під час богослужіння дзвін луною лунає далеко за межами селища. Спустившись трохи нижче і перейшовши кам'яний місток, можна потрапити в дивовижної краси парк з величними деревами і величезними валунами, які органічно вписуються в загальну картину. На території парку б'ють ключі з мінеральною водою [5].

Серед великої кількості чудових пам'яток архітектури, історії та культури Мурованокуриловецького району виділяється Спасо-Преображенський монастир у селі Галайківці, про який вперше згадується ще 1374 р. Тут збереглася келія зі старовинними іконами, яка має хрестоподібну форму, побудована за проектом святого Серафима Саровського. У цій келії крім 200-літніх ікон зберігся шматочок каменя, на якому Серафим молився тисячу днів і ночей. Унікальною є копія улюбленої Богородичної ікони Серафима Саровського «Умілєнія», котра час від часу мироточить. Спасо-Преображенський монастир зазнав руйнувань й був повністю знищений, але тепер, завдяки ігумену Сергію та ієромонаху Феодосію, його відродили. В наш час до Спасо-Преображенського монастиря приїжджають тисячі туристів й паломників з різних куточків світу.

Окрасою села Вербовець є церква, побудована 1821 р., та католицький костьол 1895 р. Споруджували церкву на місці дерев'яної Покровської церкви. Костьол стоїть на місці колишнього старовинного замку. В ньому зберігається чудотворна ікона Богоматері, намальована на старовинному полотні. Сьогодні біля храму знаходиться жіночий католицький монастир Місійного Згромадження Служниць Святого Духа. Пам'ятками архітектури села є також велика кам'яна двоповерхова споруда (колишня єврейська синагога), в якій зараз знаходиться спортивний зал школи та перебуває сільська рада.

В селі Обухів знаходиться одна з найдавніших святинь Подільського краю, що дійшла до наших днів, – Обухівська ікона Божої Матері (кінця XVI – початку XVII століття). Образ відноситься до древнього іконографічного зразка Федорівської Божої Матері. Ікона виконана на липовій дошці і має поглиблення – «ковчег», характерне для древніх традицій іконопису. Очевидці стверджують, що усякий, хто молиться поряд з іконою, відчуває благодать і радість [5].

Туристичною перлиною Мурованокуриловецького району є римо-католицький храм Святої Трійці, архітектурна пам'ятка середини XVIII ст., яка знаходиться в селі Лучинець.

Таким чином, серед низки релігійних об'єктів Мурованокуриловецького району найбільш придатними для релігійного туризму та паломництва є:

- Галайковецький монастир – історична пам'ятка, про яку вперше згадується в 1374 р.; знаходиться в південно-західній частині від с. Галайківці; тут збереглася келія зі старовинними іконами;

- Михайлівська церква, 1886 р., архітектурна пам'ятка; центр села Житники;

- церква Олександра Невського, XVIII ст., архітектурна пам'ятка дерев'яного зодчества; розташована при в'їзді в с. Знаменівка;

- костьол Святої Трійці, 1743р., історична пам'ятка; центр села Лучинець;

- костел Михаїла Архангела, 1802 р., пам'ятка архітектури; центр села Вербовець [5].

Під час розробки релігійних туристичних маршрутів обов'язковим є включення релігійних об'єктів районного центру. Відміти-

мо, що організація релігійного туризму у межах досліджуваного району сьогодні має ряд перепон, які пов'язані як із станом сакральних споруд, так і з соціально-економічними передумовами для розвитку туризму.

Основними напрямками розвитку релігійного туризму Мурованокуриловецького району є:

- залучення коштів для реставрації та відновлення найбільш цінних храмів району;
- покращання транспортної та туристичної інфраструктури;
- створення релігійного туристичного маршруту;
- популяризація переваг відпочинку у межах району;
- створення довідникового видання про всі релігійно-туристичні ресурси Мурованокуриловецького району.

Отож, Мурованокуриловецький район має ряд релігійних ресурсів, які стали справжньою культурною спадщиною краю. У сучасних умовах розвиту туризму релігійні об'єкти є складником культурно-освітнього, релігійного туризму, який сприяє формуванню в туристів народних традицій, поєднаних із природою й відпочинком та самобутньою культурою українського народу. Важливе місце у розвитку релігійного туризму та паломництва Мрованокуриловецького району належить монастирям, церквам, костелам і дерев'яним церквам, які є не тільки культурним надбанням краю, але й пам'ятками національного та місцевого значення. Саме релігійні об'єкти формують основний фонд культурної релігійної спадщини Мурованокуриловецького району.

Джерела та література:

1. *Павлов С. В*. Географія релігій / С. В. Павлов, К. В. Мезенцев, О. О. Любіцева. – К. : АртЕк, 1998. – 504 с.

2. *Шаблій О. І.* Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. – 744 с.

3. *Шевчук Л. Т.* Сакральна географія : навч. посіб. / Л. Т. Шевчук. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – 160 с.

4. http://irp.vn.ua/!_ata/data/83.pdf

5. http://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/75513_cerkov-rozhdestva-bogorodicy.htm.

Богдан САУЛЯК

ДЕРЕВООБРОБНІ РЕМЕСЛА ПІВДЕННО-СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ (МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКИЙ РАЙОН ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Дослідження традиційних ремесел українців, не зважаючи на наявність багатьох праць, залишається недостатньо розкритою темою в сучасній етнологічній науці. Особливо коли йдеться про розвиток окремих ремесел на регіональному рівні, серед яких можна виділити деревообробні, що потребують подальших розвідок. Саме для цього автором було обрано Мурованокуриловецький район Вінницької області, як окремий регіон досліджень. Під час власних експедицій по селах району вдалося віднайти дійсно унікальні постаті майстрів, які все життя займалися деревообробкою. Звичайно, більшість з них працювала в колгоспних плотнях, стельмашнях та майстернях, виготовляючи свої вироби для потреб колгоспу і частково на замовлення односельців. Та все ж завдяки збереженим свідченням майстрів вдалося простежити основні зміни у функціонуванні деревообробних ремесел (бондарства та стельмастваа) в регіоні.

Одним з найбільш поширених деревообробних ремесел в районі було бондарство. Асортимент бондарних виробів був широко розповсюджений до середини XX ст. – часу, коли традиційні вироби почали заміняти промисловими зразками і необхідність в бондарних виробах зменшилась. Відійшли в минуле цілі групи бондарного посуду: діжки, бочки, зільниці, бодні, пікні діжі, ночви, маслобійки тощо.

Найдавнішим способом обробки деревини вважається видовбування. Виготовлений таким способом асортимент посуду невеликий. Так, з суцільного стовбура дерева виготовляли зільниці. Використовували для цього деревину осики, часто з гнилою серцевиною. Дерево різали на заготовки потрібної довжини і поступово стесували гниль і частину живого дерева. Дна у зільницях не робили, замінюючи його покладеними навхрест планочками.

Цей вид бондарного посуду використовували для прання (зоління) білизни. Ось як описує процес прання в зільниці жителька села Наддністрянське Михалюк Ганна Андріївна: «Дна нема, лиш тако навхресть поперечки, а тоди кидається соломки чи чого там, а тоди кидають сорочок сюди мокрих уже трошки попраних, перше глиною, пошурував глина біла і в зільницю. Мила не було. Попілю зверха і лляєш воду тако натолочив добре і тоди зверха сипеш з грубки попелю засипаєш, се притолочується, ше зверха кладеться таке драпчичко і тоди окріп закипів баняк і вилляв, і доки другий баняк закипає, а воно вже париться. А тоди знов, тій зо три баняки вляли накрили і воно постояло зо три часа, зо чотири чи й п'ять. А тоди витягаєм і прали то шмаття» [5]. В деяких господарствах зільницю використовували ще в кінці ХХ ст., хоча в переважній більшості вона вийшла з ужитку вже в середині століття.

Також до довбаних виробів відносились ночви, які виготовляли із частини стовбура липи, верби або дуба розколеного навпіл. Для видовбування використовували спочатку сокиру, а потім тесло. Ночви використовували для замісу тіста, прання, купання тощо.

Основна ж маса бондарного посуду виготовлялася з клепки різних розмірів. Бочки та діжки були найбільш поширеними виробами з клепки. Бочки виготовляли з опуклим тулубом, двома днами і отвором посередині однієї з клепок або у дні. Діжки частіше мали форму зрізаного конуса з одним дном. Для їх виготовлення використовували деревину дуба, липи, осики, рідше сосни. Основною вимогою при виробництві клепки було те, що її необхідно було колоти, це не порушувало структуру волокон дерева. Місткість бочок і діжок залежала від вимог господині, в середньому – це від 10 до 100 л. Для потреб колгоспу могли виготовляти бочки об'ємом до 500 л.

Діжки використовували для квашення капусти, помідорів, огірків. Для зберігання меду користувались лише діжками з липи. Інші породи дерев не використовували, тому що мед висушував деревину і діжка починала протікати, тоді як липа сушці не піддається.

Для виготовлення бондарного посуду майстри користувалися інструментами, більшість з яких вони виготовляли самі або ж

замовляли в ковалів. До них належали: сокира, струг, рубанок, фуганок, натягач, молоток, пилки, уторнік, циркуль. Для стругання клепок бондарі використовували вісний стілець, який в досліджуваному регіоні мав назву лава або кобилниця. Його конструкція складалася з лави, з отвором з одного кінця, в який вертикально вставлено стояк із потовщенням зверху, яким притискали клепку до затискача. Затискач складався з двох дощечок, покладених під кутом і приєднаних до лави. В нижній частині стояка була педаль, на яку натискали ногою для закріплення заготовки. Не дивлячись на широке поширення сучасних столярних верстатів, старі майстри поряд з ними продовжують користуватися більш архаїчним вісним стільцем.

Процес виготовлення бондарних виробів розпочинався з заготовки дерева для клепки. Його необхідно було запасати восени або взимку, використовуючи при цьому лише «відземки», тобто нижню частину дерева. Після того як дерево доставляли з лісу, його різали на ковбочки потрібної довжини і кололи на заготовки для клепки, товщина яких залежала від розмірів бочки. Обробляли заготовки на кобилниці прямим або ввігнутим стругом (висняком). Деякі майстри при цьому користувались шаблонами. Цей процес описує майстер з с. Жван Черватюк Степан Васильович: «Шаблончик робився, ті спеціалісти, шо були то в них шаблончики були навіть під розмер бочки якої треба, на десять відер в него є зроблений шаблончик, клепки під який градус туто конус, він раз сюда пофугував зверха почистив кльопку, а звідси під який конус він не знає. Тоди кладе на верстат фугує, а в него є шаблон він раз шаблон дивиться на просвіт ага підходе» [3]. Бокові частини клепок чистилися на фуганкові довжиною до 1,5 м, закріпленим в столярному верстаті догори лезом.

Укладалися готові клепки у заздалегідь підготовлений обруч необхідного розміру. В середньому їх було 25 – 30 штук. Вважалося, що чим більше клепок, тим надійнішою буде конструкція. Остання клепка могла відрізнятися за розмірами, якщо майстер не використовував шаблон. Інколи між клепками для кращої герметичності вкладали рогозу.

До середини XX ст. на бондарний посуд набивали дерев'яні обручі, які виготовляли з ліщини або червоної верби. На жаль, під час досліджень не вдалося виявити майстрів, котрі змогли б де-

тальніше розповісти про їх використання. Більше інформації відомо про використання металевих обручів. Їх кількість, в залежності від розміру бочки, коливалася від трьох до шести. Виготовлялися вони місцевими ковалями або самими ж майстрами.

Найбільш трудомістким процесом при виготовленні бондарних виробів було стягування клепки і набивання обручів. Основні його аспекти можна розкрити словами бондаря з с. Виноградне Гаманюка Федора Денисовича: «Набивались обручі з одної сторони, на ту кльопку, вона рівна пока заготовляється, а потом набивався той обруч, низ стягувало, а верх розтопирений. Потом мотузком чи цепом ловили за цей розтопирений, кінці сі і скрутювали докупи, зжимали прям мотузкою, а потом вже був цеп цепом зжимали, і нажав і ловиться тоди обруч і середина в бочки всігда вироблялася, якшо край 20 мм товщина, то середина буде десь 10 – 12 мм, шоб легше гнулося. Тий так згинали тим цепом ловили обручом, набивав обручі, загнав обручі потом обрізаються торци» [2]. Після набивання обручів внутрішню частину чистили шершебком, і приступали до виготовлення дна.

Перш ніж вставити дно, необхідно було вирізати утор (спеціальну канавку в яку його вставляли). Для цього використовували уторнік (фторнік) – бондарний інструмент, що складався з прямокутної або напівзаокругленої дощечки, в яку вставляли рейку та закріплювали пластинку з трьома зубцями в кінці. Після нарізання утора, бондарним циркулем розділяли периметр канавки на 6 рівних частин. Отриманий розмір назначали на декількох скріплених разом дощечках і обрізали. Краї дна обтесували рубанком, доводячи їх до ширини утора. Тоді, відпускаючи обруч, вставляли в утори дно і набивали обруч.

Для натягання обруча на бочку або діжку користувалися спеціальним інструментом, який в Мурованокуриловецькому регіоні мав назву потягач. Його аналогом, але більшим за розміром, користувалися стельмахи при натягуванні металевого обода на колесо.

Якщо після виготовлення бондарний посуд протікав, в нього наливали води і витримували кілька годин або засипали попелу і заповнювали гарячою водою. Здебільшого опитані майстри займалися виготовленням діжок і бочок для потреб колгоспу, проте могли виготовляти їх і на замовлення односельців. На сьогодні вже

навіть самі майстри використовують свої вироби у господарстві, лише як посуд для зберігання корму для худоби.

Значне місце серед деревообробних ремесел в досліджуваному районі займало виготовлення засобів пересування (возів та саней), таких майстрів називали штельмахами або стельмахами. Вони тісно співпрацювали з ковалями, які забезпечували їх металевими деталями або і самі займалися ковальською справою.

Найпоширенішим видом транспорту в досліджених селах був віз. Здебільшого він повністю, від колеса до кузова, виготовлявся одним майстром. Робилися вози зазвичай в колгоспних плотнях (штельмашнях) для потреб колгоспу, або на замовлення односельців.

Найскладнішою за виготовленням деталлю воза було колесо. Спочатку заготовляли ступицю (колодку), яку точили з ясена або береста на токарному верстаті. Вона мала бути добре висушеною, щоб не розкололася під час набивання шпиць. Ступиця мала діаметр 20 см і всередині просвердлювалася спочатку невеликим свердлом, а потім лопатнем – який був призначений для свердління отворів великого діаметру. В отриманий отвір забивали чавунну букшу відповідних розмірів. Тоді циркулем розміряли необхідну кількість отворів для шпиць і видовбували стамескою. В с. Жван вдалося зафіксувати додатковий спосіб закріплення шпиць в колодці, коли після забивання шпиці з сусіднього гнізда свердлили горизонтальний отвір, в який забивали кілок з міцного дерева [3]. Така конструкція дозволяла збільшити експлуатаційні якості колеса і убезпечити шпиці від випадання з колодки. Кількість шпиць коливалася від 8 до 12, в залежності від місцевих традицій і розмірів воза. Намагались передні колеса робити трохи меншими, і на 10 шпиць, а задні відповідно більшими, на 11.

Шпиці витесували з деревини ясеня або акації на вісному стільці, яким користувалися і при тесанні клепки, про що згадано вище. Набивали їх на станкові, який також називали кобилниця або кобила. Вона мала вигляд лави з природно розгалуженого дерева, здебільшого дуба або ясена, довжиною 2 – 2,5 м. На ній за допомого спеціального гака притискали ступицю. Спочатку забивали першу шпицю і навпроти неї набивали іншу і так почергово забивали одну навпроти одної, щоб не розколоти ступицю. Далі шпиці об-різали по мірці, щоб вони були однакової довжини, так в

с. Вербовець шпиці переднього колеса робили 24 см, а заднього 27 см [6].

Для обода використовували колоте дерево бука, ясена або дуба. Намагалися обирати молоде дерево, щоб легше піддавалось розпарюванню [1]. Заготовка для обода мала довжину від 3,5 до 5 м. Парили її у спеціальних парнях (ободарнях) конструкція яких відрізнялася в залежності від можливостей майстра. Приведемо короткий їх опис в різних населених пунктах регіону. В селі Виноградне стельмах Гаманюк Федір Денисович подає такий опис: «Ободарня була. Там стояв котьол, чугунний котьол наливали води. Ободарня була з дерева зроблені стєнки, накидано землью, а там унизу викопана яма і поставлений котьол. Котьол гріли, він парив, накидали тих ободів повну тоту дюру. Влазило і трицять штук і розпарували більше сутку» [2].

Подібною була конструкція парні в селі Наддністрянське, яку описує Мельник Петро Андрійович: «Парили, котьол такий длінний вода кипіла, а зверха над водою стояло трицять чи сорок штук, ну розчитуєм скільки ми можем вигнути. Парили в завісімості від температури. В середньому часа три-чотири. Отже ш в чом проблєма? Випарив єдну загонку (трицять чи сорок штук) смотря, як ми договоряємся, бо вже лишити їх нема як, їх уже треба забрати. Тоді всьо ту воду далой, а свіжої заливаєм, тому шо то вже получається суха пара. Вона вже не пропитується в дерево» [4].

Іншу конструкцію мала парня в селі Жван, інформацію про яку подано від Черватюка Степана Васильовича: «Зробили траншею викопали і десь на сто на сто трицять штук обіддя шоб закидати. Але ми вже натесали готові бруски були. Закидували і там треба не менше тиждень шоб воно мокло (в холодній воді), а тоди підключали давали пар, а там тако запарник стояв тако близько і відти шлангу пару подали. Повинен дні два-три шоб воно грілося. Потом витягаєм, пробуєм єден, якщо гнеться витягаєм і будем гнути, не гнеться ше лишаєм. Але як постоє довго в холодній воді, то він остигає треба шоб гаряче було, зо два дні гаряча вода була» [3].

Після розпарювання заготовку необхідно було зігнути навколо грубого пня або металевого кола, діаметр якого дорівнював діаметру колеса. Кінець заготовки вкладався в отвір або закладався за спеціальний тримач і прибивався дерев'яною довбнею до кола.

Потім кінці зв'язували металевим дротом або збивали цвяхами і залишали сохнути. Крім суцільних, в досліджуваних селах майстри виготовляли і ободи з напівкруглих дерев'яних обідків – чоланів. Один чолан робився на одну шпицю, рідше на дві, скріплювались вони між собою металевими заклепками «раками».

Наступним етапом виготовлення колеса було натягування обода на шпиці. Для цього ступицю з набитими шпицями прикладали до обода, позначали необхідну кількість отворів і висверлювали або видовбували півкруглим долотом під розмір шпиці. Для того щоб кінці шпиць зробити однаковими використовували мірку «вторинного замка». При натягуванні обода на шпиці користувалися кобилицею, у якій закріпляли колесо та додатково користувалися підтягачем або забивали клини між шпицями.

На готову дерев'яну частину колеса натягували металеву шину, яку після обміру колеса, виготовляли у кузні, склепуючи її кінці заклепками або зварюючи у горні, пізніше електрозваркою. Це відбувалося на круглій кам'яній підстановці з отвором посередині, на якій закріпляли колесо і за допомогою 2 – 3 підтягачів та молота набивали шину, попередньо її нагрівши. Правильно виготовлене колесо могло служити без ремонту 5 – 8 років.

Власне віз складався з кузова (васага) і ходової частини. Кузов складався з двох драбин – полудрабків з 8 – 10 щаблів (глиць), на які використовували коленого ясеня. Довжина полудрабка була 2,7 м для пари коней, а для одноконки 2 м. Полудрабки з'єднувалися спереду в ззаду воза з верхньою 1,2 м і нижньою 1 м крижівницями на 3 щаблі. Кузов воза зашальовували дошками, дошка на дні мала назву помостина. Посередині під кузовом воза знаходилась штельвага, яка не дозволяла возу перекинутись. Також кузов додатково утримувався чотирма люшнями, що в нижній частині кріпилися до осі, а зверху приєднувалися до верхнього полудрабка.

Ходова частина складалася з залізної осі, дерев'яних наосників та насада, що скріплювались разом чотирма П-подібними стяглами. Через ввесь віз проходила розвора (підтока), що в передній осі закріплювалася на шворінь, а ззаду закладалася дерев'яним або металевим кілком. Спереду розміщувалися сниці, які скріплюються з штельвагою і дишлем, до штельваги кріпився орчик (ворчик), а до орчика посторонки.

В селах району обов'язковим допоміжним елементом воза були гальма. Їх роль виконував дерев'яний (грабовий), а пізніше металевий башмак, що з'єднувався ланцюгом з кузовом воза. Щоб з'їхати з горба, башмак підкладали під колесо, аби воно гальмувало, а його з'єднання з полудрабком не давало можливості зіскочити під час руху

Для перевезення снопів, сіна чи соломи з поля жителі Мурованокуриловецького району користувалися гарбою. Від звичайного воза вона відрізнялася високими та широкими боковими драбинами, що розширялися доверху. Запрягали у гарбу лише волів у ярмо, оскільки вони могли перевозити значні вантажі. Також для транспортування сільськогосподарських продуктів «насипом» використовували бестарку. Вона мала вигляд збитого з дощок відносно герметичного розширеного доверху ящика, що прикріплювався до ходової частини.

Для пересування в зимову пору року майстри виготовляли сани. Вони мали відносно просту конструкцію – два полоза (копаниці, корси), чотири копили, два оплени які поверх шалювали дошками або плетеною ліскою. Для полоза вибирали в лісі природно загнутий граб або ясень і розпилювали на дві половини. За бажанням замовника полози могли знизу обковуватись металом, але від цього швидше втомлювалися коні. Спереду до полозів прибивалися залізні гачки – посмики, до яких кріпилися орчики і запрягалися коні.

До особливостей деревообробних ремесел в досліджуваному регіоні можна віднести відсутність яскраво вираженої спеціалізації майстрів. Кожен з опитаних майстрів виготовляв різноманітні види виробів з дерева, паралельно із заняттям основним промислом. Проте на сьогодні спостерігається зовсім інша тенденція, спеціалізація взагалі звужується до столярної справи та виготовлення господарського ремаенту. Майстрів які б змогли передати свої знання з кожним роком стає все менше, а молодь не поспішає перейняти знання у старшого покоління.

Джерела та література:

1. Запис автора 10 серпня 2012 р. від Андрушка Зіновія Васильовича, 1940 р. н., жителя с. Виноградне.

2. Запис автора 10 серпня 2012 р. від Гаманюка Федора Денисовича, 1925 р. н., жителя с. Виноградне.

3. Запис автора 16 серпня 2012 р. від Черватюка Степана Васильовича, 1940 р. н., жителя с. Жван.

4. Запис автора 8 серпня 2012 р. від Мельника Петра Андрійовича, 1938 р. н., жителя с. Наддністрянське.

5. Запис автора 8 серпня 2012 р. від Михалюк Ганни Андріївни, 1944 р. н. жительки с. Наддністрянське.

6. Запис автора 19 серпня 2016 р. від Боржемського Олександра Антоновича, 1928 р. н., жителя с. Вербовець.

Віталій ІВАНЧИШЕН

ПОБУТУВАННЯ КАМЕНОТЕСНОГО ПРОМИСЛУ В СЕЛАХ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЧЧИНИ: РЕГІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ТА ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Одним із пріоритетних завдань сучасної етнологічної науки в Україні є збереження та охорона здобутків матеріальної та духовної культури. Важливим напрямком в цьому контексті є дослідження традиційних ремесел та промислів мешканців, що відігравали значну роль в господарському укладі та системі життєзабезпечення. При цьому, зауважимо, із метою творення цілісної картини по вивченню системи господарських занять, необхідними видаються дослідження промислів і ремесел на регіональному, чи подекуди навіть на локальному рівнях. Відзначимо, що на Східному Поділлі історично склалась своєрідна система додаткових господарських занять, яка в тій чи іншій мірі існує до наших днів. Одним із таких промислів є каменотесний, побутування якого можемо окреслити територіями Лівобережного Подністров'я, де обробляли переважно пісковикову породу; Побужжя, на теренах якого тесали гранітну продукцію та окремі локації по обробці вапнякових порід, що знаходься переважно в каньйонах річок Калюч та Смотрич (Хмельницька обл.) й Русави і Мурафи (Вінницька обл.).

Питання каменотесного промислу не знайшло свого достатнього висвітлення на сторінках наукових праць. Найбільш цінними для нашого дослідження є праці Ю. Александровича [1, с. 465 – 501], Ф. Вовка [2, с. 455 – 647] та С. Тихонова [3, с.1 – 40], в яких вміщено важливі відомості із історії та техніки й технології каменотесного промислу на Східному Поділлі. Джерельну базу дослідження склали польові етнографічні матеріали, що були зібрані автором впродовж 2014 – 2015 рр. в місцях найбільшого побутування цього господарського заняття на подільських теренах [4].

Промисел обробки каменю є традиційним підсобним господарським заняттям мешканців Східного Поділля, що обумовлено наявністю значних виходів кам'яних порід, придатних до обробки. Не є винятком й територія сучасного Мурованокуриловецького району, де спорадично поширені необхідні ресурси кам'яних порід. Насамперед, йдеться про виходи дрібнозернистого пісковику, фізичні властивості якого дозволяють відносно легку обробку, що уможливило виготовлення кам'яних хрестів і пам'ятників упродовж XIX – останньої третини XX ст.

Фрагментарні відомості про осередки каменотесного промислу на теренах району на початку XX ст. збереглися в колективному краєзнавчому дослідженні «Приходы и церкви Подольской епархии» (1901) [5]. Зокрема, там мовиться, що у с. Вінож селяни окрім хліборобства працювали «на каменоломнях» [5, с. 735], а у смт Муровані Курилівці були присутні «поклади каменю для млинових жорен» [5, с. 985]. Щоправда, відзначимо вибірковий характер цих свідчень, оскільки завданням авторів видання було збирання матеріалів економічно-господарського спрямування з метою аналізу наявності фінансового зиску для бюджету губернії з ресурсів системи ремесел і промислів. Власне, краєзнавці фіксували, переважно, поклади каменю, необхідного для розвитку борошномельної промисловості, ігноруючи при цьому значно масштабніше виготовлення меморіальних пам'ятників. Зокрема, 27 % виготовлених жорнових каменів на Поділлі до млинів різних типів виготовляли в селі Вінож [3, с. 9]. Можемо також припустити, що ігнорування промислу було зумисним, спричинене побоюванням, що його оподаткують адміністративні установи.

Опираючись на зібраний польовий етнографічний матеріал, можна говорити про те, що найбільшим центром виготовлення

кам'яних надмогильних хрестів було село Посухів. Зокрема, мешканець с. Морозівка Д. Школьний відзначав, що практично всі хрести місцевого кладовища були перевезені із Посухова, оскільки там є необхідний камінь [4, арк. 82 – 83].

Цінними є відомості, отримані від жителів с. Посухів М. Григораша та П. Шиманського про те, що на новому кладовищі почали ховати впродовж 1932-33 рр. померлих від голоду, а кам'яні хрести для переважної більшості померлих безкоштовно виготовив місцевий майстер Степан Маркітан, за що був прозваний «Добро» [4, арк. 84]. Згадуючи про цього каменотеса, П. Шиманський згадував, що С. Маркітан був низького зросту та міцної статури і помер на початку 70-х рр. XX ст. у віці 104 р. Смерть майстра була випадковою. Переходячи навесні по кризі місцеву річку, С. Маркітан провалився крізь кригу, захворів запаленням легенів, що й стало причиною смерті. Особливо респондент акцентував увагу на виробничих знаннях цього єдиного місцевого майстра-каменотеса, вказуючи, що «він знав, шо як колиться, мав спеціальний інструмент, але нікому не передав своїх знань» [4, арк. 86 – 87]. Місце роботи майстра в народній топоніміці отримало назву «коло Бабійової скали» [4, арк. 84]. Збереглись свідчення про ціну на надмогильний знак 60-х рр. XX ст. – за кам'яний хрест 1,2 м висотою із підставкою С. Маркітану платили 25 радянських карбованців та 3 пуди пашні [4, арк. 86].

Традиційний набір майстра-каменотеса, який працював із пісковиком, складався із клинів різних розмірів, молота та шпичок, за допомогою яких здійснювалась первинна обробка каменю, себто видобування кам'яної заготовки та її перша чорнова обробка. Вторинна обробка каменю передбачала безпосереднє виготовлення кам'яного хреста. Майстри застосовували різного розміру шпички, дві скарпелі: велика – для вирівнювання крайніх бічних поверхонь виробу, мала – для вирізьблювання епітафій, використовувались також різні молотки та бучарда, якою вирівнювали бічні поверхні.

Спорадичне поширення промислу обробки каменю зумовило локальні варіації народних назв виробничої термінології та складових кам'яних надмогильних знаків. Зокрема, у с. Посухів зафіксовано, що більшість надгробків складаються із двох компонентів, а саме – «капиці», нижньої горизонтальної основи з виби-

тим у ній отвором для хреста, і безпосередньо самого хреста, що встановлювався вертикально. Примітною рисою відособленості від інших центрів промислу, торгівельної замкнутості сільських каменотесів є те, що практично всі їх кам'яні вироби були майже ідентичними фактично в межах одного села. Таке міркування підтверджується спогадами місцевих мешканців с. Посухова М. Григораша та П. Шиманського про згадуваного нами Степана Маркітана.

На наш погляд, логічним видається припущення про те, що декілька майстрів-каменотесів сіл Мурованокуриловецького району не могли повною мірою забезпечити потреби мешканців у надмогильних пам'ятниках. Тому, опираючись на дані візуального спостереження надмогильних зразків та кам'яних порід, можемо припустити, що в значній мірі, кам'яні хрести привозились із с. Нижній Ольчедаїв (Могилів-Подільський район) та Дзигів-Брід (сучасне село Русава Ямпільського району). Зокрема, уродженець с. Михайлівці Мурованокуриловецького району В. А. Тучинський згадував свого діда, який купував кам'яного надмогильного пам'ятника у с. Нижній Ольчедаїв [7]. Що стосується хрестів із с. Дзигів-Брід, то їх можна легко впізнати, адже каменотеси цього села зазнали італійського впливу на виробничу техніку та технологію, і виготовляли практично ідентичні кам'яні надмогильні трилисті хрести із різьбленим рельєфним зображенням «Розп'ятого Ісуса» на перехресті рамен та різьбленим зображенням птаха, що злітає в небо. Основою ідентифікації хрестів із с. Дзигів-Брід є порівняльні фотоматеріали, отримані з понад ста сіл Поділля. Побічно підтверджує таке припущення праця Ю. Александровича, який вказував, що с. Дзигів-Брід є одним із найбільших центрів виготовлення кам'яних хрестів та пам'ятників на Поділлі [1, с. 470 – 471].

Отже, ми вважаємо, що етнологам варто зосередити більше уваги на специфіці розвитку промислу на теренах Мурованокуриловецького району. Зокрема, специфічним є відсутність іноетнічних впливів, що зумовило локальний характер центрів промислу та концентрації пам'яток. Одним із перших, хто відзначив іноетнічний вплив на назви народних ремісничо-кустарних інструментів, був Ф. Вовк. Зокрема, він виявив, що назви найбільш давніх інструментів є суто слов'янськими, а нові більш досконалі типи є запозиченими, зазвичай з німецької мови, вказуючи при цьо-

му, що тенденція вдосконалення йде із західного напрямку [2, с. 486]. З огляду на висловлене Ф. Вовком міркування, видається слушним припущення про те, що в каменотесних центрах, де майстри не комунікували із іноетнічними каменотесами, збереглись власні автентичні локальні терміни промислово-кустарного виробництва. Для прикладу назва «шпиця» або «шпичка» використовувалась як традиційна в селах Вінож та Посухів, оскільки тут промисел розвивався відособлено від інших центрів. На противагу цьому зазначимо, що запозичений термін «шпунт» використовувався в селах, в які була привнесені італійські технічні уміння та навички, зокрема в Дзиговому Броді та Русаві.

Доцільно припустити, що збереження промислу до кінця XX – початку XXI ст. було обумовлене просторово-ландшафтним розташуванням сіл та значною віддаленістю деякої частини центрів виготовлення виробів від торгових міст та містечок, на базі яких проходили ярмарки. Підтвердження цьому знаходимо не тільки в сучасному селі Посухів, але й селах Нижній Ольчедаїв та Ломазів, де навіть у наші дні практично не використовується новітня техніка при обробці каменю.

Однак, безсумнівним є той факт, що досліджувані села були значним ареалом побутування кам'яних хрестів, про що свідчить наявність значної концентрації надмогильних пам'яток. Зокрема, у с. Посухів, Вінож, Вищеольчедаєві та Морозівці, зафіксовано більше 250 зразків кам'яних надмогильних знаків, які різняться типологічно, але виготовлені з однієї породи. Всі зафіксовані пам'ятки виконані із пісковику, що дозволяє констатувати їх місцеве походження в межах сучасних сіл Мурованокуриловецького, Могилів-Подільського та Ямпільського районів.

Джерела та література:

1. *Александрович Ю.* Каменотесы-кустари и ремесленники Подольской губернии / Ю. Александрович // Кустарные промыслы Подольской губернии. – К., 1916. – С. 465 – 501.

2. *Волков Ф.* Этнографические особенности украинского народа / Ф. Волков // Украинский народ в его прошлом и настоящем / Под ред. Ф. Волкова, М. С. Грушевского, М. М. Ковалевского, Ф. Е. Корша, А. Е.

Крымского, М. И. Туган-Барановского, А. А. Шахматова. – Петроград: Типография т-ва «Общественная польза», 1916. – С. 455 – 647.

3. *Тихонов С. А.* Мукомольное производство Подольской гу-бернии // Труды Подольского губернского статистического комитета (с картою Подольской губернии). – Каменец-Подольск: Типография Губернского Управления, 1869. – С. 1 – 4.

4. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – Ф. 14. Експедиції. – Од. зб. 854.

5. *Іванчишен В.* Матеріали до теми «Каменотесний промисел на Східному Поділлі наприкінці XIX – на початку XXI ст.: побутовий та сакральний виміри» зібрані впродовж 2014 – 2015 рр. на території Могилів-Подільського, Мурованокуриловецького та Шаргородського районів Вінницької області. Комп'ютерний набір. – 96 арк.

6. Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Е. Сицинского // Труды Подольского историко-статистического комитета. – 1901. – Вып. 9. – 1167 с.

7. Спогади В. Тучинського, жителя м. Вінниці (уродженця с. Михайлівці Мурованокуриловецького району Вінницької області), записані В. Іванчишеним 2014 р. у м. Вінниця.

Катерина БЕХ (ОНУФРІЙЧУК)

ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВЕСІЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ МІСТЕЧКА МУРОВАНІ КУРИЛІВЦІ

Сучасні глобалізаційні та інтеграційні процеси в суспільстві впливають на особливості української етнокультури. Зокрема, весільна обрядовість українців зазнає трансформацій: окремі її складові втрачаються, натомість з'являються інновації. Для сучасних етнологічних досліджень такі перетворення є актуальними, їхнє вивчення дає змогу простежити структурні зміни традиційного весілля, поширення новітніх тенденцій та виявити національні та регіональні особливості проведення весіль у наш час.

Весілля як один із головних етапів життя людини привертало увагу дослідників ще на етапі зародження етнологічної думки

в Україні. Вагомим внеском у дослідження весільної обрядовості українців є результати широкомасштабної експедиції (1869 – 1871 рр.) під керівництвом П. П. Чубинського, зокрема, у 4 томі «Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» [20] вміщені матеріали із населених пунктів Поділля (смт. Тиврів Вінницька область, с. Дашківці Літинський р. Вінницька обл., с. Дубина Старокостянтиніський р. Хмельницька обл.). Одним із перших та детальних записів подільського весілля є опис здійснений С. Руданським у рідному селі «Подольское весілля Вінницького повіту в с. Хомутинцях записав Ст. Руданський 20-30.IX.1861» [8].

Однією із найбільш значущих у дослідженні весільної обрядовості Подільського регіону є рукописна праця Г. Танцюри «Весілля в с. Зятківцях» [16]. Автор детально описав етапи весілля, подав 800 весільних пісень та 144 танцювальні мелодії. Не менш важливими є записи фольклористки Н. Присяжнюк. Дослідниця упродовж своєї діяльності зібрала кількатисячну пісенну колекцію, зокрема зафіксувала й весільні пісні Поділля.

У другій половині XX ст. виходять праці Н. Здоровеги «Нариси народної весільної обрядовості» [6] та В. Борисенко «Весільні звичаї та обряди на Україні» [1], в яких уміщено описи традиційного весілля та його трансформації в радянський період, зокрема представлено матеріали з Поділля.

У кінці XX – на початку XXI ст. вагоме місце у вивченні весільної обрядовості подільського краю зайняли експедиційні записи, які складають фактологічний матеріал етнологічних наукових праць. Зокрема, у збірнику «Подільська старовина» вміщено статті дослідників краю – Т. Пірус «Весілля в с. Рахнах-Лісових (I половини XX ст. – до поч. 60-рр. XX ст.)» [15], В. Косаківського «Весілля в с. Хоменках Шар-городського району» [11], А. Гаврищука «Подільське весілля на Дністрі (20-ті роки XX ст.») [2].

Матеріали традиційної весільної обрядовості та її сучасний стан по окремих населених пунктах Вінниччини висвітлено в публікаціях С. Творун [17], В. Гадомського [3], Н. Черняк [19], Ю. Шахової [21], Т. Тисячної [18], І. Драчук [4], С. Загнибіди [5], Т. Ілик [7], А. Кардаш [9], О. Маєвської [13]. Ґрунтовним дослідженням є дисертація М. Пилипака, присвячена весільній обрядовості Східного Поділля [14]. Дослідник проаналізував регіональні особ-

ливості весільного ритуалу у Вінницькій області.

На сьогодні вагому роль для повного відображення картини весільної обрядовості подільського краю, зокрема й Мурованокуриловецького району, відіграють експедиційні практики та виїзди студентів ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Збирання та архівування матеріалів проводиться під керівництвом викладачів-етнологів та співробітників Науково-навчальної лабораторії з етнології Поділля. Фіксування традиційних елементів та сучасного стану весільної обрядовості краю здійснюється під час етнологічних експедицій науковців ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Зокрема, автором були записані особливості традиційного укладання шлюбу та явища сучасного весілля в смт Муровані Курилівці та сусідніх села.

Проаналізовані та опрацьовані монографії та публікації дослідників були використані при написанні статті як порівняльний та узагальнюючий матеріал. Джерела написання послужили польові записи автора та власні спостереження.

Як повсюдно по Україні, в містечку та районі традиційний весільний обряд умовно складається із трьох етапів – передвесільний, власне весілля та після весільний, кожен з яких складається з обрядів, спрямований на порідднення двох родин.

У перед весільному циклі поступово зникають запити та оглядини, а сватання та заручини проводять як один обряд. Хлопець та дівчина самостійно домовлялися про згоду одружитися та про час приходу сватачів: «Весілля так начали. Ходе хлопець, та й каже: «Вже буду женитися, до мене свататись». І батьки вже ідуть до сватів, до нареченої батьків, договоратися на коли – посилають старостів. Вибирають день. Беруть горівку, беруть хліб, беруть, ідуть… Наречений не йде до хати, самі свати заходять. Кладуть на стіл горівку, кладуть хліб. А наречена бере ставить пару стаканів. Випили. А молодий під вікном дивиться, тий заходе, тоді вже до хати. Тоді вже погостилися. Другого дня приходять батьки, ще там може люди були, договораються, назначають, коли весілля» [ОЄД]. Староста був однією із ключових осіб на сватанні, адже проводив перемовини. Найпоширенішими примовками та словесними формулами засватування були про голубку та «гарний товар». У радянський період передвесільна обрядовість обмежувалася лише домовленістю наречених про весілля, оголошенням у трудовому колективі та звичайною гостиною двох сімей. Лише в

окремих випадках родини виконували деякі елементи із традиційного сватання: хлопець приходив з батьками та родичами до дівчини, приносили хліб та горілку, після домовленості сватів перев'язували рушниками. Сьогодні ж помітна тенденція до відтворення традиційних елементів сватання. Відповідно із сторони хлопця йде непарна кількість родичів, обов'язково несіть із собою хліб та горілку, переступивши поріг дому дівчини використовують словесну формулу засватування. Діалоги між сім'ями вміщують традиційні вислови та сучасні: ведуть мову не тільки про голубку, гарний товар та покупця, а й про мрію-дівчину та першокласного хлопця. Після згоди дівчина перев'язує сватачів рушниками, а хлопця хусткою. Під час гостини з'їдають принесені хліб та горілку, домовляються про весільні приготування. Примітно, що останнім часом побутують й елементи традиційного дрескоду, насамперед одягають вишиванки, а по-можливості й інші елементи строю.

У період між сватанням та весіллям наречені запрошують гостей. У поодиноких випадках наречені з дружбою (дружкою) йдуть запрошувати із калачами одягнені в український стрій, як у традиційній обрядовості. Зазвичай, наречені йдуть запрошувати з дружбою чи дружкою найближчих родичів чи сусідів. Решту запрошень допомагають передати батьки. У місцевості побутувала така формула запрошення: «Просили мати, батько і я вас прошу приходьте на хліб на сіль, на наше весілля». У більшості ж випадків запрошення відбувається без традиційних висловів. Приймаюча сторона зазвичай намагається пригостити невеликим частуванням нареченого з дружбом (наречену з дружкою) на знак вдячності за запрошення на весілля.

Одним із важливих у приготуваннях до весілля залишається коровайний обряд. Крім короваю, у місцевості відома й інша весільна випічка: хліб, з яким зустрічають батьки молодих, калачі, з якими запрошують весільну мати (матку), гуски, які використовують під час покривання молодих, після обряду ними частують гостей. Традиційне випікання весільних виробів, як і повсюдно, мало певні правила та пересторогі: «Ну в четвер, як обично, пекли короваї, підготовлялися. Короваї випікати брали, така була коровайниця. І робили, тільки були повинні ліпити, тільки ті, що в парі жили. Не робили вдови, молодьожі можна, дівчата робили. А вдо-

вам не можна казали. Короваї робили тоже, виспівували, біля короваїв. Співали пісень, благословили. Староста був тоді як вже пекли коровай» [ОМІ]. До кінця минулого століття в деяких навколишніх селах були відомі ще випадки, коли запрошували коровайниць, а загалом постачальниками весільної випічки є хлібні та кондитерські підприємства. Зрозуміло, що в таких пекарнях не дотримуються традиційних правил та способів випікання весільного хліба. Зокрема, і змінилося використання весільної випічки, а її асортимент на весілля значно скоротився. Обов'язковим у весільній обрядовості залишається весільний хліб, яким батьки благословляють молодих та коровай, який напередодні прикрашають, несуть дорогою до вінчання, розрізають у перший чи другий день весілля та частують гостей.

Поряд із традиційним коровайним обрядом відомий барвінковий обряд (збирання барвінку та вінкоплетення). Дослідниця весільної обрядовості зауважує, що на Вінниччині коровайний обряд виступає в усій повноті обрядових елементів, а вінкоплетини функціонують спорадично, частіше невідомі зовсім [1, с. 58]. Зауважимо, що для прикрашання короваю використовують не тільки барвінок, а й сезонні квіти та зелень, а заготовкою цих рослин займається хтось із близьких родичів. Традиційний обряд збирання передбачає похід у ліс молодої з дружками чи її матері. Водночас у місцевості відомі пересторогі й певні заборони при збиранні та використанні барвінку. Якщо ідуть збирати цю рослину, обов'язково слідкують за місцем, де вона росте: це не повинен бути могильник чи місце із трагічними подіями та не збирають біля окопів, обирають рівну галявину, де рідко ступають люди. Автором під час підготовки до власного весілля був частково відтворений місцевий барвінковий обряд. Відбувалося це так: наречена разом із дружками йшла до гарного місця по барвінок, дівчата брали із собою хліб та горілку, які залишили на місці, перед тим, як дружки приступили до зривання, наречена в галявину кинула монети, як плату барвінку, зривали рослину тільки дружки, наречена ж стояла осторонь. Коровай прикрашали також тільки дружки. На сьо-годні барвінок втратив своє обрядове значення і використовується у весільній обрядовості лише як рослинна прикраса.

Одним із незмінних атрибутів є вишитий рушник, який має не тільки естетичне призначення, а й ритуально-обрядове. Весіль-

ний рушник символізує життєву дорогу молодих. На сучасному весіллі використовують кілька рушників у різних дійств: під час реєстрації шлюбу та вінчання молодим під ноги стелять великий рушник, меншим виробом зв'язують руки в церкві, парні рушники готують для ікон, підкладають рушники й під обрядову випічку.

У традиційній обрядовості передшлюбні дійства завершувалися дівич-вечором. Як зауважує В. Борисенко, складовими частинами цього обряду були приготування вінків, весільного деревця, посад і перепій молодих, розплітання коси нареченій, обмін подарунками між молодими, громадське благословення на шлюб [1, с. 61 – 62]. У наш час дівочі і парубоцькі вечірки (дівичники і холостяцькі вечірки) наречені проводять нарізно, на відміну від традиційної обрядовості, де вони спільно виконують обряди. Інтернет-простір наповнений послугами організаторів та варіантами проведення цих вечорів, які мають розважально-ігровий характер. На сьогодні усі обрядові дійства традиційного дівич-вечора втрачено, а його проведення має розважально-ігровий характер, збережено лише символічне значення – прощання із дівоцтвом та парубоцтвом, Щодо поширення серед молоді дівичника (дівич-вечора) респонденти зауважують: «Він став популярним та обов'язковим в останні роки, а років сім назад такого вечора з розвагами ще ніхто не проводив» [ВЮВ].

Традиційно весілля відбувалося в неділю. У містечку здебільшого намагаються дотримуватися цією традиції, водночас зафіксовані часті випадки, коли весілля проводять у суботу. Відповідно структури весілля змінюється залежно від дня проведення. Зокрема, якщо перший день весілля в суботу, другий – у неділю, схема така: субота – зустріч наречених, викуп, реєстрація шлюбу, обов'язкова фотосесія, застілля, неділя – вінчання, застілля, знімання фати, частування короваєм. Якщо весілля відбувається традиційно в неділю, то усі обрядодії та сучасні елементи сценарію здійснюють в один день. Зауважимо, що протягом ХХ – початку ХХІ ст. через соціально-політичний чинники складові структури весілля змінювалися чи з'являлися нові. Зокрема, у другій по-ловині ХХ ст. у зв'язку із запровадженням радянської обрядовості, з весільного сценарію зникає вінчання, натомість поширеною серед населення стає урочиста реєстрація шлюбу. На початку ж цього століття спостерігається тенденція обов'язкового включення у сце-

нарій весілля вінчання. Обов'язковою у містечку є реєстрація шлюбу. Зокрема, у день весілля, крім офіційної реєстрації в державній установі, проводить ведучий (тамада) церемонію одруження й на початку бенкету. Така церемонія здійснюється як постановочна вистава для тих гостей, хто не потрапив на офіційну. Серед населення відомі випадки, коли наречені офіційно реєстрували шлюб заздалегідь, а в день весілля замовляли тільки «церемонію для гостей та відеокамер». Такий варіант проведення весілля обирають наречені, які готують весілля в європейському стилі. Крім цього стилю, мешканці містечка й інші сучасні варіанти весіль. Найпопулярнішими серед населення є весілля в кольорі: біло-червоне, біло-синє, бузкове, рожеве. Особливість таких весіль помітна в одязі молодих та гостей, оформлені зали та весільної атрибутики.

Незалежно від стилю проведення весілля присутні традиційні дійства, хоча й дещо змінені. Зокрема, обов'язковий викуп нареченої, благословення від батьків, зустріч молодих, знімання фати.

Локальною особливістю весілля у містечку є обрядове переливання водою дороги нареченим. Відбувається це так: дорогою до реєстрації шлюбу (вінчання) чи уже до бенкетної зали, перед молодими пробігає хлопчик, переливає їм шлях водою, перевертає догори дном відро та вимагає від нареченого грошовий викуп, лише після отриманого пропускає; при цьому наречений повинен перенести наречену через розілляту воду. Цей звичай відображає ще дохристиянські уявлення. А саме, як зауважує Г. Кожолянко, із весільною богинею Лелею, покровителькою дівчат, яка втілювала водну стихію: «У весільній обрядовості переливання дороги молодим при їх русі до освячення шлюбу мало божественно-магічне призначення – через воду передати молодому подружжю любов, злагоду, життєтворення» [10, с. 146].

Сучасний сценарій весільного бенкету включає не тільки розважальну програму й нові обряди, а й виконання деяких традиційних. Зауважимо, що традиційні й сучасні обряди здійснюють почергово. На питання які обряди здійснюють під час бенкету респонденти здебільшого перелічують такі: «Покривання нареченої, чоботи, кидання весільного букета та підв'язки, розрізання короваю, сімейне вогнище» [КОО].

Після реєстрації шлюбу чи вінчання молодих зустрічають

батьки, благословляють та вітають. Далі усі дії відбуваються у бенкетному залі, а в теплу пору – на вулиці, біля будівлі. У традиційному подільському варіанті весілля перепій (пропій, обдаровування молодих) відбувалося на другий день весілля в домі молодого, або ж був одним із заключних обрядів у перший день. У традиційній обрядовості молоді кожного гостя за дарунки пригощають короваєм з медом, наливають чарку горілки. Сьогодні час обдаровування наречених перенесли на початок святкування. Біля спеціально оформленого місця (на початку зали чи перед входом, біля прикрашеної арки, столика) молоді зустрічають запрошених. Гості ж вітають подружжя, нареченій дарують квіти, а нареченому вручають подарунки чи гроші.

Частування ж короваєм залишають на завершення весільного дня. Під час застілля найближчі родичі, друзі колеги почергово промовляють тости молодим. Зазвичай першим надається слово тим присутнім, які мають весільні чини – це старші дружка й дружба, весільний староста, старостиха, весільні мати (матка) й батько, хрещені наречених. Рідше на сучасному весіллі побутують чини світилки, молодшого дружби й дружки та чопового.

Після першого столу ведучий запрошує молодих до першого їхнього танцю в якості подружжя. Цей звичай широко побутує в місцевості, його включають у сценарій незалежного від стилю чи тематики весілля. Звичай запозичений із весілля західного зразка. Також місцеве населення, як і повсюдно по Україні, підхопило й інші елементи американського та європейського весілля. А саме посадочні картки на столах, альбом побажань, кидання нареченою весільного букета в гурт незаміжніх дівчат, пісочна церемонія для молодят, запалення вогню.

Частину обрядів, введених у радянський період, також за своїми вподобаннями наречені можуть включати й до сучасного сценарію. Зокрема, це випускання голубів, взування тещі в чоботи, збирання грошей у повзунки на майбутніх дітей, викуп шампанського.

У містечку традиційні й нові обряди за бажанням наречених можуть бути включені у сценарій їхнього весілля. Зокрема, сьогодні на всі виконують на весіллі традиційний обряд покривання молодих. Зазвичай обряд здійснювали після видачі кухарями на стіл голубців, «за третім разом завивають молодих, щоб були у

купці». Поряд із молодою ставала весільна мати (матка), а біля молодого – старостиха, у руках тримали кухонне приладдя – макогін чи дерев'яну ложку. Старший дружба брав у руки за кінці хустку та «гуски», просив благословення у старости на покривання, пританцьовував під музику та намагався покрити молодих. Двічі його відганяли старостиха та матка, а за третім разом дружба покривав голови молодих хусткою, міцно зав'язував кінці. Учасники обряду швидко намагалися розділи між гостями випічку. Вважається поганим знаком, якщо «гуски» в руках дружби ламалися самі, ще до третьої спроби покривання. Після закінчення обряду молода цією хусткою покривала плечі.

Одним із обов'язкових на сучасному весіллі є обряд зніманя вінка чи фати, який ототожнюють із розплітанням коси. У традиційній обрядовості українців розплітання коси здійснювалося напередодні весілля за участю матері нареченої та старшого брата. Сьогодні участь у зніманні фати бере мати нареченої та свекруха. Мати знімає фату та вінок нареченій, кладе їх на хліб, свекруха закручує в хустку – молода двічі скидає, за третім разом не опирається. На завершення весільного дня молоді частують гостей короваєм та святковим тортом. Розрізають коровай старости, молоді роздають гостям, підошву зазвичай віддають музичному гурту. Урочисте розрізання весільного торта українці запозичили із західної культури. Сьогодні цей кондитерський виріб є невід'ємним атрибутом весілля. Торт розрізають молоді із з'єднаними руками, це визначають як їхню першу спільну роботу.

До післявесільного циклу належать дійства на другий день весілля. Цього дня в містечку здебільшого продовжують святкувати пориднення двох родин. Молоде подружжя вживається в роль господарів – цього дня обов'язково пригощають присутніх борщем. Батьки ж молодих займають їхнє місце. Серед населення містечка відомий звичай плести вінок батькам, які одружили останню дитину в сім'ї. Після вшанування батьків відбувається розважальна програма – «циганщина». Персонажами цього дійства є фальшиві молоді, фальшивий староста, далекі чи маловідомі родичів та гості-цигани. Переодягнена молодь, здебільшого парубки, справляють фальшиве весілля. Як і в традиційній обрядовості «циганщина» має пародійний характер, та як зауважує О. Курочкін дійство насичене еротичними мотивами й символікою [12, с. 145].

Як і перший день, усе святкування завершується танцями.

Проаналізувавши сучасну весільну обрядовість містечка, зауважимо, що з другої половини ХХ ст. значна частина обрядодій у кожному весільному циклі скорочуються або зникає з побутування, натомість їхнє місце займають нові явища та елементи. Водночас основні етапи структури традиційного весілля зберігаються (заручини, зустріч молодих, викуп, реєстрація шлюбу чи вінчання, знімання фати та розрізання короваю), хоч і в дещо зміненому форматі. Сценарій сучасного весілля наповнений радянськими обрядами та запозиченими із заходу елементами, які часто мають розважальний чи ігровий характер.

В останні десятиліття серед населення містечка простежується тенденція до відтворення традиційних елементів весільної обрядовості. Часто ініціаторами проведення весілля у традиційному українському стилі є наречені. Це свідчить про зацікавленість молодого покоління у збереженні традиційного української культури загалом.

Весілля, з комплексом ритуалів і обрядів, є одним із найскладніших та найколоритніших компонентів культури українців. Сьогодні, в умовах інтеграційних процесів, Весільна обрядовість потребує безперервного вивчення стійкості та змін різних. Зокрема, варто й вивчати регіональну специфіку весільної обрядовості цього краю. Тому варто включити в перспективу етнографічних досліджень особливості проведення весіль цього краю.

Джерела та література:

1. *Борисенко В.* Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження / В. Борисенко / АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського; відп. ред. М. М. Пазяк. – К.: Наукова думка. – 1988. – 92 с.: іл.

2. *Гаврищук А.* Подільське весілля на Дністрі (20-ті роки ХХ ст.) / А. П. Гаврищук // Подільська старовина. Збірник наукових праць [Відп. ред. В. А. Косаківський]. – Вінниця: Вінницький обласний краєзнавчий музей, 1993. – С. 377 – 389.

3. *Гадомський В.* Родинна обрядовість у с. Заливанщина Калинівського району на Вінниччині / В. Гадомський // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: Зб. наук. праць. – Вінниця. – 2004. – С.107 – 115.

4. *Драчук І.* Весільний обряд із с. Почапинці (Жмеринського району Вінницької області) / І. Драчук // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. – Вінниця. – 2005. – Вип. 1. – С. 78 – 79.

5. *Загнибіда С.* Весільні звичаї та обряди с. Крупин (Хмільницький район Вінницької області) / С. Загнибіда // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. – Вінниця. – 2005. – Вип. 1. – С. 79 – 80.

6. *Здоровега Н.* Нариси народної весільної обрядовості на Україні / Н. Здоровега. – К. : Наукова думка. – 1974. – 159 с.

7. *Ілик Т.* Передвесільний обряд (сватання, коровай, передвесільна п'ятниця) в с. Велика Стадниця (Вінницький район Вінницької області) / Т. Ілик // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. – Вінниця. – 2005. – Вип. 1. – С. 81 – 83.

8. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. 1. – Од. зб. 652. – (Подольське весілля Вінницького повіту в с. Хомутинцях записав Ст. Руданський 20 –30.IX.1861).

9. *Кардаш А.* Весільний обряд м. Шаргорода на Вінниччині // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження / А. Кардаш. – Вінниця. – 2005. – Вип. 1. – С. 83 – 86.

10. *Кожолянко Г.* Дохристиянський і християнський шлюб в українців: історико-етнологічна характеристика / Г. Кожолянко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедрра етнології, античної та середньовічної історії. – Чернівці – Вижниця: Черемош. – 2012. – Том 1 (33). – С. 141 – 157.

11. *Косаківський В.* Весілля в с. Хоменках Шаргородського району / В. Косаківський // Подільська старовина. Збірник наукових праць [Відп. ред. В. А. Косаківський]. – Вінниця: Вінницький обласний краєзнавчий музей, 1993. – С. 373 – 377.

12. *Курочкін О.* «Циганщина» як структурний компонент традиційного весілля / О. Курочкін // Матеріали до української етнології: щорічник. Збірник наукових праць. – Вип. 9 (12) / [голов.ред. Г. Скрипник]; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. – 2010. – С. 143 – 150.

13. *Маєвська О.* Коровайний обряд в українському весіллі с. Митки (Барський район Вінницької області) / О. Маєвська // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. – Вінниця. – 2005. – Вип. 1. – С. 94 – 95.

14. *Пилипак М.* Весільна обрядовість Східного Поділля середини XX – початку XXI століття: типологія, специфіка, динаміка та географія побутування (на матеріалі картографування) : авто-реф. дис. канд. іст. наук: 07.00.05 / Максим Анатолійович Пилипак. – Київ: Б. в., – 2011. – 19 с.

15. *Пірус Т.* Весілля в с. Рахнах-Лісових (І половини ХХ ст. – до поч. 60 рр. ХХ ст.) / Т. Пірус // Подільська старовина. Збірник наукових праць [Відп. ред. В. А. Косаківський]. – Вінниця: Вінницький обласний краєзнавчий музей, 1993. – С. 365 – 372.

16. *Танцюра Г.* Весілля в селі Зятківцях / Г. Танцюра / Упоряд., передм., прим. М. Дмитренка; муз. матеріал, передм. підгот. Л. Єфремова. – К., 1998.

17. *Творун С.* Свята, звичаї і обряди / С. Творун // Одвічна Русава (етнографія та фольклор с. Стіна на Поділлі). – Вінниця. – 2003. – С. 81 – 112.

18. *Тисячна Т.* Весілля в с. Гордіївка Тростянецького району на Вінниччині: сучасне і минуле / Т. Тисячна // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: Зб. наук. праць. – Вінниця. – 2004. – С. 126 – 129.

19. *Черняк Н.* Покривання молодої у весільному обряді с. Слободище Іллінецького району на Вінниччині / Н. Черняк // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: Зб. наук. праць. – Вінниця. – 2004. – С. 115 – 120.

20. *Чубинский П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. – Т. IV.: Обряды: родины, крестины, свадьба, похороны / П.П. Чубинский. – СПб., 1877. – 715 с.

21. *Шахова Ю.* Весілля у Брацлаві на Вінниччині / Ю. Шахова // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: Зб. наук. праць. – Вінниця. – 2004. – С. 120 – 126.

СПИСОК ІНФОРМАТОРІВ

ВЮВ – Власенко Юлія Володимирівна, 1990 р. н., записала Бех (Онуфрійчук) К., у серпні 2016 р. в смт Муровані Курилівці Вінницької обл.

КОО – Костенюк Олександр Олександрович, 1988 р. н., записала Бех (Онуфрійчук) К. у серпні 2016 р. в смт Муровані Курилівці Вінницької обл.

ОЄД – Онуфрійчук Євдокія Дмитрівна, 1931 р. н., записала Бех (Онурійчук) К., у квітні 2010 р. у с. Курашівці Мурованокуриловецького р-ну Вінницької обл.

ОМІ – Овчарук Марія Іванівна, 1941 р.н., записала Бех (Онуфрійчук) К., у червні 2010 р. у с. Курашівці Мурованокуриловецького р-ну Вінницької обл.

Тетяна ПІРУС

ЗНАХАРСЬКІ ЗАМОВЛЯННЯ НА МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНІ

(за матеріалами рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського)

Останнім часом зростає інтерес дослідників до народної медицини. Особлива увага прикута до такого таємничого і загадкового явища, як знахарство. Про нього існує загалом чимала кількість наукових джерел, але вони належать переважно до XIX – початку XX століття. У роки радянської тоталітарної системи проти знахарства проводилась нещадна боротьба. Нині на терені Поділля лише подекуди залишились народні цілителі, які надають допомогу своїм односельчанам.

Подільські народні цілителі неодноразово привертали увагу дослідників. Так, про знахарське навчання написана стаття авторами Подолинним А. М. та Безверхим О. С. [1, с. 357 – 360]. Про вимовляння і заклинання йде мова у публікації Вовкодава В. П. [2, с. 360 – 361]. Одному з найпоширеніших на Поділлі обряду – скидання вогню – присвячене дослідження Безверхого О. С. [3, с. 362 – 364].

Народну медицину подолян, яка пов'язана з ірраціональними народними знаннями, було досліджено автором у селах Вереміївка, Митинці та Хотьківці Красилівського району Хмельницької області [4].

У рукописному фонді навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського знаходиться 77 справ про Мурованокуриловецький район [5]. Зокрема, кількість справ із обстежених населених пунктів Мурованокуриловецького району має такий розподіл: смт Муровані Курилівці – 22, с. Наддністрянське – 10, с. Роздолівка – 8, с. Дерешова – 6, с. Конищів – 8, с. Вербовець – 3, с. Котюжани – 3, с. Немерче – 3, с. Михайлівка – 2, с. Морозівка – 2.

По одній справі з різних тем представлені села: Вінож, Великий Ольчедаїв, Долиняни, Дружба, Жван, Курашівці, Лучинець, Попелюхи, Рівне.

Об'єктом нашого дослідження є знахарські обряди та замовляння Поділля.

Предметом дослідження є знанння та вміння знахарів Мурованокуриловеччини.

Усі записи зроблені студентами з першого по п'ятий курс різних підрозділів університету. За формою це – індивідуальні науково-дослідні завдання (ІНДЗ), матеріали етнографічної практики, творчі роботи, реферати, польові дослідження тощо. Реципієнтами були обрані представники різних соціальних груп, які є носіями знань про походження назв переважно рідних населених пунктів.

З проблем знахарства у рукописному фонді зберігається студентська залікова робота з народознавства «Народна медицина українців», виконана на основі матеріалів, зібраних у с. Лучинець [6] та запис «Викачування яйцем», зроблений у с. Долиняни [7] Мурованокуриловецького району.

Залікова робота студентки Коваль Лариси – це записи від прабабусі Коваль Наталки Миколаївни, яка проживала на той час (1993 р.) у с. Лучинець.

Прабабуся розповіла своїй онучці про те, як відбувався процес лікування бородавок, що примовляли при уразах, кровотечі, пристріті тощо.

Бородавки завжди було складно лікувати. У селі Лучинець існували такі народні методи: «Хворі приходили вранці, до сходу сонця, нічого не ївши. Бабуся йшла з цією людиною до лісу, де б'є джерело, а також в цьому місці повинні були б розходитись три струмочки. Бабуся тричі промовляла… «Жабки, жабки, заберіть бородавки Раби (а) Божої (ого)»… І мастила уражене місце болотом, що було в цьому місці. Таким способом вона лікувала бородавки у корови» [6, арк. 1]. Існував ще один спосіб лікування бородавок. Для цього потрібно було дочекатися молодого місяця. «Коли побачиш перший молодий місяць, потрібно не сходити з місця, а дивитися на Місяць і проказувати:

Місяцю, Місяцю,
Спитай у старого,
Чи нема бородавок у мертвого?

Як нема у нього,
То не має бути
У мене молодого!

Після проказування цих слів потрібно було взяти землі з-під п'яти і «помазати» бородавку» [6, арк. 2].

Якщо існувала підозра, що хвороба навмисне наслана ворогом, знахарка використовувала таке замовляння [6, арк. 2]:

«Стаю на дорогу
Обома ногами,
Щоб я мав право
Перед ворогами.
Хрест мені в руки,
Сонце мені в вічі.
Місяцем опережусь
І всім врагам
Золотом окажусь».

«Ураз» вважали важкою хворобою. Щоб його позбутися, необхідно було тричі прочитати подане нижче замовляння та пити відвар «підривника» – чебрецю повзучого.

«Вразе – брате,
Стань собі місці
На золотому кріслі.
Зробися мачинкою,
Покотись горошинкою,
Тут тобі не стоять,
У животі не бурчать.
Жовтої кості не ломить,
Червоної крові не ссать.
Я тебе прошу, я тебе благаю,
Бога на поміч ззиваю.
Я тебе не своїми руками
Я тебе вмовляю
Божими словами» [6, арк. 3].

Особливо часто звертались по допомогу до знахарок, коли слабували маленькі діти, особливо новонароджені. Від «плісняви» намагались позбутися з допомогою такого замовляння:

«Господи, поможи,
Поблагослови.

Святий Спасителю
І Божа Мати
Народженому (ім'я)
Плісняву визивати,
Плісняву визвать,
Викликать.
Із трунка живота,
Кишичок, печіночок,
Із губочок, із язичка,
Іди собі за морями,
За димами.
Свята вода,
Обмий ті міста
Народженій (ному) (ім'я),
На поміч посилай» [6, арк. 5].

У випадку кровотечі часто також звертались до знахарки. Вона читала таке замовляння, з допомогою якого спиняли кров:

«Ішла красна дівиця
Із кам'яним відром
Через кам'яні гори
Кам'яну корову доїть.
Хіба можна,
Щоб кам'яна корова
Молоко давала? – Ні!
Хіба можна,
Щоб народженому (імя)
Кров ішла ? Ні!».

Часто до знахарки звертались за допомогою від «пристріту», який міг вразити не лише дітей, а й дорослих. Текст замовляння «Пристріт Всьому»:

«Першим разом. Більшим часом.
Пресвятая Богородиця, Мати Марія,
Стань мені у помочі
Пристріт вимовляти
І виговорити
Із голови, із рік, із ніг, із суглобів,
Нахожеий, наброжений, насланий,
Наспаний,

Стовповий, Вітряний, Водяний,
Парубочй, Дівочий, Шляховий.
Де ходила (в), де вступала (в),
Де вітер навіяв.
Іди собі. пий-гуляй,
Сухі лози ламай.
А до Божої (го), хрещеної (го) (ім'я)
Права не май.
Із духом,
Із Господом,
Із поміччю
Матір Божа ішла,
На поріг ступала,
Золотий обручик несла,
Голову стискала,
Іди на сухий ліс» [6, арк. 6].

У селі Долиняни була відома «бабка-знахарка», яка славилась вмінням надавати допомогу викачуванням яйця. В архівній справі не названо ім'я знахарки, що є досить поширеним явищем. Однак записано послідовність самого обряду та спроба аналізу – «це не лише спосіб лікування, це цілий острівець стародавньої язичницької культури, що дивом дожила до наших часів» [7, арк. 1].

Автор записів відзначає, що «завжди повинна бути ікона». Обряд викачування яйцем проводився у декілька етапів. Початковий етап – це моління. «Бабка» стає обличчям до ікони зліва від хворого, який сидить на табуретці, і тримаючи в руці свячений ніж. Читає три молитви, насамперед «Отче наш», потім «Богородице Діво», потім «Хай скресне Бог». Після прочитання молитов промовляє: «Божия Матір, стань мені в помочі». Наступний етап – це замовляння яйцем. Не випускаючи з руки ножа, вона бере в праву руку яйце і замовляє його: «Першим разом, лучшим часом, пристріт, переляк, волненія, тоску, гризу все його викачую, вимовляю, на яйце визиваю. На морі, на окияні, на острові на Буяні там стояв святий престол. Коло святого престолу стояв святий Павло, святий Петро. І сказав рабу Божому на яйце качати, від болезні рятувати.

Чи воно з стіху, чи воно з сміху, з наїдку, з напитку, вступлене ногами, взяте руками, підпливане, підсипане, надсипане, приспане, закляте, прокляте, передате, нажите – все викачую, вимовляю, на яйце визиваю.

Тут тобі не бувати, тут тобі не панувати, червоної крові не ссати, жовтої кості не ламати, не ялити, не тошнити, не сушити рабу Божию. Все його викачую, вимовляю, на яйце визиваю» [7, арк. 2].

Далі відбувається кілька послідовних етапів в обряді викачування яйцем:

- качання яйцем жвавими круговими рухами над певними ділянками тіла та проказування замовляння; і слова, і дії повторюються тричі;
- звернення до Бога;
- виливання яйця та винос його на двір (собаці) або закопування на межі;
- здування хвороби;
- подяка хворого знахарці [7, арк. 3 – 4].

У записаних матеріалах збережено текст замовляння. Ймовірно, що він переданий з уст в уста і зберігався у родині декілька поколінь. Особливу увагу привертає зміст замовляння.

Рукописні матеріали Мурованокуриловецького району, що зберігаються у навчально-науковій лабораторії з етнології Поділля, є важливими науковими матеріалами з історії, етнології, краєзнавства та культурології.

Джерела та література:

1. *Подолинний А. М., Безверхий О. С.* Знахарське навчання / А. М. Подолинний, О. С. Безверхий // Подільська старовина. – 1993. – С. 357 – 360.

2. *Вовкодав В. П.* Вимовлянні і заклинання / В. П. Вовкодав // Подільська старовина. – 1993. – С. 360 – 361.

3. *Безверхий О. С.* Скидання вогню / О. С. Безверхий // Подільська старовина. – 1993. – С. 362 – 364.

4. *Пірус Т. П.* Народна медицина / Т. П. Пірус // Легенди з-над сивого Бужка: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Митинці, Хотьківці, Вереміївка і Заруддя Красилівського району на Хмельниччині. – Київ, 2010. – 344 с.

5. Архів Рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (далі РФП ВДПУ). – Ф. 1. – Оп. – 13. – Спр. 1 – 77.
6. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. – 13. – Спр. 42.
7. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. – 13. – Спр. 50.

РЕГІОНАЛЬНА ТОПОНІМІКА

Йосип ОСЕЦЬКИЙ

РОЗСЕЛЕННЯ І ЗАНЯТТЯ ДОІСТОРИЧНИХ СПІЛЬНОТ НА ЗЕМЛЯХ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ У XI – III ТИС. ДО Н. Е.: ДАНІ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ

Однією з актуальних наукових проблем досліджень з найдавнішої історії України є обмеженість інформації щодо процесів поступу древньоукраїнського населення зі світу природи до цивілізації. Через це основою сьогоднішніх знань про ці давноминулі періоди є основані, переважно, на здобутках археологів узагалінені відомості й висновки щодо слідів і проявів первісних громад у їх взаємопов'язаності з особливостями ландшафту і клімату великих територій Праукраїни – Полісся, Степу, Право- і Лівобережжя України, Карпат, Криму тощо. До таких макрорегіонів учені відносять і Поділля.

Однак при цьому усе ще бракує надійної, всебічної та науково доведеної інформації щодо розселення й життєдіяльності доісторичних спільнот у конкретних мікрорайонах. Саме ці проблеми визначають актуальність зусиль тих дослідників, що пропонують власні виходи із цієї ситуації.

Зокрема, дослідження автора вказують на те, що значний масив інформації про доісторичну, дописемну Праукраїну можна отримати шляхом застосування методу системного аналізу процесів розселення і господарювання наших найдавніших предків у природних умовах конкретних місцин.

Такий наш підхід зумовлений тим, що людина з'явилась на землі особливий триєдиний феномен, що є водночас і біологічною,

і соціальною, і мислячою тобто здатною до творення істотою. Народження, виокремлення людей з решти живого світу було пов'язане виключно зі здатністю особистості до свідомої думки та до слова як знаряддя оформлення, збагачення і поширення результатів мислення серед собі подібних індивідів.

Звідси, рух людини зі світу природи до цивілізації залишив по собі не лише матеріальні релікти місць розселення, засобів праці чи зброї. Свідченням цього руху також є мова, що на тисячоліття, а то й назавжди зберігала у собі реальні надбання людського розуму, мислення та праці. Мова у свідомості людей відображала картинки навколишнього світу, пов'язувала людей із природою ареалів мешкання та з іншими особами. Поряд зі спільною життєдіяльністю на спільно обжитих землях мова була ефективним чинником згуртування індивідів і їх родин у первісні спільноти – роди і племена, ставала їх могутнім оберегом, поступово ідентифікуючи їх у єдиний народ.

Саме ця триєдина системна пов'язаність особистості, її мислення й мови та природи дає змогу теоретично реконструювати й аналізувати процеси і явища давноминулих дописемних епох давньої вітчизняної історії.

Доказом цього є дані, отримані автором шляхом застосування методу системного аналізу інформації з психології, давньої історії, археології, природничих наук, а також із порівняльно-історичного мовознавства щодо низки сучасних та архаїчних топонімів тобто власних назв місцин на теренах Мурованокуриловецького району.

Так, психологи довели, що ранні періоди історії для особистості людини були життєво важливими потреби у безпеці, воді, їжі, переважання конкретного мислення. Це не дозволяло відволікатися на абстрактні речі, не пов'язані з виживанням. Крім цього, первісні люди запам'ятовували навколишній світ і передавали інформацію про нього у вигляді словесних картинок-óбразів.

З погляду історичної географії, природно-ландшафтні умови Мурованокуриловецького району є типовими для східного Поділля у його придністровському ареалі та споконвіків є усталеними.

Доведено, що береги Дністра людські спільноти обжили не пізніше 300 тис. тому в епоху найдавнішого кам'яного віку – палеоліту. Тут їх привабили природні умови, сприятливі для безпеч-

ного мешкання або зведення жител, наявність матеріалів для підтримання вогню і створення знарядь для занять загінним полюванням на велику здобич, рибальством чи збиральництвом.

Усталене існування цієї природно-соціальної системи скінчилося із завершенням четвертого льодовикового періоду в середині XI тис. до н. е. На цьому кліматичному рубежі у Європі, у тому числі у Праукраїні, наступило істотне потепління, зменшилася кількість атмосферних опадів. Це різко звузило площі випасів великих тварин, які до цього були м'ясною здобиччю для первісного населення. Настала епоха середнього кам'яного віку – мезоліту, що тривав від середини XI до кінця VII тис. до н. е. Первісні наддністрянці розгорнули активний пошук нових ареалів для мешкання і добування м'ясної їжі по узбережжях приток Дністра аж до їх верхів'їв, де водилося багато здобичі, проте вона була дрібною і прудкою. Для її здобування було винайдено лука для ураження здобичі стрілою із засади. В цю епоху наші предки також відкрили випалювання посуду із глини. Це полегшило готування їжі, збагатило раціон, відчутно зменшило затрати організму на перетравлювання їжі та забезпечило перерозподіл сил на потреби розумової діяльності.

Однак некерована екологічна діяльність мезолітичних мисливців-лучників призвела на початку VI тис. до н. е. до кризи харчування. Але загроза голодного вимирання була усунута по-справжньому революційним переходом від споживання дарів природи до їх створення власною працею. Так вісім тисячоліть тому були започатковані та розвинуті у VI – III тис. до н. е., причому ще за відсутності металів (період неоліту і енеоліту), два високопродуктивних види економічної діяльності – тваринництво і землеробство.

Зі свого боку, фахівці з мовознавства довели, що – крім північних племен, що мешкали від Поволжя і Валдаю до Скандинавії і Льодовитого океану і спілкувалися мовами угро-фінської групи – праісторичне населення Європи активно послуговувалося усною індоєвропейською мовою. Її слова добре збереглися у писемній мові санскрит в Індії, причому серед європейців найбільше цієї лексики успадкували у свою мову українці.

Завдяки системному аналізу інформації з різних галузей наукових знань про особистість древньої людини та щодо природних

умов і доісторичних соціально-економічних процесів у Східному Поділлі, автором отримані варті уваги дані щодо наявності у сучасних чи архаїчних топонімах Мурованокуриловеччини реліктів індо-європейських слів, що у дописемну добу передавали ознаки конкретних місцевостей або заняття мешканців чи поєднували у собі зазначені обидві групи ознак, а саме:

І. Ці землі в епоху пізнього палеоліту використовувалися тодішнім населенням мало. Очевидно, це було пов'язано з відсутністю великої м'ясної здобичі або із віддаленістю цих теренів від основних місць мешкання біля Дністра – ця назва зберігає індоєвропейський корінь *Дана* тобто *Богиня води*.

Та усе ж у верхів'ях басейну р. Немія приблизно за 40 км від Дністра знаходимо топонім **Глибока Долина**, в якому проглядаються індоєвропейські корені слів *го* або *ко* – «корова, бик»; *лъбъ* – «ранити, бити, полювати»; *кга* – «джерело» або *га* – «ходьба». Таким чином, поняттям *Глибока* у свій час могли називати місцину, «де полювали на худобу біля джерела» або «куди йшли полювати на худобу». До речі, корінь *лъбъ* зберігся у назвах різних місцевостей Поділля та усієї України (Новоушицький район: с.с. *Глибівка*, *Глібічок, Глібів*; Віньковецький район: *Глибока Долина* у течії р. Лядова; *Хлоп'є* – у басейні р. Рів., на Буковині: *Липчани* тощо. Цей корінь також містять загальні назви вразливих частин туші здобичі – «лопатка, клуб, лоб», а також назва суб'єктів загінного полювання – «хлопці».

Пізніше, вже в епоху мезоліту, на землях району могли осідати також мисливці-лучники. Загалом, на це вказує велика кількість пізніших поселень різних видів скотарів, якими ставали колишні мисливці. Однак на конкретну місцину їх поселення вказує топонім **Кривохижинці**. У ньому слід вбачати словесний «óбраз-картинку» мисливця-лучника, утворений з понять *kṛ-veddhar* (*кріведхар* – вправний стрілець-постачальник), s*ina* (*сіна* – запас, провіант) та *ksi* (*ці* – мешканці). На розмовному рівні сума слів «крі+ведха+сіна+ці» могла вимовлятися скорочено й доволі близько до «кри-вед-хи-сін-ці» у загальному лексичному значенні «мешканці, вправні мисливці, що мали запаси продуктів».

Факти заселення й екологічної діяльності в часи мезоліту можуть відображати також архаїчні топоніми хутір **Вигода** (біля с. Михайлівці) – від *viha-ga* (*віга-га* – стріла) + *da* (*да* – постачаль-

ник) у значенні «стрільці-постачальники»; **Сказинці** (південніше с. Вербовець) – від *çásа, çásana* (*шáса, шáсана* – забій худоби) + *ina* (*іна* – багатство) тобто «багаті полюванням на худобу» і назва місцини фільварок **Мокренький** (між р.р. Вербова і Бахтинка на південний захід від с. Новосілка) – від *mŗgayu* (*мріґаю* – мисливець) або *mŗgayā, mŗgavyā* (*мріґаяя, мріґавяя* – полювання на рогатих).

В аспекті здобутків наших мезолітичних прапредків видаються цікавими результати аналізу топоніму **Петримани** – від *pātra* (*паатра* – посуд, чаша), pātri (*паатрі* – горщик), pātrin (*паатрі* – той, хто має посуд).

Отримані дані дають підстави стверджувати, що найбільш активно заселення сучасних теренів району відбувалося в епохи нового кам'яного віку – неоліту і трипілля. Зокрема, на це вказує системний аналіз природних умов конкретних місцин і структури топонімів, що їх позначають, відображаючи при цьому ознаки звершення першої економічної революції VI тис. до н. е. – перехід до пріоритетного заняття тваринництвом чи землеробством.

Так, пріоритетне землеробське заняття доісторичних спільнот відображають назви сіл **Лучинець** і **Лучинчик** – від *lū* (*лъ* або *луу* – збирати врожай) + *sasya* (*сасья* – посів, сходи, урожай зерна, злаки) + s*ina* (*сіна* – запас, провіант) або *ina* (*іна* – багатство) + *ksi* (*ці* – мешканці) у схожих значеннях «мешканці, що багаті збиранням посіяних злаків» або «мешканці, що мають запаси посіяного і зібраного урожаю злаків».

Водночас значно більше спільнот займалися скотарством. Так, на випасання худоби вказують топоніми **Немерче** – від *nama* (*нама* – пасовище) + *riti* (*рімі* – річка, потік) + *ksi* (*ці* – мешканці). Ознаки розведення великої рогатої худоби передають топоніми **Балківка** – від *bala* (бала – бик) + *gavi* чи *kavi* (*ґаві, каві* – корова); **Горай** – від *go* або *ko* (го, ко – корова) + *raj* (ай – багатство); **Конищів** – від *ko* (го, ко – корова) + *niṣeva* (*нішева* – заняття); **Кукавка** – від *kuti* (*куті* – горб) + *gavi* чи *kavi* (*ґаві, каві* – корова); **Курашівці –** від *ko* (ко – корова) + *rasa* (*раса* – молоко).

В умовах складного рельєфу цього регіону доісторичні спільноти також виживали за рахунок розведення дрібної худоби. На це можуть вказувати індоєвропейські морфеми у топонімах **Галай-**

ківці – від *chelaka, chelika* (*хелака* – цап, *хеліка* – коза) + *ajā* (айаа – вівця); **Посухів** – від *paçu* (пашу – дрібна домашня худоба), **Кукурівка, Курилівці** – від *úrā* (ýраа – вівця).

Факти прадавнього розселення у межах району також підтверджують індоєвропейські мовні корені, що відображали ознаки ландшафту. Так, **Дерешова** перекладається як «правіше від долини»; **Золотогірка** – як «там, де глиняна гора і джерело». В основі архаїчного топоніму **Чурилівці** міг бути звуконаслідуючий вигук «*чур* або *жур*» у значенні «водоспад».

Системний аналіз топонімів індоєвропейського походження дає змогу доволі чітко визначати найбільш точні місця найдавніших поселень і спростовувати трактування їх змісту сучасною мовою. Прикладами можуть бути стерті в радянський час топонім **Погоріла**, який перекладається як «*ті, що живуть на вигині річки*», і топонім **Татариска –** «берег+річка+джерело».

Приведені результати дослідження є доказом прямої спорідненості індоєвропейців Наддністрянщини і Поділля періоду XI – III тис. до н. е. з українським народом і автохтонності нашого народу на своїй землі. За закономірностями застосування методу системного аналізу, приведені автором дані можуть перевірятися і, безперечно, доповнюватися й корегуватися традиційними методиками інших наук – давньої історії України, археології, краєзнавства, палеогеографії, історичної психології, порівняльно-історичного мовознавства, топоніміки тощо.

Автор також сподівається, що опублікована інформація слугуватиме посилить інтерес до досліджень топонімії Мурованокуриловецького району, яка містить ще чимало нерозкритих історичних таємниць.

Тетяна ПІРУС

ТОПОНІМІКА НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

(за матеріалами рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського)

Походження назв населених пунктів досліджує наука, яка називається топонімікою, а походження назв його частин, відповідно, мікротопоніміка. Гідротопоніміка досліджує походження назв водних об'єктів на конкретних територіях. Існує також і мікрогідроніміка.

У1993 році разом із створенням Народознавчого центру почав формуватися Рукописний фонд навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля. Метою діяльності Народознавчого центру стало «…прилучення майбутнього вчителя до пізнання, збереження та розбудови культурно-історичної спадщини свого народу і роду, активної краєзнавчої роботи» [1, с. 2]. Від часу заснування і до 2005 р. очолювала Народознавчий центр Л. С. Мельничук. 27 травня 2005 р. на базі Народознавчого центру було створено навчально-наукову лабораторію з етнології Поділля (*далі* – лабораторія), яка стала підрозділом інституту історії, етнології і права [2, с. 38], а тепер – факультету історії, етнології і права.

Особлива увага приділялась формуванню рукописного фонду, до якого, в основному, були включені студентські польові дослідження за темами: «Ремесла та промисли мого села (міста)», «Календарні свята та обряди мого села (міста)», «Родинні свята та обряди мого села (міста)», «Народна архітектура мого села (міста)», «Усна народна творчість мого села (міста)» тощо. Багато досліджень про народну архітектуру, ремесла та промисли ілюстровані кольоровими та чорно-білими фотографіями, малюнками, кресленнями. Зразки пісенного фольклору частково записані на аудіокасети.

На початок вересня 2003 р. рукописний архів Народознавчого центру налічував 857 справ, об'єднаних у 15-ти фондах. Зокрема, по Вінницькій області (фонд 1) – 675 справ, серед яких 28 – про Мурованокуриловецький район [3, с. 289].

За наступне десятиліття рукописний фонд лабораторії збільшився майже втричі, і на жовтень 2013 р. налічував 2467 одиниць зберігання [4, с. 190]. Останні польові матеріали про Мурованокуриловецький район надійшли до рукописного фонду лабораторії (ф.1, оп. 23.) у серпні 2012 р. На червень 2016 р. у рукописному фонді лабораторії зберігалося 77 справ про район за такими основними темами [5]:

«Усна народна творчість мого села (міста)»;
«Топоніміка мого села (міста)»;
«Ремесла та промисли мого села (міста)»;
«Архітектура мого села (міста)»;
«Календарні свята та обряди мого села (міста)»;
«Родинні свята й обряди мого села (міста)»;
«Пісенний фольклор у моєму селі»;
«Весільний обряд у моєму селі»;
«Традиційні страви українців»;
«Народний жіночий та чоловічий одяг у моєму селі».
«Народна медицина»;
«Українська народна іграшка»;
«Дитячий фольклор»;
«Дитяча субкультура»;
«Народний одяг»;
«Дівочі і парубочі громади»;
«Народно-педагогічний досвід моєї родини»;
«Голодомор 1932-1933 рр. та голодомор 1946-1947 рр.»;
«Повсякденне життя повоєнної України (1945-1953)»;
«Історико-етнографічне дослідження населеного пункту»;
«Склад населення мого села (міста)» тощо.

Записи, що зберігаються у рукописному фонді, зроблені студентами з першого по п'ятий курс різних підрозділів університету. Це індивідуальні науково-дослідні завдання (ІНДЗ), звітні матеріали з етнографічної практики, творчі роботи, реферати тощо. Реципієнтами були обрані представники різних соціальних та вікових

груп, які є носіями знань про походження назв переважно рідних населених пунктів.

У рукописному фонді лабораторії кількість справ із обстежених населених пунктів Мурованокуриловецького району має такий розподіл: смт Муровані Курилівці – 22, с. Наддністрянське – 10, с. Роздолівка – 8, с. Дерешова – 6, с. Конищів – 8, с. Вербовець – 3, с. Котюжани – 3, с. Немерче – 3, с. Михайлівка – 2, с. Морозівка – 2. По одній справі з різних тем представлені села Вінож, Великий Ольчедаїв, Долиняни, Дружба, Жван, Курашівці, Лучинець, Попелюхи, Рівне.

Господарська культура українців повоєнного періоду (1945 – 1953) у рукописному фонді представлена тематичними матеріалами про мешканців села Жван [6]. У творчих роботах студенток Ольшевської Т. та Соловей В. міститься зібраний матеріал про обряди та звичаї у селах Наддністрянське [7] та Роздолівка [8]. Коротка інформація про дівочі та парубочі громади села Вербовець міститься у одній невеликій за об'ємом справі [9]. Народна традиція в обрядовості сучасної церкви представлена матеріалами із с. Морозівки [10].

У рукописних справах зібрано багатий пісенний фольклор, що представляє усі жанри українських народних пісень: колядки, щедрівки, веснянки, купальські, русальні, петрівчані, обжинкові, колискові, соціально-побутові, жартівливі, про кохання, ліричні тощо. Чекають на увагу дослідників справи про традиції весільного обряду на Мурованокуриловеччині [11]. Традиційні народні страви та кулінарні вподобання мешканців краю частково описані у справах фонду [12].

Протягом 2003 – 2010 рр. найбільше матеріалів до Мурованокуриловецького району надійшло про історію, етнічну історію та топоніміку краю. Це звітні матеріали з етнографічної практики, ІНДЗ, курсова робота. У 15-ти справах міститься інформація, яку подавали автори переважно про Муровані Курилівці [13], Конищів [14], Наддністрянське [15], Немерче [16], Рівне [17], Роздолівка [18].

Об'єктом нашого дослідження є топоніміка Поділля.

Предметом дослідження є матеріали про топоніміку населених пунктів Мурованокуриловецького району, які знаходяться у рукописному фонді лабораторії.

Найбільше рукописних матеріалів маємо про Муровані Курилівці, у кожному матеріалі є схоже тлумачення назви районного центру. За переказами, перше житло на високому березі річки Жван спорудив легендарний козак Чурило. На його честь поселення назвали Чурилівцями. Пізніше ця назва трансформувалась у «Курилівці». Коли у XVI ст. тут збудували перший кам'яний замок, додали – «Муровані» [19, арк. 14]. У «Реєстрі воєводства Подільського» згадується населений пункт з такою назвою. Але, оскільки існує ще кілька сіл з подібною назвою, неможливо достеменно стверджувати, що йдеться про саме райцентр Муровані Курилівці у Вінницькій області [20, арк. 3]. На даний час письмові джерела не дають можливості ані підтвердити, ані спростувати цю легенду. Цю легенду частково підтверджує розповсюдженість на півдні Поділля назв населених пунктів, що походять від кореня «Чурило».

Будівництво у Мурованих Курилівцях заводу по розливу столової води «Регіна» спричинило появу на гербі містечка «золотого будиночку», який зведений на мінеральному джерелі «Регіна» у селі Житники.

У Мурованих Курилівцях є народні назви вулиць, які досі відомі його уродженцям. Заводська – отримала свою назву від заводів, які на ній розміщені (завод мінеральних вод «Регіна» та швейна фабрика «Дністрянка»). Садова – біля цієї вулиці знаходиться великий яблуневий сад. Низова вулиця носить таку назву тому, що проходить по схилу великого яру. Визвольна – отримала свою назву через те, що була першою вулицею, яку визволили навесні 1944 року.

Поруч із Мурованими Курилівцями розташований присілок Дачний, де розміщені заміські будинки окремих жителів, тому має таку назву.

Ліси навколо районного центру мають такі власні назви: Бучина (у ньому ростуть буки, дуби, граби); Пожарний – називається так тому, що поруч розміщені ставки, з яких набирають воду пожежні автомобілі; Березина – тут ростуть переважно берези; Звіринець має назву через те, що у ньому водиться найбільше тварин і птахів; Кругляк – повязаний із легендою, що в повний місяць тут з'являється щось аномальне [20, арк. 4]. Два гаї отримали свої назви відповідно до тих дерев, які у них ростуть, – Дубки та Берізки.

А посадка Горіхова називається тому, що в ній ростуть переважно горіхи. Горбисту місцевість (горб) називають Козячий тому, що тут випасають кіз. За часів радянської влади у яру був розстріляний священик місцевої церкви, тому це місце називали Попові Ярки [20, арк. 5].

Існує переказ, що раніше місцева річка називалася Жбан через те, що в давнину люди носили з неї воду в глиняних глеках – «жбанах». Тільки після утворення села Жван назва річки змінилася. Гідроніми постають у назвах ставків: Куриловецький (походить від назви населеного пункту); Пожарний (з цього ставка пожежні автомобілі набтрають воду); Єврейський (на його місці колись давно знаходилося єврейське поселення); Пеньки (отримав свою назвк через те, що знаходиться в лісі й на його дні багато пеньків).

Назва відомого джерела «Регіна» (знаходиться недалеко від Мурованих Курилівець) повязана із легендою: «У польського дворянина Олександра Сабанського важко захворіла донька Регіна, і лише чудодійні цілющі властивості води самовитікаючого лісового джерела родового маєтку Житники подарували дівчині здоров'я. На честь цієї події джерело отримало назву «Регіна» [20, арк. 4].

Село Роздолівка, яке розташоване поруч із Мурованими Курилівцями, до 1964 р. мало назву Попова. Студентка В. Соловей записала з уст своєї бабусі Марії Петрівни Морозової легенду щодо назви: «…жив багатий піп і мав він дуже багато земель. Усе життя піп тільки й те робив, що множив свої гектари. І була у нього попівна – дочка. Кажуть, вродливою вважали, але не вродою своєю була відома – пихою. Довго сватались до неї різні женихи. То один прийде, то другий, а вона й слухати їх не хоче: той кривий, той бідний, той носатий, інший кульгає – немає їй, красуні, пари. Сваталися, сваталися хлопці, а тоді й годі дали.

Усі однолітки-біднячки повискакували заміж, вже й в люльках колишуть, а нещаслива пихата панянка сидить сама. Батько б радий уже віддати її за будь-кого. Та й будь-кого вітер вже не заносить за попівські ворота.

От піп вирішив хитрістю та підкупом знайти дочці жениха… По селах почали ходити чутки. що тому, хто візьме в жони попівну, піп віддасть половину своїх земель… Та чомусь недо-

вірливо сприйняли цю звістку селяни. Але тут раптом приїздить наречений з самої Полтави! Чує, де смаженою рибкою пахне.

Весілля було… нічого сказать. Батько на радощах єдиній доньці зробив таке свято, що села надовго запам'ятали його. І, дотримуючись обіцянки, віддав половину своїх земель зятеві.

Потроху на пустирі почали рости біленькі хатки… так і село виросло, яке назвали Попова, тобто те, що на поповій землі розміщене…» [21, арк. 2].

Село поділяється на три частини: Кізю (місцевість із пагорбами, там завжди розводили багато кіз), Леваду (центр села, який лежить в долині, мов у чаші) та Зайці (колишніх Зайців майже не залишилось, бо на цій місцевості виросли новобудови, що з'єдналися з Мурованими Курилівцями). Цю частина новобудов між Роздолівкою та райцентром люди почали називати Посьолок [21, арк. 3].

У 1965 р. село Березова (колись на цьому місці ріс березовий гай) отримало назву Наддністрянське, тому що розташоване над річкою Дністер [22, арк. 1]. Славиться воно мальовничими краєвидами. Після будівництва ГЕС Дністер став дуже широким. Колись його можна було перейти, поки маленька була ріка.

На березі було селище Млинки (люди мали млин, який був зроблений із дерева і по колесі текла вода – звідси і назва), але люди перейменували на Мельники (для спрощеної вимоги). Таку ж назву має затока, де полюбляють рибалити місцеві жителі [22, арк. 2].

Затока Семенова: назва походить від сім'ї Семенових, яка там жила. Біля Дністра є місцевість, яка має назву Жолоб – це величезний, видовбаний з каменю жолоб для напування худоби. Після будівництва ГЕС жолоб опинився у воді. Він видніється у прозоро-синій воді. А місцевість так і називається Жолоб. Місцина Бесідки отримала свою назву через те, що туди збирались на бесіди і довго їх там проводили. Славилася також суницями, яких тут багато росло.

Назви деяких вулиць Наддністрянського мають досить просте тлумачення: Шкільна – розташована біля школи; Садова – найближча до саду; Полянка – проходить вздовж поля; Причепилівка – вулиця, що наче причепилась, і йде вздовж поля; Довга – має

найбільшу довжину; Центральна – знаходиться в центрі села, Лиса – колись раніше там жили лиси і мали свої нори [22, арк. 3].

Мають власні назви окремі території та кутки: Дубина – місцевість у лісі, де переважно ростуть дуби; Діл – частина поля за селом, назва пішла з тих часів, коли почали ділити поля; Занча – колись тут почали («зачали») насаджувати ліс. Сокирча – поле, де наддністряни випасають худобу, знаходиться посеред лісу, назва походить від того, що колись на місці поля був ліс, його вирубали сокирами і зробили поле. Частина поля, яка прилягає до лісу, має назву Вовків Кут. За переказами, колись вовки дуже часто виходили з лісу сюди. Місцевість, у якій колись тримали волів, має назву Волова. Поетичну назву Руточка має місцевість, де росте рута, якої немає в інших місцях. «Схиляста» місцевість, де росло дуже багато кущів «дерену», отримала назву «Деренькова» [22, арк. 5].

Про походження назви с. Конищів, яке знаходиться за 27 км від районного центру, існує дві версії. За однією з них, село колись називалось Кунами, тому що в цій місцевості водилось багато куниць, які були дуже цінними. Згодом Куни стали Кунищевом, а потім Конищевом. За іншою версією в давнину навколо поселення були дуже родючі поля, де паслися баскі коні і один подорожній, як твердить переказ, побачивши такого коня, сказав: «Оце, конище!»; відтоді місцевість назвали Конище, а село, яке утворилось – Конищевом [23, арк. 1].

Село Конищів поділене на п’ять кутів: Яр, Центр, Гора, Мазурівка і Колгосп. Їх назви мають такі пояснення: Яр – частина села в яру, на нижчій місцевості, порівняно із кутком «Гора», що простягається на підвищенні і займає горішню частину села; Центр – частина села, яка проходить по центральній вулиці та включає в себе основні освітні та адміністративні споруди, заклади культури; Мазурівка – порубіжна територія села, що межує із сусідніми селами, свою назву отримала від прізвища сім’ї, яка вперше поселилась у цій місцевості; «Колгосп» включає території, що прилягають до колективного господарства, включаючи птахоферму та яблуневий сад. Навколишні лісові масиви Конищева зберегли свої давні назви: Ріг – це ліс, назва якого пов’язана із формою висаджених дерев, що нагадує ріг; Теребіж – один із найбільших і дрімучих лісів, що простягається уздовж річки з назвою Теребіж; Дідів ліс – пов'язаний з одним із знатних панів,

який отримав це угіддя в подарунок від свого діда; Дубина – лісовий масив, що простягається вздовж західної межі села; Вороня – це три лісові смуги, які висаджені паралельно одна одній, де багато воронячих гнізд; Града – порубіжна лісова смуга із майже двохсотлітніх черешень, що простягається вздовж дороги, була висаджена за наказом пана Стадницького (власника села) на початку XIX ст.

Легендами оповитий Ковбузів густий сосновий ліс, який посадив заможний селянин на прізвище Ковбуз на власній землі. Він сам його доглядав, усамітнювався серед дерев. За переказами, після смерті його дух залишився у густих заростях, і мабуть він там і досі блукає, тому що туди рідко хто ходить: подорожні відчувають страх, коли проходять повз нього, тому пришвидшують ходу і намагаються думати про щось приємне. Найбільші урочища у Конищеві також мають власні назви, які пов'язані із видом посаджених дерев: Яблучне (яблуні), Осітне (осики), Березина (берези), Три Тополі (тополі) [23, арк. 3].

Мають свої назви ставки села: Загірський (назва походить від розташування за горою), найповноводніший, наче ховається за горбами, лежить у долині, між високим пагорбами і здалеку його важко помітити. Ставок, що розташований поблизу хатини лісника, отримав назву – Лісниковий. Розташований у центрі села став, на берегах якого ростуть густі верби, іноді ще називають Тархун. Листя спадає в воду, через що вона стала зеленою. Колись для потреб колективного господарства був штучно створений колгоспний став, тому має таку назву.

Поля, які прилягають до околиць Конищева, отримали свої назви завдяки вигляду з висоти пташиного польоту (Лопата, Штани, Клиновка). А Зруб – це поле, яке утворилося, внаслідок вирубування лісу. Процес цей тривав досить довго, але саме це поле славиться своїми врожаями [23, арк. 4].

Село Немерче прилягає до Чорного лісу. Таку назву він отримав через велику густоту дерев. Цей величезний ліс розділяв глибокий яр, який ще з давніх часів називався Кримським. Колись, за легендою, недалеко від цього лісу жив пустельник, в якого було прізвисько Кримський, а справжнього імені його ніхто не знав.

Недалеко від Чорного лісу багато років тому кілька сімей глухонімих утворили свій невеликий хутір. Жили вони в добрі та

злагоді, завжди були раді когось зустріти, запросити в гості та природна вада не давала їм можливості це робити – вони були німими. Люди, звертаючись до них, говорили: «Не мурчи…». Пізніше цей хутір, який поступово перетворився на село, дістав назву Немерче.

З висоти пташиного польоту село має форму трикутника і поділене на три кутки: Кутяни, Камаківка та Підлісна. Кутяни – назва частини села, яка знаходиться між лісом і річкою, що утворюють на місцевості кут. На одній із вулиць села колись вирощували багато маку, тому люди назвали її Маківською, а жителів – маківчанами. А пізніше трансформувалась у назву Камаківка. Частина села, що прилягала до лісу, отримала назву Підлісна [24, арк.2].

Назву села Дерешова тлумачать найповажніші за віком його мешканці: «Було це дуже і дуже давно. В ті часи люди жили далеко від річки. Одного року в село прийшла засуха. Земля перестала родити, стояла суха, потріскана. Пов'яли квіти, пожовкли трави. Повисихали чисті джерела, життя на землі ніби завмерло. Всім істотам було важко жити без води, а до річки було дуже далеко ходити. Спочатку треба було пройти горою, а потім спуститися крутою стежкою у вузьку ущелину. Тоді один чоловік порадив, щоб всі люди будували свої житла біля ріки. Вони так і зробили. Після цього їм уже не страшні були ніякі засухи. На честь Дороша (так звали того чоловіка) село назвали Дорошеве. А вже у зміненому звучанні назва села дійшла до наших часів [25, арк. 1 – 2].

У багатій та різноманітній топоніміці сіл та селищ Мурованокуриловецького району відбились важливі події, пов'язані з історією цієї частини Поділля. Рукописні матеріали Мурованокуриловецького району, що зберігаються у навчально-науковій лабораторії з етнології Поділля, є важливими науковими матеріалами з історії, етнології, краєзнавства та культурології.

Джерела та література:

1. Народознавчий центр Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Путівник / Відп. за випуск Л. С. Мельничук. – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2003. – 15 с.

2. *Коляструк О. А.* З історії кафедри етнології / О. А. Коляструк // Вісник інституту історії, етнології і права. Збірник наукових праць. – Вип. 10. – Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю., 2012. – С. 38 – 45.

3. *Косаківський В., Косаківська Є.* Етнографічний музей та рукописні фонди Народознавчого центру Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського / В. Косаківський, Є. Косаківська // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: Зб. наук. пр. / Ред. кол.: Н. Л. Іваницька та ін. – Вінниця: ВАТ «Віноблдрукарня», 2004. – С. 287 –290.

4. *Пірус Т. П., Пірус К. Л.* Навчально-наукова лабораторія з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського – зберігач народної культури подолян (До 20-річчя заснування Народознавчого центру університету) / Т. П. Пірус, К. Л. Пірус // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2013. – С. 187 –194.

5. Архів Рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (далі РФП ВДПУ). – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 1 – 78.

6. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 72.

7. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 15.

8. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 18.

9. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 64.

10. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 58.

11. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 1, 9, 22, 34, 46, 48.

12. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 30, 32, 70, 77, 78.

13. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 2, 23, 24, 45, 55, 66, 67.

14. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 11, 43, 54, 74.

15. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 56.

16. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 59.

17. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 44.

18. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 57.

19. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 55.

20. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 66.

21. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 57.

22. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 56.

23. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 74.

24. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 59.

25. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 4.

Світлана ПОХИЛА,
Оксана БЕЗПРОЗВАНА

ТОПОНІМІКА СЕЛА ВИЩЕОЛЬЧЕДАЇВ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села

Український вчений Є. Сіцінський вказує, що «Ольчедаев-Высший с. – …расположено на холме, пересекаемого от юга к северу двумя оврагами, а с восточной стороны омываемом речкою Лядаваю …Названия села «Ольчедаев» или, как раньше оно называлось, «Голчедаев» указывает, может быть, на то, что первоначальным насельниками села были выходцы тюркского племени …Из перемирных между Свидригайлом и Ягайлом грамот 1431 года известно, что в то время уже существовал Голчедаев на Лядаве» [1, с. 618]. Це був невеликий замок, який в другій половині XV століття був знищений. В 1452 році село «Альчидаїв» і городище Жван королем Казимиром було даровано Теодорику Бучацькому з зобов'язанням «заново выстроить замок в Голчедаеве для отражения врагов…» [1, с. 618]. Село відоме своїми археологічними пам'ятками: тут збереглися залишки трипільського поселення, а також скіфське городище VII – VI ст. до нашої ери [2, с. 463].

2. Мікротопоніми

2.1. Кутки села

«Ленія» – північно-західна частина села, колись була дрімучим лісом. Люди вирішили вирубати просіку, щоб нею можна було їхати волами. Позначили лінію і по ній вирубували ліс. Дорогу так і назвали – «Лінія», а згодом почали називати її «Ленія». Пройшов час. Люди почали будувати вздовж дороги хати. Зараз це вулиця Т. Г. Шевченка [4].

«Ями» – околиця села. Виникла ця назва давним-давно. Коли почало в селі розвиватися гончарство, то місцеві гончарі поселилися на цьому місці і видобували із землі глину. З часом ця площа геть була вкрита ямами. Потім гончарі перейшли на інше місце. Люди засипали ями, побудували будинки і оселилися в них. Але ця частина села так і донині називається «Ямами» [5].

«Пілява» – за свідченням старожилів село наше звідусіль було оточене лісами. І от люди вирішили спиляти частину лісу і посіяти якусь сільськогосподарську культуру. Довго пиляли ліс, кор.-чували старі дерева. Далеко було чути звук пил. І от назвали це місце «Пилява», а пізніше почали називати «Пілява» [5].

«Капцанівка» – частина території колишнього цукрового заводу; походження назви невідоме. Зі свідчень старожилів, тут були побудовані казарми для робітників та окремі землянки (їх називали «балагани») для сімей. Ці будівлі в 1947 – 1948 рр. були знесені і збудовані очисні споруди. Нині – пустка [6].

«Мазурівка» – південно-західна частина села. За переказами, тут оселилися поселенці польської національності. Внаслідок боротьби між Польщею та Литвою, польській шляхті вдалося захопити західну частину Поділля. На Вищеольчедаїв, як і на інші поселення, посилюється вплив поль-ських магнатів. У цей час до села прибувають поселенці польської національності. Вони захоплюють кращі угіддя, забудовуються, зганяючи з них корінне населення. З того часу починають брати свій родовід прізвища польського походження і назви окремих частин села («мазурами» називали поляків) [3, с. 115].

«Нахаловка» – назва кутка походить від слова «нахально». За переказами, на цьому місці ріс дрімучий ліс. Люди без дозволу, тобто «нахально», викорчовували дерева, будували житло. Зараз це вулиця Українська [4].

«Баяківка» – частина села з боку с. Вінож. Назва кутка походить від прізвища Баяк. Зараз це вулиця Урожайна і проживає тут шість сімей з таким прізвищем [8].

«Шимків млин» – млин, розміщений в центральній частині села. Назва походить від прізвища чоловіка Шимко, який збудував і утримував млин [9].

«Вєтка» – територія біля колишнього цукрового заводу, де пролягла залізнична колія [7].

«Посьолок» – частина села, що прилягає до колишнього цукрового заводу. Забудова цієї території розпочалась наприкінці XIX століття, будинки призначались для працівників заводу [7].

«Червона скеля» – назва виникла у зв'язку з тим, що дно річки Лядови покрите шаром осадових порід у вигляді дрібної гальки та черепашника [3, с. 78].

2.2. Урочища, поля.

«Дзвони» – переказ доносить, що назва виникла від того, що в цьому місці виготовляли ковалі зброю для боротьби з турецькими завойовниками. Тут у тимчасових кузнях ковалі готували зброю, тобто списи, мечі, сокири та інше. Міцність виготовленої зброї випробовувалась на дзвін [5].

«Котовець» – тут, згідно легенди, відбулася жорстока сутичка між місцевими селянами та турками. Селяни отримали перемогу. З радості вони вигукували – «Катниць!», що означало – ворог знищений. Можна приєднатись до думки окремих старожилів, що цей вигук ліг в основу виникнення назви урочища, згодом трансформований [5; 6].

«Тирса» – під час нападу татар на село значна частина осель ворогом знищувалася. Для від будівлі житла місцеві жителі використовували ліс. Вони проводили заготівлю та обробку деревини на місці, а тирсу (по-місцевому «троть») – спалювали. Саме від цього пішла назва урочища і лісу. Інші старожили схиляються до думки, що назва пішла від слова «тирло», яке означало назву місця, де все було столочено, знівечено [4; 6].

«Шляхетське» – знаходиться на південь від села, в районі сучасної залізничної під'їзної колії. На думку старожилів назва виникла від слів «шлях» або «шляхтич» [4; 5].

«Значок» – на правому березі річки Лядови височіла величезна скеля. Цей високий виступ служив дозорним місцем, на якому (за переказами) запалювалось багаття, дим якого був сигналом про появу і наближення ворога. Цей виступ в народі спочатку називали просто «знаком», а пізніше – «значком», що стало основою назви цього урочища – «Значок». Зараз від цієї скелі залишився невеликий кам´яний виступ, так як вся скеля була зруйнована [6].

«Дришлява» – щодо назви цього урочища є декілька думок. Одні старожили стверджують, що так називали заболочену місцевість. Інші вважають, що коли порівняти окремі топонімічні ознаки походження назви цього урочища, то можна прийти ось до якого висновку: урочище «Дришлява» знаходиться саме в такому місці, що тут у сиву давнину було розгалуження трьох шляхів, які вели до Кам'янця-Подільського, Бару та Молдавії. Біля колишньої фортеці вони розходились у три різні напрямки, що в народі дістало назву «Тришлях». Якщо порівняти сучасну назву «Дришлява» з колишньою назвою «Тришлях», взяти за основу перекази і можливу словозміну, яка утворилась напротязі віків, то можна виразно помітити схожість цих назв. Щодо назви друге припущення більш вірогідне [7; 9].

«Кабалина» – досі не відомо, звідки пішла назва урочища. Але славиться воно своїми джерелами, вода з яких має високі смакові якості та цілющі властивості. Люди ретельно доглядають джерела, не допускають їх забруднення [6].

«Дунська річка» – старожили розповідають, що колись цим урочищем протікала повноводна річка. На березі річки осів козак, який прийшов з Дону. Хутір називали «Донським», а з часом – «Дунським». Урочище до цього часу люди називають «Дунська річка» [4].

«Одая» – урочище знаходиться на схід від села на відстані трьох кілометрів. Легенда розповідає, що багаторазові спроби турків і татар повністю поневолити село успіхів не досягали. Не зумівши закріпитись у самому Вищеольчедаєві, татари на схід від села заснували поселення, яке в народі звалося «Одаєю». Зараз на цьому місці ліс, але назву свою урочище зберегло і донині [7].

«Богушева» – згідно легенди, урочище названо на честь Івана Богуша, ватажка, який піднімав селян на боротьбу. На даний час частину урочища займає ліс, частину – поле [8].

«Дубина» – назва урочища «Дубина» виникла від того, що тут в давнину був великий за площею дубовий ліс, сліди якого видно ще й тепер. Жителів, які поселились у цій місцевості окремими поселеннями – хуторами, називали «дубняками», пізніше – «дубчаками» [5].

«Глибока» – урочище одержало свою назву від криниці, яка знаходилась у східній частині і мала велику глибину [6].

«Хутір» – урочище розташоване на північ від села. В давнину, як стверджують старожили, тут був невеликий хутір, де жило декілька сімей. На даний час від хутора немає і сліду, місце заросло деревами, але назва збереглася [9].

«Стінка» – назва цього урочища пішла від слова «стіна». За переказами старожилів, у давнину тут була побудована висока стіна, яка захищала село від нападів ворогів. Зараз це територія місцевого фермерського господарства [5].

«Бугаєць» – цим урочищем пролягає найкоротший шлях від центра села до колишнього цукрового заводу. Місцевість горбиста, тягнеться вздовж річки Лядови. Походження назви урочища невідоме [5].

«Богушеве поле» – поле розташоване поруч урочища «Богушева» [8].

3. Гідроніми

«Лядова» – річка, що починається у Хмельницькій області і є лівою притокою р. Дністер. Словом лядо слов'яни називали покинуту ділянку землі, поросту лісом та чагарником [10].

«Дунська річка» – нині струмок, колись повноводна річка [4].

Джерела в урочищі «Кабалина» – вода джерел вважається цілющою [4].

«Глибока» – криниця у східній частині однойменного урочища, досить глибока [4].

Джерела та література:

1. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2009. – 996 с. (Бібліотека української краєзнавчої класики).

2. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. –778 с.

3. *Мальований С. П.* «Наша хата не з краю…» / С. П. Мальований. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2004. – 280 с., іл.

4. Запис автора 25 квітня 2008 року від Нагорної Марії Петрівни, 1914 р. н., жительки с. Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького району Вінницької області.

5. Запис автора 14 червня 2016 року від Солоненко Ніни Дмитрівни, 1936 р. н., жительки с. Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького району Вінницької області.

6. Запис автора 14 червня 2016 року від Зацерковного Олексія Яковича, 1929 р. н., жителя с. Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького району Віницької області.

7. Запис автора 6 лютого 2008 року Близнюк Марії Омелянівни, 1922 р. н., жительки с. Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького району Вінницької області.

8. Запис автора 14 червня 2016 року від Васюкович Тодоски Федорівни, 1927 р. н., жительки с. Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького району Вінницької області.

9. Запис автора 19 серпня 2004 року Ольги Яківни Микитюк, 1924 р. н., жительки с. Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького району Вінницької області.

10. Географічна енциклопедія України : у 3 т. / редколегія: О. М. Маринич (відпов. ред.) та ін. – К. : «Українська радянська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1989.

Таїсія ЛИПЕЦЬКА,
Микола СЕМЕНЮК

ТОПОНІМІКА СЕЛА ДЕРЕШОВА МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села.

Назва села на думку старожилів походить від чоловіка на прізвище «Дереш» – першого жителя села. Село виникло в другій половині XVI ст. Під час Національно-визвольної війни українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького в районі села стався бій з польсько-шляхетським військом. Біля Дерешової виявлено залишки великого поселення трипільської культури та городище ранньоскіфських часів [1, с. 466]. Є. Сіцінський вказує, що «к югу от села, при слиянии речек Теребижа и Звана, сохрани-

лось большое городище с земляными валами и рвами; оно расположено частью на горе, а частью по склонам ее и внизу в долине; здесь указывают остатки стен циклопической кладки; разрушение крепости предание относит ко временам татарских нападений на эту местность» [2, с. 811].

2. Мікротопоніми

2.1. Кутки села.

«Березина» – куток села, що знаходиться в північній частині села; походження назви невідоме.

«Щовб» – куток села, де колись знаходилася церква; походження назви невідоме.

«Та гора» – куток села у східній частині села, лівий берег річки Тербіж (Перебіж) [5].

2.2. Ліси, долини, поля.

«Дубинка» – ліс на околиці села, де ростуть дуби [4].

«Замчисько» – незаселена місцевість на околиці села, де у давні часи знаходилися оборонні споруди, при впадінні річки Тербіж у річку Жван [3].

«Могила» – курган на краю села, можливо, стародавня могила; тут розташовані городи жителів села [6].

3. Гідроніми

«Тербіж» (за іншими версіями **«Перебіж»**) – річка, яка поділяє село на дві частини; походження назви невідоме.

«Габручка» – джерело в центральній частині села; походження назви невідоме.

«Ревуха» – потужне джерело, знаходиться в низині, в оточенні верб, цілюща вода якого впадає в річку Тербіж. Зі спогадів старожилів села Дерешова свою назву джерело отримало за шум («рев»), який було чути у сусідньому селі Бахтині за 6 км від джерела. Вода «ревіла» доти, поки поміщик не збудував січкарню: потік води розділили на дві частини – для січкарні та водопою.

Біля джерела проходив торговий шлях між селами Дерешова, Кривохиженці, Снітків, Михайлівці. Вода приваблювала своїми смаковими та цілющими властивостями купців. Вони вірили, що вода дає не тільки сили та здоров'я, а й допомагає у торгівлі. Коли у 1968 році утворився радгосп імені Свердлова, було побудовано водопровід, який забезпечував подачу води з джерела для населення села Дерешова [4].

До теперішнього часу джерело Ревуха частує своєю цілющою водою жителів села Дерешова та всіх, хто буває біля нього. А на свято Водохреща 19 січня усі охочі йдуть купатися сюди і дійсно не хворіють цілий рік.

Учасниця фольклорного ансамблю «Любисток» Галина Іващук написала такого вірша:

Ніхто не пам'ятає як, коли
З'явилось джерело з великої гори,
Але століттями, уже давно
Несе цілющу силу джерело.
Тече вода холодна з джерела.
Прозора, кришталева і смачна.
Колись у давнину це джерело ревло.
Своєю силою прославилось воно.
З тих пір води багато утекло.
«Ревуха зветься і сьогодні джерело.
Хто побував хоч раз в Дерешові,
Той знає, що Ревуха є в селі.
Ми і сьогодні воду п'ємо із джерела.
Це життєдайна сила для села [7].

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.

2. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2009. – 996 с. (Бібліотека української краєзнавчої класики).

3. Запис автора 27 травня 2016 року від Гордійчука Петра Васильовича, 1929 р. н., жителя с. Дерешова Мурованокуриловецького району Вінницької області.

4. Запис 29 травня 2016 року від Юр'євої Лідії Миколаївни, 1935 р. н., жительки с. Дерешова Мурованокуриловецького району Вінницької області.

5. Запис 3 червня 2016 року від Шафранського Анатолія Володимировича, 1948 р. н., жителя с. Дерешова Мурованокуриловецького району Вінницької області.

6. Запис 6 червня 2016 року від Боднар Ганни Василівни, 1942 р. н., жительки с. Дерешова Мурованокуриловецького району Вінницької області.

7. Запис 10 червня 2016 року від Іващук Галини Василівни, 1962 р. н., жительки с. Дерешова Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Наталія КРАВЧУК

ТОПОНІМІКА СЕЛА ДРУЖБА МУРОВАНАКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села

Перша назва села **Дружба** – «Товсте» [1, с. 619]. У XVIII ст. село Товсте спалили татари. Біля нього з'явилося село Погоріла [1, с. 619]. У 1964 році воно отримує нову назву – Дружба [2, с. 467].

2. Мікротопоніміка.

2.1. Кутки села

«**Київська»** – куток села, вулиця; колись на ній жила жінка родом з Києва [5].

«Атаки» – куток села, жителі якого ходили на ярмарок у Могилів-Подільський. Навпроти цього міста (за річкою Дністер) знаходиться містечко Атаки. Жителі Погорілої назвали куток свого села «Атаками» – адже ця вулиця знаходиться за Карайцем [5; 6].

«Караєць» – куток села, знаходиться на обох берегах річки Караєць [3].

«Осадьби» – частина села на горбі, де колись колгоспникам виділяли ділянки землі під садиби [4].

2.2. Долини, ліси, яри.

«Дідинець» – місцевість в центрі села, нині територія стадіону; згідно переказів, саме там збирались найповажніші люди села («діди»); звідси походження назви [5].

«Вигін» – долина біля мосту через річку Караєць, використовується як пасовище, звідки і походження назви («виганяти корів») [4].

«Оболонь» – невелика долина на околиці села, де знаходиться садиба Романа Литуса [5].

«Широка долина» – долина знаходиться під лісом, досить широка і розлога, в радянські часи тут святкували Перше травня та свято обжинків [6].

«Муромець» («Муравець») – великий ліс на горбі за селом; походження назви невідоме.

«Березина» – невеликий ліс, там спочатку росло багато беріз [4].

«Стінка» – ліс, піднявся на схилі гори, як стіна; його жителі сусіднього села Перекоринець ще називали «Вовча», адже у давнину тут водились вовки [5].

2.3. Поля

«Соколище» – поле навпроти «Галайківського повороту»; назва походить від прізвища поміщика Сокола, який колись був власником цього поля [4].

«Жидівський яр» або **«Циганська дубина»** – поле розташоване біля шляху, який веде до Мурованих Куриловець. «Жидівський яр» тому, що колись євреї тут мали ліс, а «Циганською дубиною» поле називають тому, що до 1917 р. тут ріс дубовий ліс, біля якого табором ставали цигани [5; 6].

«Вила» – поле проти «Мельникового яру», роздоріжжя («розвилка») [3].

«Коло Хреста» – поле, що тягнулось від села до «Муромця»; там при дорозі стояв великий кам'яний хрест з вибитим на ньому написом (у радянські часи хрест знищено) [5].

«Кринички» – поле біля «Багрійового ставу»; там колись були ферми [3].

«Віха» – на полі росте дерево, яке вказане на топографічній карті місцевості [3].

«Попів горб» – пагорб біля сільського кладовища [3].

«Плита» – між новою вулицею «Осадьби», що розташована на горбі, і старою вулицею, що тягнеться вздовж річки Караєць, колись люди випалювали вапно. Утворилася крейдяна і кам'яна стіна, звідси і назва [5].

«Караєць» – поле проти ферми за шляхом поряд з річкою Караєць [3].

«Морвак» – поле біля дерева шовковиці (місце назва «морва») [4].

«До Раківського шляху» – поле, яким йшла дорога у село Іракліївка [4].

«Картолів яр» – назва пішла від прізвища «Картолі» – така сім'я проживала у цій місцевості [6].

«Мельників яр» – колись тут був млин, звідси і назва [6].

«Шкаліків яр» – урочище за річкою Караєць, навпроти «Мельникового яру», є державним заказником з унікальним рослинним світом; воно вкрите дрібним камінням, яке має місцеву назву «шкаліки» [5].

«Ільків яр» – колись тут жив чоловік на прізвище «Ілько» (тепер біля Равло Антоніни) [4].

«Бурсуків яр» – в ньому водилися борсуки [3] .

«Панський яр» – дуже багатий на рослинний і тваринний світ, тягнеться аж до «Муромця»; колись ця земля належала поміщику – «пану» [5].

«Круків яр» – назву отримав через те, що там постійно селяться круки; знаходиться за селом [4] .

«Глибокий яр» – перетинає ліс «Березина», дуже глибокий [3].

«Барський яр» – цим яром був шлях, яким люди з Погорілої та ближніх сіл йшли на ярмарок до міста Бару [6].

«Голий яр» – яр за селом, де раніше не росли кущі і дерева,

тобто він був «голий» [6].

«Скарбова Обоча» – скеляста місцевість з бідною рослинністю. Один камінь (скеля) був схожим на бричку, тому його люди так і звали – «бричка»; на ньому любили сидіти, коли пасли худобу. За легендою, на цьому камені є відбиток ноги: це Бог залишив людям свій слід [6].

«Шинькова дорога» – шлях від села до шосейної дороги з Мурованих Куриловець на Могилів-Подільський; колись на цьому шляху стояв шинок, звідси назва [5].

«Коло Фігури» – у центрі села до революції стояла будівля панської олійні; сама будівля мала привабливий вигляд, звідси і походження назви [5].

3. Гідроніми.

«Богачева криниця» – знаходиться на вулиці «Караєць», вважається пам'яткою архітектури. Згідно переказу, належала заможному («багатому») чоловікові, звідси і назва [6].

«Мулова криниця» – знаходиться біля перехрестя чотирьох доріг, побудована на початку XIX ст.; неподалік цього місця проживав Юхим Мул, звідси походить назва [6].

«Картольова криниця» – знаходиться в «Картольовому яру», мурована з місцевого каменю – пісковика, її вік сягає 200 років; біля криниці ще й зараз є кам'яний жолоб (привезений з села Вищеольчедаїв), з якого напувають коней і корів [6].

«Сімонова криниця» – цій криниці більше 100 років; старожили стверджують, що біля неї колись жила сім'я Семена Лисого, звідси і походження назви [6].

«Вікнина криниця» – знаходиться на початку вулиці «Атаки»; пробивається з-під землі невеликим джерельцем [4].

«Барський став» – знаходиться за селом, біля «Барського яру», звідси і походження назви [3; 4].

«Багріїв став» – за переказами, цей став був викопаний колишнім бригадиром колгоспу Миколою Багрієм [5].

«Караєць» – річка, бере початок біля села Перекоринці Муровано-куриловецького району. Згідно переказу, на березі цієї річки татари страчували людей, які вчиняли опір («карали»); звідси і походження назви [4].

Джерела та література:

1. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. – 996 с.

2. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. –778 с.

3. Запис автора 2 червня 2016 р. від Маруняк Марії Миколаївни, 1961 р. н., жительки села Дружба Мурованокуриловецького району Вінницької області.

4. Запис автора 2 червня 2016 р. від Маруняка Степана Васильовича, 1956 р. н., жителя села Дружба Мурованокуриловецького району Вінницької області.

5. Запис автора 10 червня 2016 року від Бойко Олександри Іванівни, 1936 р. н., жительки села Дружба Мурованокуриловецького району Вінницької області.

6. Запис автора 10 червня 2016 року від Скрипника Івана Юхимовича, 1940 р. н., жителя села Дружба Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Світлана ВЕКЛЕНКО

ТОПОНІМІКА СІЛ ЖВАН І КУКУРІВКА МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва сіл

Згідно історичних джерел село **Жван** було засновано в 1452 році, його перша назва – «Зван». Село Жван знаходиться в долині річки Жван (Зван), звідки і пішла назва села [1, с. 611]. В 1638 році власник села Михайло Станіславський виклопотав для села магдебурзьке право [1, с. 611]. Жителі села Жван зазнавали нападів кримських татар та турків. Наприкінці XVIII ст. Жван, як і інші подільські села, увійшов до складу Російської імперії [2, с. 464].

Село Кукурівка розташоване над долиною річки Жван поблизу села Бернашівка; назва походить від слова «кукурікати» – адже спів півнів будив все село [7].

2. Мікротопоніми

2.1. Кутки села

«Базарна площа» – велика площа в центрі села, де щонеділі відбуваються базари [4].

«Гапонове» – частина села на східній горі, де проживали три родини, серед них – родина Агапона. У війну жителі покинули цю частину села; там після війни був тракторний стан [3].

«Город» – центральна частина села, де колись був розміщений панський маєток, церква, казарма прикордонників. В даний час тут знаходяться сільська рада, сільський будинок культури, школа, торговий комплекс, поштове відділення зв'язку, медпункт, парк [3].

«Долина» – крайня південна заселена частина села у напрямку с. Бернашівка [6].

«Загір`я» – куток села за горою, над Дністром; колись там проживало декілька сімей [8].

«Капиця» – крайня північна частина села [8].

«Поляни» – західний куток села, кілька садиб біля колишнього панського поля на горі, де селянам було виділено лісові поляни під городи [8].

«Стайло» – східний куток села на горі, де колись розташовувались панські стайні та утримували худобу. На сьогодні там є п'ять садиб [3].

«Чепелівка» – західна частина села, де проживають дві родини [4].

«Колгосп» – частина села Кукурівка, де знаходяться будівлі колишнього колгоспу [5].

«Романкове» – ділянка землі у селі Кукурівка, де знаходилась садиба жителя села на ім'я Роман [4].

2.2. Поля, луки, яри, урочища, долини, ліси, броди

«Баби» – назва частини поля між селом і «Стайлом»; походження назви невідоме.

«Сіножать» – назва частини поля, яке засівається кормовими травами [6].

«Лучка» – це схил гори між селом Жван і «Кукурівським лісом»; назва походить від слова «луки» [6].

«Дошка» – рівнина частина поля, що знаходиться між ярком і «Стайлом» [7].

«Горбове» – так називають поле на краю села Кукурівка, воно розташоване на горбах [7].

«Зелений клин» – це частина поля біля села Кукурівка у бік Бернашівки. Назва отримана через те, що там завжди було зелено [7].

«Зруб» – частина поля, де колись був ліс і чагарники [4].

«Клин» – в лісі виділили землю під городи, з'явився земельний «клин» серед лісу [3].

«Завалини» – назва поля над селом, на якому «завалювалась» земля, утворювалися ями [8].

«Запалатки» – назва частини поля, на якому колись розташовувалися палатки прикордонників [8].

«Козяк» – назва поля на краю від с. Рівне; там випасали кіз, звідси і походить назва [3; 4].

«Римове» – частина поля за селом, де є криничка, мочар, ростуть очерет і верби; походження назви невідоме.

«Воронкове» – згідно легенди військо на чолі з Вороновим зупинилося на полі, викопало криницю. Є інша версія походження назви: на цьому полі завжди збиралися великі зграї ворон [3; 4].

«Клинці» – місцевість у вигляді клинців між ярками біля «Воронкового ярка», там випасали худобу [5].

«Лучане» – місцевість у західній частині села на схилі гори, між ярками; там випасали овець і корів; назва походить від слова «луки» [6].

«Левади» – ділянки землі з городами, сінокосами, луками (біля річки): знаходяться в різних частинах села [3].

«Воронків яр» – глибока западина у східній частині села, яка пролягла з поля через село аж до річки Жван. Коли навесні та-

нуть сніги, йдуть сильні дощі, в селі говорять: «Зашумів Воронків яр – буде весна» [3; 7].

«На ярку» – куточок села біля «Воронкового яру» по-над головною вулицею села, де люблять гратися діти [8].

«Гуріяр» – урочище в південній частині села, тягнеться між садибами жванчан до річки Жван; колись часто котилося каміння і стояв гуркіт, звідси і походження назви [3].

«Попів ярок» – неглибока западина на полі у напрямку урочища «Гуріяр»; колись це поле належало церкві, звідси і походження назви [4].

«Червоний яр» – урочище, що простяглось від поля до річки Жван; на схилах – виходи глини червоного кольору [5].

«Киржинці» – рівнина з прямовисними схилами, яка розташована в західній частині села, на горі (над садибою місцевого жителя Киржинецького), звідси і назва [4].

«Круглянка» – схил гори, має округлу форму, випас у західній частині села на горі від «Загір`я». Має круглу форму [6].

«Млинове» – яр з крутими схилами, тягнеться від поля до річки Жван, пролягає поміж будинками; колись в яру був панський млин, звідси і назва [4].

«Окопи» – під час Другої світової війни на горбах копали окопи, звідси і назва [4].

«Кукурівський ліс» – лісовий масив, який з трьох сторін оточує село Кукурівку [7].

«Перелісок» – частина лісу над селом [7].

«Побіне» – територія лісу, за селом над Дністром, де глибокий ярок. В лісі є штольні, тут у давнину видобували корисні копалини; за переказами, у цих штольнях знаходили останки людей, звідси, можливо, походження назви [3; 6].

«Дубки» – посеред поля невеликий дубовий гай [5].

«Сад» – колишній колгоспний яблуневий сад, закладений в 1960-і роки [5].

«Сторговисько» – вершина гори, де за переказами старожилів у 1941 р. відбувся жорстокий бій між радянськими і німецькими військами; походження назви невідоме [3].

«Щовби» – вершина східної гори між полем і окопами; місцеві жителі такі вершини називають «щовби» [6].

«Баня» – місцевість де знаходиться зруйноване приміщення колишньої сільської лазні та перукарня [7].

«Біла дорога» – шлях на «Поляни», де біла глина виступає на поверхню [7].

«Бойкове» – шлях до Дністра через поле проходив біля садиби колишнього жителя села на прізвище Бойко, звідси і походження назви [3].

«Кринички» – місцевість, де знаходяться три кринички [5].

«Міст», «Біля мосту» – під час Другої світової війни у центрі села через річку Жван окупанти спалили міст; від нього залишилися лише палі. Біля нього збудовано новий міст [7].

«Могила» – залишки високої могили (розорана); старожили називають її «турецькою» (наслідки війни 1789 – 1791 рр. між Османською і Російською імперіями), знаходиться серед поля [4].

«Обори» – місцина над селом, де колись були розташовані панські обори [3].

«Пивнушка» – колишня панська будівля, в якій продавали виноградне і яблучне вино, виготовлені колгоспом [3; 4].

«Парк» – у центрі села розташований сільський парк [7].

«Стара школа» – приміщення, в якому до війни знаходилась сільська школа [4].

«Стасів садок» – територія колишнього саду у «Загір`ї»; назва походить від жителя села на ім'я Станіслав [4].

«Стрілиця» – місцина за східною горою між селами Жван, Галайківці, Рівне, де колись відбувалась стрілянина, звідси і назва [3].

«Сушарки» – приміщення, де колись сушили та тюкували тютюн [5].

«Стадіон» – місцина біля річки Жван, обладнана як спортивний майданчик [6].

«Тополі» – місцина над річкою, де колись росли тополі; там любила відпочивати молодь [7].

«Точка» – у селі є залишки трьох залізобетонних споруд – ДОТів («долговременная огневая точка») [4].

«Брід» – через річку Жван у селі є кілька бродів [8].

«Пасіка» – територія на краю села Кукурівка, де колись була колгоспна пасіка [8].

«Курятник» – місцевість, на якій розташовувалась птахоферма колгоспу «Червоний прапор» [8].

3. Гідроніми

«Казимирова криниця» – розташована на полі, власником якого в минулі часи був житель села на прізвище Казимир; його сини не поділили поле і брат втопив в криниці іншого брата (криниця засипана) [4].

«Панська криниця» – криниця на колишньому панському полі над «Побінем» (криниця засипана) [5].

«Ставок» – водойма, що знаходиться у неглибокій западині серед поля – між «Стрілицею» і «Козяком» [6].

«Римове» – джерело недалеко від «Стайла» і шляху Жван – Муровані Курилівці; походження назви невідоме.

«Фоса» – від річки каналом відведено воду для потреб млина і олійні; походження назви невідоме.

«Кринички» – місцевість між селом Кукурівка і лісом, де знаходяться дві криниці [8].

«Жолобок» – місце виходу води на поверхню з кручі в «Гуріярі» [8].

Джерела та література:

1. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского – Біла Церква: Вид. О Пшонківський, 2009. – 996 с. – (Бібліотека української краєзнавчої класики).

2. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.

3. Запис автора 20 січня 1989 року від Олійник Оксани Микитівни, 1912 р. н., жительки с. Жван Мурованокуриловецького району Вінницької області.

4. Запис автора 2 червня 1916 року від Мартиненко Івана Тодосійовича, 1925 р. н., жителя с. Жван Мурованокуриловецького району Вінницької області.

5. Запис автора 2 червня 1916 року від Трімбачевської Ганни Миколаївни, 1955 р. н., жительки с. Жван Мурованокуриловецького району Вінницької області.

6. Запис автора 2 червня 1916 року від Ткачика Петра Івановича, 1955 р. н., жителя с. Жван Мурованокуриловецького району Вінницької області.

7. Запис автора 2 червня 1916 року від Коханової Ганни Іванівни, 1965 р. н., жительки с. Жван Мурованокуриловецького району Вінницької області.

8. Запис автора 2 червня 1916 року від Стародуб Марії Іванівни, 1953 р. н., жительки с. Жван Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Дмитро ЛИСЬКО

ТОПОНІМІКА СЕЛА ЖИТНИКИ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села

Село **Житники** знаходиться на північний захід від районного центру смт Муровані Курилівці [1, с. 464]. Вперше в історичних джерелах село Житники згадується в XVII столітті. Є. Сіцінский пише: «У 1613 р. король Сигизмунд III віддав село «Житникову-Слободу» у пожиттєве володіння п'ятьом дочкам Станіслава Горецького, власника сусіднього м. Вербовця, за йо-го заслуги під Смоленськом» [2, с. 821]. Наприкінці XIX ст. Житники були власністю Собанських [2, с. 821].

Рельєф території села характеризується, з одного боку, майже повною відсутністю тут гір, з іншого – великою кількістю ярів, які утворилися там, де рівнина переходить у горби.

2. Мікротопоніміка

2.1. Кутки села

«Морозівка» – це куток села на північному схилі гори, сюди навесні пізніше заглядає сонце, через це місцевість називають «Морозівкою» (нині вулиця Жовтнева) [3].

«Журжівка» – колись у Новоушицькому повіті у селі Джуржівка (інші назви Журжівка, Джурджівка) жив двоюрідний брат поміщика Сбанського; звідти до Житників переселяли кріпосних селян; куток, де вони оселялися, отримав назву «Журжівка» [3].

«Кринички» – куток села, який отримало назву через велику кількість джерел – «криничок»; недалеко звідси знаходиться джерело «Регіна», що й дало назву сільській вулиці – «Регіна» [4].

«Совецка гора» – у період створення колгоспної системи не всі жителі села поспішали вести колгоспне господарство. Першими колгоспниками були незаможні селяни. «Совецка гора» (нині вулиця Радянська) отримала свою назву від місцевості, у якій проживали «колгоспні люди» [5].

«Підмети» – колись в давнину, ще за поміщиків, попід річку сіяли коноплі: землю під посіви готували дуже ретельно; це була кропітка праця, яка вимагала великих зусиль (процес ретельної обробки землі називається «підметом») [4].

«Бугаївка» та «Кугутівка» – згідно переказів в давнину селянські сім'ї були багатодітними, жили мирно, дотримувались звичаїв, ходили до церкви. Але і тоді знаходились любителі «скочити у гречку». Не раз жінки лаяли своїх чоловіків на все село. Так і закріпились горезвісні назви кутків села – «Бугаївка» та «Кугутівка» [5].

2.2. Поля, урочища, ліси

«Трояни» – поле, походження назви якого невідоме.

«Тараща» – урочище, де зберігся курган «…який вважається спільною могилою загиблих в якійсь битві воїнів» [2, с. 821]. Походження назви невідоме.

3. Гідроніми

Село Житники є багатим на цілющі мінеральні води. Більшість із людей вже чули про джерело «королеви» вод України «Ре-

ґіну», але мало хто знає про те, що в селі є ще кілька джерел, у яких вода за своїм природним складом нічим не відрізняється від самої «Реґіни». Це такі, як: «Віknина», «Цілюща вода», «Цюркало» та «Гордієва криниця».

«Реґіна» – у діброві, що розкинулася на крутому схилі високої гори за три кілометра на захід від с. Житники, б'є джерело. Має воно має романтичну назву «Реґіна». Легенди ходять різні, проте в основі їхній лежить реальний факт.

Влітку 1898 року, разом з поміщиком Собанським, приїхали до Мурованих Курилівців на відпочинок дружина та донька Реґіна, котра важко хворіла на виразку шлунку. Під час однієї їхньої прогулянки один із місцевих пастухів звернув увагу на змарнілу дівчину, розпитав про хворобу і пообіцяв вилікувати джерельною водою. Щодня він приносив до маєтку по два відра води. На ній готували їжу, Реґіна пила її, вмивалася цією водою і вилікувалася. Ім'я пастуха залишилося невідомим, а от воду з чудодійного джерела на честь одужання дівчини назвали «Реґіною». Вперше підвищена цікавість до цього джерела і води виникла у Собанського. Поміщик добре знав, що є води з особливим мінеральним складом, які в європейських країнах подають для вжитку. Хімічний склад «Реґіни» досліджувався не один раз в лабораторіях Варшави, Берліна, Риги, і скрізь вода одержала схвальні відгуки. Вода «Реґіна» стала популярною в Європі і попит на неї зростав [8].

Біля «Реґіни» б'є ще два джерела. Вони – її рідні сестри. З різних сіл і міст люди їдуть, йдуть до урочища, щоб вгамувати спрагу смачною джерельною водою, набрати для пиття, відпочити на фоні мальовничої природи лісу.

«Віknина» – це джерело є початком річки Віknина, що є притокою річки Батіжок, яка протікає через село. Колись, за розповідями старожилів, тут з-під землі бив фонтан надзвичайно великої сили. Люди боялися цього видовиська і називали це місце «морським вікном». Ніби глибоко під землею знаходилось море. Боячись, що вода затопить все навкруги, пан наказав засипати «вікно». Переказують, що шість пар волів тягли одного здоровенного дуба, кидали його в той земний отвір, то й ніби в прірву. З часом, активність джерела зменшилась, адже його засипали. На даний час джерело не використовується [4].

«Цілюща вода» – вода з цього джерела впадає у річку Вікнина. Згідно легенди, вода в джерелі цілюща: якщо прийти сюди до сходу сонця і вмитися, то покращиться зір [7].

«Цюркало» – назва джерела походить від слова «дзюркало», вода з-під землі пробивалася з дзюрчанням; господарі приганяють напувати свою худобу сюди взимку, бо вода тут не замерзає [9].

«Гордієва криниця» – за переказами, свою назву джерело отримало від прізвища чоловіка – «Гордія», який першим поселився біля джерела [5].

«Кринички» – ставок, на межі сіл Житники і Вербовець. Назва пов'язана з тим, що ставок живлять багато джерел [4].

«Батіжок» – ця звивиста річка або струмок протікає селом, течія швидка, тому місцеве населення порівнювало його з «батогом» [9].

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.
2. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского – Біла Церква: Вид. О Пшонківський, 2009. – 996 с. – (Бібліотека української краєзнавчої класики).
3. Записано автором 21 березня 2016 р. від Білої Євгени Павлівни, 1934 р. н., жительки с. Житники Мурованокуриловецького району Вінницької області.
4. Запис автора 10 вересня 2014 р. від Крохмалюка Михайла Олексійовича, 1934 р. н., жителя с. Житники Мурованокуриловецького району Вінницької області.
5. Запис автора 26 березня 2016 р. від Дудак Катерини Петрівни, 1957 р. н., жительки с. Житники Мурованокуриловецького району Вінницької області.
6. Запис автора 10 вересня 2010 року від Крохмалюка Івана Олексійовича, 1926 р. н., жителя с. Житники Мурованокуриловецького району Вінницької області.
7. Запис автора 30 березня 2016 р. від Мостової Марії Іванівни, 1950 р. н., жительки с. Житники Мурованокуриловецького району Вінницької області.
8. Чудодійне джерело // Відкритий текст: веб-сайт / Регіна. Мінеральна природна столова вода. – Адреса доступу: http://www.regina.ua/13.26.0.0.1.0.phtml.

9. Запис автора 20 червня від Крохмалюк від Надії Михайлівни, 1949 р. н., жительки с. Житники Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Ірина ЛАВРИК

ТОПОНІМІКА СЕЛА КОТЮЖАНИ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села

Мальовниче село **Котюжани**, що розташоване на території Східного Поділля і за сучасним адміністративно-територіальним поділом відноситься до Мурованокуриловецького району Вінницької області, розкинулось по обох берегах річки Лядова [1, с. 464].

Село Котюжани утворилося з міста Котюги, яке лежало на північ від нинішнього села і було зруйноване татарами: на цьому місці видні насипи, знаходять кераміку [2, с. 612]. Деякі науковці схильні вважати, що Котюжани виникли в середині XV ст.

Колишній член Правління Вінницького відділення Українського фонду культури Сергій Кокряцький у рубриці газети «Резонанс» «Найдавніші міста і села Поділля» присвятив Котюжанам окрему публікацію, в якій йшлося: «Історія з великим селом Котюжани, що над річкою Лядовою неподалік від Мурованих Курилівців, варта окремої великої книги. І, мабуть, колись це подільське село отримає її» [3].

Село багате археологічними пам'ятками, зокрема, тут збереглися залишки трипільського поселення.

На околицях села залягають осадові породи – пісок, глина. Є багато каменю, вапняку, а ще й граніту [2, с. 612].

2. Мікротопоніми

2.1. Кутки села

«Капцанівка» – від німецького слова «капцан» («дуже бідний»); на цьому кутку колись проживало бідне населення [4].

«Зарічка» – частина села названа тому так, що знаходиться за річкою Лядовою [4].

«Посьолок» – окраїна села, побудована за радянських часів [5].

«Діброва» – куток села, досить мальовнича місцевість [5].

«Біля мосту» – куток села біля мосту через річку Лядова [6].

«Перша бригада» – куток села, де проживали колгоспники, які були приписані до першої бригади [4].

«Вільшанка» – куток села, біля лісу, в якому колись було багато вільхи частина села Котюжани [5].

«Блакитне» – куток села, стара назва «Діброва» частина села Котюжани [4].

«Парня» – північна частина села (вул. Котляревського); походження назви невідоме [4].

«Аршава» – знаходиться в центрі села (вул. Затишна); походження назви невідоме [5].

2.2. Долини, поля, ліси, посадки

«Ревер долина» («реве долина») – є перекази, що під час монголо-татарського нашестя сюди зганяли непокірних і вбивали, від їхнього стогону «ревла» долина [4].

«Рутки» – місцини, непридатні для сільськогосподарського обробітку, використовувалась як пасовище. В давнину тут добували червону глину, звідси і назва [5].

«Середній горб» – поле під «Діброво» [6].

«Басона» – поле, поряд зі ставком «Басона» [5].

«Біля Шевчука» – поле біля гаю, який колись посадив ветеран Другої світової війни Антон Шевчук [6].

«Три ставки» – поле поряд з «Маринюковим ставом» [5].

«Млаки» – поле під «Дубками»; назву полю дала мочариста місцевість [4].

«Вусатень» – ліс біля «Вільшанки», походження назви невідоме.

Ліс «Біля мосту» – знаходиться біля мосту через річку Лядова [6].

«Дубки» – посадка, в якій переважають дуби [6].

«Кам'яний хрест» – споруджений невідомим майстром – каменотесом, поновлений місцевим жителем Олексієм Мельником у 1988 році, знаходиться в кутку «Парня» [6].

«Стінка» – місце над річкою з високим крутим схилом, в давнину – пасовисько [5].

3. Гідроніми

«Шум» – урочище; назва пішла від сильного шуму водоспаду, який знаходиться на струмку, що впадає у річку Лядова [4].

«Парнянське джерело» – в ньому багато корисних елементів. Джерело знаходиться на околиці села з боку с. Обухова, походження назви невідоме [6].

«Річка Лядова» – назва пішла від древньоруського слова «ляд» – необроблена земля [6].

«Маринюків став» – знаходиться на окраїні села, неподалік лісу, в сторону «Вільшанки» (викопав Валерій Маринюк, житель села) [6].

«Ставок на фермі» – їх два; знаходяться біля колишньої колгоспної ферми [5].

«Басон» – ставок, береги якого вкриті плитами; назва пішла від зміненого слова «басейн» [5].

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.

2. Приходы и церкви Подольской епархии / Под редакцией священника Евфимия Сецинского – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2009. – 996 с. – (Бібліотека української краєзнавчої класики).

3. «Резонанс», № 17, жовтень 1992 р**.**

4. Запис автора 22 липня 2016 року від Мельника Олега Петровича, 1964 р. н., уродженця с. Котюжани Мурованокуриловецького району Вінницької області.

5. Запис автора 22 липня 2016 року від Олійник Марії Іванівни, 1937 р. н., жительки с. Котюжани Мурованокуриловецького району Вінницької області.

6. Запис автора 22 липня 2016 року Венік Марії Михайлівни, 1931 р. н., жительки с. Котюжани Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Ольга ШЕВЧУК

ТОПОНІМІКА СЕЛА КУРАШІВЦІ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села

Село **Курашівці** Мурованокуриловецького району Вінницької області знаходиться за 15 км від районого центру та за 18 км від залізничної станції Котюжани [1, с. 464]. На думку старожилів, воно існувало ще в 15 столітті [3]. Витоки заснування села відносяться до того часу, коли відбулася забудова «Зрубів» – місцини на шляху до села Кривохиженці.

Основним заняттям жителів села була ковальська справа. Користувалися вони печами-курилками. Цих людей називали «курашами», від того і пішла назва села. Та не довго залишались кураші на одному місці. Напади татар змушували їх постійно змінювати своє перебування.

Тут стояв густий ліс, тому село розлягалось по долинці, де був м'який ґрунт, легше було викорчовувати дерева і будуватись. В лісах жителі займались сушінням фруктів – яблук, груш, слив. Тому, тут завжди курився дим [3]. Євфімій Сіцінській зазначає, що «історичні дані про утворення приходу відсутні, але, згідно переказу, утворення села відноситься до глибокої давнини» [2, с. 612 – 613].

У 18 столітті була побудована перша дерев'яна церква, згодом перебудована, при якій з 1861 року пізніше існувала церковно-приходська школа [2, с. 612 – 613].

2. Мікротопоніми

2.1. Кутки села

«Завалини» – територія біля долини, там був плавун, легше було корчувати дерева, щоб будуватися і розробляти землі [3].

«Буцурівка» – перший побудував хату парубок по прізвиську «Буцик», коли він оженився в нього було 14 дітей і вся ця родина будувалася на цій території [3].

«Корчі» – від блискавки загорівся ліс, після нього залишилися корчі. Корчі легше було розчищати і будуватись [3].

«Підлісок» – будувалися під лісом [3].

«Попівка» – побудована друга церква. Дали попові ланок, на якому працювали наймити. Піп давав по кусочку землі наймитам, вони будувались і оселялись [3].

«Садки» – викорчовували сад і на його місці розбудовувались (1960-ті – 1970-ті роки) [3].

«Центр» – центральна частина села [3].

2.2. Долини, ліси, левади, поля, яри.

«Кучміни» – поле, перше поселення села – «кучка людей» [3];

«Кринички» – поле, де є багато джерел (в селі не було води, жителі брали лопаи і копали кринички) [4].

«Критий тік» – поле, назву якому дав зерновий тік [5].

«Березник» – поле, в давнину тут ріс березовий ліс [7].

«Під Посуховом» – це поле на шляху до села Посухів [4].

«Дубина» – поле, де колись ріс великий дубовий ліс [4];

«Танець» – поле біля села на горбочку; колись тут грали на баяні, а дівчата ходили туди на танці [4].

«Солонець» – поле, де солоні грунти [3].

«Глинище» – поле, де колись брали жовту глину. Інша назва **«Прахове поле»**, назва пішла через захоронення багатьох людей, що загинули в бою козаків з татарами [6].

«Під Демівкою» – поле, яке знаходиться біля лісу «Демівка» [5].

«Захват» – поле, перший кусок землі, який селяни ділили між собою – «захватили» [6].

«Підлісок» – поле, розташоване під густим лісом [4].

«За колгоспом» – поле, яке знаходиться за садибою колишнього колгоспу «Іскра» [5].

«Лиси» – поле (лиса земля); тут дуже багато лисячих нір [4].

«За свинарнями» – поле, яке знаходиться за колишньою колгоспною свинофермою [5].

«За демівкою» – поле за «Демівським лісом» [4].

«Демівка» – колишній панський ліс; за переказами тут жив керуючий пана Шільванського – Демид, звідси назва [4; 5].

«Дубки» – зростає дубовий ліс [5].

«Липушня» – державний ліс, походження назви невідоме [4; 5].

«Хутір» – в лісі в давнину жив лісник Йосип Ніжинський [5].

«Млинський» – у лісі у давнину стояв млин, звідси і назва [7].

«Біля Качатника» – була ферма, де вирощували качки [4; 5].

«Бринзюків яр» – назва походить від прізвиська жителя села «Бринзюк» [7].

«Зван» – яр, назва походить від прізвища колишнього управителя панського маєтку Званчика [4].

«Шлях» – центральна дорога від Сніткова до Мурованих Куриловець [5].

3. Гідроніми

«Біля Карнатовича» – ставок знаходиться там, де проживала і живе по сьогоднішній день сім'я Карнатовичів [4; 5].

«Біля Кіндратихи» – ставок, біля якого колись жив дід Кіндрат [4; 5].

«Новий» – ставок викопаний колишнім головою колгоспу Наконечним О. П., місце для купання [6].

«Калабаня» – невеликий ставок [6].

«Верхній» – назва ставка вказує на його розташування [4].

«Дубки» – ставок, знаходиться поряд з дубовим лісом [3].

«Сажавка» – ставок, знаходився біля колишнього маєтку пана Шільванського, був панський пляж, встелений плитами – сьогодні школа [4; 5].

«Біля електростанції» – ставок, колись тут була колгоспна електростанція [4; 5].

«Янова криниця» – знаходиться за «Демівкою» хутір, де проживала сім'я чоловіка на прізвище Ян; старожили села стверджують, що в цій криниці цілюща вода [4; 5].

«Вилниця» – криниця, розташована на розвилці шляхів; біля неї була копанка, встелена плитами, жителі села ходили «прати, полоскати шмаття» [4; 5].

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.
2. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2009. – 996 с.
3. Запис автора 12 червня 2016 року від Печенюка Івана Васильовича (о. Іоан), 1956 р. н., жителя села Курашівці Мурованокуриловецького району Вінницької області, який отримав ці свідчення від Челядини Юхима Григоровича, 1906 р. н., жителя села Курашівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.
4. Запис автора 18 червня 2016 року від Джерук Аліси Семенівни, 1938 р. н., жительки села Курашівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.
5. Запис автора 22 червня 2016 року від Цуркан Ганни Марківни, 1936 р. н., жительки села Курашівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.
6. Запис автора 01 липня 2016 року від Шевчука Івана Саверійовича, 1937 р. н., жителя села Курашівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.
7. Запис автора 15 липня 2016 року від Головатюка Івана Артемович, 1938 р. н., жителя села Курашівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Валентина БАЧАРА

ТОПОНІМІКА СЕЛА ЛУЧИНЧИК МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села.

Село **Лучинчик** розташоване по невеликому підвищенні, прорізаному декількома котловинами і долинами, в 4 км. від залізничної станції Немерче і за 32 км. на південний схід від райцентру Муровані Курилівці [1, с. 465].

Поселення на місці села існувало вже в XIII ст. В селі існує легенда, яка передається від покоління до покоління, що село Лучинчик засноване в 1306 році [3]. В писемних джерелах є відомості про існування села в кінці XVIII століття [2, с. 614].

На місці сучасних ставків, в урочищі Лубова, колись було поселення, яке називалось Маков. За переказами, село заснував Лукич Петро [4].

В своїй книзі «Могилівський повіт Подільської губернії», виданій у Кракові у 1902 році, польський історик В. Побуг-Гурський пише, що 1656 року Лучинчик (Старий Лучинчик) був окремим маєтком у власності польських магнатів.

2. Мікротопоніміка

2. 1. Кутки села

«Мазурівка» – наприкінці XVI століття польські пани переселили в Лучинець сім'ї поляків, вихідців з Мазурії (Польща). На Поділлі поляків та їх нащадків було прийнято називати «мазурами» [4].

«Колгоспна» – куток села, який прилягає до господарчого двору колишнього колгоспу [5].

2. 2. Поля

«Матієкове поле» – поле назване на честь жителя села, ветерана Другої світової війни Матієка Федора Петровича, який працював бригадиром тракторної бригади і за трудові досягнення був нагороджений багатьма орденами СРСР [6].

«Лубова» – поле; тут колись знаходився маєток місцевих поміщиків; згідно переказів колись тут було поселення за назвою «Лубова» [3].

3. Гідроніми

«Греський ставок» – знаходиться на кутку «Мазурівка». Вважається, що його збудував ще поміщик Греський [3].

«Макова криниця» – знаходиться на території колишнього поселення «Маково», що межує з «Лубово» [3].

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.
2. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2009. – 996 с. – (Бібліотека української краєзнавчої класики).
3. Запис автора 3 червня 2014 року від Слободянюк Марії Наумівни, 1930 р. н., жительки с. Лучинчик Мурованокуриловецького району Вінницької області.
4. Запис автора 12 липня 2016 року від Вавшко Фросини Миронівни, 1930 р. н., жительки с. Лучинчик Мурованокуриловецького району Вінницької області.
5. Запис автора 12 липня 2016 року від Вавшко Ганни Павлівни, 1950 р. н., жительки с. Лучинчик Мурованокуриловецького району Вінницької області.
6. Запис автора 3 червня 2016 року від Медвідя Віктора Петровича, 1966 р. н., жителя с. Лучинчик Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Тетяна ГОЦ

ТОПОНІМІКА СЕЛА МОРОЗІВКА МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села

Історична назва сучасної Морозівки – Татариски. Стара назва села пов'язана з постійною присутністю татар на Поділлі. В Указі Верховної Ради УРСР проперейменування села Татариски у село Морозівку йшлося, про те що засновниками були Морози. За старих часів село мало дві назви: на одному горбі воно звалось Татариски, бо там мешкали татари, а на іншому горбі оселились православні – воно називалось Морозівкою [3]. Михайло Грушевський відносить заснування Морозівки до 1542 року [1].

Село багате археологічними пам'ятками: тут збереглися залишки трипільського поселення та скіфського городища.

На околицях села, особливо з півночі, залягають осадові породи – пісок, глина. Є багато каменю, вапняку, а ще й граніту [2, с. 621].

2.Мікротопоніміка

2.1. Кутки села

«Морозівка» – найдавніша частина села: саме там жили Морози [3].

«Луг» – південна околиця села. Ще й сьогодні тут проглядаються залишки земляних валів – колишніх оборонних споруд [3].

«Буцурівка» – західна частина села Морозівка, вкрита мішаними лісами. У 1930-ті рр. тут будувався укріпрайон (УР). Можливо, назва цього кутка пов'язана з цим будівництвом [4].

«Караєць» – північно-західна окраїна села, яка прилягає до річки Караєць [5].

«Кам'яний хрест» – споруджений невідомим майстром на околиці села в бік села Курашівці. Встановлений тієї пори, як за річкою Караєць, поселились татари [4; 5].

2. 2. Ліси, долини, луки

«Кізя» – назву ліс отримав від прізвища жителя села Татариски «Кізі» [6].

«Вигін» – долина, незаймане місце села, коли в давнину татари зганяли полонених (ясир). Звідси їх відправляли на невільницькі ринки. Згодом вигін служив для ветеринарного огляду худоби [5; 6].

3. Гідроніми

«Юзвакова криниця» – викопана та обкладена обтесаним камінням жителем села на прізвище Юзвак [4].

«Біла криниця» – вода з цієї криниці вважається жителями села цілющою, вона лікує очі, покращує зір. Звідси і походження назви [4].

«Павлюкова криниця» – розташована на однойменному горбі, в центрі села, облаштована склепом з каміння, дуже глибока, вода смачна; назву отримала від прізвища жителя села Павлюка, який викопав та облаштував криницю [4; 5].

«Копанки» – невеликі рукотворні водоймища в центрі села та на околицях села (всього копанок чотири); відрізняються розмірами та глибиною [3].

«Ставок під лісом» – знаходиться на окраїні села, неподалік лісу в бік Мурованих Куриловець [3].

«Ставок на фермі» – два ставки біля колишньої колгоспної птахоферми [3].

«Ставок на «Карайці» – ставок розташований в частині села, яка носить назву «Караєць» [6].

Джерела та література:

1. *Грушевский М. С.* Барское староство : исторические очерки (XV – XVIII в.) / М. Грушевский. – Киев, 1894. – VI, 404 с., 1 л. к.

2. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2009. – 996 с. – (Бібліотека української краєзнавчої класики).

3. Запис автора 22 липня 2016 року від Школьного Дмитра Остаповича, 1923 р. н., жителя с. Морозівка Мурованокуриловецького району Вінницької області.

4. Запис автора 1 серпня 2003 року від Базюк Юхима Васильовича, 1922 р. н., жителя села Морозівка Мурованокуриловецького району Вінницької області .

5. Запис автора 22 липня 2016 року від Климчук Анастасії Олексіївни, 1918 р. н., жительки с. Морозівка Мурованокуриловецького району Вінницької області.

6. Запис автора 22 липня 2016 року Чемес Марії Іванівна, 1928 р. н., жительки с. Морозівки Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Оксана БЕЗПРОЗВАНА

ТОПОНІМІКА СЕЛА ОБУХІВ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села

З письмових джерел відомо, що село **Обухів** існувало вже на початку XVIII століття [1, с. 618; 2, с. 466]. Історичних відомостей про виникнення села немає, але відомо, що колись Обухів належав Дзеркам, потім – Шуйским, потім – Сулятицьким [1, с. 617, 618]. Про назву села ніхто достовірно не може сказати – серед старожилів є дві думки: перша – село носить назву прізвища колишнього поміщика, друга – село носить назву прізвища лісничого [4; 3].

У 1755 р. старанням прихожан і їхніми внесками була збудована церква Преподобної Параскеви Сербської [1, с. 618].

На околиці села в полі, над ставками, знаходяться залишки черняхівського поселення.

2 . Мікротопоніміка.

2.1. Кутки села

«Червоний міст» – у давні часи проходила вузькоколійка, перевозили велику кількість червоної глини (нині перетин вулиць Молодіжної, Залізничної та Сонячної) [3].

«Пеньківка» – східна частина села, збудована на колишньому зрубі (нині вулиця Травнева) [3].

«Москалівка» – походження назви невідоме (нині вулиця Київська) [4].

«Осадьби» – перед тим, як будувалися тут будинки, ділянки землі роздавали під забудову – «обсадку» (нині вулиці Квітнева та Українська) [4].

2.2. Ліси

«Березина » – березовий ліс [3].

«Чорний» – ліс, засаджений грабом [3].

3. Гідроніми.

«Охотнічий» – ставок, збудований в наш час з ініціативи та на кошти сільських мисливців [4].

«Березина» – ставок, розташований біля лісу з такою ж назвою [4].

Джерела та література:

1. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. – 996 с.

2. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.

3. Запис автора 22 липня 2016 року від Кметюк Ольги Іванівни, 1921 р. н., жительки с. Обухів Мурованокуриловецького району Вінницької області.

4. Запис автора 23 липня 2016 року від Довбуш Ганни Іванівни, 1921 р. н., жительки с. Обухів Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Галина ГУЛЯК

ТОПОНІМІКА СЕЛА ПРИВІТНЕ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села

До 1964 року село **Привітне** називалось Хренівкою [1, с. 466]. Старожили розповідали, що першим поселенцем був козак на прізвище «Хренов». Всіх, хто заселяв цей край, вже називали хренівськими. Відомо лише, що це було в середині XV століття. В ті часи наша місцевість була вкрита лісами. То ж перші хренівські мешканці були змушені викорчовувати і вирубувати дерева, щоб орати і сіяти. Крім землеробства, місцеві жителі займались і тваринництвом. Відомо, що тоді були побудовані перші млин і олійня [4]. Дослідник Поділля Євфимій Сіцінський не вказує час заснування Хренівки (по іншому Храновки) [2, с. 606].

2. Мікротопоніміка

2.1. Кутки села

«Садиби» – так назвали західну частину села, де людям давали наділи під забудову [3].

«Пасєківка» – південна околиця села названа так тому, що тут проживало багато родин із прізвищем Пасєки [3].

«Паркова» – куток села, назву отримав від прилеглості до колишнього панського парку, що знаходився в центрі села [3].

«Ріжок» – куток при виїзді до села Копайгород Барського району, звідси і назва [3].

2.2. Ліси, діброви, урочища, поля

«Жидівчик» – урочище, отримало назву в зв'язку з подіями, які відбувалися в роки Другої світової війни: там проводились захоронення євреїв, які хворіли на холеру [4].

«Борсуче» – в урочищі колись було багато борсуків [5].

«Лисий горб» – місцевість отримала таку назву тому, що часті негоди зносили з поля всі посіви [4; 5].

«**Зона»** – місцевість по обидва боки села. В 1937 році розпочали будівництво шосе, де працювали в'язні, які жили в розбірних бараках. На роботу їх водили партіями по 50 чоловік. Роботи всі виконувались вручну. Через кожні п'ять кілометрів «Зона» переходила на нове місце, обов'язково туди, де було джерело. На території кожної зони був невеличкий цвинтар. Тому по боках шосе є поховання. Перед війною, в 1940 році, роботи з будівництва були призупинені, а в 1974 році – відновлені будівництво шосейної дороги Могилів-Подільський – Вінниця було продовжено [5].

3. Гідроніми

«Немія» – річка бере початок біля села Митки Барського району, походження назви невідоме.

«Водоспад» – на порогах річки Немія відбувається спад води [5].

«Пилипчукова криниця» – знаходиться на околиці села, в ній дуже прохолодна і смачна вода; назву отримала від прізвища жителя села, який жив поблизу [5].

«Казан» – цю назву джерело отримало через розташування (місце схоже на кухарський казан) [4].

«Біля кузні» – ставок належав раніше радгоспній фермі, знаходився поблизу кузні [3].

Як бачимо, у селі Привітному старі назви продовжують використовуватися всіма жителями села.

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.

2. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2009. – 996 с. – (Бібліотека української краєзнавчої класики).

3. Запис автора 26 липня 2016 року від Барановської Лідії Антонівни, 1927 р. н., жительки с. Привітне Мурованокуриловецького району Вінницької області.

4. Запис автора 22 липня 2016 року від Стратія Володимира Івановича, 1926 р. н., жителя с. Привітне Мурованокуриловецького району Вінницької області.

5. Запис автора 24 липня 2016 року від Скринник Олександри Іванівни, 1925 р. н., жительки с. Привітне Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Леніна ЯКИМЧУК

ТОПОНІМІКА СЕЛА РІВНЕ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села

Село **Рівне** розкинулося по обох берегах річки Караєць, за 10 км від районного центру та за 15 км від залізничної станції Вендичани [1, с. 467]. На думку старожилів свою назву село отримало від місцевості, в якій воно знаходиться – у рові [3]. За переказами, на місці села спочатку були так звані «Барські хутори», заселені, можливо, вихідцями з міста Бару, який віддалений за 70 км. [2, с. 620].

Перші згадки про село відносяться до 1775 р.

На території села віднайдено фрагменти трипільської культури (знайдено посуд з випаленої глини, а також шліфовані кам'яні знаряддя з просвердленими отворами для дерев'яної ручки) [1, с. 467].

Село багате на корисні копалини. Особливо великі запаси піску, глини, каменю кременю, вапняку [2, с. 620].

2. Мікротопоніміка

2.1. Кутки села

«Копанка» – куток, північна околиця села; багата на глину, яку копали гончарі і в печах обпалювали посуд [3].

«Зеленівка» – південна частина села, найбільш населена. Назва кутка пішла від «Зеленої криниці». Водночас, біля криниці є багато глини зеленого кольору [3].

«Стара школа» – будинок колишнього панського маєтку, двоповерховий; до 2007 року тут знаходилась школа. Перед будинком росте липа, якій понад 200 років [5].

«Шевченка» – куток, вулиця села, окрасою якої стала новозбудована двоповерхова школа на 296 учнів [5].

«Центральна» – вулиця, якою проходить шосейна дорога від Могилів-Подільського на Муровані Курилівці. На цій вулиці знаходяться церква, дитячий садок, медпункт, магазини, млин, олійня [5].

«Гагаріна» – вулиця села тягнеться у бік села Нишивці [5].

«Молодіжна» – одна з вулиць села, де проживають молоді сім`ї, звідси походження назви [5].

«Польова» – на цій вулиці проживає три сім`ї. Вона знаходиться біля комплексу ферми. [4].

2.2. Долини, ліси, гори

«Грабовий» – ліс розташований поблизу південної околиці села, тут переважно ростуть граби [5].

«Жванська дубина» – дубовий ліс знаходиться біля західної околиці села, межує з селом Жван, звідси походження назви [3].

«Галайківська дубина» – дубовий ліс знаходиться біля північно-західної околиці села, межує з селом Галайківці, звідси походження назви [4].

«Синичак» – ліс на схід від села; назву отримав від великої кількості синіх квітів, які там ростуть [4].

«Лиса гора» – розташована біля лісу «Грабовий»; назву гора отримала через те, що її схили майже не мають рослинного покриву [5].

3. Гідроніми

«Караєць» – річка, притока Дністра, тече посеред села [5].

«Зелена» – криниця, за переказами старожилів, отримала свою назву через те, що її цілюща, холодна, добра на смак вода витікає із зеленої глини трьома джерелами, які облаштовані бетонними блоками [3; 4].

«Кифорова» – криниця, знаходиться в кутку «Копанка»; назву отримала від прізвища жителя села Кифора, який славився віднаходити під землею криничні джерела [4].

«Мельникова» – криниця, в селі до цього часу зберігається гарна традиція: щорічно на Маковея (14 серпня) проводяться освячування криниць, їм давали назви на честь тих людей, які їх копали чи знаходили. Так в селі з'явилася «Мельникова криниця» [3].

«Крайняччина криниця» – криниця, яка була викопана напередодні свята Маковея і освячена; назва походить від прізвиська тітки Марії і садиба якої була сама «крайня» на північній околиці села [4].

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.

2.Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2009. – 996 с. – (Бібліотека української краєзнавчої класики).

3. Запис автора 21 квітня 1984 року від Довганюк Катерини Іванівни, 1911 р. н., жительки с. Рівне Мурованокуриловецького району Вінницької області.

4. Запис автора 20 серпня 1984 року від Орловської Катерини Леонтіївни, 1911 р. н., жительки с. Нишівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.

5. Запис автора 12 грудня 2015 року від Якимчика Григорія Івановича, 1956 р. н., жителя с. Рівне Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Валентина ЯРОВИК

ТОПОНІМІКА СЕЛА РОЗДОЛІВКА МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села

До 1964 року село **Роздолівка** мало назву «Попова» [1, с. 467]. За переказами, воно виникло на місці колишнього «Попового хутора», звідти й дістало назву. Точних відомостей про заснування села нема. Першу згадку про село знаходимо у книзі Ю. Сіцінського «Приходы и церкви Подольской епархии», де повідується про те, що у 1735 році в селі Попова побудована дерев'яна трьохкупольна церква з окремою дзвіницею (на честь Покрови Пресвятої Богородиці) [2, с. 822].

В Україні є три населених з назвою Роздолівка: в Близнюківському районі Харківської області, в Артемівському районі Донецької області, Мурованокуриловецькому районі Вінницької області.

2. Мікротопоніміка

2.1. Назви кутків села

«Балки» – невеликий куток села; раніше тут проживало декілька сімей, нині проживає одна сім'я [3].

«Біля хреста» – в'їзд в село з боку с. Перекоринці. За переказами, на перехресті був закопаний великий хрестопоклонний хрест, якого зруйнували атеїсти у 1930-х роках [4].

«Біля хреста» – дерев'яний хрест, поставлений жителями села на місці іконостасу старої дерев'яної церкви, яку зруйнували у 1930-х роках. На великі православні свята на цім місці читаються Акафести святим угодникам Божим, освячуються плоди на Преображення Господнє [4].

«**Біля Хрестофорихи»** – в'їзд в село з боку Мурованих Куриловець. В першій хаті проживала жінка-вдова, чоловіка якої звали Христофором [4].

«Бригада» – місце розташування колишньої тракторної бригади колгоспу «Більшовик» [4].

«Гноярка» – місцина, яка прилягає до колишніх колгоспних ферм [3].

«Граболузова оболоня» – місце, де збиралася молодь у святкові дні [3].

«Граболузова» – назва походить від прізвища чоловіка, який жив навпроти [3] .

«Дитячий майданчик» – місце біля сільського клубу, де розважаються діти.

«Заяцівка» – на цій вулиці колись проживала багатодітна родина, яка мала прізвисько «Зайці» [4].

«Козятин» – у цьому кутку села в господарстві селян утримувались кози [3].

«Козятинська оболоня» – місце біля криниці на кутку «Козятин», де збиралась молодь для розваг [3].

«Курники» – місцевість, де колись розміщувались колгоспні ферми [5].

«Левада» – (до Другої світової війни «Попівська левада») – за переказами старожилів, раніше це була земля місцевого священика, нині густо заселена вулиця [5].

«Молодіжна вулиця» – забудована молодими сім'ями у 1980-ті роки [3].

«На пасіці» – місцина біля старого кладовища, де колись була розміщена колгоспна пасіка [4].

«На мості» – місток кам'яний (до Другої світової війни – дерев'яний) через струмок, який в народі називають «Копачова річка» – від прізвиська чоловіка, який недалеко проживав від струмка [4].

«Новий посьолок» – частина села, забудована у роки незалежності України (вулиці Сонячна та Незалежності) [4].

«Оболоня біля мосту» – місцина, де колись зупинялись цигани [3].

«Стадіон» – територія біля колишніх ферм, обладнана як спортивний майданчик (футбольне поле, місце для гри в волейбол) [5].

2.2. Долини, ліси, левади, поля, яри.

«Біля морвака» – місце, де закінчуються «роздолівські» поля і починаються «дружбівські» поля; тут на роздоріжжі росте шовковиця (по-сільському «морва»), яка ніколи не давала плодів [3].

«Кар'єр» – поле, де колись добували пісок для потреб громади і жителів навколишніх сіл [3].

«Кузьове поле» – назване на честь колишнього голови колгоспу «Більшовик» Кузя Володимира Петровича [4].

«**Мелників яр»** – місце, де у 1950-х – 1960-х роках місцеві жителі брали камінь для будівництва будинків [4] .

«Паршиві кринички» – поле на якому піщаний, неродючий ґрунт [5].

«Пожарна» – ліс, недалеко від якого знаходилась пожежна частина [5].

«Старий кар'єр» – місце біля «Дем'янової криниці», де добували пісок для будівництва доріг через село [4].

«Через ярок» – місцевість на кутку «Козятин», найкоротший шлях жителів села до своїх домівок [3].

3. Гідроніми

«Копачова річка» – струмок, який в народі називають «Копачова річка»; назва походить від прізвиська чоловіка, який недалеко проживав від струмка [4].

«Дем'янова криниця» – криницю викопав житель села Дем'ян Паламарчук [3].

«Копанка» – місце, де господині перуть білизну, вода в копанку витікає із «Дем'янової криниці» [3].

«Попова криниця» – одна з найдавніших криниць села, знаходиться на кутку «Левада» [3].

«Криниця біля мосту» – одна з найдавніших криниць села, вимурувана з каменю [4].

«Криниця Водокачка» – потужнє джерело і криниця, що її викопали перед Другою світовою війною брати Мудрики; від криниці проведено водовід, яким користуються по-над тридцять сімей села [5].

«Криничка біля Божка» – впорядковане джерело з надзвичайно смачною водою; назва походить від прізвиська чоловіка, який проживав недалеко від джерела [3].

«Маньгарова криниця» – знаходиться на полі біля лісу «Пожарна»; назва походить від чоловіка на прізвисько «Маньвар», який колись був власником поля [3].

«Джіжова криниця» – колись викопав житель села Степан Саранчук (вуличне прізвисько «Джіжа»), нині її освятили як «Михайлова криниця»; знаходиться між «Попівським ставком» і полем, яке прилягає до «Бригади» [3].

«Попівський ставок» – походить від першої назви села; знаходиться між Куриловецьким ставком і «Джіжовою криницею» [4].

«Тьопів ставок» – розташований недалеко від «Пасіки»; назва походить від прізвиська чоловіка, який жив неподалік [3].

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.

2. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. – 996 с.

3. Запис автора 21 травня 2016 року від Гордєєвої Ксенії Іванівни, 1925 р. н., жительки села Роздолівка Мурованокуриловецького району Вінницької області.

4. Запис автора 21 травня 2016 року від Кушнір Марії Микитівни, 1938 р. н., жительки села Роздолівка Мурованокуриловецького району Вінницької області.

5. Запис автора 24 травня 2016 року Чемериської Катерини Іванівни, 1958 р. н., жительки села Роздолівка Мурованокуриловецького району Вінницької області.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Атаман Людмила Василівна, аспірантка кафедри економічної і соціальної географії географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Баженов Лев Васильович – академік Української академії історичних наук (УАІН), доктор історичних наук, професор, директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, Заслужений працівник освіти України.

Байдич Вадим Олександрович, учитель історії Кузьминської ЗОШ І – ІІІ ст. Красилівського району Хмельницької області.

Байдич Олександр Васильович, учитель історії Кузьминської ЗОШ І – ІІІ ст. Красилівського району Хмельницької області.

Басістий Ігор Васильович, учитель історії СЗШ І – ІІІ ст., с. Лучинець Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Бачара Валентина Леонтіївна, бібліотекар бібліотеки-філії с. Лучинчик Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Безпрозвана Оксана Василівна, бібліотекар бібліотеки-філії с. Обухів Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Безпрозвана Оксана Миколаївна, бібліотекар бібліотеки-філії с. Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Бех (Онуфрійчук) Катерина Миколаївна, молодший науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Богушинський Віктор Володимирович, учитель історії НВК «ЗСШ І – ІІІ ступенів № 1-гімназія», смт Муровані Курилівці.

Бранько Ярослав Андрійович, пенсіонер, член Національної спілки краєзнавців України.

Братчук Алла Павлівна, бібліотекар бібліотеки-філії с. Вербовець Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Вавшко Ганна Павлівна, пенсіонерка, с. Лучинчик Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Векленко Світлана Василівна, бібліотекар бібліотеки-філії с. Жван Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Вітюк Олександр Олегович, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри правознавства Вінницького соціально-економічного інституту ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».

Войнаровський Анатолій Володимирович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Войтович Валерій Васильович, викладач історії Могилів-Подільського монтажно-економічного коледжу, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

Войтович Олександр Васильович, заступник директора Державного архіву Хмельницької області.

Волошенюк Іван Степанович, Заслужений журналіст України, краєзнавець.

Гальчак Сергій Дмитрович – доктор історичних наук, професор кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, член-кореспондент Української академії історичних наук, керівник Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України.

Гончар Іван Петрович, кандидат економічних наук, перший заступник голови Мурованокуриловецької районної державної адміністрації.

Горбатюк Василь Іванович, директор Хмельницького обласного літературного музею, член Національної спілки письменників України.

Гоц Тетяна Василівна, бібліотекар бібліотеки-філії с. Морозівка Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Григоренко Любов Олегівна, студентка юридичного факультету Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член Національної спілки краєзнавців України.

Гуляк Галина Петрівна, бібліотекар бібліотеки-філії с. Привітне Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Денисик Григорій Іванович, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, заслужений діяч науки і техніки України.

Доля Інна Василівна, старший викладач кафедри методики навчання іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Домненко Микола Григорович, пенсіонер, м. Вінниця.

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України.

Зінько Олена Василівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.

Зінько Юрій Анатолійович, кандидат історичних наук, професор, декан факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Іваніцький Микола Іванович, мешканець с. Конищів Мурованокуриловецького району Вінницької області, краєзнавець.

Іванчишен Віталій Романович, аспірант ІІІ року навчання Інституту мистецтвознавства, фольклористики й етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (відділ «Український етнологічний центр»).

Журавлівський Ігор Михайлович, культуролог, краєзнавець (м. Вінниця).

Завальнюк Костянтин Вікторович, кандидат історичних наук, головний спеціаліст Державного архіву Вінницької області,

член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

Захар'єв Володимир Анатолійович, член Національної спілки краєзнавців України, директор приватного Меморіального музею графа-реформатора Ігнація Сцібор-Мархоцького у Миньківцях (Хмельницька область).

Кирилюк Леонід Миколайович, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Коваль Олександр Іванович, учитель історії НВК-гімназії м. Гнівань ЗОШ № 2 І – ІІІ ст., краєзнавець.

Кордонська Альона Василівна, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист Могилів-Подільського технолого-економічного коледжу Вінницького національного аграрного університету.

Корінний Володимир Іванович, кандидат геологічних наук, доцент кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Косаківський Василь Іванович, пенсіонер, житель с. Михайлівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Косаковська Надія Василівна, бібліотекар бібліотеки-філії с. Михайлівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Кравчук Наталія Миколаївна, бібліотекар бібліотеки-філії с. Дружба Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Кравчук Олександр Миколайович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Крохмалюк Роман Володимирович, вчитель історії, с. Вербовець Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Лаврик Ірина Олександрівна, бібліотекар бібліотеки-філії с. Котюжани Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Лавринчук Віталій Олександрович, методист Красилівського РБТДЮ Хмельницької області.

Ладан Сергій Вікторович, голова Мурованокуриловецької райдержадміністрації Вінницької області.

Ленчук Дмитро Михайлович, студент 3 курсу факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Липецька Таїсія Іванівна, бібліотекар бібліотеки-філії с. Дерешова Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Лисий Анатолій Кононович, кандидат історичних наук, доцент, викладач Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу.

Лисько Дмитро Петрович, вчитель історії СЗШ I – III ст., с. Немерче Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Мазур Інна Віталіївна, кандидат історичних наук, викладач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Маліновський Юрій Леонідович, зав. відділенням Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського.

Мельник Валентина Леонтіївна, директор комунального закладу «Мурованокуриловецький районний краєзнавчий музей імені Федора Коновалюка».

Мельник Наталія Миколаївна, викладач суспільних дисциплін Вінницького технічного коледжу.

Мельничук Олег Анатолійович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Модлінська Тамара Богуславівна, вчителька історії Мурованокуриловецької загальноосвітньої санаторної школи-інтернату I – III ступенів для дітей із захворюваннями серцево-судинної системи.

Мошак Мирослав Іванович, краєзнавець, голова історико-культурологічного Подільського Братства, м. Кам'янець-Подільський.

Нешик Степан Степанович, голова Вінницького обкому профспілки працівників агропромислового комплексу.

Осецький Йосип Петрович, кандидат юридичних наук (доктор філософії в галузі права), краєзнавець (м. Хмельницький).

Пірус Тетяна Петрівна, зав. навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Похила Світлана Василівна, завідуюча бібліотекою бібліотеки-філії с. Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Ревуцький Володимир Артемович, краєзнавець, с. Снітків Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Реєнт Олександр Петрович, голова Національної спілки краєзнавців України, доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту історії України НАН України, член-кореспондент НАН України.

Роговий Олександр Іванович, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України (смт Липовець).

Рогозовська-Косунець Анастасія В'ячеславівна, викладач історії ДНЗ «Вінницький Центр ПТО технологій та дизайну».

Романюк Іван Миронович, доктор історичних наук, професор кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Рудь Микола Олексійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії середніх віків і стародавнього світу Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сауляк Богдан Михайлович, кандидат історичних наук, провідний етнолог відділу архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Сварчевський Анатолій Вацлавович, голова Вінницького церковно-історичного комітету, церковнослужитель.

Семенюк Микола Миколайович, викладач Михайловецького аграрного ліцею, житель с. Дерешова Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Серветнік Галина Анатоліївна, учителька історії Конишівської ЗОШ І – ІІІ ст. Мурованокуриловецького району.

Серветнік Олексій Олексійович, магістр факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Степанчук Юрій Степанович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського,

докторант Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Соляр Анатолій Петрович, викладач Могилів-Подільського технолого-економічного коледжу Вінницького національного аграрного університету, член Національної спілки краєзнавців України.

Страшевська Лариса Володимирівна, кандидат географічних наук, старший викладач кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Терський Святослав Володимирович, доктор історичних наук, професор Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка», провідний науковий працівник Львівського історичного музею.

Тимощук Павліна Павлівна, провідний фахівець відділу міжнародних зв'язків Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Трембіцький Анатолій Михайлович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри комерційного та трудового права Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, завідувач Хмельницького міського відділу Центру дослідження Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України.

Трембіцький Андрій Анатолійович – магістр, історик і краєзнавець, член Хмельницького міського відділу Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України.

Тучинський Віталій Анатолійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Чайковська Світлана Петрівна, учителька історії НВК с. Морозівка Мурованокуриловецького району.

Черняк Василь Васильович, учитель історії Білянської ЗОШ I – III ст. Чернівецького району Вінницької області, член Національної спілки краєзнавців України.

Шевчук Ольга Степанівна, бібліотекар бібліотеки-філії с. Курашівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Якимцева Тетяна Миколаївна, бібліотекар бібліотеки-філії

с. Лучинець Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Якимчик Леніна Володимирівна, бібліотекар бібліотеки-філії с. Рівне Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Яніцький Олександр Юрійович, аспірант кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Яровик Валентина Григорівна, бібліотекар бібліотеки-філії с. Роздолівка Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Яцентюк Юрій Васильович, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ЗМІСТ

Організаційний комітет Першої Мурованокуриловецької науково-краєзнавчої конференції ……..... 3
Сергій Ладан. Сьогодення Мурованокуриловецького району ……... 5
Олександр Реєнт. Із побажанням успішної роботи ……..15

Природа регіону

Володимир Корінний, Лариса Страшевська, Леонід Кирилюк. Ольчедаївські верстви венду – геологічна візитівка Мурованокуриловецького району …… 17
Григорій Денисик. Пригірські ознаки природи Середнього Придністер'я ……. 23
Юрій Яцентюк. Сполучені території екомережі Мурованокуриловецького району ……... 26

Історія краю: пам'ятки, джерела, наукові дослідження

Іван Гончар. Особливості розвитку Мурованокуриловецького району в умовах Вінницького Придністров'я ……. 31
Лев Баженов. Мурованокуриловеччина в дослідженнях науковців і краєзнавців XIX – початку XX ст. 43
Дмитро Ленчук. З історії вивчення та дослідження пам'яток археології Мурованокуриловецького району Вінницької області …… 55
Святослав Терський. Давньоукраїнські городища Вінницького Придністров'я: стан та песпективи дослідження …….. 61
Олександр Роговий. Козацька Мурованокуриловеччина або козаки на Мурованокуриловеччині …….. 68
Юрій Степанчук. Образ Богдана Хмельницького в монографії професора Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Миколи Кравця «Роль Запорозької Січі у
Визвольній війні українського народу» …….. 73
Мирослав Мошак. Ймовірні засновники
Мурованих Курилівців – Чурили (Горайські) …… 78
Юрій Маліновський. Церковний літопис
Мурованих Курилівців …….. 87
Олександр Байдич, Вадим Байдич. Джерела
про Муровані Курилівці у фонді Ушицького
повітового суду …….. 92
Тамара Модлінська. Таємниці палацу над річкою Жван … 96
Світлана Чайковська. Давня історія
села Морозівка (Татариски) ……100
Роман Крохмалюк, Алла Братчук. З історії
села Вербовець Мурованокуриловецького району
Вінницької області …….. 104
Сергій Єсюнін. Місто Вербовець у XIX –
на початку XX ст. …… 109
Вадим Байдич, Віталій Лавринчук. Джерела
з історії заштатного міста Вербовця та містечка
Снітків у фондах Держархіву Хмельницької області …….. 116
Володимир Ревуцький. З історії села Михайлівці ……... 120

У добу нового та новітнього часу

Володимир Захар'єв. Мурованокуриловеччина і
сусіди-реформатори Валер'ян Дзєдушіцький та
Ігнацій Сцібор-Мархоцький ……... 142
Олександр Коваль. Тарас Шевченко у Придністров'ї:
до 170-ї річниці подорожі Кобзаря Поділлям …….. 156
Олександр Байдич, Віталій Лавринчук. Про деякі
статистичні дані Мурованокуриловецького
району (1916 – 1919 рр.) …… 164
Анатолій Лисий. Незабута трагедія ……. 170
*Костянтин Завальнюк, Олександр Вітюк,
Ігор Журавлівський.* Повстанський загін Євгена та
Григорія Овчаруків (1920 – 1928 рр.) …… 173
Віктор Богушинський. Муровані Курилівці
в роки Другої світової війни ……... 184

Сергій Гальчак. Жіноче обличчя війни:
мурованокурилівчанки на захисті Вітчизни (1941 – 1945) ……. 190
Ярослав Бранько, Микола Домненко. Історичні
парадокси періоду боїв на Вінниччині або
невиконані накази Сталіна …… 198
Анастасія Рогозовська-Косунець, Іван Романюк.
Участь молоді Мурованокуриловецького району в
організаційних та мобілізаційних процесах щодо
підготовки кадрів системи трудових резервів Донбасу
у повоєнні роки (1944 – 1950-х рр.) ……... 201
Василь Горбатюк. Підпілля ОУН у
Мурованокуриловецькому районі в 50-х роках ХХ ст. ……... 207
Микола Іваніцький. Роки промчали, наче коні… …… 214
Олександр Яніцкий. Розвиток освіти в
Мурованокуриловецькому районі в кінці 50-х –
на початку 60-х років ХХ століття …… 223

Відомі постаті Мурованокуриловеччини

Андрій Трембіцький, Анатолій Трембіцький.
Уродженка села Роздолівка Мурованокуриловецького
району Ольга Костянтинівна Приходько (Ватич) –
сопрано-солістка Української республіканської капели ……. 227
Олександр Кравчук, Наталія Мельник. «Україна
майбутнього» І. Губаржевського ……... 252
Василь Черняк. Стефан Крупко –
видатний польський вчений ……... 259
Анатолій Войнаровський, Інна Мазур.
Діонізій Мак Лер – майстер садово-паркового
мистецтва, упорядник Мурованокуриловецького
паркового комплексу …….. 264
Надія Косаковська. Визначна особистість
в історії села Михайлівці …… 268
Тетяна Якимцева, Ігор Басістий. Георгій Бондар –
Герой Радянського Союзу …….. 271
Павліна Тимощук. Уродженець Мурованокурило-
веччини Яків Давидзон – фотолітописець партизанської
боротьби українського народу в роки Другої світової війни …. 274

Валентина Бачара, Ганна Вавшко. Забуттю не підлягає …… 280
Василь Косаківський. Василь Трохимович Федик – лікар від Бога ……... 282
Іван Волошенюк, Степан Нешик. Господарник від Бога … 286
Любов Григоренко, Олександр Григоренко. Село Долиняни – мала батьківщина сучасного вченого академіка В. Б. Рудницького …….. 290
Олена Зінько, Юрій Зінько. Феномен «української душі» художника з села Ягідне (Калівка) Мурованокуриловецького району Федора Коновалюка ……. 301
Валентина Мельник. Високе звання – художник ……... 307
Валерій Войтович, Олександр Войтович. Микола Олійниченко – художник та громадський діяч …….. 316
Галина Серветнік, Олексій Серветнік. Володимир Смаровоз – славний син Подільського краю …… 319
Альона Кордонська. Журавка з Подільського краю (життя та творчість Ганни Чубач) …… 324
Анатолій Соляр. Оксана Городинська – гордість Мурованокуриловеччини ……... 328
Юрій Степанчук, Анатолій Лисий, Інна Доля. Віталій Тучинський – сучасний історик України із Мурованокуриловеччини …… 331
Микола Рудь, Олег Мельничук, Віталій Тучинський. В. В. Ставнюк – уродженець Мурованокуриловецького краю, відомий дослідник античного світу (до 60-річчя від дня народження) …….. 337

Релігійне життя, етнологія, народні промисли краю

Юрій Блажевич. Чудодійні ікони Мурованo-Куриловецького ключа Ушицького повіту Подільської губернії (кінець XVIII – XX ст.) ……... 344
Анатолій Сварчевський. Невідомі святі Куриловеччини …… 353
Людмила Атаман. Релігійні ресурси Мурованокуриловецького району …… 357

Богдан Сауляк. Деревообробні ремесла Південно-Східного Поділля (Мурованокуриловецький район Вінницької області) …….. 361
Віталій Іванчишен. Побутування каменотесного промислу в селах Мурованокуриловецького району Вінниччини: регіональна специфіка та локальні особливості ……... 369
Катерина Бех (Онуфрійчук). Традиції і сучасні тенденції розвитку весільної обрядовості містечка Муровані Курилівці …… 374
Тетяна Пірус. Знахарські замовляння на Мурованокуриловеччині (за матеріалами рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського) …….. 386

Регіональна топоніміка

Йосип Осецький. Розселення і заняття доісторичних спільнот на землях Мурованокуриловецького району у XI – III тис. до н. е.: дані системного аналізу …… 393
Тетяна Пірус. Топоніміка населених пунктів Мурованокуриловецького району Вінницької області (за матеріалами рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського) …… 399
Світлана Похила, Оксана Безпрозвана. Топоніміка села Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького району Вінницької області …….. 409
Таїсія Липецька, Микола Семенюк. Топоніміка села Дерешова Мурованокуриловецького району Вінницької області …….. 414
Наталія Кравчук. Топоніміка села Дружба Мурованокуриловецького району Вінницької області …… 417
Світлана Векленко. Топоніміка сіл Жван і Кукурівка Мурованокуриловецького району

Вінницької області …….. 421
Дмитро Лисько. Топоніміка села Житники
Мурованокуриловецького району Вінницької області …… 427
Ірина Лаврик. Топоніміка села Котюжани
Мурованокуриловецького району Вінницької області …… 431
Ольга Шевчук. Топоніміка села Курашівці
Мурованокуриловецького району Вінницької області …… 434
Валентина Бачара. Топоніміка села Лучинчик
Мурованокуриловецького району Вінницької області …… 438
Тетяна Гоц. Топоніміка села Морозівка
Мурованокуриловецького району Вінницької області …… 440
Оксана Безпрозвана. Топоніміка села Обухів
Мурованокуриловецького району Вінницької області …… 442
Галина Гуляк. Топоніміка села Привітне
Мурованокуриловецького району Вінницької області …… 444
Леніна Якимчук. Топоніміка села Рівне
Мурованокуриловецького району Вінницької області …… 446
Валентина Яровик. Топоніміка села Роздолівка
Мурованокуриловецького району Вінницької області …… 449

Відомості про авторів ……... 453

Видання здійснено
за підтримки
Мурованокуриловецької
районної державної адміністрації та
Мурованокуриловецької районної ради

Наукове видання

ПЕРША МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКА НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ

21 – 22 жовтня 2016 р.

Видавець ПП Балюк І. Б.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2524 від 13.06.2006
Здано у виробництво 05.10.2016
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 29,25.
Друк офсетний. Наклад 200 прим. Зам. 75.
Друк ТОВ «Меркьюрі-Поділля»
Тел. / факс: (0432) 52-08-02